A kötet a Magyar Könyv Alapítvány
támogatásával készült

A szöveget
Győri János
gondozta

Németh G. Béla
előszavával

Előszó

A külső élet krónikása

1.) (Valamit az emlékezésről és az öregségről.) Egy nyolcvanesztendős, biztos memóriájú öregember visszaemlékezéseit még akkor is figyelemmel, szinte ajzott kíváncsisággal veszi kézbe az olvasó, ha az illetővel nem történt semmi különösebb, hacsak az ún. közember életét élte is. Hiszen sok tavaszt és őszt látott, szerelmet És szenvedést élt át, része volt az ifjúság szép melankóliájában, a felnőttség kényszerű vagy vállalt önállóságában, az erő és akarat föltarthatatlan fogyatkozásában. S el is töprengett, úgy lehet, az emberi sorson egy-egy szeretettje sírbatételén, egy-egy benső kapcsolata szétszakadtán, egy-egy életmód- és környezetváltása alkalmán. Így vagy úgy, ezért vagy azért a legegyszerűbb, sőt, a legegyügyűbb életet is érdemes protokollba venni.

Azt meg különösen, amelynek elbeszélője nemcsak érintkezett két-három emberöltő számtalan nevezetességével, de maga is jeles szerepet vitt közöttük, s nemcsak spontán érzékelője és megfigyelője s nem is csak alkalmi és írásban járatlan rögzítője a véle és körötte történteknek, hanem tudatos szemlélője és alakba formálója is.

Statisztikák nélkül is el lehet mondani azt, hogy az átlagíró sokkal többször a felnőtté bontakozó ifjúság s a küzdő életközép világáról szól, mint az öregedés folyamatáról, az öregség állapotáról. Azért is, mert a széles átlagközönség is ezt olvassa szívesen, ezt várja el, ezt veszi meg. S tán azért is, mert ezeket az életszakaszokat rendszerint változatos, eseményes, környezetgazdag aktivitás tölti be, amit könnyebb megjeleníteni az írónak s követni az olvasónak, mint a passzívnak látszó öregkor belső alakulásait, tudattörténéseit.

A jelentős író azonban rendszerint szorongó kedvvel, belső késztetéssel, lelki kényszerűséggel nyúl e folyamat, ez állapot kérdéseihez. Mint ahogy a bátor, az erős lelki-szellemi érdekű s készültségű olvasó is. Változik ez a kedv és késztetés, persze, mennyiség és minőség tekintetében, alkatok, főleg azonban történeti korszakok szerint. A 19. század például inkább a csöndes, kiegyensúlyozott, bensőséges mélázással visszanéző öregember emlékezését, rajzát részesítette előnyben. Th. Stormet vagy Th. Fontané-t, I. Turgenyevet

vagy A. France-et. Talán azért, mert ez a század, ez a félszázad rátalálni vélt a korszak uralkodó szemléletének, a természettudományos biologizmusnak mindent magyarázni hitt képességében a kielégítő, a megnyugtató válaszokra. Az ember születik, felnő, küzd, utódot hagy, kifárad, elszikkad életkedve, meghal. Mint a liget fája,

mint a lég madara, mint az erdő vadja.

A 20. század, kivált az első világháború után erős változást mutat ezen a téren. A tudomány, különösen az élettanra és a társadalomtanra egyaránt építő bölcselő lélektan, s a hozzá egyre szorosabban kapcsolódó irodalom is mind bővebben, mind összetettebben, sőt, izgatottabban foglalkozott e kérdéskörrel. Egyik legmodernebb lélektani lexikon egyenesen e század első harmadától számítja behatóan művelt, valódi tudománynak a Psychologie des Alterns-t, Az öregedés lélektanát, noha visszautal írókra és tudósokra, mint kezdeményező ősökre.

Áll ez az odafordulás a szorosabban vett bölcselet egy részére is. Arra éppen, amely a lélektannal is, az irodalommal is szoros együttélésbe került. Oka, nyilván, sokféle lehet a változásnak. Az emberi élet, kivált a jóléti államokban, tetemesen meghosszabbodott, az öregkor anyagiakban függetlenebb lett, a családi együttélés föllazult, az individualizálódás fokozódott, a vagyoni rászorultság lecsökkent, a szokásváltozás gyorsabbá vált, az életvitelkülönbség kiugróbb lett, a hierarchiás összetartozás megernyedt. Mindezekkel együtt járt a hagyományos vallásos világnézetek további térvesztése, de egyben azoké a közforgalmúaké is, amelyek eleinte pótolni látszottak őket,

Azok a társadalmak, amelyek műveltségbeli fejlettségükben vagy nem voltak felkészülve, vagy szociális leromlásuk következtében elvesztették szellemi-lelki önbizalmukat amaz alakulások elviselésére, "kezelésére", amelyeket a fokozottan tudatosult és általánosult individualizáció jelenségével foghatunk össze, görcsösen keresték (vagy gyártották) amaz eligazító kollektív tradíciókat és az őket megtestesítő vezető, irányító figurákat, amelyek, s akik megoldották" helyettük e nyomasztó kérdéseket, "kiiktathatóvá tették" számukra e szorongató problémákat. Egyik oldalt a bolsevizmus társadalmi messianizmusa, "a népek atyjának" gondoskodásával, másikon a fasizmus "nemzetvezére" nacionális megváltás ígéretével. Magát alávető tömeg az egyén helyett itt is, ott is. Tömeg, amely

megszabadult a gondolkodás kényszerétől és kockázatától, hogy annál nagyobb legyen aztán a csalódása és szorongása.

S így, ha tán nincs is egészen igaza A. Koestlernek abban, hogy nem, vagy nem csak az élet ideje hosszabbodott meg, hanem az elmúlásé is, avagy ha talán eltúlzott is Heideggernek az a felfogása, hogy a halálra készülés, a halállal való szembenézés tudatperiódusa nyert a 19. századhoz képesti hatalmas arányt – nem is valóság s nem is jelentőség nélküli, amit mondanak. Az öregedés, az öregség – némi tudóskodással szólva – materiálisan, laborálisan, biológiaian könnyebb lett, mint volt a 19. században, pszichikusan, intellektuálisan viszont alighanem nehezebb. A megnövekedett szociabilitás levett megalázó napi gondjaiból, a megnövekedett individualitás hozzáadott gondolati átélés- és döntéskényszere tragikus méltóságához,

Herczeg Ferenc, akinek kései emlékezéseit itt lapozhatja az olvasó, jellegzetesen "19. századi" író, jellegzetesen "19. századi" ember. Nem évszám szerint, persze. Hiszen e század teljes első felének elmúltát s három egymásra következő poklát még megérte. 1ípusa és habitusa, alkata és természete, szemlélete és magatartása, művészetéhez és közönségéhez való viszonya szerint az Nemcsak szépírói munkái, hanem emlékezései is ezt tanúsítják. Érdeke az utóbbiaknak, a fölidézett történéseken és eseményeken túl és náluk mélyebben, éppen ebben rejlik.
Égy félig elsüllyedt, egy félig itt maradt, egy félig korhoz kötött, egy félig "örök" embertípushoz kapcsolódó magatartás megjelenítésében,

2.) (Valamit Herczeg és a mai közönség, Herczeg és a mai tudomány

viszonyáról.) Emlékezéseinek harmadik kötete lesz majd ez az itteni. Az első és a második még életében az olvasók elé került. Áz együtt, egy kötetbe fogva újra, az elmúlt évtizedben, Ezt az újabb kiadást is hamar megvásárolta a közönség. Élénkebb érdeklődést mutatott iránta, mint két, ugyanakkor megjelent gyűjteményes regénykötete iránt. Részint talán azért, mert regényei kiválasztásában ún. ideológiai szempontok is erősen belejátszottak, Márpedig a nemzeti múltat ábrázoló, kivált pedig a "szabadságharcos" történeti regényei munkásságának nem a legjobb esztétikai és mesterségbeli szintjét képviselik, Ezekben maradt leginkább a Jókai-hagyomány követője. Mégpedig meglehetősen külsődlegesen, cselekménybonyolítási szinten, előadása nacionális retorikájában, hangneme hősi patetikájában, kötelező kelet-nyugati nemzetjellemtanában. Anélkül,

hogy Jókai legfőbb erősségét, a hazai világ ezerféle életképének meleg bensőségességét, bizalmas közvetlenségét, családias otthonosságát, derűs, de szomorkássággal is átvont humorát, telített képzeletű színességét is adta volna. Részint meg talán azért is, mert azokból a nemzedékekből, melyek egykor oly szívesen olvasták, már akkor is kevesen éltek. A fiatalabbak pedig, ha egyáltalán hallottak róla, többnyire csak gúnyos, fölényes kicsinylést hallottak. Az emlékiratoknak azonban nagy divatja volt az az évtized, a nyolcvanas évek első kétharmada; s arról a korról, amelyről ő szólt, kevés jelent meg belőlük.

Meglepőbb azonban az, hogy az irodalomtudomány, az irodalomtörténet-írás sem mutatott valamirevaló érdeklődést nemcsak regényei, de emlékiratai iránt sem. A történetírás sokkal nagyobb figyelmet fordított reájuk, úgy mint egy alapvető hazai mentalitásfajta s magatartásforma jól kiaknázható forrástárnáira, Bizonyítva, hogy historikusaink java sokkal előbb lerázta a valódi kutatás és gondolat nyűgöző bilincseit, mint irodalmunk történetének búvárlói, akiknek jelentékeny része még tán jól is érezte (s érzi) magát a tradicionális, "népnemzeti" vagy az osztálykategóriás tárgyalásmód örökségében, amelyben eleve adva voltak a tézises szólamok s a rubrikás értékek, s amelyben így nem kellett a gondolattal vesződni; elég volt a szónoki cifrázat vagy némi tudóskodó divatsallang. (A másik csoport viszont nem a műről tudósít, hanem annak ürügyén azt tárja elő, mit olvasott a legújabb narrációs, szemiotikus, strukturális elméletekről. Elbeszélésmódot, jelrendszerhasználatot, szerkezetet a világért sem mondana,) Egy személyes példát s éppen Herczeggel kapcsolódót. Szaval ékesen a vizsgázó Móricz oroszlánbátorságú s eszmével telt realizmusáról, szembeállítva azt Herczeg operett-ürességű s lakájgondolkodású világával. Mit olvasott Herczegtől? — így a kérdés. Semmit. Honnét hát ez a határozott és bátor ítélet? X. professzor úr előadásából. S hogy a foglalkozásszerű, a hivatásos irodalmárok hozzáállása sem volt sokkal jobb: színpadi műveiről miért nem írt? — szól a kérdés egy Herczeg-esszé ifjabb szerzőjéhez. Azokat sohasem látta, és bizonyosan nem is érdekesek, hisz nyilván ezért nem játsszák őket már rég, — hangzik a felelet. Aligha kétséges, jónéhány tanárnemzedéknek kell felnőnie, hogy saját elmével, saját ízléssel, saját tapasztalattal tudjon és merjen gondolkodni, ítélni, befogadni vagy elutasítani.

3.) (Emlékírás a férfikor delén — emlékírás a késő öregség estéjén.) Sokban különböznek korábbi emlékezéskötetei e mostanitól, de sokban egyeznek is, Mindenekelőtt egyek a pontosságban. Nyelve nem különösebben gazdag, nem színes, nem sajátosan egyéni. Hogy nyelvi hibákat követett volna el, az hamis vád, az gyakran rasszista indulatú rágalom. A verseci szülői házban mindkét nyelven beszéltek, s mint maga meséli, apja, a gazdag német patikus és polgármester németül nem tudó magyar dadát fogadott gyermekei mellé. Pontossága a mesterség polgári kötelességérzetéből s a partner, az olvasó elvárásának viszonosságai

méltánylásából fakad. § persze, a sikeres ember egyfajta hiú szerénységének szolid önérzetőrzéséből, hitelféltéséből is.

Kéziratának sajtó alá rendezése éppen ezért rendkívül nehéz. Egy-egy szót, fogalmat, gyakran háromszor-négyszer is cserél, egy-egy jelzőt többszörösen másra vált, egy-egy mondatot ismét és ismét átformál. Mert gondosan ügyel arra, hogy benne legyen a tudósítás merituma, kifejezze az Őt vagy valamely művét illető ama jelentést és jelentőséget, amelyet tulajdoníthatni vél magának és művének, de elkerülje az írói vagy az öreges hivalkodás benyomását. "Nagy siker volt. A közönség lelkesen tapsolt, s a színészek boldogok voltak", — így az első fogalmazás; "a közönség s a színészek egyaránt szívesen vették", — így a második; "sokáig maradt a színen", — így a végső.

De nemcsak fogalom-, szó- és jelzőhasználata pontosságára kényes. nem is csak a mondatok, a közlések, az állítások hangnemére. Hanem a történések, legyenek azok a maga egyéni életébe tartozóak, legyenek közéletiek, időrendjére és egymásból következésére, összefüggésére és logikájára is mindig ügyel. S arra úgyszintén, hogy önnön kapcsolata s viszonya e történésekhez világos legyen. Itt legalább annyit javít, mint az előbb említett körben. Egész lapokat fogalmaz újra, rövidít, betold, kiegészít, főleg azonban átrendez, átcserél, sorrendet változtat.

Az előadásnak azt a - mondhatnánk — életrajzszerű, életrajzi elbeszélés — mintájú fajtáját, folyamatosságát, egybefűzését, amelyik két korábbi kötetét jellemzi, itt kevésbé követi. Sokkal mozaikosabb, mint azok, s környezetrajza sem oly zárt s történetei sem oly epikusan kerekítettek, mint ott. Néhány kérdéskörnél most, arányt bontva, hosszabban időzik, mint tette egyensúlyos proporcióval dolgozó előbbi köteteiben. Egyeseknél, láthatólag, magyarázó, sőt védő-

védekező szándékkal időzik el, másoknál felfogását igyekszik történésekkel alátámasztani, ismét másoknál viszont az emlék vonzó vagy háborgató ereje tartja hosszabban kötve. A Revíziós Ligára vonatkozó rész lehet példa az elsőre, a 14-es k.u.k, hadvezetésnek kártékony zűrzavarát rajzoló a másodikra, badacsonyi házát bemutató, illetőleg a festő Farkas Istvánnak a nyilasok által való elhurcolását előadó a harmadikra,

Elfáradt? fölébe került a semleges, a számára közömbös dolgok felsorolásának? sietett, félt, hogy nem futja már idejéből, erejéből, épségéből, s így már csak az őt mélyebben érintő kérdésekre fordította figyelmét, munkáját, fáradságát? Mindenik felelet lehetséges. De az is, hogy született alkatából következett ez, amelyet most már nem tartott szükségesnek dúsítani, díszíteni.

Abban azonban e különbségek ellenére is egyezik a korábbiakkal, hogy szorosabban vett magánéletéről, saját belső érzelmi, élményi világának alakulásáról alig szól. Hogy a másik nemnél, s nemcsak a színház köreiben, de az ún. jó társaságban is bő sikerei voltak, eléggé ismeretes. Maga azonban itt is tán csak kétszer szól ilyesmiről, s akkor is erős tartózkodással, magát is, kapcsolattársát is mindkét felé villanó iróniával leplezve, mindkét felé nevető anekdotával fedve. Miként házasította össze feleségét csábítójával, s miként kívánta megmutatni — eredménytelenül — udvarlása egy célbavettjének sporttal és társasági élettel, hogy nincs még ő túl ama koron. Ott érzékenyül el, ott hatja át valódi melegség hangját, ahol a polgári, az úri jómodor ezt megengedi: ahol családi kapcsolatait rajzolja; kivált anyjához, bátyjához való kapcsolatát festi. S néhány barát emlékénél, bár itt már sokkal visszafogottabban, több furcsaságát, sőt bolondériáját is fölidézve az illetőknek, noha kedves humorral, Karczag Vilmos arcképe, Bécs e nagysikerű színházi matadorjáé, talán e tekintetben a

legjellemzőbb,

4.) (A "műhely" rejtett marad.) Ami azonban az írói emlékezésekhez szokott olvasót leginkább meglepi, az az, hogy milyen kevés szó esik műveiről, főleg művei megalkotásáról. Szinte egyáltalán nem enged — mint szépelegve mondani szokás — "bepillantani műhelyébe". S magukról amaz ihletésekről is igen ritkán ejt szót, amelyek egyik vagy másik könyvének megírására indították. Ha mégis — inkább csak az alkalmak említései ezek, vagy éppen csak a fölkérésekéi.

10

Hősi Rákóczi-tablóját, a Pro libertate-t például a fejedelem nagy fénnyel megülni kívánt évfordulójára írta; a jelképes Híd című darabját meg a szép Széchenyi-ünnepre; a barokkos-csipkés A holicsi Cupidó-t pedig a keszthelyi Helikon-ünnepségre, melyen Horthy kormányzóságát a magas arisztokrácia immár társasági módon is, úgy-ahogy tudomásul vette, elismerte.

Ami még talányosabb, hogy színművei mellett regényeit alig említi, Sem keletkezésüket, sem kvalitásukat, sem kedveltségüket. Ami annál furcsább, hiszen vidéken, ahol olvasottsága alighanem szélesebb volt mint a fővárosban vagy ott volt valóban széles, mégiscsak regényein keresztül ismerték és becsülték elsősorban. Még Áz arany hegedű című háború alatti regényét hozza viszonylag sokszor, tán legtöbbször szóba. S itt hangneme is személyesre, sőt, enyhén meghatottra vált. Nem a regény nagy közönségsikere miatt, hanem azért, mert ebbe, mint akkor is észrevették, szorongó háborús élményeit éppúgy belejátszatta, mint magánéleti válságát, válását is. Személyes lírával ennyire áthatott — bár itt is szordínósan kezelt — hanghordozást nem is igen találunk nála más regényeiben. Inkább csak néhány fiatalkori, otthonát idéző novellájában,

Különösen furcsa, hogy arról a regényéről, amelyet a konzervatív, de valóban fajsúlyos kritika legjobban sikerültnek tartott, s amelynek alapján Horváth Jánosék Nobel-díjra ajánlották, Az élet kapujá-ról is alig ejt szót. Pedig ez a könyve csakugyan kiemelkedik munkái sorából; ha nem is azzal a nemzeti sorstragédia-ábrázolással, amelyet a regény szerint a nyugati világ közömbös nemtörődése okozott, s amely az említett ajánlásban is erős hangsúlyt kapott. Hanem a háttértörténet finom lélekrajzával, a lírai elem hibátlan epikus áttételével, az előadás eleganciájával, az arányok biztonságával, az értelmi s érzelmi elemek tiszta logikájú váltogatásával, a környezetrajz példás korismeretével, a szöveg átszűrt tömörségével. A történet — ismeretes — Bakócz Tamás pápai trónra jutásának kísérletét használja szimbólumul. A nyugatot megtestesítő reneszánsz Itáliájában, a Mediciek Itáliájában egy szép szobor, egy remek épület, egy érdekes tudósvita ügye ezerszer jobban foglalkoztatja az egyház és a politika irányítóit, mint a kereszténység védelmezőjének, Magyarországnak végveszélybe jutott sorsa. Így a magyar prímást elütik a tiarától, pedig annak elnyerésével, a regény szerint, összefoghatta volna a

11

nyugatot a félhold barbár hatalmának megtörésére. Herczeg jól 18merte Itáliát, s ha néha színpadiasan is, de sugalló erővel tudta érzékeltetni a reneszánsz nagyszerű művészetkedvelését és művészetteremtését, de egyben az előretörő s törvényt még alig ismerő és alig tűrő individuum hatalmi mámorát és gátlástalanságát is.

5.) (Előtérben a színpadi szerző visszaemlékező öröme.) Amiről igazán szívesen és sokszor beszél, az a színház. Szinte úgy tűnhet, hogy regényírónak csak úgy mellesleg tartotta magát. Ám színpadi műveinek alkotási folyamatairól, fogásairól, forszairól sem bocsátkozik fejtegetésekbe. S az ihletet is csak egyszer vagy kétszer említi vagy sejteti. Például a Bizánc esetében. Hogy helyét miként ítélte

meg a magyar irodalomban, arról a kötetből semmit sem tudunk meg; de az előzőkből is vajmi keveset. A maga művei között azonban, amennyiben ezt egyáltalán teszi, viszonylag jól rangsorol. Árra ugyan itt is ügyel, hogy lehetőleg mással mondassa ki az ítéletet. Nem annyira kritikussal, mint inkább, a szó nemes értelmében vett, műkedvelővel vagy színésszel. Ha mégis kritikussal, akkor itt is kéznél tartja az iróniát és az anekdotát. Egy frappáns, s részben máshonnét is ismert példát. Az öreg, bogaras, de mindig nyílt és támadókedvű Keszler Józset, akinél ifjan egy lapnál dolgozott, s aki kedvelte őt, mint annyi másban, benne is valamelyes antiszemitizmust orrontott. Amikor aztán egyik darabját cselekmény hiánya miatt csepülte, Bródynak semmivel sem több cselekményű darabját viszont dicsérte, Herczeg részrehajlásáért tréfásan szemrehányást tett neki. "Ja, ein Antisemit soll bei mir Cselekmény haben" hangzott a csipkelődő felelet. Nos, egyik legmelegebb elismerést, utalva kutya-macska barátságukra, a derék "Józsi bácsi" szavaiból emeli ki.

A Bizánc-ot akkor írta, amikor az ifjabb Tisza erőfeszítéseinek csődjét vélte látni. Úgy gondolta, a fiatal politikus, akivel ez időben kötött kölcsönösen becsülő és tartózkodó férfibarátságot, tehetségével és tetterejével, elszánásával és határozottságával egyedül alkalmas, abból a gazdasági, szociális, nemzetiségi, pártpolitikai eredetű etikai és kormányzati káoszból kivezetni az országot, amelybe e század első évtizedében jutott. Előző köteteiben részletesebben, de itt is, röviden bár, rámutat az aggódásra, a tragédia sejtelmére, mely akkor elfogta, betöltötte. E tragédiája mellett még az Ocskay-ról s az Árva László király-ról emlékezik meg nemzeti, történeti tárgyú

darabjai közül többször. Ám itt sem annyira az ihlető élményről, mint inkább a vihart verő fogadtatásról, Érzi, s büszkeség hallik ki ezért hangjából, hogy oly politikai s erkölcsi problémát állított itt élére, amely sokakat kínosan érintett a porondon lévő valamennyi táborból.

Annál többet olvashatunk társadalmi-társasági darabjairól. Itt azonban szinte végképp az előadások és a színészek állnak középpontban. Nem játékot elemző, metódust fontolgató módon, hanem az összedolgozó együttesek vagy a kiugró egyesek közönségsikerének fölemlítésével. A közönségsiker az egyetlen siker az ő szemében. Semelyik darabjáról sem esik annyiszor szó, mint a Kék róká-ról. Színpadértésének, szerepkezelésének biztonságtudata, büszkesége, itt minden tartózkodása ellenére, kitör belőle. Újra meg újra visszatér egy-egy előadására, egy-egy szereplőjére, egy-egy szériájára. Hogy Bécsben áruházat neveztek el a darab címéről, hogy Berlinben első sorozata halvány volt, de annál fényesebb sikerű a sokszázas második, a bécsi játék színésznőjével, hogy miként emlegették Olaszországban, hogy mennyiszer játszották újra meg újra New Yorkban.

Különösen sokszor és kedvvel időzik el a híres kérdésnél: volt-e Cécile a Török utcában? Láthatólag úgy érzi, itt mutatta meg igazán, mennyire ura a színpadnak, a színjátéknak. Olyan darabot írt, melynek teljes társadalmi, lelki, ízlésminőségi, etikai, egyszóval karakter- és magatartásbeli átélése és átgondolása nélkül a színész nem tudja így vagy úgy hitelessé tenni e kulcskérdést. Azaz nem az ő utasítása, hanem a darab belső kényszere, értelmezésének nélkülözhetetlensége erőszakolja ki az ilyen vagy olyan döntést. Szinte mulatva és gyönyörködve sorolja föl, hogy a szerepet játszó színésznők mint könyörögtek neki, döntsön ő. Amit azonban ő minden alkalommal megtagadott. De azt érzékelteti, hogy szerinte azok játszották jól, akik a kétséget ugyan föl engedték támadni, de Cécile műveltségi és társasági, etikai és lelki rajza nyomán javára döntöttek. Némi túlzással azt mondhatnánk, mintha úgy látszanék érezni, itt az ibseni, a hauptmanni, a csehovi színpad lélektani Öntörvényűségéhez, önmozgásához jutott el.

6.) (A művelt szórakoztatás mestere és közönsége.) Ami persze, ha így érezte, ha így vélte volna is, nem állná meg a helyét. Nincs vagy alig van tudomásunk arról, hogy Herczeg valaha is mélyebben és részletesebben foglalkozott volna akár az esztétika, akár a lélektan vagy éppen a bölcselet, de még a politika elméleti kérdéseivel is. Az

okosan megfigyelő, a fogékony látó, a tanulékony gyűjtő, a gyors eszű gyakorlati ember, a munkáját szerető és céltudatos pragmatikus; megtestesítője ő az irodalomban. Könnyen és gyorsan ír. Született tehetség. Tehetsége érvényesülését műve gyors alkotásában és közönsége széles körében, persze, erősen támogatja az, hogy nem maga alakít ki felfogást, szemléletet, világképet, hanem a meglévők valamelyikét fogadja el valamelyes egyedi módosításokkal. Sokat olvas, főleg regényt, novellát és színművet. Társasági ember és nagy színházlátogató. Bár külsőlegesen, de úgy igen jól észleli a megkülönböztető elemeket, akár irodalmi, akár fehér asztali tapasztalatokról van is szó. Ökonómiával él, alkotó idejét éppúgy jól beosztja és kihasználja, mint vendég- és ismerős körökben töltött óráit is. Olvas modernet is, mélyet is, egészen újat is, de vacsora- s kártyaközi beszélgetésekből jól tudja, hogy nem ez, hanem a félmúlt az, amiben a közönség kedvét leli. S ez az ő ifjúkorában a francia szalondráma, társasági színjáték. Lehetőleg szerelmi háromszöggel, könnyű bánatú, enyhe ütközésű férj–feleség csalással, hivatal-, pénz-, rangszerző házasodással. A titokfejtő lélektaniság nagy divatjában és virágzásában, persze, jobban igyekszik fölkapott pszichológiai tézisekkel és okoskodásokkal telíteni és okolni a cselekménymenetet, mint Sardou-ék, akiknek a történet érdekfeszítően fordulatos, a szöveg szellemesen riposztozó menete elég s mindennél fontosabb volt. Igazában az emelt nívójú lektűr és a jó ízléssel szórakoztató színpad értője és szerzője ő. Nem nevelni kívánja olvasóit, nézőit, hanem kielégíteni művelten szórakozó, civilizáltan időt töltő, öntetszően problémázó igényeiket úgy, hogy ízlésük csiszolódjék és finomodjék, rétegződjék és gazdagodjék a maguk szemléletén belül. Olvasóinak, nézőinek pedig elsősorban azt a réteget tekinti, amely hez maga is tartozott. A maga iskolázott műveltségét és nemzeti-társadalmi szerepét jelentősnek érző, viselkedésnormáit polgáriasan kulturáltnak, erkölcsiségét tisztesen becsületesnek vélő, közéleti magatartását tradicionálisan patriótának s mértéktartóan liberálisnak tekintő, jórészt hivatalnok vagy szabadfoglalkozású, ún. úri középosztályt. Azt a nagy- és középvárosi polgárságot, amelynek társasági ideál-képe a városban is otthonos, a tisztséget is viselő, a köz porondján is tevékenységet vállaló, parkettján is helyét megálló középbirtokos, "a magyar úr", a magyar birtokos úr. Úgy azonban, hogy ebbe

az ideálba a maga szakismereti munkájának és betöltött feladatának önérzetét is belekalkulálta. Mint dolgos állampolgár valóban polgár volt, mint politikus ember – vagy sajátos magyar kifejezéssel szólva: mint hazafi – a politizáló birtokosság eszményeinek, ideáinak, célkitűzéseinek elfogadója. A "politikai magyar nemzet" eszméjét vallotta és vállalta, ennek jegyében. Belőle számtalanon, akiknek szülei még nem a magyar, hanem valamely nemzetiség nyelvét beszélték és nevét viselték, változtatták magyarra nevüket, tekintették anyanyelvüket magyarnak. Főleg német és délszláv nevek kis csoportja maradt változatlan a középosztályba lépéssel, de nyelvüket ezek viselői is magyarra váltották. Mindezzel a "politikai magyar nemzethez", ezen belül a magyar vezető réteghez való tartozásukat óhajtották elnyerni és demonstrálni.

Nem párt-értelműen, nem is elméletszerűen, hanem mentalitásban volt ez a réteg liberális, kivált világszemléleti s vallási tekintetben. Felekezethez tartozott, de többnyire csak társasági-családi eseményt

is jelentő ünnepen s tradícióból inkább, mint vallási követelményből járt templomba, Az egyházak keresztelték, eskették és temették, de magatartását szorosabban vett egyházi tanítások kevéssé befolyásolták. A laicizált akkori keresztény Európa részese volt e tekintetben. A más felekezethez tartozást, amennyiben az nem volt kirívó vagy hivalkodó, nem fogta föl elválasztó tényezőnek.

Ez a réteg, akár magyar eredetű, akár nemzetiségi, minden két háború közti a szocializmus-kori marxista és népieskedő állítással szemben, munkáját többségében hozzáértéssel és kötelességtudattal végezte, az alsó és középső közigazgatást és egészségügyet, a jogszolgáltatást és iskolaügyet s annyi egyéb társterületüket jól szolgálta, s a kiegyezés korában közel hozta az európai szinthez. Kezdő generációiban az irodalomban és egyes művészeti ágakban kétségtelenül még kevés jelentőset nyújtott. A művészetek más területein, pl. a festészetén viszont igen. Kivált azonban a tudományok, főleg a természet- és technikai tudományok körében játszott igen jelentős szerepet. Az a hatalmas gazdasági teljesítmény, amelyet az ország a századvégig adott, nélküle elképzelhetetlen. § azt sem szabad feledni, hogy ennek a társadalomnak iskoláiból, s jórészt e rétegből kikerült tanárság keze alól került ki az a nemzedék, mely előbb A Hét-et, majd Nyugat-ot létrehozta. A századvégen változott a

helyzet. E réteg egy része a szerveződő konzervatív erőkhöz csatlakozott más viszont ahhoz az új nemzedékek által hordozott, erőteljesen, sőt radikálisan reformáló polgári alakuláshoz, mely a közben az egészen elmagyarosodott zsidó bevándorlók jól iskolázott második, harmadik generációjával is megerősödött. A két csoport között helyezkedett egy olyan harmadik, amelyiket mindkettőhöz fűztek rokon vonások, de valójában e vonások jelentősen átszínező elemeivel is korábbi önmagát vitte tovább.

Herczeg ehhez tartozott igazán. Külső életvitelében, köznapi tények erkölcsi megítélésében, társasági szokásai lelki-szellemi hátterében a nagyvárosi polgár inkább, történelemfelfogásában, politikai nézeteiben társadalmi elképzeléseiben viszont alárendelte magát a politikai magyar nemzet tradicionális szemléletének és vezető rétege küldetéstudatának. Az ifjabb Tisza jó szemére vall, hogy észrevette, ez a magatartás az ő konzervatív. nemzeti-földbirtokosi liberalizmusát erősíti. Mégpedig úgy, hogy nincs pártszerűen hivalkodó konzervatív cégére, Sőt külsőségeivel mintegy modernizálja is azt. Magához emelte, képviselőséget ajánlott és szerzett neki, majd mint mondottuk, valódi barátságot alakított vele ki. Ez a kapcsolat döntő lett Herczeg további útjára.

7.) (A kortárs szemével — az utókor szemével.) Az utódok az őket három-négy generációval előző korszakokból rendszerint csak a nagy vagy jelentős írókat ismerik, s többnyire óhatatlanul létrejön az a tévképzet, hogy e korszakokban a közönség ezeket olvasta. Holott a dolog legalább az esetek fele-kétharmad részében ellenkezőleg áll. Ha az alacsony iskolázottságú és ízlésű európai olvasó Herczeg gyermek- és ifjúkorában Marlittot és Ohnet-t, Paul de Kochot és Courths-Mahlert forgatott, az átlag műveltségű sem igen ment tovább Freytagnál és később Sudermannál, Daudet-nál és Rosta-nál. Gondoljuk meg, Lanson, a francia irodamtörténetírás büszkesége még a századvégen is botránkozva írt Baudelaire-ről, a németek Paul Heysének kértek és kaptak Nobel-díjat, az oroszoknál sokkal többen olvastak Szollogubot, mint Dosztojevszkijt s a nagyon érzékeny Reviczky is azt írta az orosz regény áttörése idején a háború és béke Tolsztojáról, hogy talán elfoglalhatja majd Turgenyev mögött a tisztes második helyet. S tudjuk, Ráth Mór az Arany művei kiadásából származó veszteséget jórészt Tóth Kálmán munkáinak kiadásából egyenlítette, pótolta.

De mire mindezt mondani? Ennek a kornak az átlagműveltje a szórakoztató írót tekintette eszményének. Az irodalom, hogy úgy mondjuk, most lett igazán, a szónak nem lebecsülő értelmében is, áru. Ne feledjük, H, Spencer, akit még Jásziék is prófétának tartottak, az irodalmat a "pozitív" tudomány e "pozitív" korában mind az alkotó, mind a befogadó részéről elsősorban "az erőfelesleg levezetésének", másodsorban pihentető, éberalvás-szerű nyugalmi állapotot létrehozó képzeletjátéknak tartotta. A franciás pszeudoromantika s a külsődleges cselekmény-realizmus meg az édes botránkozást kiváltó naturalitás csöppnyi keverésének kora ez az átlagolvasó, az átlag-könyvvásárló részéről. Volt ebben a kompozitumban több-kevesebb, felszínibb-mélyebb társadalom- s erkölcskritikai elem is. Annyi, amennyit az átlagolvasó erkölcsisége elbírt és meg is kívánt. Flaubert keserűen panaszkodott Turgenyevnek a maga népszerűtlenségéről, s örömmel vegyes irigységgel szólott tanítványa, Maupassant népszerűségéről. Amelyet aligha elsősorban esztétikai értékeinek köszönhetett ez utóbbi, Herczeg ennek az igénytelen irodalomnak igényes hazai képviselője, aki a Jókai-Mikszáth hagyományból is hozzáadott mindehhez valamit. Ezt az "igényességet" érzi s énekeli az induló írónál Beöthy, sőt Gyulai Pál is, de még Péterfy is. Herczeg társasági-társadalmi szórakoztató irodalmat kívánt adni. S a – mondjuk tán így: – hazulról hozott, munkára épülő polgári erények jegyében, e nemen belül olyan jót kívánt adni, amit a vásárló kiadott pénzéért, az olvasó ráfordított idejéért elvárhatott jogosan. Sínen volt, s valószínűleg ezen a sínen maradhatott volna, s tán kisebb fajta Maughammá nőhette volna ki magát, ha nem lép életébe Tisza, s nem fűzi magához.

Ám belépett s Herczeg most is a hazai, az úri középosztályhoz tartozó, de otthonról kötelességtudatot hozott polgár munkatiszteletével teljesített. Néha emeli ez, pl. a Bizánc-ban, az Árva László király-ban, az Ocskay-ban; többször, különösen regényeiben (érzésünk szerint) üresíti, szólamosítja, mert tehetségétől, természetétől idegen világba vonja. Itt minták után indult, Írótársairól, sőt elődeiről in alig ejt szót. Kivéve hármat: Jókait, Mikszáthot, Gárdonyit. S történeti, "nemzeti" tárgyú műveiben, egy-kettőt kivéve, jórészt őket "korszerűsíti". Azaz elveszti az ő atmoszférájukat s egyben a saját igazi hangnemét is. Nem "asszimiláltsága következtében", mint a nemzetieskedők hirdették. A korszak adta gépies lélektaniságú

neveltsége és saját kifelé figyelő természete nyomán. Mert jó megfigyelő, de fantáziája, kivált történeti képzelete kicsi, inkább ismeretet ad, elvárt tablót rajzol, közkedvelt tételt igazol, vesz cselekménnyel, eseménnyel körül. Tehetségének igazi területe továbbra is a társasági színjáték és regény maradt.

8.) (Az apolitikus alkat politizálása.) Közéleti szerepvállalásában azonban hű maradt, hűnek vélt maradni Tisza szelleméhez. Nem volt ugyan közvetlen politizálásra alkalmas alkat. Jól mutathatja ezt kettősséget e kötet négy "politizáló" részlete. Az első a 14-es világ-háború alatti életéről való rajza. Ennek folyamán hol anekdotikusan hol ironikusan, hol szatirikusan adja elő a k.u.k.-s belső katonai irányítás és háttéri gondoskodás roppantul zavaros, szakszerűtlen uraskodóan nemtörődöm, embertelenül közömbös, kicsinyes bürokráciába és önzésbe vesző természetét. Meg van győződve, hogy egy fegyelmezett és céltudatos, szakértő és összefogott – mondjuk: Tisza-szellemű – hadvezetés, ha nem is győzelmet, de nem ily fokú vereséget, előnyösebb fegyverszünetet, igazságosabb békekötési eredményezett volna. Bár tárgyi megfigyelései ezúttal is helyénvalóak, feltűnő, mennyire nem ügyel a mélyebb európai s hazai összefüggésekre. Mint ahogy a második ily fajta részleténél sem: a Revíziós Ligában Rothermere lord körül végzett tevékenységénél. Ázt határozottan leszögezi, hogy nem gondolt a régi határok visszaállítására,

hanem az etnikai tényeken alapuló revízióra, illetőleg az így is kívülmaradottak esetében egy emberséges kisebbségi politikára Hogy azonban a lord és a Liga törekvéseit egyrészt az európai viszonyok mennyire mutatják reálisnak, másrészt mennyire fedik azok az ő elgondolásait, ezt alig érinti. Annál többet s annál méltatlankodóbban szól arról, hogy — szerinte — a hazai hivatalosak is félreértették, s még inkább arról, hogy mennyien éltek vissza a mozgalommal s a lord jóakaratú készségével. S a Horthy iránt becsülése is ily külsődlegességre épül. "Ferenc József úr" által fölnevelt, s az ő stílusához hasonló vezetőt s összetartót lát benne, akiben van úri tartózkodás, elegáns közvetlenség, keresetlen egyszerűség s valódi reprezentáció is. Politikai képességeit sem mérlegeli, kormányzásának európai visszhangját sem veszi számba. Végül említsük a zsidóság tragédiájára való reagálását. Azt már korábbi köteteiben elmondta, hogy Tiszához való csatlakozása idején antszemitizmussal

gyanúsították, a keresztény kurzus éveiben meg "zsidóbérenc"-ként támadták. Most is együttérez az üldözöttekkel, de a borzalmat egyes meghitt ismerősei elhurcolása révén érzékeli, látja meg.
Az egész történeti, etikai, emberségi rettenetét kevésbé éli, kevésbé érti át. S valójában így van a második világháborúval is. Mélyen elítéli a náci uralmat és háborús hatalmi törekvéseit. (Mussolinit viszont mentegeti.) Az ostrom folyamán maga is került súlyos helyzetekbe, de valójában részeseményeiben, egyes veszteségeken át válik számára a háború igazán foghatóvá,

9.) (A szolid életvitel példája — a súlyos gondolati kérdések kerülője)
"19. századi ember", mondottuk. A pozitivista polgári világ és szemlélet hazai neveltje. Herbert Spencernek, a külső világ eseményei, a külső élet tényei nagy regisztrálójának, szenvtelen tudomásulvevőjének szemléleti rokona, akár olvasta műveit, akár nem.
Spencert is elsősorban és elhatározottan a van, a hogyan van köti le, s a hogyan lesz foglalkoztatja. Addig a mértékig és mélységig, ameddig ezt a biológikus természettudományok és a statisztikus társadalomtudományok tapasztalatian észelvű megfigyelései követni tudják. A miért van létezésre vonatkozó kérdését fiatalabb éveiben, mint eszmei rokona, Comte, ő is értelmetlen, fölösleges, haszontalan fantazmagóriának nyilvánította. Utolsó évei önéletrajzában ugyan imeg-megérinti a Kanthoz való visszavágyódás rebbenése, de ez nem akadályozza meg, hogy a van és a lesz organikus folyamatainak tapasztalások statisztikáin alapuló törvényeit ne fogja tézises "rövid foglalatba", s mintegy hatszáz nyomtatott lapon nagy biztonságérzettel közre ne adja. A vallások iránti közömbösségnek, érdektelenségnek, a vallási kérdések és viták tekintetében kívülállóként . mutatott lekicsinylő toleranciájának, íme a visszája. Mert persze, hogy mérhetetlenül fontosak a van és a lesz organikusságának törvényei, s nemcsak az egyes és az Összesség életalakulása tekintetében, hanem a művészetek számára is. Ám a létezésre irányuló miért kérdését a nagy művészet aligha kerülheti meg. Goethe egy Eckermann-beszélgetésben
egyetlen szóval úgy jellemzi a nagy művészetet, hogy az Schauder-t, a létezés végső kérdéseinek borzongását idézi elő. Ez a borzongás idegen volt Spencertől. "Végül fölmerül a megoldhatatlan kérdés emberi sorsunk iránt" — mondja önéletrajzának utolsó előtti bekezdésében Spencer. "Az idegrendszer és a

megértés kérdése ez" egyrészt, így beszél, másrészt azonban azt mondja: ritkán lehet megragadni, megérteni (elfogadni) azt a gondolatot, hogy "Az emberi egzisztenciával a tudat, úgy mint tudat, amely egyszer még élt, eltűnjék". Ezt a hiányát, ezt az üres foltját az emberi gondolkodásnak, amelyet hiába kutatunk, hajlamos átengedni a vallásoknak, bár rögtön óv, hogy azok meg tekintélyelvű dogmákba visznek, A költészetről,

mint e kérdéskör megragadásának lehetőségéről, itt nem esik szó, s másképp is, a két hatalmas kötetben, mindössze kétszer.

Hasonlóan idegen volt a létezés miértjének kérdésköre Herczegtől is. Koruk szelleme s egyedi természetük révén egyaránt. Herczeg e kötetének egyik legszebb része a legjobb tanúság erre: anyja halála

A közel száz évet megért öreg hölgy irányította, szinte utolsó napjáig háztartását, s szinte minden dolgába be volt avatva. Amennyiben ezt tartózkodása megengedi, mindig nagy szeretettel is említi. Egészen rövid gyöngélkedés után bekövetkezett halála azonban nem tölti el megrendüléssel. Meghatott, de egyben megértő beleegyező melankóliával figyeli az est sötétjében távozó halottas kocsi vöröses csillanású hátsó fényeinek lassú eltűnését. Aztán szobájába megy, lepihen és a holnapra gondol. Noha maga is öreg ember s alig van már körötte valaki. Emlékiratai íróbarátokról alig tesznek említést, Rosszat sem mond soha, de jót sem társairól, Úri diszkréció. Vagy igazában nem is voltak számára társként jelen soha?

Az öreg ember sztoikus fölénye? A végig és mindenben sikeres ember illő szerénysége, rejtőző visszahúzódása a nehezen küzdők, a szerencsétlenek, a sikertelenek világából? Vagy ennyire áthatotta, lelkévé lett neveltségének természetelvű szelleme? Taine írja le az övéhez hasonlóan vallomásos, fél-önéletrajzi könyvében fél altergós figurájának, Graindorge-nak magányát, viselkedését, magatartását. Igaz, az végül mégis csak fölmegy Rajnán túli öreg barátjához, s Beethoven szonátákba sűríti, s oldja öregségét, magára maradottságát. — —

Herczeg emlékirata nem számvetés, hanem tudósítás. A pozitivista polgári kor egy magyar megtestesítőjének krónikája, aki csak nézte, figyelte az életet, s csak annyit vett belőle tudomásul s mondott el, amennyit a sikerhez, közönsége szórakoztatásához szükségesnek ítélt. Sajnáljuk? Irigyeljük? Talán mind a kettőt,

Németh G. Béla

A szerző előszava

Akínek a régi emberek közül
még van valami mondanivalója,
siessen vele,
míg a nap süti az arcát.

Jókai

Ezzel a könyvvel átnyújtom olvasóimnak Emlékezéseim harmadik kötetét. Az első A VÁRHEGY volt, a második A GÓTIKUS HÁZ, a harmadik legyen HŰVÖSVÖLGY. Azért adom neki ezt a címet, mert leginkább hűvösvölgyi otthonomban tanyáztam, miközben életem utolsó harminc esztendeje elvonult a fejem fölött, sietve és izgatottan, mint a megriadt vadlúdfalka.

Az események, melyekről könyvem beszámol, az első világháborút elindító szerb hadüzenettel kezdődnek, és 1944 karácsonyán érnek véget. Azon a téli estén, mikor az első vöröskatona bezőrgetett az ajtómon,

Nem szándékozom a történetírók mesterségébe kontárkodni, nem írom meg az új vízözön krónikáját, csak kihalászom az áradatból a saját életem emlékeit. A történelmi eseményekről annyiban veszek tudomást, amennyiben közvetlen tanújuk vagy statisztájuk voltam, vagy amennyiben olyan súllyal nehezedtek életemre, hogy mintegy személyes élményemmé sűrűsödtek.

Attól tartok, könyvemben így is a kelleténél több lesz a politika.

Herczeg Ferenc

I.

"Éljen a háború", — Magyar kir. csinovnyikok, — Megkérik tőlem a feleségem kezét. — Feri megkapja az arany vitézségit.

1914. Csodálatos azoknak az államférfiaknak bátorsága, akik tűzcsóvákat dobálnak a háború aknamezőibe, bár föld alatti terjedelmüket egyik sem ismeri. Melyikük tudja előre, kit fog levegőbe röpíteni, mit (fog darabokra tépni a robbanás? Az 1914-18-i világháború következtében négy európai császárság tűnt el a süllyesztőben, és hátborzongató meglepetésként egy 180 milliós proletárhatalom emelkedett napvilágra. Ki sejtette azt előre az államférfiak közül?

El kell azonban ismernünk, hogy a pokol zsiliptörése, mely szörnyű tűz- és vérözönt fog majd a világra okádni, Magyarországon általános örömérzetet keltett. Az emberek azt hitték, a háború valami heroikusan érdekes hátteret ad majd az ő egyéni életüknek is, amilyen az arany háttér az ortodox szentképeken, Az új nemzedék unatkozott, délceg kalandokra és veszedelmekre szomjazott.

1914. június 25-én a Monarchia belgrádi követe, Giesl báró, személyzetével együtt otthagyta állomáshelyét, mire a szemben álló két kormány elrendelte a mozgósítást. Óráról órára vártuk a hadüzenet hírét.

Miután elmúlt egy hónap, és mink már belefáradtunk a várakozásba, július 28-án baráti körben vacsoráztam. Az ablakon zápor dobolt, mikor a csobogó éjszakából rivalgó trombitahangok vergődtek elő. A Rákóczi-induló! Ez a háború! Egyikünk sem sejtette, hogy most a végítélet harsonái szólaltak meg Szent István ősi birodalma fölött...

A társaság kisietett az esőverte erkélyre, a nők felkapták az asztal díszvirágait, és leszórták a zuhogó Niagara fenekén ficánkoló árnyképekre. Mert a nők is Káin gyermekei, és ezekben a napokban ők is tűzzel, vérrel álmodtak.

Az én hűvösvölgyi kis házamban is ujjongó hangon jelentkezett a harci kedv. Nálam lakott a keresztfiam, testvérbátyám Ferije, mint

orvosnövendék ebben az esztendőben szolgálta önkéntesi évét, ha éjnek idején hazajöttem, ő már mély diákálmát aludta, de ezúttal ébren volt. A fogadószoba csillára alatt állott, és keményen csattog fegyverfogásokat mutatott be az én mauzer-karabélyommal. Közönsége a szakácsnő volt. A szarajevói merénylet óta igen aggódott, hogy az urak nem fogják kellő eréllyel megvédeni a Monarchia tekintélyét, ezúttal is be fogják érni valami tessék-lássék elégtétellel,..

A rá következő napokban, felpántlikázva és felvirágozva, háromszínű zászlók alatt özönlöttek a magyar fiúk oda, hol a vigyorgó kaszás várta őket. Országszerte valami elbizakodott hangulat terjedt el, az emberek olyasmit képzeltek, hogy a háború egyetlen lendületes szuronyroham lesz, mely kiveti állásaiból és pokolra kergeti Magyarország minden ellenségét.

Kétségtelen azonban, hogy a magyar legénység, melyet 1914 nyarán vagonokba raktak, a legkülönb emberanyagot képviselte, a nemzet régóta a harctérre küldött. Fiatal, kemény, vállalkozó kedvvel eltelt, mindenre elszánt ezredek voltak. Az újabb magyar nemzedék csak híréből ismerte a háborút, és a mozgósítási izgalom fölkavarta

a faj ősi katonai kalandvágyát. Ilyen csapatokkal csudákat lehetett volna művelni, ha a vezetés tehetséges parancsnokok kezében van. A tábornokok azonban, kevés kivétellel, nem voltak méltóak a legénységükhöz. Hamarosan jeges vízzel locsolták le a magyar tüzet. Egyébként pedig nagyobb részben Ferenc Ferdinánd főherceg iskolájának tanítványai, A boldogtalan főherceg a magyarságot min denkor csak másodrendű népnek tekintette, és ha valaki a cs. és kir hadseregben tüntetve hangsúlyozta magyar voltát, azt visszaélésnek tekintette. Pedig a magyarság nemzeti ügyet akart csinálni ebből : háborúból; titokban a legtöbb hadba vonult magyar arról ábrándozott, hogy a nemzet ezúttal leszámolhat minden ellenségével. Egy főhercegi kriptában azonban gúnyosan vigyorgott e halott,

Vasúti kocsikra rakták és a déli országhatárra vitték Feri bakaezredét is. Mikor elbúcsúzott tőlünk, a kezembe csúsztatott egy levélborítékot; a végrendelete volt. A nyakkendőit — rengeteg sok volt neki — rám testálta...

Az első hideg zuhany aznap borsódzott végig az előlegezett győzelmi mámoron, mikor Miklós cár elrendelte gigantikus birodalmában

az általános mozgósítást. Az mégsem volt hihető, hogy Oroszországot egy lendületes szuronyrohammal el lehet intézni. Ámbár akadtak szép számmal magyar optimisták, akik rendületlenül bíztak az orosz katonai kincstár korrupciójában, azzal biztatván egymást, hogy a muszka bakának nem lesz puskája, az ellenséges gránátok nem fognak robbanni, a csinovnyikok mindent el fognak lopni, az orosz vezérkar pedig részeg lesz az ütközet napján.

Az első világraszóló botrány azonban nem az orosz, hanem a magyar hadseregszállítások körül történt. Vagy elfelejtettük volna már a papírtalpú bakancsok gyászos esetét? Papundeklit adtak a kárpáti tél irgalmatlan fagyában, méteres hóban harcoló magyar katona talpa alá — és hamarosan tömegesen hozták a vonatok a lefagyott végtagú legényeket. A sajtó példás megtorlást követelt, én azonban nem hallottam róla, hogy akár a szállítók közül, akár a papírtalpú bakancsokat átvevő katonatiszt urak közül valakit felkötöttek volna

Úgy látszik, a cári birodalom porondra lépése, amit pedig minden kávéházi stratéga biztosra vett, valahogyan megzavarta az osztrák—magyar vezérkar terveit; némely csapategységeket, melyeket már kiszállítottak a Száva partjára, nagy sebbel-lobbal megint vagonokba kellett rakni és elvinni Galíciába.

A budapesti és bécsi vezető körök később sokat törték a fejüket azon, hogyan magyarázzák meg tapintatosan a hír- és győzelemszomjas közönségnek a szerbiai hadi helyzetet. Pedig a helyzet egyszerű volt: Putnik vajda megverte Potiorek Oszkárt és Frank Liboriuszt. Ugyanaz a Putnik vajda, akit a hadüzenet napján a Budapest Keleti pályaudvaron elfogott a magyar utazóközönség, és akit Ferenc József király szabadon bocsájtott. (Azt hiszem, az európai háborúk történetében ez volt az utolsó lovagias gesztus.)

Kis Feri — a család a keresztfiamat a kis jelzővel különböztette meg tőlem — eleinte hetyke bakaleveleket küldött a sumadiai harctérről, későbben azonban megérzett a tábori lapjain, hogy miközben azokat írja, egy gigantikus rém hajol a válla fölé. A szerb katonákról pedig mindinkább növekedő tisztelettel emlékezett meg.

A megtépett és megalázott Potiorek-hadsereg Szerbiából visszaszerénykedett megint Szlavóniába. Ugyanekkor teljesen elmaradtak a keresztfiam levelei. Ez annál aggasztóbb volt, mert Versecről azt a hírt kaptam, hogy a szüleinek sem ír.

25
A feleségem, mint annyi más asszony, beállt önkéntes ápolónőnek az egyik hadikórházba. Főnöke dr. M. lett, a jeles és népszerű fiatal sebész. Nagyon helyeseltem elhatározását, pedig akkor kezdődött köztünk a lelki eltávolodás, amely végül oda vezetett, hogy teljesen elvesztettük egymást szem elől.

Tudnom kellett volna, hogy az asszony, valami különös lelki adottságnál fogva, rajongója az orvostudománynak, a betegápolás pedig valóságos szenvedélye; tehát tudnom kellett volna azt is, hogy hamarosan bele fog szeretni a fiatal sebészbe, aki szeme előtt bravúros műtéteket végez. De én akkoriban magam is beleestem abba hibába, melyért másokat figuráztam: két csoportra osztottam a nők a miénk és a másé; a miénk pedig fölötte állt mindazoknak a tapasztalatoknak és megfigyeléseknek, melyeket a női természet emberi fogyatékosságairól gyűjtöttem.

Egyelőre azonban házasságom még nem, csak a fehérneműs szekrényem volt veszedelemben. A feleségem egyre-másra hordta ingeimet a kórházba, "mert sok sebesültről darabokban kell lemetélni a véres inget, úgy hozzáragadt a testéhez, szegény fiúk azután pőrén feküsznek a takaró alatt..."

Ez ellen csakugyan tenni kell valamit. Fölkerestem Hazai Samu honvédminisztert. Jóban voltunk egymással; Hazai különben mindenkivel jóban volt. Ő egészen különleges tábornoki típus képviselője volt. Inkább tudósra vagy talán művészre emlékeztetett, mintsem katonára. Szöges ellentétje volt báró Fejérváry Gézának. Fejérváryban táborszernagy korában is volt valami az acélrugókra járó hajdani hadnagyból; valami krónikus hetykeség. Ezt a széllelbélelt típust a ragyogó szeretetreméltósággal és hódító férfiassággal személyesítette meg, hogy a kulisszák mögött azok is kedvelték, akik vele a képviselőház nyílt színén harcokat vívtak.

— A sebesült katonáknak nincs ingük — mondom Hazainak -, talán kellene valami társadalmi megmozdulást kezdeni!

Hazai rám néz a ködös tekintetével, azután becsöngeti az adjutánsát, az pedig előteremt egy sárga képű, szemüveges ezredest.

— Mondd csak, hány fehérnemű-garnitúrád van raktáron? — kérdezi a miniszter,
— Körülbelül hárommillió — mondja szolgálatkészen a sárga képű.

26
(Majd hanyatt estem! Ezeknek hárommillió ingük van, és mégis rájárnak az én szekrényemre.)

— Mert panasz van — folytatja Hazai —, hogy a kórházakban meztelenek a sebesültek.
— Ázok alkalmasint már kikapták az idei illetményüket, és ebben az esztendőben nem jár nekik több — állapítja meg az ezredes.
— Bocsánat — jár el az én szám —, háború jött közbe.

A sárga képű fagyosan végigmér, — Hogy háború van, arról én is hallottam valamit. Ami azonban a fehérneműt illeti, én szívesen utalok ki akármennyit, hogyha utasítást kapok a felettes hatóságomtól. De ha egy civil úriember feljön ide az utcáról, akármilyen nagyra becsüljem is egyébként az ő szavára nem utalok ki egy árva kapcát sem.

A kapca valahogyan szíven talált. Erőt vettem magamon, és hidegen mondtam: — Azt hiszem, az ezredes úr nagyon hamar meg

fogja kapni az utasítást — azzal Hazai Samu felé fordultam —: Isten vejed, Samu bácsi, sietnem kell, hogy elérjem a bécsi gyorsot.

Mit csinálsz te Bécsben? — kérdezte a miniszter.
Audienciára jelentkezem Schönbrunnban, és jelentem őfelségének, hogyan viselnek háborút az ő tisztjei.

Hirtelen rémült csend lett a szobában. Mintha az íróasztal mögül egy királyi oroszlán ütötte volna fel rettenetes fejét. Mai ember el sem tudja képzelni, milyen fellegekbe tornyosuló, milyen sziklákat morzsoló tekintélye volt Ferenc József úrnak. Az ezredes sárga arca most már zöldbe játszott...

Hazai nem szerette ezt a hangnemet. — Sose menj te Bécsbe, pajtás, eredj nyugodtan a Hűvösvölgybe, majd én gondoskodom róla, hogy a sebesültek fehérneműhöz jussanak,

Hazamentem a Hűvösvölgybe; nagy megkönnyebbüléssel — mert zavarban lettem volna, Bécsben hogyan jövök őfelsége elé — és azzal az érzéssel, hogy frontot kellene szerveznünk a katonai bürokrácia ellen, nehogy tintatengerbe fullasszák a Monarchiát.

Karácsony után nem bírtam többé az idegeimmel, és leutaztam Újvidékre, a déli hadsereg főhadiszállására, hogy megkeressem Ferit. A város csordultig tele volt háborúval. T-y tábornok, a Monarchia legharciasabb bajuszának tulajdonosa, mindennap karabéllyal a vállán

27

vonult a cukrászdába, és miközben zord arccal itta a habos kávéját, az öt acélgolyóra töltött lőfegyver állandóan a keze ügyében volt. Ha netán a cukrászkisasszonyok offenzívába lépnének...

A másik tábornok, akit a hadüzenetkor úgy ástak ki a nyugdíjból, azzal szolgálta császárát, hogy láthatatlanul az utcán ólálkodott, valahányszor katonai egyenruhán szabálytalanságot fedezett föl, mennydörögve kiugrott a színre... Egy súlyosan sebesült tüzér századost például, akit legényei vállukon hoztak át a Száván, keményen megrótt, mert nem viselt kesztyűt... Ez túlzásnak látszik, pedig szóról szóra így történt.

Miután megtudtam, hogy Feri hadosztályát Mangjelos Szerém megyei községben tatarozzák, Matkovics, újvidéki főispán, nagylelkűen felajánlott autóján oda indultam. Útba kellett ejtenem Mitrovcát, ott egy darabon a Száva partján haladtunk, és láthattuk odaát szerb oldalon az őrszemek láncát. Mozdulatlanul álltak, mint a kőbálványok, egyáltalán nem érdeklődtek az autóm iránt. Úgy látszik, a két kimerült küzdőfél hallgatag megegyezéssel fegyvernyugvást tartott.

Szilveszter estéjén a korai sötétségben Mangjelosba érkeztem. A 3 hadosztály új parancsnoka Plank tábornok, vezérkari főnöke Álgya-Papp Sándor, a budapesti előkelő társaság ismert tagja A divizionárius meghívott szilveszteri vacsorára, előbb azonban a vezérkari urak elkísértek egy közeli házba, ahol a zászlósok és egyéves önkéntesek gyülekeztek ünnepi lakomára. Ott kellett lennie kis Ferinek is.

Álgya-Papp ezredes elkiáltotta keresztfiam nevét. Mélységi csönd... Majd egy bágyadt hang: elmaradt Szerbiában. R. ezredorvos lépett hozzám, ő nemrégiben egyik budapesti kórházban valamilyen jelentéktelen műtétet végzett a feleségem ujján. Azt indítványozta, kísérjem el közeli szállására, lapozzuk át a betegek nyilvántartási könyvét, alkalmasint lesz benne följegyzés Feriről,

Útközben a doktor elmagyarázta, hogy ebben a kis fészekbe

pillantnyilag ötféle járványos betegség emelgeti viperafejét: ázsiai kolera, kiütéses tífusz, kétféle himlő és vérhas. Az ember válogathat a halálnemekben.

Otthon elővette a nagy könyvét, és lapozni kezdett benne, csupa férfinév, legtöbbje mellett kereszt jele... Az az eshetőség, amelytől rettegtem, nem következett be, megtaláltuk Feri nevét ilyen

megjegyzéssel: "dec. 22. átvette a kukujevci betegfelvevő állomás", Megkönnyebbült szívvel mentem Plank tábornok vacsorájára.

Korán reggel Kukujevcibe autóztunk. Kissé bántott a lelkiismeret; az újvidéki főispán azt hihette, egy-két órára adja kölcsön a kocsiját, most pedig már 24 órája lidérckedem vele széles Szirmiában. De nem szakítom félbe az utamat, még ha haditörvényszék elé állítanak is.

Kukujevcit tiroli csapat szállta meg. Az ezredes, akinek bemutattam Krausz tábornok-főparancsnok nyílt parancsát, azt mondta, itt nincs semmiféle betegfelvevő állomás. Kitárta az ajtót, és megkérdezte a külső szobák íróasztalai mellett cigarettázó tisztjeitől: hallották —e valamiféle betegállomás hírét? Senki sem hallotta. Szóhoz jelentkezett azonban egy kis altiszt, tollal a füle mellett, hogy ő emlékezik egy házra a pályaudvar mellett, azon vöröskeresztes zászló van... Hátha ez az?

Autóba ültem, és kimentem az állomásra, ott csakugyan megtaláltam a vöröskeresztes házat, nyomorúságos kis vityilló volt, mely körül eltüzelték már a kerítés utolsó lécdarabját is. Egy kövér, német doktorféle ült a túlfűtött szobában, porcelánpipával a szájában. A gallérján csak egy arany csillag szerénykedett. Végighallgatott, majd rosszallóan csóválta a fejét.

— Csak nem képzeli, hogy én azt a sok bolond nevet, ami itt megfordul, mind a fejemben tartom? — kérdezte tiroli tájszólással.

Nem, azt csakugyan nem képzeltem, a fejének nem is volt olyan formája, mintha abban tartani lehetne valamit. De vajon nem képzelhető-e el olyan betegfelvevő állomás, ahol beírják a neveket valami könyvbe? Az egycsillagos tíroli annyit mégis megtett Krausz tábornok nyílt parancsa kedvéért, hogy bekiáltotta Jákobot. Jákob egy rőt bajuszú, igen mocskos és rosszképű altiszt volt. Láthatólag a doktor jobb- és balkeze.

— Nézze, Jákob, ez az úr keres itt valakit. Föl szokta maga írni a maródikat? — Jákob nem válaszolt egyenesen, hanem elővett a zubbonya zsebéből egy viharvert noteszt, olyanfélét, aminőt az áruházak szoktak vevőiknek ajándékozni, megcsattogtatta a szamárfüles lapjait, mint a kártyabűvész, és azt kérdezte tőlem: — Hogyan nézett ki az illető?

Beláttam, hogy hiába jöttem Kukujevcibe. Ez itt az egycsillagos doktor és még inkább Jákob magánüzeme, idegen ember ebbe bele

ne üsse az orrát. Fölkapaszkodtam megint a főispán autójára, irányt vettem Újvidéknek. A hadsereg-főparancsnokság talán elő tudja teremteni a fiút...

Ruma városában, miközben a sofőr a benzinállomáson járt, én fel-alá sétáltam egy szép nagy épület előtt, melyen elpilledt vöröskeresztes zászló szomorkodott... Úgy néztem, iskolai épület, mely ideiglenesen besoroztak hadikórháznak. Bementem az előcsarnokba és " találomra megkérdeztem a szakaszvezető-portástól: nincs-e betegek közt egy ilyen és ilyen nevű önkéntes? — Nincs!

Én tehát továbbautóztam Újvidék felé, pedig Feri az emeleten feküdt, harminc lépcsőfokkal a fejem felett. Meg volt azonban írva, hogy nekem előbb még Budapestre kell mennem, mielőtt ezt megtudom.

Már alkonyodott, mikor elhaladtam a Fruska Cora behavazott sziklái közt. Ezt a regényes szép tájat mostani lelkiállapotomban olyan kihaltnak és vigasztalannak láttam, mintha a Hold krátergyűrűs hegyei közt zakatolna a motor. Lovas őrjárattal találkoztam, magyar huszárok. Odaajándékoztam nekik a tokaji aszút, a cigarettákat és meleg alsóruhát, szóval mindent, amit kis Ferinek hoztam. Ha nei lehet az övé, legyen katona bajtársaié. Valami babonás érzés ösztönzött: hátha így lekenyerezem a sorsot.

Hazaérkezve Budapestre, le sem tettem még a kalapomat a hűvösvölgyi előszobában, mikor a felgyülemlett postám egy tábori lapján felismertem Feri kezeírását. Reszkető, girbegörbe vonásokkal írt hogy jó ideig ne várjunk tőle híradást, mert kórházi vonatra osztottá be szolgálatra, sok dolga lesz, szóval nemigen ér rá levelet írni.

sejtettem, mit jelent ez: a fiú betegen fekszik valahol, és ezt . akarja előttünk titkolni. Valahol — de hol? Megnéztem a postabélyegzőt (akkor még rendes bélyegzőt ütöttek a tábori lapokra), a négy betű közül kettő olvashatatlanná volt mázolva, a másik kettő: ..MA. Nem lehet más, csak RUMA.

Visszautaztam megint, ezúttal egyenesen a szerémségi városba. . rumai hadikórház portása felismert, és újból erősködött, hogy az önkéntes nincs a kórházban. Kissé meg is sértődött, hogy nem hiszek a szavának, Mit csináljak most? Megint vissza Budapestre?

Még tépelődtem, mikor egy fiatal és elegáns ezredorvos lépett be

az utcáról. Szalutált, tovább akart menni, a lépcső alján azonban visszafordult, és a nevemen szólított. Azt mondta, arcképeim után ismert meg. T. nevű horvát ember volt; elég jól beszélt magyarul. Mikor megtudta, mi járatban vagyok, gondolkodni kezdett.

— Lássuk csak... Van egy névtelen tífuszbetegünk...

Fölvitt az emeleti rajzterembe; a sarokfülkében ott feküdt szegény kis Feri, irtóztatóan lesoványodva, a láz tüzében égve. De mégis megismert.

Két napig maradtam mellette. Reggelre lázszünete volt, és elmondta, hogyan került ide. Kukujevciben még életében nem járt. Sejtelme sincs, hogyan került a neve a mangjelosi doktor könyvébe. Egy tucat lábadozót bíztak rá, hogy kísérje őket Újvidékre. Mikor Rumába ért a társaság, Ferinek erős láza lett, megállapította magán a tífuszt, a betegeit rábízta egy zászlósra, ő maga pedig jelentkezett A rumai hadikórházban. Onnan azonban elutasították, mondván, hogy ez nem járványkórház. Hogy hát hova menjen? — Menjen, ahová akar, de itt nem adnak neki ágyat. — Ő azután, mivel a feje

szédült, leült a kórház utcai lépcsőjére. Még arra emlékszik, hogy csendesen esett az eső, és hogy egy főhadnagy németül ráripakodott, miért nem tiszteleg. – Jelentem alássan, tífuszom van! – A vitéz főhadnagy kiabálni kezdett, hogy neki semmi köze a tífuszához, de amíg szuszogni tud, addig tisztelegni köteles.

T. ezredorvos találta meg eszméletlenül az utcán, és a járványtól rettegő tiszti betegek tiltakozása ellenére elhelyezte a kórházban. Megkérdeztem a fiútól: miért nem tudják a portán az ő nevét? Úgy volt, hogy mikor behozták, akkor eszméletlen volt, később pedig senki sem kérdezte.

Másnap az ezredorvos közölte velem, hogy egyik rumai ügyvéd leánya hajlandó Feri ápolását vállalni. Tisztára keresztény kötelességérzésből. Azt hiszem, ennek a hölgynek, aki egyébként igen vonzó külsejű volt, köszönhette a kis Feri, hogy betegségének zátonyai közül ki tudott megint vergődni az élet nyílt medrébe. Én tehát visszamehettem a Hűvösvölgybe.

T. ezredorvos, akivel levelezésben maradtam, egy hét múlva nagyon rám ijesztett, azt írta, kötelessége, hogy előkészítsen a legrosszabbra: a fiú durva étrendi hibát követett el, éjjel kiment a kórházi konyhába, és farkaséhségében megevett egy fazékra való hideg

töltött káposztát – ezt pedig aligha tudja kiheverni, De bizony kiheverte!

Hetek múlva megjött Feri távirata, hogy most már Budapestre lehet vinni, mint lábadozót. Megint vonatra ültem, és leutaztam a déli határra, ezúttal velem jött a feleségem is. Zománcos kis aranyórát vittem, hogy Feri ajánlja fel az ápolójának.

Mivel Matkovics főispán érthető okokból óvakodott- attól, hogy megint felajánlja az autóját, ezúttal vasúton készültünk Rumába menni. Az újvidéki pályaudvar parancsnoka véletlenül verseci földim volt; tartalékos főhadnagy, ő egy első osztályú fülkét bocsátotta "kedves földijei" rendelkezésére. Azt mondta, a vonat pontosan 9 óra 20 perckor indul, és egy bakát állít a fülkénk elé, aki a fejével felel, hogy illetéktelen egyén nem fog minket háborgatni. Nem is háborgattak sem illetéktelenek, sem illetékesek, a vonatba emberfia be ne szállt, mi egyedül ültünk a sötét kocsiban, sőt mikor már 10 óra elmúlt, körös-körül oltogatni kezdték a lámpákat, és mélységes éjjeli csend borult a pályaudvarra.

A katona, aki a fejével felelt, nagyon ránk unhatott már, mert elment tudakozódni, mikor is indul a vonatunk. Fél óra múlva azzal jött vissza, hogy szerdán délben indul. Ma pedig hétfő van... Soha nem sikerült magyarázatát kapnom a rejtélyes esetnek, Azt hiszem, a dolog mélyén lappangó igazság ez: azokat az újvidéki vasutasokat, akik tartalékos katonák voltak, behívták és lövészárokba fektették az én verseci főhadnagyomat pedig, aki civil életében ügyvéd volt, megtették pályaudvar-parancsnoknak. Ebből tessék kombinálni!

Egyelőre vissza kellett mennünk a városba. Egy Landwehr nevű igen rokonszenves tábornok, a hadsereg élelmezési főbiztosa, akit az éppen Újvidéken időző Sándor János belügyminiszter ismertetett meg, kölcsönadott egy katonai autót, és másnap hajnalban elmehetünk Rumába.

Feri a kórház előtti lócán sütkérezve várt minket. Valósággal csontvázzá aszott szegény, de legalább talpon volt. Azt mondta, T. ezredorvos szerencsétlenül járt, valami szabálytalansága miatt elmozdították a kórház éléről. Fölkerestem az új parancsnokot és

megkérdeztem: Budapestre vihetem-e a keresztfiamat? Az ezredorvos
igen cifra választ adott:

— Új rendeletet kaptunk, mely éppen a tífuszbetegekre vonatkozik.

32
A rendelet szerint a lábadozó csak egy héttel a negatív eredményű
górcsövi vizsgálat után hagyhatja el a kórházat. Mert hátha
bacillushordozó?
— Értem, és mikor volt górcsövi vizsgálat?
— Egyáltalán nem volt, nekünk nincs górcsövünk.
— Tehát?
— Tehát tartom magamat a parancshoz, és nem bocsátom el a
lábadozót!

Annyira hülyének találtam az álláspontot, hogy meg voltam róla
győződve, minden más józan eszű ember is hülyének kell, hogy
találja. Elsiettem tehát józan eszű embereket keresni a Pejacsevich-palotába,
ahol valami katonai főparancsnokság székelt.

A kapuban beleütköztem egy arany galléros, kövér kis katonaorvosba.
(Később értesültem: béke idején jeles zágrábi fogorvos.)
Bemutatkoztam, és ott a kapuban elmondtam neki a kórházparancsnok
dilemmáját.

— És most mit kíván tőlem? Tanácsot? Azt nem adok, mert jelenleg
magam is katona vagyok. Ön azonban nem katona, ergo azt teheti,
amit a józan esze diktál.

Szalutált és ellépett. Visszamentem a kórházba, és megkérdeztem
Ferit, van-e poggyásza. Nincs, a betegsége alatt mindenét ellopták,
még a bicskáját is a zsebéből,

— Akkor ülj hozzánk az autóba!

Őt perc múlva kint vágtattunk a péterváradi országúton, óriási
porfelhőt vonszolva magunk után, és meg kell állapítanom, hogy sem
akkor, sem később nem esett több szó a górcsőről.

Nevezetes dolog, mennyire féltek a régi hadseregben a felelősségtől.
Tétlenségbe dermedtek, nehogy valami ismert vagy ismeretlen
szabály ellen vétsenek.

Újvidéken Pista kuzénom házába szálltunk. Pistának (Guszti bácsi
fiának) jó forgalmú patikája van a városban. Feri ágyba kívánkozott.
Mikor ebéd után benéztem hozzá, azt kérdezte tőlem: beválik-e a két
kozák ló, amit ajándékba küldött nekem? - Hogy miféle lovakról
beszél? — Azokról, amelyeket a pancsovai csatában zsákmányolt,
ahol tönkreverték a kozák diviziókat... Fölvilágosítottam szegényt,
hogy a pancsovai kozák csata az ő tífuszos álmában folyt le. Ekkor

33
fülig elpirult, megkérdezte, milyen dátumot írunk ma, ettől fogva
helyre is zökkent az agyműködése.

Másnap Budapestre akartunk utazni, azonban az újvidéki pályaudvaron
azt mondták nekem, Ferit csak úgy bocsátják a vonatra, ha
bemutatja a rumai kórházparancsnok elbocsátó levelét. De most már
tudtam, hogyan kell az urakkal bánni! Sem tanácsot, sem szívességet
nem szabad tőlük kérni, mert a felelősség gondolatától úgy megijednek,
mint az ördög a szenteltvíztől; egyszerűen kész helyzet elé kell
őket állítani. Elvettem a fiútól katonasüvegét, fejébe nyomtam az én
kockás útisapkámat, farkasbundát borítottam a vállára, beültettem a
kocsifülkébe.

Alighogy elhelyezkedtünk, egy vasutas jött, és ravasz vigyorgással cédulát enyvezett az ajtónkra. Aki az utasok közül ezt a felirat látta, sietve továbbvonult, pedig akkor már úgy megtelt a vonat, hogy a kocsik tetejére is jutott az utasokból. A kalauz sem jött be fülkénkbe, csak nyájasan bólingatott az üvegen keresztül, hogy minden rendben van. Kíváncsi lettem, miféle varázsige van a papírlap írva. Egyetlen szó volt: tífusz. Azt hiszem, a verseci pályaudvarparancsnok ötlete.

A budapesti Új Szent Jánosba, amely elég közel esik a lakásomhoz, vittük Ferit. A kórház parancsnoka később azt mondta, Feri egy orvost pótol, és a háború végéig nem is ereszti ki a frontra. A parancsnok azonban nem ismerte Ferit, a fiú akkor már elvégezte magában, hogy lemond az orvosnövendék jogairól, fegyveres szolgálatra jelentkezik, és mint hadiönkéntes megy ki a frontra. Tudatában vagyok annak, hogy ezek igen jelentéktelen dolgok, de azt hiszem, benne van az egész rendszer vegyi képlete, mint a vízcseppben az óceáné.

Mikor a feleségemmel Újvidéken jártunk, Pista kuzénom közös vendégszobába szállásolt minket. Reggeli öltözködés közben egyszer valamit kerestem, talán cipőgombolót, talán körömollót: mikor találomra benyúltam a asszony táskájába, dr. M. arcképe és egy préselt szegfűvirág került a kezembe. Hirtelen megvilágosodott sötét agyvelőm, és sejteni kezdtem azt, amit mások alkalmasint már régebben tudtak: Júlia csakugyan beleszeretett a doktorába! Most már megértettem, miért szűntem meg otthon mindenható nagymogul és

34

csalhatatlan dalai láma lenni. Miért nem érdekli már az asszonyt az irodalom, legalább nem az én irodalmam. Monogám természet; belejutott egy új férfi vonzási körébe, és a tisztessége felháborodottan tiltakozik a régi ellen,

Sejteni kezdtem, hogy házasságunkat nem lehet már megmenteni; vagy ha lehet, nem érdemes.

Egy nap, miután meggyőződtem róla, hogy feleségem már nem viseli a medáliont, mit tőlem kapott, helyette egy idegen kis keresztet hun az inge alatt, azzal a kérdéssel leptem meg: elvenné-e a doktora, ha elválna tőlem? Vérvörös arccal olyasmit mondott: "azt hiszem, boldogan!"

— Akkor jöjjön el hozzám, megbeszélni a teendőket.

A megbeszélést azért tartottam szükségesnek, mert nem akartam, hogy az asszony két szék közt a padlóra kerüljön. A többi az ügyvédek dolga, és az ő dolguk nem lesz nehéz, mert én valami tudat alatti óvatosságból annak idején nem templomban, csak a kerületi elöljáró előtt "esküdtem".

A válás simán és gyorsan ment. Hogy elkerüljem a búcsújelenetet, két füllentettem, hogy benézek a szerkesztőségembe, ehelyett azonban Szegedre utaztam, ahol, ha éppen akarom, mindig akad dolgom, és mindig találok mulatságot. Mire visszakerültem Szögedéből, Grill Juliska megint az édesanyjánál lakott.

Furcsa, de való, utolsó beszélgetésünkből azt a benyomást nyertem, az asszonynak kissé fáj, hogy olyan könnyen bocsátom őt útjára. Nem mintha megbánta volna elhatározását, de elvárta volna, hogy jobban ragaszkodjam hozzá.

Harminc esztendő távlatából visszatekintve úgy találom, mind a

kettőnknek jó volt, hogy kétfelé mentünk. Bár hét évig meglehetősen álltam a hitvestársi hőséget, be kell ismernem, hogy nem vagyok házasembernek való. Az állandó megkötöttség tudata ólomsúllyal nehezedik rám. Azt hiszem, mint házasember írtam leggyöngébb könyveimet.

Mikor dr. M. nálam járt, hogy megkérje tőlem a feleségem kezét — mert csakugyan azt tette! —, beszélgetés közben célzott az én haladott koromra. Olyasmit mondott, hogy a haladott korú férfit inkább barátság és tisztelet illeti, mintsem szerelem... 1908-ban, mikor én megházasodtam, 45 esztendős voltam, Grill Juliska 20,

vagy talán 22. A tekintélyes korkülönbség tudata lehetett oka, hogy beleszoktam a gondolatba, az én gyöngyéletemnek immár vége, ami ezután még jöhet, az csak a naplemente melankóliája lehet.

Mikor azonban válásom után megint legényéletet kezdtem élni, csakhamar meggyőződtem, hogy valahogyan elhamarkodtam a vénülést. Az ifjúság ismét visszatért az ereimbe.

Mindenekelőtt a közrészvét ellen akartam védekezni, tehát kifeküdtem a napra, és órákig süttettem magamat, míg barna nem lett arcbőröm, nehogy valaki titkos bánattal gyanúsítson! Hasonló okból jártam társaságba és nyilvános helyekre, sorra látogattam a magyarországi fürdőhelyeket... Ez tüntetés volt. Reakció a haladott kor ellen.

Szép és elmés asszonyok kezet fogtak velem, hogy segítsenek tüntetni. Meglepett és jólesett, hogy a nők figyelme megint fokozott mértékben felém fordult. Már túl voltam ötvenedik évemen, mikor újból bevonultak életembe a tündérkirálynők, akiknek csillogó diadalmenetét a házasságom szakította meg. Ezek a nők egyáltalában nem ijedtek meg a haladott koromtól.

Tisza miniszterelnök Országos Hadsegélyző Hivatalt szervezett, melynek vezetésével engem bízott meg. A Hadsegélyző feladata különben az lett volna, hogy országszerte ellenőrizze a hadikórházak munkáját. Hamarosan tisztába jöttem vele, hogy az ilyen ellenőrzést csak egy nagy tudású és nagy tekintélyű orvosprofesszor tudja ellátni, és ilyen értelemben jelentést tettem Tiszának. Neki viszont az volt a nézete, hogy az ellenőrzésre csak olyan ember volt alkalmas, aki érzelmileg távol áll az orvosi kartól, nincsenek ott sem barátai, sem ellenségei. Egyébként rám bízta, csináljak, amit akarok. Beértem annyival, hogy hadjáratot indítottam a lábadozókat demoralizáló kórházi unalom ellen. Más szóval: szórakoztattam a sebesülteket!

Olvasmányokat kértek, és mi hozzáláttunk kórházi könyvtár: szervezéséhez. Az újságokban közzétett kérelmünkre özönével érkeztek az ajándék olvasmányok. Később a frontra is vittünk lövészárok-könyvtárakat. Miközben a központban átnéztük a beérkezett anyagot, gyakran elcsodálkoztunk, hogy a magyar közönség milyen könnyen válik meg nagy értékű, bibliofil szempontból olykor ritkaságszámba menő nyomtatványaitól. Nem tudom, hogy a hazafias

lelkesedés mámorában, avagy felületességből? A könyvek azonban jó kezekbe kerültek.

Divattá lett a lövészárokban, hogy olvasás közben nyert benyomásaikat megírják a Hadsegélyző-nek, és nekünk örömünk telt az okos, a szöget legtöbbször fején találó baka-esztétikában.

A következő lépés az volt, hogy színművészeket és énekeseket

hívtunk a katonai kórházakba. Jászai Mari vezénylete alatt remek matinékat rendeztünk a kórtermekben. A legények igen kedvelték ezeket a művészi előadásokat, egyik-másik professzor azonban úgy találta, hogy már sok is a jóból,

Valami ellenállhatatlan kényszer sodorta keresztfiamat oda, ahol az ágyúk morogtak, és gonosz tüzek villantak az ég alján. Azt mondta nekem: - Ki fogom magamnak verekedni az arany vitézségi érmet! Ki is verekedte magának, de bizony köszönet nem volt benne.

Egy cigány tisztiszolgája volt, az hozta ki a Hűvösvölgybe a hírt, hogy másnap reggel útra indul a menetzászlóaljuk. Feri akkor azt a vékony örömsikoltást hallatta, amivel tizenöt évvel azelőtt, adriai útjainkon, egy-egy szép kagylót vagy tengericsigát szokott köszönteni.

Én addig a cigánnyal próbáltam barátkozni. — Szép egyenruhája van!.. A cigány két ujjával megfogta a zubbonya szegélyét, és erőlködés nélkül letépett belőle egy ezüstkorona nagyságú darabkát; akár az itatóspapír! — Hát ilyen egyenruha ez! — morogta keserűen.

Ahogyan a hadiszállítók akkoriban a hadsereg rovására gazdálkodtak és garázdálkodtak, az csakugyan elképesztő volt. És a tiszt urak, a tiszt urak, akik ilyen szemét holmit átvettek!

Feri tehát a harctérre ment, ezúttal az orosz frontra, ahol belesodródott a volhíniai csaták véres poklába. Azt írta nekem, hogy szegény cigányát agyonlőtték, az Ő téli fölszerelése meg elúszott valami folyamátkelésnél. Új holmit kér. Magam vittem a viaszosvászonba varrt csomagot a pótkerethez,

Az udvaron egypár tiszt kaszinózott, mikor engem észrevettek, szétrebbentek, annyi felé, ahányan voltak. Nem tudtam mire vélni a dolgot, máskor az urak szívesen elbeszélgettek velem. Átadtam a csomagom az altisztnek, az elolvasta a címet, azután rám meresztette

a szemét, és indulatosnak tetsző hangon rám kiáltott: — Ezt a csomagot nem veszem át!
— Miért nem?
— Mert a zászlós úr elesett!

Beteljesedett, amitől titokban mindig rettegtem, és amiben hinni sohasem mertem. Tehát örököltem sok tarka nyakkendőt, melyektől még ma is virágos a ruhaszekrényem belső ajtaja...

A tábori posta egy csomó lapot és levelet hozott, feljebbvalói és bajtársai részvétüket fejezték ki, és közelebbi adatokat írtak. Kézitusában lelte halálát, miközben — mint zászlóaljparancsnoka írta — oroszlánként verekedett. Az Ikva-parti Mordva községben, a templom udvarán helyezték nyugalomra.

Egy héttel a halála után a posta elkésett tábori lapot hozott Feri kezétől, hogy egészséges, és köszöni a csokoládét; azután még egy mondat: "Vigyázz Kislányra!" — Kislány, amelyre vigyáznom kell, foltos kis dakszlikutya, melynek az a szokása, hogy a maga rizikójára vadászgat a közeli erdőkben. Ez pedig kockázatos vállalkozás, a vadőrök prémiumot kapnak minden lelőtt kóbor kutya orra után... Feri nagyon szerette Kislányt, és állandóan féltette. Nekem tehát vigyáznom kell Kislányra! Nem is lett semmi baja, mert a kultúrországokban jobban vigyáznak a kutyákra, mint a fiúkra.

Egy hónap múlva megküldték nekem a Ferinek kijáró arany és

ezüst vitézségi érmeket, Megkéstek. Pedig hogy várta! Ő, akinek halálával a családunkban véget ért a nemzedékek őrségváltása, apai és anyai részről is német eredetű volt. A jól nevelt fiú szerény, de az igazi férfi határozott lépteivel csatlakozott az idegen eredetűek dicsőséges dandárához, mely Magyarországért áldozta fel vérét és életét. Elöl a Zrínyiek, azután Petőfi Sándor, majd nyolcan az aradi tizenhárom közül... És még sokan. A mi fiúnk is a "sok" közt van...

II

A háborús Berlin. — Útban Doberdó felé. — Torontál lelke.

1915 telén a kormány megbízásából Berlinbe utaztam, hogy tájékozódjam némely magyar vonatkozású kérdés ügyében. Tisza István főleg azt óhajtotta tudni, miféle álláspontot foglalnak el a Német Birodalom vezető körei a magyar-román-, továbbá a lengyel- és végül a Mitteleuropa-problémával szemben. Harmincöt berlini címet jegyzett föl nekem, olyan emberekét, akiket lehetőleg meg kellett nyernem a magyar államnak. Azonkívül négy ajánló levelet adott, mégpedig Burián közös miniszterhez, akit Bécsben kellett meglátogatnom, Hohenlohe Gottfried herceghez, a Monarchia berlini nagykövetéhez, a német birodalmi kancellárhoz és végül Ludwig Stein professzorhoz.

Stein professzor, hogy legelőbb vele végezzek, állandó berlini lakos létére szoros összeköttetést tartott fenn a magyar kormánnyal, egyébként vagyonos ember volt, félig újságíró, félig diplomata, és éppen mostanában azon művészkedett, hogy egészen diplomatává alakuljon át. Ezt a metamorfózist úgy tervezte, hogy az eljövendő békekongresszuson - akkor még mi zöld tárgyalóasztalról ábrándoztunk! — ő legyen Ausztria-Magyarország egyik meghatalmazottja. Ugyancsak merész terv, tekintetbe véve, hogy a professzor úr svájci állampolgár; de ő elmés ember létére meg tudta magyarázni, milyen kedvező esélyekkel jár Magyarországra nézve, hogy ő Tell Vilmos honfitársa.

Nincs az a külföldi ember, aki Berlinért úgy rajongana, mint — teszem — Bécsért vagy Párizsért, de a porosz metropolis talán nem is óhajtja, hogy szeressék, beéri azzal, hogy imponáljon az emberiségnek. Finom idegzetű ember itt állandóan érzi azt a nagyfeszültségű kaszárnya-atmoszférát, mely erőből, pedantériából, engedelmességből és unalomból van összekombinálva. Különben olyan tiszta város,

hogy az ember epedve gondol a velencei mocsokra, és olyan rendes, hogy visszasírja a párizsi rendetlenséget.

A háborús Berlinben járva, meggyőződtem róla, hogy a magyarok újabban valósággal divatba jöttek. Úton-útfélen emlegették, a bakáink milyen nagyszerű draufgängerek, de nagy elismeréssel emlékeztek meg a magyar közigazgatásról is, mely rendet tart az országban, és kifogástalanul szolgálja ki a harcban álló hadsereget.

Bukarestnek a romániai Hohenzollern-ház révén sok barátja volt Berlinben, és általános volt a felfogás, hogy "ha a magyarok igazságosan bánnának erdélyi románjaikkal", akkor azok hű alattvalók maradnának, és Romániát távol tudnák tartani a háborútól. Ezt az öreg Wedel Károly herceg, mikor meglátogattam a Blücher-palotában, a szemembe mondta, pedig ő valaha bécsi nagykövet volt, és tudhatott volna egyet-mást a Monarchia belső ügyeiről. Megismételtem előtte is, amit minduntalan hangoztatnom kellett: nem igazságról van itt szó, hanem két versengő állameszméről, amelyek kizárják egymást. A bukaresti kormány nem is óhajtja, hogy "igazságosan" bánjunk a románjainkkal, inkább szeretné, ha skorpió-ostorral korbácsolnók őket, hogy minél elégedetlenebbek legyenek, és Románia oltalma alá kívánkozzanak. A román propagandának csak egy ellenszere van: erősebbeknek kell lennünk Romániánál !

A román-kérdés megint szóba került azon a politikai vacsorán,

melyet Kaiserhofban rendeztek. Ezúttal F. Z. külügyi államtitkár vetette fel a kérdést. Fölényes mosollyal azt kérdezte tőlem: — Van-e még román iskola Erdélyben, amit a Tisza-kormány be nem záratott?

Összecsaptam a két kezemet. — De az istenért — kiáltottam —, ha excellenciátok ilyen rosszul vannak értesülve a szövetségeseikről, miféle információik lehetnek az ellenségről?

— Szóval a magyarok jól bánnak a nemzetiségeikkel? — kedélyeskedett az államtitkár. — De ha jól bánnak, akkor Koródi Lutz miért hagyta ott magyar képviselői mandátumát, és miért menekült hozzánk Berlinbe? - Ezt azzal a fölényes mosollyal mondta, mellyel német kereskedelmi utazók a Mikosch-adomáikat szokták elsütni.

(Koródi Lutz, a magyargyűlölő erdélyi szász, mint a budapesti képviselőház tagja valamilyen izgatási perbe keveredett, és ezt ürügyül használta, hogy Németországba "meneküljön", és ott elhelyezkedjék,

40

mint mártír. A hadüzenet napjáig a berlini sajtóban fújta ellenünk a tüzet.)

Az államtitkárnak azonban nem volt szerencséje. — Ha nem volnék excellenciádnak olyan hű szövetségese, akkor most Wetterle abbét említeném...

A Wetterle név említése hangos derültséget váltott ki az asztaltársaságból. Az abbé elzászi képviselő volt, és a háború kitörésekor a Koródiéhoz teljesen hasonló körülmények közt hagyta ott a birodalmi gyűlést, és Berlinből Párizsba "menekült", (A Wetterle esete tulajdonképpen kompromittálóbb is volt, mert ő tősgyökeres német létére keresett menedéket a franciáknál...)

Az asztaltársaságból csak egy ember szólt még hozzá a vitánkhoz; Hötzsch professzor, a keresztes újság nagy tekintélyű kiadója. A legokosabbat mondta, amit ez esetben mondani lehetett: — Furcsa ellentmondás, hogy mi, németek, erőt és fegyelmet kívánunk Magyarországtól, de a nemzetiségi agitáció elősegítésével megnehezítjük a megerősödését.

A német politikusok közt sok a logikusan gondolkodó fő, fogékonyak jó érvek iránt, és én bizonyos sikereket érhettem el a román-kérdésben.

A lengyel-problémát egyelőre még sűrű köd takarta. Annyiban egyetértett a német közvélemény, hogy Lengyelország ne legyen független állam, mert ha az lenne, előbb-utóbb átállana a nyugati nagyhatalmak oldalára. Legtöbben a Monarchiának szánták Polóniát, úgy okoskodván, hogy faji tekintetben nincs mit rontani a Habsburgok keverék-birodalmán. A lengyelek csatlakozását úgy képzelték, hogy a dualizmus helyébe egyszerűen trializmus lépne.

De hiszen éppen ez volt az, a trializmus, amiről Tisza István hallani sem akart! Minden eszközzel meg akarta akadályozni annak lehetőségét, hogy Magyarország majorizálható legyen, pedig ha kettő összefog, mindig majorizálhatja a harmadikat, és a tervezett államszövetségben a harmadik Magyarország lenne a legtöbb esetben.

Égy varsói politikus, M-y gróf megszólított az Adlonban; azt hiszem, közeledésének igazi oka az volt, hogy sürgősen túl akart adni néhány kellemetlen megjegyzésén. Azzal kezdte, hogy ő 40 millió lengyel nevében beszél. Mikor látta meglepett arcomat, szerényen hozzátette: a litvánokkal együtt... A csatlakozás dolgában ő csak akkor szándékozik nyilatkozni, ha majd biztos lesz a középhatalmak

41
győzelme. Mert ez egyelőre még nem biztos... Azt mondtam neki, hajlandó vagyok az érvelését magamévá tenni, azért szakítsuk meg beszélgetésünket a győzelemig. Nekem egyébként nem mondta azt, amit Berlinben fűnek-fának elmondott: hogy nem szabad a lengyel népet beereszteni az osztrák posványba...

Ha a közjogi harcok klasszikus hazájából érkezik az ember Berlinbe, mint érkeztem én, akkor feltűnik neki, a német politikai életben milyen nagy súlyuk van a gazdasági kérdéseknek. Úgy látszik, a berlini közvélemény biztosra vette, hogy győzelem esetén — és 1915 telén ki kételkedett volna a győzelemben? — a német hadizsákmány közt Icsz a Monarchia fegyveres ereje és gazdasági leltára is. A győzelem után olyan intézményes kapcsolatok fognak a szövetséges hatalmak közt létesülni, melyek szerződésileg biztosított jogegyenlőség esetén is automatikusan az erősebb fél gyámsága alá adják a partnert.

Legridegebben Georg Bernhardt formulázta előttem ezt a programot. Bernhardt egy ragyogóan eszes férfi, akkoriban az Ullstein-konszern lelke volt. Egyébként közgazdasági nagyhatalom. Iskolapéldája a zsidóság asszimilálódó képességének, amennyiben a legtipikusabb porosz junkerré fejlődött, akivel életemben találkoztam.

— Miért erőlködnek a magyarok az iparfejlesztéssel? Az adófizetők pénzén ipart fejleszteni: erkölcstelenség! Ti, magyarok, termeljetek gabonát, iparcikkel majd mi, németek, látunk el...

Bernhardttal akkor ismerkedtem meg, mikor látogatást tettem az Ullstein-féle gigantikus vállalatnál. A cég főnöke 1915-ben dr, Ullstein Ferenc volt. A hatalmas palotában együtt vannak a következő szerkesztőségek: Vossische Zeitung, Berliner Morgenpost, Berliner Allgemeine Zeitung, B. Z. am Mittag, Berliner Abendpost és Berliner Illustrierte Zeitung. Szóval a nap minden szakára, a berliniek minden műveltségi foka és különböző ízlése szerint van újság. Stein Ludwig tanár is Ullsteinéknak dolgozott, azt hiszem, valami diplomáciai rovatot szerkesztett.

A németek nem hiába a gondolkodók nemzete; egész tudományos "elméletet gondoltak ki a porosz falánkság fedezésére. Naumann könyvet írt erről, Mitteleuropa címen. Ennek az iskolának — ha szabad ezt a szót használnom - lelkes hívei voltak az osztrák-németek közt, de voltak otthon szép számú magyar rajongói is. Tisza István azonban, bár egyébként csodálta a porosz tetterőt és szervező képességet,

42
Magyarország jövőjét féltette Berlin falánkságától, és a legélesebben ellenezte az egész Mitteleuropa gondolatkört. Döntő különbség Tisza István és a későbbi németbarát magyarok közt, hogy Tisza egy gyufaszálnyi értéket sem volt hajlandó feláldozni a magyarság erkölcsi és anyagi vagyonállagából.

Az osztrák-magyar nagykövet, Hohenlohe Gottfried herceg, aki Frigyes főherceg legszebb lányát bírta feleségül, Tisza ajánlólevelét egy villásreggeli erejéig honorálta.

Rajtam kívül még egy magyar ember ült az asztalnál: gróf Khuen-Héderváry Sándor, akkor még követségi tanácsos. A szép nagykövetné utolsó pillanatban lépett a szobába, ahogyan az utcáról jött. Csak úgy ragyogott a jókedvtől.

— Hát a németeknek megint egyszer eljárt a szájuk, azzal hencegtek, hogy Dzsemál basa szíriai hadseregével együtt meg fogja támadni a Szuezi-csatornát, de most tudtam meg, hogy az expedícióból nem lesz semmi, lemondtak róla!

A nagykövetné láthatóan örült ennek a hírnek. Úgy látszik, közelről tekintve a német világuralmi álmok tűrhetetlenebbek, mint a britek tényleges világuralma.

Ernst Günther schleswig-holsteini herceg egy csésze teára hívott az Adlonban lévő szállására. Hárman voltunk a szobában, és a házigazda maga szolgált ki minket. Tisza Istvánról akart vejem beszélni. A poroszoknak a háború folyamán meglehetősen gyönge kormányuk volt, pedig ők az erő és a fegyelem megszállottjai.

— Ha nekünk egy Tiszánk volna! — sóhajtotta a császár sógora.

December 3-án, a nevem napján, Oppersdorff grófnál ebédeltem. A gróf a porosz urak házának örökös tagja és a katolikus centrum országgyűlési képviselője, nyílt házat vitt, és asztala gyülekezőhelye volt az írók, tudósok, politikusok és kultúr-arisztokraták társaságának. Németországban különböző társas rétegek jobban érdeklődnek egymás iránt és könnyebben találják meg egymást, mint Magyarországon, A katolikus nagy arisztokrácia nálunk olyanformán él, mint az angol urak a gyarmatokon: lefelé szigorúan elzárkózva.

Egyébként azt a benyomást nyertem, hogy a gróf is, miként Poroszország katolikus főnemessége általában, erősen vonzódik a Habsburgokhoz, bár ennek, tekintettel a Hohenzollernek hatalmi helyzetére, alig volt valami jelentősége.

Igen elmés és megnyerő modorú férfi volt, azok közül való, akiknél az ember sohasem tudja, komolyan beszél-e vagy tréfál, mert a súlyos dolgokat is mosolygó szájjal tudja mondani — és én máig sem tudom biztosan, nem volt-e ugratás, mikor arra akart rávenni, nyerjem meg otthon a magyar kormányt a régi Sárkányrend visszaállítása ügyének. Szerinte a Zsigmond király alapította rend az Aranygyapjú mellett a világ legelőkelőbb rendje volt.

Az Oppersdorff-ház legfőbb ékessége és vonzóereje a háziasszony volt. Lélegzetelállítóan szép volt, amilyen csak egy lengyel (vagy litván?) hercegnő lehetett. Született Radzivill leány. Ő volt a társaság lelke.

Ez a tündöklően szép asszony egy ízben különös meglepetésben részesített. Meglátogattam az operai páholyában, és Ő bemutatott nekem egy hat láb magas, napbarnított arcú kapitányt, aki olyan tökéletes atlétatípus volt, mint egy görög harcos-szobor.

— A fiam, ma érkezett szabadságra a harctérről.

A körszakállas vasgyúró édesfia volt a világszép asszonynak... Az anya maga oly karcsú és viruló, mintha az esztendők sajnálnák kikezdeni a természet remekművét. Mikor már tudtam a grófné haladott életkoráról, megtaláltam arcán ennek nyomát is: valami halk és szelíd melankólia ömlött el vonásain, de ez egyelőre még fokozta arcának báját.

Professzor Ludwig Stein is adott egy estélyt. Ezt főleg azért említem, mert az ő díszes otthonában megismerkedtem Stresemann Gusztávval, a későbbi birodalmi kancellárral, majd külügyminiszterrel. Berlini tartózkodásom idején a nemzeti liberálisok egyik vezérembere volt. Ő akkor még, jó idővel az Erfüllungspolitik előtt, szeretett nevetni, és a viharvert pesti mókákat, miket neki föltálaltam, harsogó tetszéssel fogadta.

A török nagykövetet, aki szintén jelen volt az estélyen, kíváncsivá

tette Stresemann viharos jókedve, lefordíttatta magának az adomákat francia nyelvre, és komor fejbólintással nyugtázta őket. Ámi Stresemannból újabb kacagórohamot váltott ki.

Azt mondta nekem, rövidesen Budapestre érkezik, és szeretné, ha bejelenteném látogatását gróf Tiszának. Ezt meg is tettem, de valami hiba eshetett a találkozás körül, mert a magyar miniszterelnök később nem valami rokonszenvesen emlékezett meg a berlini vendégről.

44
Budapesten írott jelentésemben számoltam be a miniszterelnöknek tapasztalataimról, A Sárkányrendről azonban elfelejtettem szólni.

Még két alkalommal jártam el a magyar kormány megbízásából. Elmondom a két esetet, bár ezzel önkényesen megbolygatom az események időrendjét.

A magyar bakák a trójai hősöket megszégyenítő vitézséggel harcoltak az Isonzó-fronton, és én kaptam az alkalmon, hogy ellátogassak az olasz harctérre, Tisza gróf ugyanis megkért, kísérjek egy nagyobb szállítmány szeretetadományt József főherceg magyar csapataihoz. A kormány szalonkocsit adott, és két katonatisztet rendelt mellém. Az egyik dr. Erdély Sándor országgyűlési képviselő volt, a másik báró Herzog Móric, a dohánydinasztia trónörököse, a híres műgyűjtő. Erdély Sándor, aki egy időben mint Ferenc Ferdinánd miniszterelnök-jelöltje szerepelt, nekem bizalmas barátom volt, fiatalabb éveinkben sülve-főve együtt voltunk, a válópörömet is ő vitte, okosan és tapintatosan. Mikor a két főhadnagy nálam megjelent, úgy találtam, hogy művészi fantáziával komponálták meg egyenruhájukat, de hogy az mennyiben felel meg a katonai előírásoknak, az más kérdés.

Az olasz fronton báró Borojevics Szvetozár volt fővezér, és én meg voltam róla győződve, hogy nagyon fog örülni látogatásomnak. Ezt a meggyőződésemet bizonyos előzményekből merítettem. Évekkel ezelőtt, mikor Borojevics még kassai hadtestparancsnok volt, egy odavaló kisasszony az esti korzón megtámadta a tábornokot, és arcába ütött. A leányzó törvénytelen gyermeke volt egy katonatisztnek, aki úgy próbálta megkerülni a házassági biztosítékra vonatkozó rendelkezéseket, hogy vadházasságban élt a hölgy édesanyjával. Borojevics kurtán nyugdíjba küldte a szabadgondolkodó harcost, s a kassai hölgy ezért esküdött bosszút.

A pesti rikkancssajtó persze rávetette magát a nagyszerű szenzációra, és a botrányt okozó leányt úgy ünnepelte, mint egy második Jeanne d'Árc-ot. Én akkoriban heti cikkeket írtam egyik újságnak, és ez volt oka, hogy hozzászóltam magam is a kérdéshez. Olyasmit találtam írni, hogy jobban szeretnék a kassai amazontól egy nyaklevest, mint egy csókot. Borojevics annak idején elolvasta a cikkemet, és azt mondta az adjutánsának: "Aranyba kellene foglalni a tollat,

45
amely ezt írta!" Az adjutáns pedig visszamondta nekem. Én tehát a két főhadnagyomnak a legmelegebb fogadást helyeztem kilátásba.

Megérkeztünk Adelsbergbe, amelyet ma Posthumiának hívnak. A főhadiszállás egy magános villában volt, melynek kertjében hatalmas bombatölcsérek igazolták, hogy a capronik nem tisztelik a fővezér inkognitóját. Az előszobában együtt cigarettázott a Monarchia főrangú ifjúságának színe-java, parancsőrtiszti szolgálat címén...

Borojevics Szvetozár kiüzent, hogy látni óhajtja mindhármunkat. Beléptünk, őexcellenciája egy villámló pillantást vetett két adjutánsom szabadon kieszelt egyenruhájára, azzal hátat fordított nekik, és

nem vett róluk többé tudomást. Még helyet sem kínált nekik. Velem ugyan kezet fogott, széket is ajánlott, egyébként azonban jéghidegen viselkedett velem szemben is. Szóval a helyzet nem úgy festett, mintha itt valakit vagy valamit aranyba foglalnának.

Hamar otthagytuk őexcellenciáját. Vacsorára a vezérkar vendégei voltunk, Borojevics azonban nem jelent meg az asztalnál. Mikor megkérdeztem a mellettem ülő tábornokot, hol van most József főherceg, azt mondta: Doberdón! Mikor megjegyeztem, hogy szeretnék magam is oda kimenni, a szomszédom elnevette magát: — Ez az, amit nem lehet! Tisztek közül is csak az mehet ki, akit kivezényelnek. Hanem ajánlom, tessék megnézni a világhírű adelsbergi cseppkőbarlangot, nagyon érdekes!

A világhírű cseppkőbarlangot máig sem láttam. Reggel átadtam összes szalámirúdjaimat és cigarettáimat annak a magyar tisztnek, akit a főherceg elénk küldött, és mi búcsú nélkül hazautaztunk Budapestre. A magyar tiszt elmagyarázta nekem, hogy mi itt a baj. A hadvezetőség nem szerette, hogy kimondottan a magyar legénységnek hoztunk ajándékot. Azt óhajtotta volna, hogy a katonákat mint olyanokat, tekintet nélkül, melyik "néptörzshöz" tartoznak, ajándékozzuk meg. Szóval: a mi cigarettáinknak forradalmi illatuk volt...

Hazautaztunk, de mielőtt Budapesten szétváltunk volna, keményen megfogadtuk, hogy erre az utunkra a titoktartás fátyolát vetjük. Hogyan is mondjuk, hogy az olasz fronton jártunk, mikor a frontból egy olasz pitykét se láttunk?

Közvetlenül a román hadüzenet előtt németországi újságírók csapata rándult Magyarországra. Az ilyen vállalkozásoktól a nevesebb

újságírók rendszerint távol szokták magukat tartani; vidéki bankettasztaloknál a hetedik nagyhatalmat leginkább álhírlapírók és sajtókibicek képviselik,

A németek, miután a magyar fővárosban kiélvezték a nagy szövetségesnek kijáró ünneplést, Torontálba kívánkoztak, hogy meglátogassanak néhányat az ottani nagy hírű sváb telepek közül, Tisza István kívánságára elkísértem őket a Bánságba, mert akárminő jó hazafiak a svábok, és akármilyen lojális szövetségesek a poroszok, azért nem árt a körmükre vigyázni.

A torontáli sváb, ellentétben a zárkózott és krajcárkodó temesivel, betegre etetné és agyonitatná a vendégét, csak hogy bámulják és irigyeljék az ő jómódját. Németország már akkor szűkében volt az élelemnek, a svábok tehát igen hálás közönségre találtak az újságírókban. Miután keresztülettük magunkat néhány falun, vasúton elmentünk Zsombolyára. Útközben összemelegedtem egy Sonnreih nevű öreg némettel. Ez a szép nevű úr (Sonnreih: Nap-kócsag) kivételesen igazi újságíró volt, nem a riporterek, hanem a szakírók felekezetéből Mint a parasztgazdák írója számos kis szakközlönyt ad ki a szántóvetők, vincellérek, komlótermelők, baromfitenyésztők, tejgazdaságok, gyümölcskonzerválók és Isten tudja, még miféle agrárspecialisták számára.

Kelten ballagtunk a zsombolyai nagy utcán, majd Sonnreih kívánságára találomra benyitottunk egy parasztházba, mely más vidéken talán kastélyszámba is mehetne. A hatalmas udvar végig élükre rakott téglákkal volt kövezve; az istállókban és ólakban hosszú sorokban abrakolt és kérődzött a lábasjószág.

A tornác alatt roskatag vén sváb ült, kalappal a fején, ingujjban, kék köténnyel; az állát a botja kampójára támasztotta. Egypár szót váltottunk az öreggel, ekkor egy fiúcska ügetett lóháton az udvarba.

Fejér selyeminget, bársony lovaglónadrágot és csizmát viselt: a kis pónija rendesen fel volt kantározva. A gyerek lecsúszott a nyeregből, és kezet csókolt az öregnek,

— Az unokám - mutatta be a vén sváb. Az ember inkább azt hihette volna, valami kis Csekonics-csemete, aki megszökött a nevelőjétől. Mikor búcsút mondtunk a gazdának, kíváncsi voltam, mit szól új barátom a látottakhoz. Lesz-e vajon arca, hogy a magyar elnyomást emlegesse? Meglepetésemre Sonnreih ilyen szavakkal fordult hozzám:

— Minek tenyésztenek maguk ilyesmit? Beteg dolog ez, uram!

Ezek nem parasztok, hanem túlzabált mágnások. Ezekből semmi haszna a magyar államnak, még kevésbé az emberiségnek.

A templom előtt összetalálkoztunk egyik katolikus káplánnal, akire még Temesvárról emlékeztem. Megállítottam, és megismertettem a kollégával.

— Van-e itt egy-gyermek rendszer? — kérdezte Sonnreih, rögtön rátapintva a fájó helyre.
— Sajnos van, és újabban úgy terjed, mint az influenza.
— És mi az oka?
— Divat, uram, gyalázatos divat! Az embereknek túlságosan jól folyik dolguk, az asszonyok elkényesedtek, és unják a sok gyerekkel járó vesződséget.

(Én addig azt hittem, a szegénység szorítja rá a népet az egykerendszerre, de lám, itt Torontálban az egyke fényűzési cikk.)

Zsombolyáról a gazdák remek fogatain — a torontáliak híres lótenyésztők — átkocsiztunk Csatádra. Erről a vidékről mondják, ez volna Európa leggazdagabb termőföldje.

Csatádon a poroszaink Lenau szülőházát és szobrát akarták megnézni. Az emlékművet Radnai Béla készítette, szemben áll Lenau szülőházával, egy régi kamerális épülettel, ahol a költő édesapja, Niembsch von Strehlenau mint tisztviselő tanyázott. A fehér márványszobor erősen lírai hangulatú, de megvesztegetően szép, költői és igen hatásos.

Ezúttal én harmadszor jártam Csatádon. Első ízben 1902-ben, a Tudományos Akadémia képviseletében, a szobor alapkövének letétele alkalmából. Rákosi Jenő a Kisfaludy Társaság nevében megkoszorúzta a szülőházat ékesítő emléktáblát.

Másodízben a kész szobor avatásán jártam itt, midőn a koalíciós kormányt Gullner Gyula államtitkár képviselte. A banketten persze nekem is fel kellett szólalnom, és ekkor furcsa kis kalandom volt: egy helybeli tanítónő, aki egyébként csinos is volt, azon fáradozott, hogy epés közbeszólásokkal engem zavarba ejtsen. Őnagysága szenvedélyes híve volt a koalíciónak, és alkalmasint úgy vélekedett: ha engem, a csökönyös "osztrák-pártit", terítékre hoz, akkor nem lesz többé baj Hunniában.

De térjünk vissza a porosz újságírókhoz. A vendégeknek komolyan tetszett az emlékmű. Beszédeket mondtak, egy csatádi kislány

elszavalt egy szép Lenau-verset, azután következett az ünnepély torontáli fénypontja: a lakoma.

Mikor feketekávé után, füstölő szivarral a szájukban, a hírlapíró és álhírlapíró urak egymás után felkapaszkodtak a kocsikra, engem megszólított egy keserű képű, kövér nagy sváb. Fojtott hangon hívott, menjek vele a pajta mögé, valami igen fontos dolgot kell velem közölnie. Mentem a pajta mögé.

— Uram - kezdte -, önöket, berlinieket, itt félrevezetik és hazugságokkal tartják. Az igazság az, hogy nekünk, bánsági németeknek, igen keserves a sorsunk. Az értelmiségünk áruló és cserbenhagy minket, a gyermekeinket magyar iskolába járatják, nincs egyetlenegy német középiskolánk, nem is szólva a hiányzó német egyetemről, melyhez számunknál és kultúránknál fogva jogunk volna...

Szóval lepergette előttem az alldeutsch propagandafilmet. Mikor már a vendégek mind elporzottak Temesvár irányába, csak az egy Sonnreih várakozott rám az utolsó kocsival, magyar nyelven így szóltam az én svábomhoz:

— Azt hiszem, maga félreismer engem. Én H. F. vagyok.

Mintha kígyó marta volna meg, úgy elváltozott a kövér pofája. (Minden szerénységem mellet meg kell említenem, hogy a német propaganda szemében én voltam az alldeutsch-ügy első számú árulója...) De én most már tudtam, miért küldött engem Tisza Torontálba...

Sonnreihval beszélgetve, felemlítettem neki azt, ami egyébként régi meggyőződésem: a magyarországi németségnek élet és halál kérdése Szent István birodalmának virágzása. Az összes képzelhető államalkotó népek közül a magyar az, amely a németségre nézve a legkívánatosabb. A magyarnak bizonyos hagyományai vannak, hogy a német gyarmatosok régi magyar uralkodók kívánságára telepedtek az országba. A telepeseknek tehát jogaik vannak, és a legtöbb, amit a magyarság tőlük kívánhat: hogy az értelmiségük bizonyos hányadát adják le az államalkotó nemzet javára.

Másképp áll a dolog, ha szlávokat vagy románokat képzelünk mint államalkotókat. Szlávok vagy románok mindenkor betolakodókat fognak a német gyarmatosokban látni. Betolakodókat, akik idegen vérrel hamisítják meg a szláv vagy román lakosságot, és akiket a nemzet egység szolgálatában irtani és gyöngíteni kell.

A berliniek egyébként másnap lerándultak Herkulesfürdőre.

49
Magam Temesváron elköszöntem tőlük, és visszajöttem Budapestre. Krassó-Szörényben magukra lehetett őket hagynom, ott nincsenek sváb telepesek. Már Budapesten voltam, mikor megtudtam, a herkulesfürdői kirándulás milyen kínos befejezést nyert. Ugyanis az éjjel állt be a hadiállapot Romániával. Mivel odalenn mindenki biztosra vette, hogy a határon készenlétben álló román csapatok meg fogják rohanni a Cserna-völgyet, az én német barátaimat fölverték álmukból, úgy kellett félig öltözötten, bőröndjeiket hurcolva, gyalogszerrel a távoli mehádiai pályaudvarra loholniok.

III

Az utolsó császár ravatalánál. Lovak és lovasok. — Mátyás király ajándéka. — Zártkörű királykoronázás. — Raszputyinnak igaza volt. — "Kék róka". —

"Árva László király".

1916. november 21-én meghalt schönbrunni palotájában I. Ferenc József úr.

Úgy halt meg, ahogyan élt: mint fanatikusa a saját uralkodói tekintélyének és fanatikusa annak, amit ő kötelességnek nevezett. Idők folyamán annyira tökéletesítette magát a "kötelességteljesítésben", hogy a halála napján reggeli fél négykor már egyenruhában az íróasztala mellett ült. És Monsignore Seydl, aki a halotti szentséget hozta neki, azt hitte álmodik, mikor a haldokló őt állva fogadta a dolgozószobájában.

Ez nagy halál volt! Egy egész korszak szállt sírba. Mi valamennyien, akik az ő királysága alatt születtünk és éltünk, vele eltemettünk egy darabot az énünkből. Megszoktuk az ő patriarcha-profilját a láthatáron, mint a hegyvonalat a szülőföldünkön. Az ország minden polgára valahogyan osztályosa volt az ő nagy tekintélyének, miként a pusztai pásztor is osztályosa a csillagos ég ragyogásának. Mikor szétfoszlott és eltűnt a láthatárról, szinte szédülve tapasztaltuk, milyen üres és kopár lett a világ, mennyire kicsinyek és védtelenek lettünk mi magunk.

Budapestet nem szerette. Nem hiszem, hogy gyűlölte volna, inkább közömbösen hagyta a magyar főváros, mely az ő hozzájárulása nélkül fejlődött világvárossá. Az udvarnál olybá vették Budapestet, mint a törvénytelen gyermeket: az ember elámul a nagyszerű fejlődésén, de nem dicsekszik vele.

Az uralkodó egész szíve a szép Bécs városé volt. Az ő császársága összeesik a "birodalmi főváros" utolsó aranykorával. Őalatta épültek a nagyszerű körutak, a fényes udvari színházak, az udvari múzeumok; annak idején ő nyitotta meg a bécsi világkiállítást, mely odavonzotta öt világrész globetrotterjeit; Ferenc József idejében lett

Bécs a császártalálkozások, az egzotikus fejedelmek látogatásainak és nem utolsó sorban a zene, a tánc, a jó konyha, a könnyű élvezetek metropolisa.

Bécs szinte visszalendült arra a magaslatra, ahol a bécsi kongresszus idején trónolt. Mindez most el fog múlni, és miközben a Habsburg-dinasztia naplemente véresre festi Európa egét, Bécs a megöregedett özvegyasszony keserűségével gondol vissza eltűnt ifjúságára... Európa pedig, miután összezúzta a bécsi kultúrát, megint mélyebben süllyed a barbárságba.

A kiegyezést Ferenc József úr pontosan megtartotta. A 67-es kiegyezés, melyet magyar politikai lángelmék kötöttek közepes eszű osztrák bürokratákkal, és melynek serpenyőjét Erzsébet királyné, Ferenc József bálványozott Sziszije, billentette végleg a magyarság javára, a 67-es kiegyezés olyan kedvező esélyeket adott a budapesti politika kezébe, melyekhez hasonlókkal a nemzeti királyok kora óta nem találkozott.

A dualizmus módot nyújtott a magyarságnak, hogy két szövetséges nagyhatalom oltalma alatt nyugodtan és biztosan építse ki államiságát. Fájdalom, a nemzet nem aknázta ki az óriás és soha többé vissza nem térő esélyt. Az időt kicsinyes és meddő politikai huzavonákkal tékozolják, melyek elterelik a közfigyelmet a nemzet igazi életérdekektől, és olyan gyűlölködést lobbantanak lángra, amely vészesen meglazítja a nemzeti összetartozás érzését.

De térjünk vissza I. Ferenc Józsefhez! Nem volt nagy ember, de igazi uralkodó volt, talán az utolsó igazi a világtörténelemben. A feltétlen szuverenitás megmagyarázhatatlan erővel áradt ki egyéniségéből; a legszkeptikusabb ember sem vonhatta ki magát sugalló hatása alól,

Vérbeli Habsburg volt, és ez az uralkodóház azzal lett világhatalommá, hogy nem ültetett lángelméket a trónra. A lángészben mindig találkozik valami kalandos ösztön, ami arra sarkallja, hogy keresse a veszedelmet, és a biztos Mát kockáztassa a bizonytalan Holnapért. A Habsburgok takarékos gazdák és óvatos családapák módjára, lépésről lépésre, gyarapították birtokállományukat.

Jellemző, hogy habár a múltban örökös háborúkba voltak bonyolítva, Habsburg-király nemigen vágyott hadvezéri babérokra. Bécsben a tanácsasztal mellett ültek, míg hadseregeik a távoli Rajnán, Itáliában vagy a Balkánon hordták meg a császár hadizászlóit.

Ferenc József halála napján is egyenruhát viselt, de azért életében inkább hivatalnok volt, mint katona; vagy ha katona, akkor inkább kaszárnya-típus, mint táborjáró. A katona legfőbb erényének nem a vitézséget és a vállalkozó kedvet, hanem az engedelmességet és a pontosságot ismerte.

Szarajevó után borús sejtelmek között húzott kardot, de kardot húzott, mert úgy érezte, uralkodói becsülete így kívánja. Halála napján a császári és királyi csapatok mindenütt mélyen benne álltak az ellenség földjén, de azért kötve hisszük, hogy az öreg császár-király nagyon bízott volna a végső győzelemben.

Budapestről egy képviselőkkel, főrendekkel és újságírókkal telezsúfolt vonat sietett a bécsi temetésre. Magam is a vonaton voltam. Azt az ügyetlenséget követtem el, hogy egy sötétszürke télikabátban utaztam, egy kabátban. mely majdnem fekete volt, de útközben, minél több gyászruhás alak kapaszkodott fel a gyorsra, mind világosabb színű lett. Ennek az lett a következménye, hogy olyan nyomorultul

éreztem magamat a gyászünnepen, mint egykor álmomban, mikor mezítláb találtam magamat egy bálterem közepén.

Mindenképpen szomorú temetés volt. A bécsi közönség akkor már igen belefáradt a háborúba, és nem tudni, miféle logikai lánc segítségével, eljutott oda, hogy a háborút kizárólag a magyarok kedvéért folytatják. Az utcai járókelők, akiknek arcán már meglátszott a hiányos táplálkozás (amiért ugyancsak a magyarokat okolták!), ellenséges, szinte már tettleges pillantásokkal kísértek minket, csapatosan járó budapestieket, Nem kis részben azért, mert csapatunk élén gróf Hadik János lépkedett, az ő testi terjedelme pedig hihetővé tette, amit róla regéltek, hogy villásreggelire egész pulykát szokott elfogyasztani.

A konduktot kísérő és az utca hosszán sorfalat álló katonák, akiket különböző harcterekről vezényeltek Bécsbe, lelkiismeretbe markoló látvány voltak. A szegény fiúk elnyűtt és agyoncsigázott lövészárok-arca merő vád és szemrehányás volt a civilizáció és kereszténység ellen.

A temetés után két gyorsvonat indult Budapestre, válogatni lehetett bennük. Az én társaságom az A-vonattal utazott, és baj nélkül hazaérkezett. A B-vonat azonban gonoszul járt, Herceghalom előtt

belerohant egy személyvonat, a szörnyű eredmény: 66 halott, 150 sebesült! A halottak közt volt Thallóczy Lajos titkos tanácsos is, ez idő szerint a megszállt Szerbia polgári kormányzója. Thallóczy alulról kezdte az életét, nagy tudásával, vasakaratával és óriás munkabírásával felvitte odáig, hogy a saját szalonkocsijában járt szerencsétlenül.

Ez volt az öreg császár-király gyászindulójának hátborzongató végakkordja.

Nem eléggé méltatott kultúrtörténeti adat, hogy Ferenc József király idejében milyen fontos szerepe volt a lónak és a lovaglásnak. Az öreg király maga is jeles lovas volt, és az ő idejében a jó lovas emberi kiválóság-számba ment. Talán joggal is, mert ha Olimpiát építünk a testi kultúrának, akkor koszorút illik fonnunk az olimpikonnak.

Ma már a motor elütötte a hátaslovat, és az öreg huszároknak olyanféle érzésük lehet, hogy kárba veszett az életük. Pedig mennyit fáradoztak és szenvedtek, míg azzá lettek, ami voltak! Utriusgue juris doctor jóval kevesebb tanulással lehetett az ember, mint lovaglómester Ferenc József hadseregében.

Volt idő, mikor Orosz György ezredest, az én ifjúkori jó barátomat, ismerték el a közös hadsereg legjobb lovasának. Orosz Bécsben szolgált, mint egyik ifjú főherceg szolgálattevő kamarása. Ilyen minőségben egy főhercegekből és főhercegasszonyokból alakult társaságnak jelmezes lovasjátékot tanított be, amivel a fiatalok Ferenc József urat készültek meglepni születésnapján.

Az öreg királynak igen tetszett a karusszel, maga elé parancsolta Oroszt, megdicsérte, és azt kérdezte, van-e főhadnagy úrnak valami kívánsága. Mint a tündérmesében! Orosz György nem kívánt magának sem beszélő táltost, sem fiadzó aranypénzt, hanem azt kérte, őfelsége vezényelje az udvari spanyol iskolába.

A spanyol iskolában mindig csak egy lovastiszt teljesített szolgálatot; az illető az egész hadseregben bámulat és irigység tárgya volt, legendahős a huszárok közt, szinte már szent és halhatatlan. A spanyol iskolába beosztott lipicai lovak pedig hercegi rangot viseltek

a Monarchia négylábú arisztokráciájában.

Megjegyzendő, a spanyol iskola halálra volt ítélve abban az

54
órában, mikor trónörökös lett Ferenc Ferdinánd. A főherceg kijelentette, hogy el fogja törölni, miként el készült törölni sok mindent, amiben Ferenc Józsefnek kedve telt.

Ősz üstökkel a kaszinóban megint összetalálkoztunk Orosz Gyurkával, és felújítottuk ifjúkori barátságunkat, melyet még akkor kötöttünk, mikor ő kis kadét volt, én pedig zöld jogász. A vitéz ezredes mind a két lábára sántított, mert lovasdicsőségének emlékeként nem kevesebb, mint hét ízben törte el a lábát!

Néhány nappal a budai koronázás előtt igen különös, mondhatnám, kísérteties esetnek voltam szem- és fültanúja. Valaki fölkavarta a régmúltat, és a magyar reneszánsz kor, a Mohács előtti idők falánk és telhetetlen nagyurainak árnyképét vetítette a falra...

A dolog azzal kezdődött, hogy egy tekintélyes kiállású, fekete ruhás, idősebb úr kereste a miniszterelnököt a Ház folyosóján. Véletlenül hozzám fordult, és én megmondtam neki: úgy tudom, Tisza grófnak pillanatnyilag a koronázás miatt száz gondban fő a feje, és mindenkit, aki beszélni óhajt vele, estére a pártkörbe rendel.
— Akkor hát magam is a pártkörbe megyek — mondta a fekete ruhás.

Szemmel láthatóan a közlékeny természetű felebarátaink sorába tartozott, mert kéretlenül elmondta, ő egy felvidéki mágnáscsalád bizalmi embere - és azért jött a fővárosba, hogy grófja nevében egy mesésen szép és kincset érő faliszőnyeget ajánljon fel a kormánynak.

A szőnyeg Mátyás király trónkárpitja volt; rajta is van a Hunyadiak hollós címere. — Unikum! — mondta a fekete ruhás, és hozzátette:
— A koronázáskor a trónszék mögé lehetne feszíteni, a jövőben pedig állandó leltári darabja maradhatna a koronázási kincseknek...

— Ezzel szemben? — kérdeztem. Mert valami ára csak lesz a kárpitnak, hiszen ha ingyen adnák, akkor maga a felvidéki gróf úr terítené a felség lába elé.
— Ezzel szemben — mosolyogta a bizalmi férfi —, ezzel szemben az az alázatos kérésünk volna, mivel koronázás alkalmával az uralkodó egyébként is kegyeket és kitüntetéseket szokott osztogatni, csináljon őfelsége herceget a grófomból. A család nagyon régi, a vagyoni viszonyai is megengedik, hogy hercegi fénnyel vegye körül magát.

55
— Ez nagyon érdekes eset. És hogyan került a kárpit a grófi család birtokába?
— Mátyás király maga ajándékozta egyik ősnek, aki kardinális és esztergomi érsek volt,
— Szóval Bakócz Tamásnak.
— A grófi család a legújabb időkig nem is sejtette, hogy királyi trónkárpit van a birtokában... A hollós címerpajzs ugyanis láthatatlan volt, finom selyem takarta, mely oly művészileg volt a kárpitra toldva, hogy senki sem vette észre. A selyemre, mely eltakarta a Hunyadiak gyűrűtartó hollóját, Bakócz Tamás bíboros címerét hímezték, és a hímzés teljesen egyezett a kárpit stílusával.

Hogy miért tüntették el a király dicsőséges hollóját, azt a bizalmi ember nem tudta; lehet, mondta, hogy merő tájékozatlanságból. Mostanában került csak napvilágra a Hunyadi-címer, mikor szakértő

kezekre bízták a szőnyeg restaurálását...

Búcsút mondtam a fekete ruhás úrnak, átmentem a képviselőházi könyvtárba, és Takáts Sándor barátommal, Mátyás király korának jeles ismerőjével, megbeszéltem a trónkárpit fölötte titokzatos ügyét. Takáts Sándor körülbelül a következőket adta elő:

— A grófi család oldalági leszármazottja és örököse Mátyás király híres kortársának, Bakócz Tamás esztergomi bíboros érseknek. Biztos, hogy a kárpit Bakócz hagyatékából került, de semmi esetre mint Hunyadi Mátyás ajándéka (trónkárpitokat nem szokás ajándékozni!), hanem mint "hadizsákmány" .

— 1489 őszén Bakócz Tamás, Kinizsi Pál, Báthory István, Zápolya István és még néhányan az akkori országos nagyok közül megjelentek a budavári Nagyboldogasszony templomban, és kezüket az oltáriszentség-tartóra helyezve, ünnepélyesen megesküdtek Mátyás királynak, hogy halála után Corvin Jánost, Mátyás házasságon kívül született fiát, teszik meg királynak.

A következő évben bekövetkezett Mátyás halála, és ekkor mindezek az urak, miután előbb érvénytelenítették esküjüket kiéhezett farkasokként rohanták meg a szerencsétlen Corvin Jánost, Kifosztották és kiverték az országból. Följegyezték, hogy a csapataikkal Tolna megyében támadták meg a Horvátország felé vonuló Corvint, és egyesült erővel elragadták tőle a poggyászszekereket, melyek édesatyja kincseit szállították. Följegyezték továbbá, hogy az urak

megosztoztak Mátyás király arany asztalkészletén, és kétségtelen, hogy a trónkárpit is ez alkalommal került Bakócz Tamás kezébe.

Mondanom sem kell talán, hogy a nagyurak nem érték be ennyivel, hanem csellel és erőszakkal igyekeztek elfoglalni Corvin János várai és birtokai nagy részét,

Tudomásunk van róla, hogy Zápolya (vagy ha jobban tetszik: Szapolyai) a Szepességet követelte magának, hangsúlyozván, hogy fenntartja jogát a lengyel zálogból kiváltandó szepességi városokra; Kinizsi Pálnak pedig volt arca, hogy a Hunyadiak családi fészkét, Vajda-Hunyad várát, követelte magának, persze a hozzá tartozó birtokkal együtt. Azt hiszem, ennél aljasabb rablókalandról nem tud a magyar történelem. Csoda-e, ha a nép, mely ilyen vezéreket követett, hamarosan eljutott Mohácsra?

Még csak annyit: IV. Károly koronázása alkalmával nem szerepelt semmiféle trónkárpit, és nem is neveztek ki herceget,

Még ebben az esztendőben, december 30-án megkoronázták Budavárában Károly királyt és Zita királynét. Az ünnepség szemkápráztatóan és lélegzetet elállítóan fényes volt.

Azonban sokan azok közül, akik süvegüket lengetve ujjongták körül a szép fiatal párt, nem tudtak szabadulni valami fájdalmas szorongástól. Károly és Zita elszomorítóan elhagyott benyomást tettek. Koronás árvák! És miközben szeretettel és részvéttel szemléljük a fiatal királyt, aki szép és rokonszenves, de legkevésbé sem energikus külsejű, azon töprengünk, hogyan is leszünk ezentúl, ha a szörnyű viharban gyönge és habozó kéz fogja majd a kormány rúdját.

A vendégek közt volt egy koronás fő is: Ferdinánd bolgár cár. Vele megbánatták, hogy Budára jött; a ceremónia-mester ui. a szentély emeleti erkélyén, a kis Ottó trónörökös mellett, helyezte el. Ezt a rendezői ötletet a cár igen rossz néven vette... Tehát hová kellett

volna ültetni? Azt hiszem, semmi baj nem lett volna belőle, ha Bolgár Ferdinándnak trónszéket állítanak a szentélybe, a magyar királyé mellé. Ezzel megtisztelték volna a vitéz bolgár népet. Lehet, hogy szokatlan dolog, de az se mindennapi, hogy a magyar király annyira rászorult szövetségesére.

A tulajdonképpeni koronázás a főoltár előtt történik, és azzal ér véget, hogy a trónján ülő király a birodalmi karddal a kezében

57

aranysarkantyús vitézeket avat. A jelölteket ezúttal nem a protekció válogatta ki, hanem a háború: egy részük mankón vonszolta magát a trón elé.

A koronázási esküt a templom főkapuja előtt, a Szentháromságszobor teraszán tette le a király. Kár, hogy nem fogadták meg gróf Bánffy Miklós szavát, aki künn a Halászbástyán akarta megesketni a királyt. Szép és nagy jelentőségű történelmi színjáték lett volna, melynek nézőközönsége a hatalmas Duna folyam, Pest városa és a távoli Rákos fölött vitorlázó felhők. Nem szólva a folyam két partján gyülekező százezer magyarról.

Így az egész szertartás valósággal rákényszerítette az emberekre azt a benyomást, hogy ez nem a magyar nemzet, hanem egy zárt úri kotéria ünnepe. Egy tucat arisztokrata állja körül a trónt, karddal, jogarral, zászlóval a kezében, köztük olyan nevek viselői, amelyek valaha sokat jelentettek a magyarságnak, de ma már csak egy-egy kaszinói kártyaszobára vagy a zsokéklub versenytéri páholyára korlátozódik a jelentőségük.

IV. Károly azután, koronával a fején és Szent István palástjával a vállán lóra ült, és a tartományi zászlók mögött, melyeket Magyarország nagyhatalmi időszakából örökölt az utókor, lovas magyar gárdistái kíséretében a Szent György térre vonult. Miután a koronázási dombon meglette a hagyományos négy kardvágást, láthatóan megkönnyebbülten, kurta lovardai galoppban, beugratott a Várpalota udvarába. Az ablakban Zita királyné várta a kis Ottóval. Azt beszélték, hogy ekkor megbillent volna a király fején a korona, és ebben rossz óment akartak látni a jövőre nézve... De nem lehetett semmi jóslat olyan gyászos, mint lett a valóság.

A szertartás utolsó része a koronázási lakoma. Az uralkodópár a nádorhelyettessel, a hercegprímással és a pápai követtel a fehér terem emelvényén terített asztal mellett ül, a zászlósurak és miniszterek pedig ünnepi menetben hordják fel az ételfogásokat. Ezt a szimbolikus lakomát a gyermekmesék naiv fantáziájával komponálták: lám milyen rettenetes nagy úr a magyar király!

Ősi szertartások, melyek a királyság fénykorára utalnak, mindig megragadják a magyarság képzeletét, ezúttal azonban történt valami, ami kijózanította a közvéleményt, és bántó akkorddal szakította meg a nap harmóniáját. A királyi család ugyanis rögtön a koronázó

58

lakoma után különvonatra kapott, és visszasietett Ausztriába, Eckartsauba, jeges zuhanyt bocsátva a nemzeti lelkesedés tüzére.

Ezt bizony kár volt megtenni, egy háború közepén, mely a dinasztia létéért is folyt, és melynek terhét elsősorban a magyarság viselte. Károly király később maga is belátta, milyen öreg hibát követett el, hogy nem maradt "legalább egy pár hétig" Magyarországon.

Nekem annyiban volt némi hivatalos szerepem a koronázásnál,

hogy a képviselőház megbízásából jegyzőkönyvbe kellett foglalnom a szertartások leírását. Az az előnye volt a megbízatásnak, hogy ott lehettem a szertartás minden nyilvános és bizalmas mozzanatánál,

A király a Líteris et artibus díszjelvényt adta nekem a koronázás alkalmából. Nem tudom, viseli-e még valaki ezt a rendjelet rajtam kívül.

Az 1917. esztendő azzal az újsággal köszöntött be, hogy Szentpéterváron meggyilkolták a hírhedt Raszputyint, a cári pár csodatévő muzsikját... Minket, magyarokat, annyiban érint az eset, hogy alkalmasint vele együtt meggyilkolták az orosz különbékét is. A holttestet a Névába dobták, és vele együtt elmerült a kulcs is, melynek segítségével Magyarország kimenekülhetett volna a világégésből.

A gyilkos Juszupov herceg volt, a legnagyobb orosz vagyonok és a legszebb orosz nők egyikének ura. Maurice Paléologue, aki a háború folyamán szentpétervári francia nagykövet volt, azt írja Juszupovról, hogy művészi hajlamú, de perverz fantáziájú ember, kedvenc írója Wilde Oszkár, ő maga Dorian Gray-féle alak.

Sem rokonszenvet, sem részvétet nem kell éreznünk a szent szélhámos iránt, aki gyalázatosan visszaélt a befolyással, mely neki az idegbeteg cárnő fölött adatott, midőn korhelypajtásait neveztette ki miniszterekké és püspökökké, mondom, sem rokonszenvet, sem részvétet nem kell iránta éreznünk, hogy megállapítsuk: a gyilkosság szennyes és gyáva munka volt.

Azt volt, mert

1.) a herceg csaléteknek használta a tulajdon felesége szépségét, hogy a házába csábítsa az asszonybolond Raszputyint (a hercegné akkor Krímiában üdült?);

2.) a herceg mérgezett bort itatott Raszputyinnal, ez felhajtott három pohárral, és azt mondta: Remek itat! – a méreg nem fogott rajta;

59

3.) a fiatal Dimitrij nagyherceg, aki a palota emeletén várakozó társasággal van, revolvert kölcsönöz Juszupovnak, amellyel az Raszputyint, miközben egy elefántcsont feszületet csodál, két ujjnyi távolságból két ízben hátba lövi.

4.) Raszputyin összeroskad, de mikor később Juszupov ismét rányitja az ajtót, talpra áll, és azt kiáltja: Nyomorult, holnap fel fognak akasztani! Azzal letépi a herceg egyenruhájáról a vállrojtokat. Juszupov a várakozó társasághoz menekül, és ott elájul.

5.) A sztarec éppen ki akart vánszorogni a palota kapuján, mikor a Juszupov-társaság egyik tagja, Puriskievics, két revolverlövéssel leteríti. Ekkor előkerül Juszupov is, egy bronz kandeláberrel a kezében, és azzal addig ütlegeli a hóban vergődőt, míg az mozdulni képes.

Mi adott okot a kegyetlen gyilkosságra? Felháborította a szentpétervári arisztokratikus köröket a félelem: Raszputyin rávehetné a császárt, hogy kössön különbékét a központi hatalmakkal. Ismerve a kalandor nagy befolyását a cári párra, megvolt a lehetőség, hogy a terve sikerülni fog...

Ha fölvetem a kérdést, mi történt volna, ha Raszputyin életben marad, és a cár csakugyan különbékét köt, akkor igen különös eredményekhez jutok el. Mert ez esetben a császári család nem végzi földi pályafutását a jekatyerinburgi meszesgödörben, Juszupov herceg pedig nem kénytelen Franciaországba menekülni és ott az orosz

emigránsok kétes és lealázó életét élni. Ez ellen küzdött őhercegsége méreggel, revolverrel és bronz kandeláberrel?

1917 januárjában mutatta be a Vígszínház a Kék róka című komédiámat. A szereposztás elsőrendű volt: Varsányi Irén, Hegedűs Gyula, Csortos Gyula, Tanay Frigyes és Gombaszögi Ella. A legjobb együttes, amit a színház akkoriban a lámpák elé tudott állítani.

Az elragadó Varsányi tehetségével jó ideig visszaéltek a rendezői; ahány kikapós asszony és züllött leányzó szerepelt az akkoriban felkapott Párizs-külvárosi bohózatokban, azt mind ráosztották Pedig ő szelíd, tiszta és kissé mélabús vérmérséklet volt, és csak tudatlanság lelhette kedvét ennek a gyermekléleknek nyilvános vetkőztetésében,

Jellemzi Varsányit, hogy a főpróbát megelőző napon fölkeresett engem a Hűvösvölgyben, és arra akart rávenni, írjak egy mondatot Cécile szerepéhez, egyetlen mondatot, amelyből nyilvánvaló lesz, hogy Cécile nem kedvese Trill bárónak. Ezt a kérését meg kellett tagadnom, pedig szívügye volt szegénykének,

— Tessék szerepét úgy játszani, hogy meggyőzze a közönséget a hősnő ártatlanságáról! Az életben csak kivételes eset, hogy a női erényt aktaszerűen lehet bizonyítani; rendszerint az az igazság, amit a nő el tud hitetni a világgal.

A premieren tetszett a komédiám, a közönség áttapsolta a felvonásközöket, és ebben mindenesetre része volt annak a szokatlan körülménynek, hogy mozog a cselekmény tengelye. A szerző nem dönti el, hogy megbotlott-e Cécile, hanem ezt a színésznőtől várja. Jellemző, hogy Varsányi Irén a próbákon arra biztatta Tanay Frigyest, a csábító Trill ábrázolóját, hogy minél groteszkebb torzképet állítson a színpadra, És a kitűnő Tanaynak nem kellett sok biztatás... Varsányi nagy ravaszul úgy okoskodott: a közönség nem fogja elhinni, hogy ilyen asszony egy paprikajancsi kedvese lehet.

Viszont Leopoldine Konstantin, aki Bécsben játszotta a Blaufuchs-ot, abból a feltevésből indult ki, hogy igenis járt a Török utcában és azonkívül még egy-két utcában, ezért azt követelte Trill alakítójától, Günthertől, hogy a darab utasításához híven oxfordi zsáner legyen, azaz férfias és előkelő. A Vígszínházban, ahol viharos tetszést aratott, első induláskor 50-szer adták, a Theater in der Josefstadtban pedig 270-szer. (A Blaufuchs bécsi népszerűségét jellemzi, hogy a színház közelében nagy áruházat nyitottak Zum Blaufuchs néven.)

Ez évben Berlinben is előadták, de ott nem tetszett, és mikor magam láttam azt a díjbirkózó izomzatú Cécile-t, aki úgy akarta szerepének pikantériáját érvényesíteni, hogy egyre mutogatta vastag lábszárait — akkor még hosszú szoknyát hordtak a nők! -, magamnak is kedvem támadt pisszegni.

A rá következő esztendőben Konstantin vendégszerepelt a német fővárosban, és ő az érdekes egyéniségével, a színes és szikrázóan szellemes játékával annyira rehabilitálta a Blaufuchs-ot, hogy a darab, az előadások számát tekintve, Berlinben érte el egyik legnagyobb rekordját.

A Kék róka egyébként megcsinálta a világ körüli utat, 250 német színpadon játszották, meglepetéssel vettem tudomásul, hogy ennyi német színpad van. Mikor utoljára (1937-ben) a berlini Theater am Schiffbauerdamm jubiláris előadásán voltam, egy vidéki német színigazgató, akivel a színfalak között kötöttem ismeretséget, eldicsekedett, hogy az ő vándortársulata kétezerszer adta elő a Blaufuchs-ot.

Az USA-ban Silverfox néven ment; Amerikában, úgy látszik, az ezüstróka drágább, mint a kék, tehát darabcímnek előkelőbb. Itáliában először Emma Grammatica, majd Elsa Merlini játszotta a Volpe azzurá-t; Merlini, aki egy évig állandóan szerepelt benne, átvitte Dél-Amerikába is.

Párizsban, ahol madame Éve Francis játszotta a Renard bleu-t, a főpróbán az egyik kritikus ezzel az ironikus véleménnyel fejezte ki véleményét: Végre egy párizsi komédia!

Közvetlenül a második világháború kitörése előtt a párizsi ügynökség azt az értesítést küldte nekem, hogy a Théâtre Francais fel akarja venni darabomat állandó műsorába. De kitört a háború, és úgy sejlem, hogy a Renard bleu is a hősi halottak tömegsírjába került.

A rá következő színházi évadban, de még ugyanabban a naptári esztendőben, 1917. október 26-án színre került a Nemzeti Színházban Árva László király című történelmi szomorújátékom. A tragédiában szereplő Hunyadi Lászlóra ráfogták a kávéházi esztétikusok, hogy vele Tisza István alakját akartam színre vetíteni, Ha csakugyan ez lett volna a szándékom, akkor szomorú kontármunkát végeztem volna, mert a színházi Hunyadi szöges ellentétben áll Tisza István közismert alakjával.

Nem - írás közben egyáltalában nem gondoltam Tisza Istvánra. Igaz azonban, hogy ebben a munkában is hangot ad a régi meggyőződésem, hogy a magyarság szörnyű gyűlölködése előbb-utóbb 1emzeti öngyilkossághoz vezet. Tisza alakja talán úgy került bele a köztudatba, hogy egész politikai pályáján őt is a Magyar Gyűlölet pokoli tüze lobogta körül.

Sehol a világon nem tép a pártoskodás oly mély szakadékot a nemzet testébe, mint nálunk. Hiszen láttunk már irodalmi és képzőművészeti irányokat, melyeknek egész programja gyűlölködésben merült ki, gyűlölet mindenki és minden ellen, ami nem vagyunk mi magunk!

Nem tudnám meghatározni, főleg politikai vonatkozásban nem, hol van a határvonal az egészséges pártküzdelem és a nemzetpusztító

belviszály között. Tudom azonban, hogy a magyarság régen túllépett minden határon.

Hiszen nem jöhet ebbe az országba idegen hódító, török vagy német, hogy a nemzet egyik fele szabadítóként nem köszöntené – föltéve, hogy hajlandó eltiporni a magyarság másik felét. Rettenetes kimondani, de valóság, mindenki, aki magyarokat öl, lelkes magyar szövetségesekre számíthat.

A meghasonlás és gyűlölködés az oka, hogy oly népek, melyek fizikailag és szellemileg mélyen a magyar alatt állanak, politikailag föléje tudnak emelkedni. A múltban az összetartás hiánya katasztrófáról katasztrófára sodorta a nemzetet, míg Nagy Lajos hatalmas birodalmából a trianoni szomorú Csonkaország lett. Nemrégiben a Kárpátoktól az Adriáig terjedt a haza; ma már elrekesztettek minket a Kárpátoktól is, az Adriától is. És bizony mondom, drága, szegény, ostoba testvérem: sorra kerülhet még a Hortobágy, de még a Balaton is.

Messzire elkalandoztam Árva László királytól, és most már nem is találok vissza...

IV

Elég a vérontásból! — Tisza István lemond, - Ki az a Polzer-Hoditz? — Ének a Holnap Asszonyáról, — Nizsinszkij harca Istenért, — Tompa Mihály titka. — Ez Magyarország!

Károly király véget kívánt vetni az oktalan és céltalan vérontásnak, mely immár úgy hatott, mintha a vezérkarok beteges rossz szokása volna, amit maguk is restellnek, de abbahagyni nem képesek. Sajnos a Sixtus-féle levélakció éppen az ellenkező hatását érte el annak, amire számított. Egy nemes lélek tervezte, és kontár kéz valósította meg.

Ilyen írásokat csak az esetben szabad kiadni, ha biztos, hogy a kísérlet sikerrel jár. Ha azonban a túloldal minden előzetes lekötöttség nélkül vesz tudomást a király békevágyáról, akkor a Monarchia máris elveszítette a háborút mert bármennyire is kimerült az ellenfél, ilyen levél friss erővel, harci kedvvel és győzelmi hittel fogja eltölteni.

A bécsi Ballplatz lakói a levélügyből kifolyóan addig-addig döngték körül a francia miniszterelnököt, míg az öreg Clemenceau meg nem emlékezett róla, hogy ő tulajdonképpen Európa leggorombább embere, és ország-világ előtt hazugnak nevezte az osztrák-magyar külügyminisztert.

Május 23-án a király azzal lepte meg a világot, hogy lemondatta gróf Tiszát a miniszterelnökségről. A háború legkritikusabb szakaszában provokált kormányválságnak értelme lett volna, ha készenlétben áll az alkalmas utód. De utód egyáltalán nem volt. Esterházy Móric gróf csak hosszú rábeszélésre vállalta, a király iránti személyes barátságból, de nem győzte idegekkel, és két hónap múlva átengedte a miniszterelnöki széket az öreg Wekerlének.

Sokat magyarázgatták Tisza váratlan bukását, azt hiszem azonban, egyszerű igazság az, hogy Tisza az ő kálvinista ridegségével minden volt, csak nem a király embere.

Tisza egyébként azt tette, ami legméltóbb volt hozzá: a miniszterelnöki székből egyenesen a lövészárokba ment. Mint ezredes átvette

a debreceni huszárok vezényletét. Mondják, hogy a huszárai imádták. Pedig a kálvinista Róma gyermekei voltak, akikről egykor a hortobágyi csárdás azt jelentette Öreg József főherceg úrnak: hogy mind derék negyvennyolcasok, nem akad köztük egy huncut kormánypárti sem.

Sok mindent megértettünk abból, ami egyébként érthetetlennek látszik, ha tudjuk, hogy a válságos hónapokban gróf Polzer-Hoditz állott IV. Károly személye mellett mint bizalmas tanácsadója, egy időben mint a kabinetiroda főnöke.

Polzer-Hoditz egy Kaiser Karl című 650 oldalas könyvet adott ki, melyben önmagát mint igen sekély értelmű férfiút mutatja be. Olyan ember ez, aki megtalálja öregapja keshedt gubáját, azt magára veszi, és elhatározza, hogy új divatot fog kezdeményezni. Minden bajnak, mely a Monarchiát sújtotta, szerinte a magyar szeparatizmus az oka. A dualizmust a Monarchia összeomlása után sem tudja megbocsátani, Maga dicsekszik vele, hogy memorandumokkal bombázta a szerencsétlen Károly királyt, melyekben kimutatja, hogy a háború meghozta végül a kedvező alkalmat, mikor a dualizmust minden veszedelem

nélkül(!) félre lehet takarítani az útból. Meg kell csinálni a nemzetek fölött álló egységes császárságot! A delegációkat pedig ki kell építeni összbirodalmi parlamentté... Íme Bach és Schmerling öregapánk keshedt gubája!

Ferenc Ferdinánd nyomdokain botorkálva, a Monarchia minden bajáért a magyarokat okolja. A csehek elszakadására száz enyhítő körülményt tud, szerinte az osztrák szlávokat erőszakkal terelték az ellenséges táborba, de a magyar szeparatizmust a síron túl sem képes megbocsátani!

A humor magaslatára lendül a szomorú kabinetfőnök, mikor közli olvasóival, hogyan bocsátotta őt el szolgálatából Károly király. Azt mondta neki, a harctéren álló magyar és német hadosztályok megfenyegették, hogy leteszik a fegyvert, ha az uralkodó nem küldi nyugdíjba kabinetfőnökét... Bizonyos rovarporhirdetések nyelvén szólva: ezer aranyat annak a magyar bakának, aki egyáltalában tudja, ki fia-borja az a Polzer-Hoditz.

Meg lehetett menteni a Habsburg-hatalmat, mely ilyen oszlopokra támaszkodott?

65

A történetnek, amit közbevetőleg elmondok, nem a hőse, csak íródeákja vagyok. Hőse egy fiatal diplomata, aki hosszabb külföldi tartózkodás után jött vissza Budapestre.

Nőkről beszélgettünk, főleg az "új nőkről", és ez alkalommal barátom elmondott egyet-mást, amit elég érdekesnek találok arra, hogy továbbadjam tisztelt olvasóimnak.

Tudomásul kellett vennem, kezdte, tudomásul kellett vennem, hogy hét esztendő folyamán, míg én úgyszólván forgalmon kívül voltam, egy új asszonytípus jelent meg Budapesten. A vele való ismeretségem úgy kezdődött, hogy egy fekete fürtű hölgy, akit Tillának fogok nevezni, egy nap arról biztosított engem, hogy nem szeret. Ebben ugyan semmi feltűnő nem volna, ha nem a legénylakásomon mondja, hová egy idő óta szorgalmasan eljárogatott. Így kezdte: – "Az összes férfiak közül, akik mostanában elérhetők, maga ér legtöbbet." – Ez jólesett, azért nem is kértem számon a furcsa mondatszerkezetet, – "És ennek köszönhetem, hogy szeret?" – "Ki mondta magának, hogy szeretem?" – "Hát nem? No ne törje cserepekre a szívemet, mert azt kérdezhetném: miért jár akkor a lakásomra?"

Derült elnézéssel tekintett reám, mint egy fiatal anya a buta kölykére, mikor az szamárságokat beszél. – "Ha eljárok magához, nem azért teszem, mert szeretem, hanem mert kedves ember, és mert unatkozom mostanában. A szerelem igen nagy dolog, tisztelt úr! Én azt tartom, az ember csak egyszer szerethet igazán. Akár hiszi, akár nem, én még nem szerettem életemben."

Tilla nagyon csinos, elegáns és eszes, bár az észjárásának van valami idegenszerű zamatja, akár a jazz-muzsikának. Igen elszánt, időközönkint harcias, a bizalmasai azért Fekete Jaguárnak nevezik. Pár évvel ezelőtt mutattak be neki Párizsban, mostanában felújítottuk és hogy úgy mondjam: kiépítettük ismeretségünket,

Ami azután következett, az némileg sakkpartihoz hasonlított, csak jóval mulatságosabb és graciózusabb volt. A Fekete Jaguár kitanult ravaszsággal válogatott cseles kombinációkban, én azonban ismertem a terveit, és előre láttam minden húzását. Végül elvesztette türelmét, és egy alkalommal minden átmenet nélkül rám támadt:

— Mondja, hát nem tetszem én magának?
— Hogy mondhat ilyet? Maga minden férfinak tetszik!

66

— Szóval tetszem? Hát akkor!? — Összehánytuk a figurákat, a játszma véget ért.

Azt kérdezem magamban: lehet, hogy ilyen az új nő? Azaz, mivel semmi sem új a nap alatt, talán a régi Éva asszony újjal cserélte fel a jelmezét? A fügefalevéltől elérkezett a krinolinhoz, attól pedig a vattás vállú, térdig érő ruhához. A régi úrinő, aki közvetve vagy közvetlenül Versailles unokája, selymesebb, melegebb és illatosabb volt, mint az új. És persze hazugabb is. A szerelemben, ha végre terítékre hozta azt a férfit, akit megkívánt, ő a tőrbe esett galamb szerepét játszotta.

Az új nő azzal képeszti el a világot, hogy levelenkint lehámozza magáról a nőiességet, míg felszínre nem kerül az igazi magva: az ember. Meg meri azt is tenni, amit a múltban csak a férfi merészelt: elválasztja az élvezetet annak nagy enyhítő körülményétől, a szerelemtől. Ebben van valami, ami becsületes, és van valami, ami szörnyű és kétségbeejtő.

— Egy sötét, téli délután betoppant a lakásomba a nő, aki engem nem szeret. Felkattantottam a villanyt, és észrevettem, hogy a szeme könnyes.

— Mi baj, Tilla, csak nem sír?
— Egészen odavagyok! Képzelje, ma tudtam meg, hogy a nyomorult Guszti megcsal! — Guszti kormányfőtanácsos és a hölgy férje...

A helyzet komikumát olyan ellenállhatatlannak találtam, hogy elkezdtem nevetni.

— Ezen nincs mit röhögni — támadt rám mérgesen a Fekete Jaguár.
— Maga persze azt hiszi, ő engem és én őt, ergo kvittek vagyunk. De a kettő nem ugyanaz, mert én mindig tudom, mit csinálok, de ő, amilyen szamarak a férfiak, képes rá és feleségül veszi azt a bestiát. És mi lesz akkor a gyerekkel?

Mivel fölteszem, hogy te, kedves Öregem, éppúgy szereted a happy endet, mint magam, tehát elmondom, hogy a hősnőnek teljesülésbe mentek a rajongó álmai, tél közepén ráköszöntött a tavaszi csoda, szóval a méltóságos asszony szerelmes lett. Életében először! Persze nem belém, hanem egy fiatal mágnásba, aki a harctérről jött szabadságra, és olyan csinos volt, mint Cherubin a Figaró házasságá-ban, amely szerepet tudvalevőleg szép combú színésznőkkel szokás játszatni. Barátnőnk dicséretére legyen mondva: mihelyt a mágnás-

67

ügy megindult, rögtön komiszul kezdett velem bánni, amiből megértettem, hogy megtalálta végre az igazit, és nekem pusztulnom kell.

Hogy mi történt azután, nem tudom, de az ősszel, mikor hazajöttem Gasteinból, egy ebédre szóló meghívást találtam a felgyülemlett leveleim közt, de az akkor már erősen idejét múlta. Mit szólsz mindehhez? — kérdezte végül a jövendőbeli Talleyrand.

— Amit Garai János mondott a gimnáziumban: "Magyar hölgynek születni: nagy és szép gondolat..."

A világháború kirobbanása előtti tavaszon Párizsban jártam, és a Louvre-ban rendezett modern képzőművészeti kiállításon Nizsinszkij

Vaclavnak öt arcképét találtam, öt különböző festőtől. Angol, amerikai, francia mesterek törték magukat utána, hogy lefesthessék. Nizsinszkij akkoriban maga volt a modernség és a divatosság inkarnációja; a híre bejárta az egész világot, nemcsak mint hallatlanul eredeti tánczsenit, hanem mint új művészi stílus kezdeményezőjét ünnepelték. Ennek a stílusnak megvolt a maga esztétikája és filozófiája

Nizsinszkij feleségül bírja Pulszky Romolát, Márkus Emília kisebbik leányát, Márkus pedig jó barátom és szomszédom a Hűvösvölgyben. A háború vihara elől Nizsinszkijék a Márkus-villában húzódtak meg. Gyakran találkoztunk, és elég szoros barátság szövődött köztünk.

Egyszerre azután lesújtó újság szivárgott át a szomszédból; a nagy művész búskomorságba esett! Órákig ül, elborult szemmel bámulja a szoba mennyezetét, ha pedig valaki fel akarja deríteni, és a művészetét magasztalja, keserű lekicsinyléssel tiltakozik. Kiábrándult a táncból és önmagából.

A magyar kormány egy nobilis gesztusa lehetővé tette, hogy Nizsinszkijék, akik orosz alattvalók, lakóhelyüket St. Moritzba tehették át. Vaclav melankóliája ott elmebetegséggé súlyosodott. Feltűnő volt, hogy amint elborult az elméje, festészetre, majd írásra adta magát, s minél súlyosabb lett az állapota, annál lázasabb szorgalommal dolgozott. Előttem van egy elefántcsontszínű könyv, amit Romola küldött! Harc Istenért – Nizsinszkij naplója.

A naplót St. Moritzban írta, mikor az Istenért vívott szörnyű

harcában már elvérzett a lelke. Egy széttépett, forró szív és egy darabokra tört alkotó elme vergődik az Örökkévaló trónja előtt. Az írói szenvedély, amit a betegsége lángra lobbantott, tulajdonképpen menekülés a nyilvánosság elé; a naplóíró szörnyű viviszekciót végez önmagán, talán úgy érzi, ha megalázkodik embertársai előtt, akkor tisztába jöhet a saját létének bús rejtélyével. Ez az istenkereső zarándokok általános hajlandósága.

Izgatóan érdekesek Nizsinszkij festményei is. Színes krétával dolgozott, nagy gyorsasággal vetette papírra ötleteit, a kész dolgozatokkal nem törődött többet, azokat elszórta. A felesége valamennyit összegyűjtötte keletkezésük sorrendjében.

Az egész képsorozat nem egyéb, mint a lelki betegség keletkezésének és elhatalmasodásának hátborzongató filmje. A kép középpontjában az Ember áll, aki egy titokzatos és szörnyű hatalom játékszereként vergődik. És mintha csak a rémület bomlasztó hatása alatt történne: arcvonásai a képeken fokozatosan elvesztik emberi jellegüket, a szeme, szája, orra megduplázódik, üres, dekoratív motívummá lesz. Keze-lába ágas-bogas ornamenssé válik, az ornamensek lassanként önmagukba fonódnak, és bezáródnak egy kalitka rácsává, mely fogva tartja az embert. A kalitka vonalait sötétkék színnel húzta meg a művész, úgyhogy vasrudaknak hatnak. A sorozat vége felé a kalitkából vasfalú börtön lett, melynek réséből halálra rémülten pislog elő az Ember véres szeme. A teljes elhagyatottság, a kábító rémület, a jéghideg reménytelenség, szóval a szkizofrénia képe.

Nizsinszkij színes ceruzával vagy írótollal a kezében, teljesen feldúlt lélekkel, megmarad rendkívüli egyéniségnek.

1879-ben, miközben hol Zsófika, hol Danica ablaka alatti sétáltam, a fehértemplomi gimnázium irodalomtanára, dr. Ferenczy József, egy könyvet ajándékozott nekem, "Ösztönzésül a magyar irodalom tanulására". A könyvet a tanár úr maga írta, címe: Tompa Mihály.

Engem, a kalandéhes ifjút, Tompa életéből leginkább a lepecsételt csomag érdekelt, melyet letétbe helyezett a jászói premontrei prépostság könyvtárában, azzal a rendelkezéssel, hogy majd ötven évvel az író halála után bontsa fel a Tudományos Akadémia.

Országszerte találgatták, mi lehet a csomagban, és voltak, akik megesküdtek rá, hogy a premontrei monostorban egy irodalmi kincs

69

várja a feltámadását. Magam szívvel-lélekkel csatlakoztam a kincsvárók seregéhez.

Mikor az ötven esztendő letelt, én már az Akadémia tiszteleti tagja voltam, és így könnyű volt magamat a Tompa-bizottságba beválasztatnom. Tagjai voltak: Berzeviczy Albert elnök, Heinrich Gusztáv főtitkár, Beöthy Zsolt, Vargha Gyula és magam.

Egyik jó barátom, aki képviselőtársam is volt, gróf Serényi Béla, valószínűvé tudta előttem tenni, hogy a legegyenesebb út Jászóra Putnokon vezet keresztül, ahol neki birtoka van. A sok vihart látott putnoki vár, melyet kastéllyá alakítottak át, tulajdonképpen Putnoky Móric tulajdona volna, ha ősei nem keveredtek volna 1566-ban a Bebek-féle fölkelésbe, de mivel megtették, a bécsi kormány elkobozta a birtokot várastul.

Elmentem tehát Putnokra, ahol a Serényi-kastélyban találtam Csathó Kálmánt feleségestül és Góth Sándort szintén asszonyostul, azonkívül az akkori Magyarország egyik legmulatságosabb emberét; Bárczy István budapesti polgármestert. Később megjelent a helyszínen Pap Géza báró is, aki viszont az ország legváratlanabb "megjelenője".

Most már hadd beszéljek Serényi Béla grófról. Ő szálas, szép, nagy eszű és elragadóan kedves ember volt. Egy parányit – de csak egy parányit! – palócosan beszélt, és ez a rendhagyóság kiterjedt minden szokására és nézetére, amennyiben mindenben egy parányit más volt, mint átlagos felebarátai. Így például rávette a putnoki háztulajdonosokat, hogy olajfestékkel flóderozzák a deszka- és léckerítésüket, lakkozzák fehérre vagy fűzöldre a gémeskútjukat, és öltöztessék kacér színekbe a malacólukat. Kedvet tudott csinálni asszonyoknak és lányoknak, hogy virágot neveljenek az ablakukban és az udvarukon, és nyáron át Putnok valósággal fuldokolt a virágözön alatt.

A saját parkjában pedig nem tűrte, hogy egyik fa rávesse árnyékát a másikra, aminek következtében a fák jó távol álltak egymástól, de hasonló gyönyörű szálfák másutt nem is nőttek,

Serényi megígérte nekem, hogy autón elvitet a prépostságra, és mikor a kocsi előállott, Pap Géza már benne ült. Váratlan megjelenésével meg akarta lepni a jászóiakat.

A monostorban már ott találtuk az akadémiai bizottságot. A prépost,

70

Takács Menyhért, egyike a legdélcegebb uraknak. Az atléta férfitest a szerzetesi köntös alatt talán még jobban érvényesül, mint a katonai egyenruha alatt.

A prépost átkalauzolt minket, akadémikusokat, a könyvtárba. Körülültünk egy asztalt, és az izgalom elérte tetőfokát, mikor Takács elénk rakta a gondosan lepecsételt iratcsomagot.

Berzeviczy felbontotta... És előkerült életünk egyik legnagyobb

csalódása... Egy beteg ember panaszai. De micsoda kicsinyes és jelentéktelen okok miatt. Hogy a plébánia ablakai olyan alacsonyak, hogy a libák begágognak a szobába... És hogy a szolgabíró udvariatlan volt vele, de ezt csak ötven év múlva szabad elmondani, mikor már a hatalmas vármegye nem sértődik meg... Azután adomák! Gyönge, rossz mókák, bár lehet, hogy ötven év folyamán kipárolog minden adoma lelke, és visszamarad az ízetlen salak.

Szóval: ezért ugyan kár volt Jászóra törnünk. De a rá következő ebédre az északi sarkról is érdemes lett volna eljönni. Nem vagyok ínyenc, egy darab szalonnával is beérem, de a jászói akadémikus ebédre Charon bárkájában is emlékezni fogok.

Tompa Mihályról nincs már mondanivalóm, de van gróf Serényi Béláról. Jó idővel később egyszer alkonyatkor benyitott a hűvösvölgyi házamba.

— Holnap reggeli operálnak. A műtét vagy sikerül, vagy nem. No szervusz... sietek!

A műtét nem sikerült... Egy nagyon kedves és igen értékes emberrel megfogyott a magyarság. Én utólag kaptam csak észbe, hogy Serényi Béla miért járt nálam; búcsúlátogatást akart tenni.

Rövid idővel Tisza István lemondása előtt a miniszterelnök kinevezte X. munkapárti képviselőt kormánybiztosnak (vagy talán királyi biztosnak?) egyik északi vármegyében. X. nagyon határozott modorú úr volt, talán ennek is köszönhette Tisza bizalmát. A biztos úrnak hatalmában volt, hogy szükség csetén kirendelje a lakosságot közmunkára. Őméltósága haladéktalanul élt eme jogával, és csendőrökkel ráhajtatta egypár falu népét — a saját erdejére! Azt sürgősen kitermeltette. A munka azért volt sietős, mivel akkoriban a faárak szédületesen felszöktek. A miniszterelnök neszét vette a dolognak,

71

rögtön felfüggesztette a méltóságos urat, és megindította ellene az eljárást. Óriási botrány körvonalai kezdtek kibontakozni...

Amit eddig elmondtam, az másutt is megeshetett volna. Nem mindenütt, de sok helyen. Ami azonban ezután következik, annak speciális nemzeti íze van, az magyar különlegesség, akár a halpaprikás.

A pártkörben elfogott egyik főmungó, azt mondta nekem: — Ugye te jó barátja vagy szegény X.-nek? - Nem tagadom, bár nem is dicsekszem vele. — Szólhatnál Istvánnak egypár jó szót, ne tegye tönkre azt a szerencsétlent! - Dehogy szólok! Ebben az ügyben nincs igaza X.-nek. — Persze hogy nincs igaza! De hiszen éppen azért van szüksége a barátai segítségére! Ha igaza volna, akkor nem szorulna reánk!

Szóról szóra így esett!

V

Ezt a háborút elvesztettük! — Tisza István halála. —
A világháború magyar szemmel. — "Tilla". —
A Mackensen-eset másik oldala. — Ady Endre és az öregek.

Október 17-én tette meg gróf Tisza a Házban emlékezetes nyilatkozatát:
Nem akarok játékot űzni a szavakkal, elismerem, hogy elvesztettük
ezt a háborút.

De hogy mit jelent a háborúvesztés olyan korszakban, mikor már a
kereszténység kiábrándult önmagából, azt akkor még senki sem merte
elképzelni. De miért éppen Tiszának kellett a nemzet poharába tölteni
ezt a keserű italt? Mikor ő már semmiféle közhivatalt nem viselt? Talán
azt hitte, neki Sámson módjára oda kell kínálnia vállát az omladozó
háztető alá, mivel hadüzenetkor ő volt miniszterelnök. Rá vallana!

És miért kellett ezt a háborút elvesztenünk?

Bizonyos, hogy a legfőbb vezetésnél valami nem volt rendben.
Mit szóljunk például ahhoz a tényhez, hogy a két szövetséges hadsereg
főparancsnoka, Falkenhayn és Conrad, szívből utálta egymást, és
később már írásban sem óhajtott érintkezni?

Továbbá: gróf Stürgkh József tábornok feljegyzi Emlékiratai-ban,
hogy mikor ő a német főhadiszállásról, ahol osztrák összekötő volt,
Conradhoz érkezett, ez ilyen szavakkal fogadta;

— Nos, mit csinálnak titkos ellenségeink, a németek, és hogy van
a komédiás-császárjuk?

Komolyan veendő oldalról megint azt mondják: a túloldalon
pontosan így volt, franciák és angolok között is akadtak tábornokok,
akik örültek egymás balsikerének, és leszólták egymás teljesítményeit.
Miben van tehát az antant katonai fölénye?

Úgy látszik, a nagyobb, szinte már korlátlan anyagi eszközökben.
Ezek lehetségessé tették, hogy legénységüket bőségesen táplálják,
hogy célszerűen ruházzák, hogy a legmodernebb és leghatásosabb
fegyverekkel szereljék fel, lehetségessé tették továbbá, hogy nyugodtan
kivárják a sikeres akcióra legalkalmasabb időpontot. Meg kell

békülnünk a gondolattal, hogy a háborúk sorsát nem az acél, hanem
az arany dönti el.

Alighogy hivatalosan konstatálták a háborúvesztést, hangot adott
az éjszaka, és fekete árnyak vonultak a halottas ház. felé. Megalakult
Budapesten a Nemzeti Tanács, politikai szempontból szűz férfiak
gyülekezeteként. Többen a vezéremberek közül abból a szörnyű
fajtából valók, melyet egykönyvű embereknek szokás nevezni. Fanatikusak
és ellenérvek iránt süketek.

Az államrendőrség sietett a Nemzeti Tanácsnak szolgálatait felajánlani.
A rendőrtisztek bizonyára tudták, miért teszik, Hogy azonban
mitől féltek, vagy mit reméltek azok a magas és legmagasabb
uraságok, akik ugyancsak loholtak az Astoriába, ahol a Tanács
székelt, hogy hűséget fogadjanak Magyarország legszennyesebb kezébe,
Hock Jánoséba, az titok marad,

Hétfőn este rendesen az Országos Kaszinó különszobájában szoktunk

vacsorázni Heinrich Gusztáv törzsasztalánál: Ambrus Zoltán, gróf Bánffy Miklós, Heltai Jenő, Miklós Andor, Molnár Ferenc és magam.

Október 28-án is együtt voltunk, mikor Miklós Andort sürgősen telefonhoz hívták. Krétafehér arccal jött vissza; a Lánchídnál sortüzet adtak a Budára özönlő népre! A beteg oroszlán még egyszer, talán utoljára hallatta félelmes bömbölését.

A pesti fantázia ezt a véres epizódot később lánchídi csatának keresztelte.

Miklós Andor a szerkesztőségbe sietett, magam pedig telefonon felhívtam Paulay Erzsit, aki édesanyjával a Bécsi utcában lakott. Hogy lehet-e még meglátogatni? Hogyne, jöjjek és olvassam fel neki a Tillá-t.

Tilla színmű volt, melyet a Belvárosi Színháznak adtam, és melynek női főszerepét Paulay vállalta.

Tehát Tilla szerepét Paulay Erzsi kapta, Belizárt pedig, a szerelmes kalandort, Petheő Attila. Petheő nekem új ember volt, de már az . első próbán tisztában voltam vele, hogy ragyogó ékessége lehet még a magyar színpadnak — föltéve, hogy jó kezekbe kerül. (Ami a színmű hatását illet, nem mondhatnám, hogy nagyon tetszett volna, a közönség éppenséggel nem tombolt elragadtatásában.)

74

Ott szakítottam félbe magamat, hogy Paulay Bözsének felolvastam Tillá-t. Ő is tudott már a lánchídi csatáról. Néhány percig beszéltünk is róla, de azután folytattuk az olvasást. Írónak, művésznek a költészet a valóság, az élet csak álom.

Mikor később hazafelé ballagtam, a Váci utcában embersokaság vett körül, mely izgatottan a Vörösmarty (akkor még Gizella) tér felé rajzott. Egy kapu alá léptem, hogy kivárjam, míg apad a tömeg.

Ekkor két úriember közt, aki vagy tíz lépésnyire tőlem megállott, a következő párbeszéd folyt le:

— Nézd, nézd, hiszen ez H. F !
— Ugyan már! Nem bolondult az meg, hogy ilyenkor mutassa magát!
— De mikor mondom, ő az!
— Még csak nem is hasonlít hozzá!

Olyan fesztelenül beszélgettek, mintha süketnek tudnának. Azután félpercnyi szünet következett. Majd egy harsány hang kiáltja a nevemet. Én persze nem jelentkezem, hanem nyugodt léptekkel megindulok az utcán lefelé. Közbe fülelek, követ-e valaki... Senki!

Szóval elhitték, hogy sokkal értelmesebb vagyok, semhogy kormánypárti létemre ilyenkor az utcán mutassam magamat.

A hónap utolsó napján, egy párás, lucskos októberi estén, Aréna úti lakásán megölték gróf Tisza Istvánt.

Olyasmit hiszek, hogy némely entellektüellek, az őszirózsás forradalom rendezői közül, meg akarták önmagukat győzni, hogy amit ők csinálnak, az igazi forradalom, akár Robespierre-é vagy Dantoné, nem pedig értéktelen utánzat. A rikkancssajtó addig-addig cserezte ki a közéleti előkelőségek irháját, míg azután a szájaskodásból véres valóság, a nyegleségből tragédia lett.

Tisza alakjába ütköztek, az ő kemény és tüskés férfiassága régóta

mérhetetlenül megbotránkoztatta a hermafrodita lelkeket. Ez a gyilkosság volt az őszirózsás forradalom Bastlle-rombolása.

Tisza István nem volt arisztokrata, még kevésbé volt demokrata. Magyar volt, sem több, sem kevesebb. Egyenes leszármazottja azok nak a volgai lovasoknak, akik ezer év előtt meghódították ezt az országot, és felosztották maguk közt a földet és az embereket.

Holta napjáig körüllobogta őt a magyar úri osztály lángoló gyűlölete. ...

75
Miért gyűlölték annyira? Legfőképp tudatlanságból. Divatba jött a polgári demokrácia, és az urak azt hitték, a demokrácia csak klub-kérdés, az embernek lehet többször tízezer holdja, és amellett demokrata elveket hirdethet. Ez a gyűlölet a nemzet öngyilkossági rögeszméje volt. Az Andrássy grófokat én mindig azzal gyanúsítottam, hogy keresztüllátnak a helyzeten, de nem kedvelik Tiszát, és azért mindig keresnek és találnak ürügyet, hogy hátat fordíthassanak neki. Nem hitték, hogy a nemzeti katasztrófa annyira közel van.

Tisza István abban a meggyőződésben élt és politizált, hogy ha a nemzet egyszer kizökken az ősi vágányból, akkor darabokra fog szakadni az ország. Hogy Ferenc József úr miniszterei és titkos tanácsosai miért nem voltak radikális demokraták, és hogy Zrínyi Miklós miért nem harcolt gépfegyverrel, azon most ne vitatkozzunk.

A politikában én mindenkor fontosabbnak éreztem a politikus jellemét, mint elveit. A kezdő politikus úgy válogat a közkézen forgó programokban, mint a csikós a pusztai ménesben: azt a csikót pányvázza ki, amelyet legkönnyebben elérhet. Nem is fontos, hogy melyiket: fontosabb az, hogyan üli meg, és hová nyargal vele. A tehetséges és önzetlen ember mindig hasznára lesz a köznek, bármilyen politikai programot vall is; a hazug és enyveskezű politikus pedig annál közveszélyesebb, minél magasztosabb elveket hirdet.

Tisza mint ember egyszerű, józan és hűséges volt. Keresztyén alázattal állott szemben az élet bús rejtélyével. Időközönként azonban valami titokzatos és félelmetes erő hatása alá került, ez kizárólag olyankor jelentkezett, mikor a politikai tűzvonalba lépett, és azt hitte, a nemzet léte veszedelemben van. Olyankor az akaratereje orkánná növekedett, és mindent elsodort és összetört, ami útját állotta. Ez a titokzatos erő mintha kívülről jött volna: megszállotta, mint a szó antik értelmében vett démon. Néha azt a benyomást nyertük, ő maga sem bír vele.

A közjogi ellenzék közkatonáinak Tisza-gyűlölete azon a meggyőződésen épült fel, hogy a geszti földesúr "rossz magyar".

Én soha nem ismertem férfit, akinek minden gondolata és érzése annyira a magyarsághoz tapadt volna, mint az övé, Az volt a meggyőződése, hogy a magyar paraszt a világ legkülönb emberanyaga.

Ő jobban látta, mint bárki más, a Szent István birodalma ellen felvonuló szörnyű istenítéletet, és mivel neki az volt a rendeltetése,

76
hogy végső leheletéig megvédje a védhetetlen pozíciót, Nagy-Magyarország romjai alá fog temetkezni. Ez adta meg egyéniségének tragikus alaptónusát.

Mikor Tisza haláláról értesültem, kisiettem az Aréna útra. A holtteste a nappaliban feküdt egy alacsony heverőn. Felső teste meztelen volt. Ha ruha volt rajta, karcsú, majdnem sovány férfi benyomását tette, így azonban, midőn semmi sem takarta domború,

hatalmas mellkasát és sárkányölő karizmait, egy nehézsúlyú bajnokra emlékeztetett.

Vajon miért nem tettek a barátai semmit a megmentésére? Senki sem tudta volna megmenteni, mert ő nem volt az a férfi, aki testi épségéért hajlandó volna a legcsekélyebb erkölcsi áldozatot hozni.

Álruhában, borotvált szakállal és idegen név alatt kimenekülhetett volna a forrongó Budapestről, de ő önérzetét többre tartotta életénél.

Magyarország szociális és nemzetiségi viszonyai annyira betegek voltak, az országban annyi gyúlékony anyag lappangott, hogy a vesztett háborúnak szükségképpen forradalomba kellett torkollnia. A gróf Károlyi Mihály-csoportnak sem is az volt a vétke, hogy kirobbantotta az esedékes népi mozgalmat, hanem az, hogy nem tudott vele mit kezdeni. Elkontárkodta a forradalmat!

Tudjuk, minden győzelmes forradalomnak első dolga, hogy haderőt szervez a saját "vívmányai" védelmére. Károlyiék ezzel ellentétben azon buzgólkodtak, hogy a harctér tüzében acéllá keményedett magyar csapatokat szétzüllesszék. A hadügyminiszter szavai szerint: nem akartak katonát látni! Aminek az lett a következménye, hogy nem a győztes nagyhatalmak, hanem a szomszédos kis népek, amelyek soha le nem győztek minket, döntöttek a magyarság sorsa fölött. A történelem pedig napirendre tért Magyarország fölött.

Benes Eduard időközönként elismeréssel és rokonszenvvel szokott megemlékezni Károlyiról. Van is rá oka, Károlyiék megtették neki azt, amire Benes és Csehszlovákia sohasem lett volna képes: lefegyverezték az isonzói hadsereget.

Egy katonai szakember, Julier Ferenc, A világháború magyar szemmel című művében a Duna-völgy katonai helyzetét az összeomlás napjaiban a következőképpen jellemzi:

"Románia, mely az 1918. évi béke alapján Besszarábiát megszállta,

csak néhány hadosztályt tudott Erdély ellen küldeni. Vérszemet akkor kapott, amikor tapasztalta, hogy nem talál ellenállásra. Szerbia 1918 novemberében hat gyönge hadosztállyal rendelkezett, ezek a csapatok nehezebb hadjárat megvívására, régi hazájuk határain kívül, már nem voltak használhatók. A cseh légiók értéktelenségére kár szót vesztegetni. A nagyhatalmak pedig nem voltak hajlandók egyetlen katonájuk életét áldozni arra, hogy Magyarország szomszédjai zsákmányhoz jussanak. Az olasz front összeomlása után a magyar hadosztályok harmadrésze teljes rendben érkezett a magyar határra. Ha a forradalmi kormány Doberdó védőit szét nem kergeti, hanem régi tábornokaik vezénylete alatt a határokra küldi, azokon az ellenség sehol sem jöhet be."

Julier adataiból látható, hogy nemcsak a magyarság, hanem ellenségeinek helyzete is válságos volt. Ez alkalommal kellett ugyanis eldőlnie, teljesülhetnek-e valaha túlcsigázott nemzeti vágyaik. Ha Károlyiék akkor egy jól szervezett "forradalmi hadsereg" élén kordában tartják a falánk szomszédokat, akkor Magyarország jövője kétségtelenül másképp alakul. A jobb kártyák a játékban magyar kézben voltak. De amire az utódállamok képtelenek voltak, azt elvégezte a magyarság: leterítette önmagát.

Mert mi az, ha nem öngyilkosság, hogy ezer év legsúlyosabb válsága napjaiban föld alá tette Európa legkeményebb és legbátrabb államférfiát, és pajzsra emelt egy zavaros fejű dilettánst. Így aztán az ellenség áldozat és veszedelem nélkül, sétapálcával a kezében, elfoglalhatott

színmagyar városokat, melyek ezer esztendő óta Szent István birodalmának büszkeségei voltak.

A magyar nép gondolkodásával összeférhetetlen ötlete volt a forradalmi kormánynak, hogy elfogta és internálta a harctérről hazavonuló Mackensen tábornagyot, aki annyi véres és győztes csatát vívott magyar hadosztályokkal közös fronton. A németországi közvélemény később, mikor már felocsúdott spartacusi lázából, igen megbotránkozott a magyarok "hálátlanságán", azt kívánta volna, hogy népünk felháborodása söpörte volna el a forradalmi kormányt.

Egy magyar királyi ezredes, Barkóczy-Klops Béla a német közvélemény felvilágosítására 1928-ban kiadott egy Der Heimzug der Ármee des Generalmarschall von Mackensen című művet, melyben

szakszerűen fejtegette a kérdést. Én az előszóban, mit Barkóczy könyve elé írtam, rámutattam arra, hogy van ennek az ügynek speciális német oldala is, és aki ezt nem ismeri, nem mondhat igazságos ítéletet.

Mackensent tudvalevően a fóti kastélyban internálták, ahol három tiszt parancsnoksága alatt ötven vöröskatona őrizte, de ezeknek fele állandóan szabadságon járt Budapesten, másképp a hadfiak nem vállalkoztak volna ilyen terhes szolgálatra.

Később tizenhat csendőr váltotta fel a vöröskatonákat. Nevezetes azonban, hogy ugyanekkor még több német hadosztály tartózkodott magyar földön. A németek nagyobb fele Budapesten át Bécsbe, kisebbik fele Szolnokon és Zsolnán át Sziléziába vonult. Budapest-Fót nem is távolság, a marsall itt volt a főváros tövében; Szolnok pedig másfél órás autóút. Kérdés most már: hogyan lehetséges, hogy a németek kísérletet sem tettek, hogy kiszabadítsák marsalljukat a tizenhat kakastollas kezéből? Ezt a kérdést sohasem tette fel és nem is felelt rá senki.

Az őszirózsás kormány arra is vállalkozott, hogy internálni fogja azokat a német csapatokat, amelyek november 19-e után még magyar földön állanak. Meg is kísérelte, de az eredmény szánalmasan negatív volt, a magyar csapatok, melyeket erre a célra ki tudott rendelni, emberségesen gondolkoztak, és nem akartak fegyvert használni a tegnapi szövetséges ellen. Legtöbb helyen, a vasutasokkal egyetértve, megkönnyítették a németeknek az elvonulást. Tény az, hogy a marsallon és a közvetlen környezetébe tartozó néhány tiszten kívül, egyetlen német katonát sem sikerült lefogni! Valamennyien szerencsésen eljutottak a hazájukba, csak a marsalljukat hagyták olyanok hatalmában, akiket puszta kézzel is szétkergethettek volna. Mi a magyarázata ennek a feltűnő jelenségnek?

Azt hiszem, a dolog azon fordul, hogy az általános összeomlás napjaiban a Magyarországon átvonuló németek már nem érezték magukat katonáknak, hanem csak kifáradt, kiábrándult embereknek, akik elkótyavetyélték fegyvereiket és lovaikat, És már csak egy vágyuk volt: haza, haza minél előbb és minden áron!

A németek nem voltak már katonák, miként a magyarok azokban a tragikus napokban nem voltak nemzet. Csak vezér és irány nélküli, megzavart embertömeg. Ha megértjük, a németek miért nem

szabadították ki vezérüket, ki annyi győzelemre vitte őket, akkor meg kell értenünk azt is, hogy a magyarság tétlenül nézte a forradalmi kormány szörnyű balfogását.

Mielőtt kidőlt volna az ezeréves magyar szálfa, egy fáradt virág hullott le a koronájából: 1919. januárban meghalt Ady Endre. Negyvenkét évet élt. A ravatal körül forradalmi tüzek égtek; de hol is éghettek volna, ha nem ott?

Mikor búcsúztatták, néhány árva magyar író társaságában magam is ott voltam a Nemzeti Múzeum oszlopcsarnokában. Nem mintha utólag tüntetni akartam volna olyan barátsággal, amelyben sohasem volt részem, hanem mert úgy éreztem, Ady minden magyar író halottja.

A földön kúszó pártpolitika eljött a ravatalhoz, hogy tulajdonába vegye a halott költőt. Költészetről és magyarságról alig esett szó a gyászbeszédekben, inkább csak osztályharcról és osztálygyűlöletről, Olyan groteszk volt a vadászat a szárnyas géniusz után, mint mikor a földi varangy a csapongó aranypillangóra tátogatja a száját.

Két férfiú, akinek a szava akkor súlyosan esett a latba, nem kedvelte Adyt: Tisza István és Rákosi Jenő. Nem értették meg, de a költő sem őket. Ami Rákosiék ifjúságában még forradalmi tűz és újító merészség volt, az Ady virágkorában már elavult és megdohosodott. És ami Ady költészetében új és merész volt, abból Tiszáék anarchiát és erkölcstelenséget olvastak ki.

Két nemzedék állott szemben egymással. Ez azonban természetes folyamat; az élet törvénye és a haladás föltétele, hogy öregek és fiatalok ne értsék meg egymást. Minden kornak más az igazsága, és minden igazság leginkább a maga korában igazság.

Különös azonban, hogy nemcsak az öregek, de az ifjú irodalom három reprezentatív költője: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Juhász Gyula legkevésbé sem lelkesedett Ady Endréért.

Babits Mihály özvegye erre vonatkozóan a következőket mondta egy újságírónak: ,,... sajtó alá rendeztem az uram fiatalkori levelezését Kosztolányi Dezsővel és Juhász Gyulával. A három jó barát, amint a levelekből kiderül, nem kedvelte Ady Endrét. Úgy vélekedtek, hogy Adyt mindenre fel lehet használni, mert ő proletár és úr, antiszemita és filoszemita egy személyben. Igaz, hogy Ady nagy

hatással volt kortársaira, valami olyan mámor volt a stílusában, hogy azzal minden olvasóját magával ragadta..."

Miközben róla vitatkoztak, az ő felszabadult szelleme már tisztult magasságokban csapongott, és önérzetesen énekelte:

Írott kövem dobom a mélybe,
Megreng a föld, sok ezer évre
S késői bűnös, bús szemek
Megértenek.

VI

Proletárdiktatúra és író. — Túsz leszek, — Kunfi kiszabadít. — Román hódítók Budapesten!

Az orosz tigrisek forradalmát nálunk patkányok akarták utánozni. 1919. március 21-én csakugyan kikiáltották a proletárdiktatúrát. Kun Béla béke idején vidéki újságíró volt, a diktátor kellékeiből csak a farkaséhség és a könyörtelenség volt meg benne, A fővárosban és a vidéken is az egész kormányrendszert olyan idegennek és furcsának érezték, mintha becsuán négerek ragadták volna kezükbe a hatalmat. Nyilvánvaló volt, hogy a magyar kommunisták Moszkvában csak a rombolást tanulták meg, tovább nem tudták a leckét, és kormányzásuk mindvégig experimentálás maradt.

Sokan közülünk bizonyos elégtétellel fogadtuk a diktatúrát, mert bíztunk, hogy ez keményebb gerincű rendszer lesz, és meg fog váltani minket attól a gyalázattól, hogy az országból csak az a miénk, ami nem kell sem a tótnak, sem az oláhnak.

A magyarországi proletárdiktatúra azonban, bár igen harcias volt, nem volt képes megszervezni a nemzeti erőket. Végzetes balfogást követett el, hogy minden szükség és ük nélkül éles ellentétet konstruált a kommunizmus és a nemzeti érzés között. A magyar színeket tüntetve sárba tiporták, a himnusz éneklése életveszélyes volt, a haza és hazafiság fogalma száműzött, akár a trágárság az apácakolostorból.

Pedig a kommunizmusnak hatalmas lendületet adhatott volna, ha a szekere elé tudja fogni a nemzeti gondolat sárkányait!

Milyen volt a Tanácsköztársaság irodalmi élete? A népbiztosság tizenkét tagú írói direktóriumot szervezett, és mint az irodalmi reformmunka legcsodálatosabb virágát, kitenyésztette az írói katasztert!

A direktóriumról nincs mit mondani; a költő-elvtársak szerényen beérték azzal, hogy kiadós előlegeket szedtek fel régen megjelent vagy idővel megírandó munkájukra.

A sajtótermékek kiadásának irányítását a Szellemi Termékek Tanácsára ruházták. A Tanácsnak 800 (írva: nyolcszáz) fizetett alkalmazottja volt, és hivatása lett volna "az irodalmi művek elbírálása, sokszorosítása és terjesztése" .

Hogy sokszorosítottak és terjesztettek-e egyáltalában valamit, azt nem tudom, bizonyos azonban, hogy a Tanács működése harminchat milliójába került Magyarországnak!

Mivel tudtam, hogy a mi diktátoraink milyen buzgón igyekeztek lemásolni az orosz mintát, s mivel azzal is tisztában voltam, hogy a Szovjetunióban nem zaklatják, inkább megbecsülik az írót, nem gondoltam arra, hogy valami alkalmatlanságtól kell tartanom, Húsvét vasárnapján azonban, mikor esti lefekvéshez készültem, hirtelen átnyilallt agyamon a bizonyosság, hogy engem ezen az éjszakán le fognak tartóztatni.

Hogy honnan ütött belém ez a meggyőződés, nem tudom, de annyira biztos voltam a dolgomban, hogy előkészítettem viharvert turistaruhámat és hozzá való sötét színű selyemingét. Ugyanakkor megállapítottam magamban, ha az éjjel csakugyan értem jönnek,

akkor igenis van előérzet!

Tizenegy órakor éjjel hangos asszonysírásra ébredtem. Az ágyam mellett állt a szobalány, és szipogva jelentette, hogy odalent fegyveres emberek döngetik az ajtót, de ő nem meri őket beereszteni. Magamra kaptam valami ruhát. Kimentem, és ajtót nyitottam.

Fekete bőrkabátos legény ugrott be az előszobába, és revolvert fogott a mellemnek. Feltűnt, hogy ez afféle mellényzsebbe való kis frommer, aminő olykor excentrikus hajlamú asszonyok tarsolyában található.

Még egy jól öltözött és jól táplált civilista jött az előszobába, az ajtó előtt pedig vöröskatona állott. Mivel a bőrkabátos még egyre a mellemen tartotta a játékpisztolyát, megkérdeztem, nem látja-e, hogy fegyvertelen vagyok. Erre elvigyorodott, és zsebre tette a frommert.

Ketten feljöttek a hálószobámba, és míg én felöltöztem, kutatva körülszaglásztak. A civilista érdeklődött, hogy van-e revolverem. Megértettem, hogy bőrkabátos társának a miniatűr revolver helyett életnagyságút óhajt szerezni. Azonban nem lehettem szolgálatukra.

El kell egyébként ismernem, hogy éjjeli látogatóim tisztességesen, sőt udvariasan viselkedtek. A bőrkabátos például kezébe vette az

asztalon heverő cigarettatárcámat, megdicsérte, hogy "pompás darab", és megint visszatette. A tárca, amivel egykor a Belvárosi Színház ajándékozott meg, nehéz arany volt. (Később, mikor a halálra ítélt terroristák arcképei megjelentek az újságokban, egy Bonyháti nevű Lenin-fiúban az én bőrkabátosomra véltem ismerni.)

Á polgári ruhás rendőrségi detektív volt. Azt hiszem, ha a Mars bolygóról jönnének borjúfejű hódítók, ők is számíthatnak a m. kir. államrendőrség szolgálatkészségére. A detektív egyébként megnyugtatott, nem kell aggódnom, formaság az egész, csak egy rövid kihallgatáson kell átesnem, azután ő maga hoz haza autón. Még az édesanyámhoz is bekopogtatott, hogy őt is megnyugtassa... Persze tudta, hogy mindebből egy szó sem igaz, de kitapasztalta már, hogyan lehet gyorsan és simán előállítani a magyarokat. Mondhatnám: kéjgázzal dolgozott.

Autóval vittek a Markó utcába, ott előbb Kecskés elvtárs elszedte a bicskámat és órámat, azután bevezettek a fő tárgyalási terembe, ahol az akkori Budapest előkelőségeit találtam együtt. Politikusok, arisztokraták, egyetemi tanárok, nagykereskedők, nagybankárok. Némelyik az urak közül furcsán volt öltöztetve; például: szmoking, alatta hálóing, a fején kockás útisapka, a meztelen lábán piros papucs. Ezeket persze nem az én édesmuftim, hanem valami türelmetlenebb elvtárs húzta ki az ágyból.

A túszokat fegyveres proletárok őrizték, olyan vad forradalmár alakok, mintha csak a lármaharang jajgatására rohantak volna elő St. Antoine külvárosából. Volt köztük egy, az Goya gerilláira emlékeztetett, valószínűtlen kis púpos, egy keresztespók, mely szuronyos puskát hurcolt magával. Parancsnokuk egy bicikliruhás, Vilmos-képű ficsúr, aki saját fontosságának tudatában szaladgál, és ostobaságokat beszél. Mi különben az egész túszszedést hajlandók voltunk üres fontoskodásnak tekinteni, még nem tudtunk a két Hollánról, akiket ugyanez éjszakán lőttek le és dobtak a Dunába.

Virradatig ott kellett a padokban ásítoznunk, mivel az a bizonyos elvtárs, aki további sorsunkkal rendelkezett, nem áldozta fel nekünk éjjeli pihenését. Végül megmondták, ki melyik cellába fog ülni.

Engem ötödmagammal a hetes számúba kvártélyoztak, ahol tulajdonképpen két embernek volt helye. Mivel igen álmos voltam, rögtön ledőltem az egyik ágyra, és délig egyfolytában aludtam.

84

Az ebéd: savanyúkáposzta, hozzá kék kenyér. Nem sajtóhiba: csakugyan kék volt. Hogy mitől, azt nem tudom. Estefelé bejött a porkoláb, és rám kiáltott: – Szedje össze a holmiját, aztán egy-kettő ki a folyosóra! – Ennek a derék embernek a beszédmódja teljesen alkalmazkodott már az őrizetére bízott útonállók stílusához.

Kimentem a folyosóra, ahol már vagy húsz túsz várakozott. Hosszú ácsorgás, majd szuronyos elvtársak komplikált hadműveletei után, fegyveres négyszög közé fogtak minket, és kivezettek az utcára, ahol villamoskocsik vártak reánk. Olyan vigyázva bántak velünk, mintha nem is megszeppent burzsujok, hanem núbiai párducok volnánk.

A villamoskocsi a kőbányai gyűjtőfogházba szállított minket. Velünk párhuzamosan fekete luxusautó szaladt az úton, benne az a bizonyos elvtárs, aki a túszok szállítását vezényelte. És még valaki az autóban. Mert ha szép dolog negyven úriembert rettegésben tartani, az se utolsó dolog, a rettegett férfiú kebelbarátjának lenni! Némi rettegés neki is kijut! A kebelbarát amerikai magyar volt, otthon színházi ügynök és az Antibolsevista Liga buzgó tagja. Egypár hónappal Kun Béla szökése után visszajött magyar földre, akkor a margitszigeti felső vendéglőben láttam, vidám nőtársaság kíséretében.

A gyűjtőfogházban magánzárkába csuktak. Áminek igen megörültem, mert alig ismerek súlyosabb büntetést, mint állandóan idegen emberek közt lenni. A túszokon kívül voltak a fogházban igazi rabok, hogy úgy mondjam: "hivatásos fegyencek", és be kell vallanom, ezekben kellemesen csalódtam. Olyasmit vártam, hogy kaján kárörömmel fogadnak minket, de ennek épp ellenkezője következett be: a fegyencek sajnálták a túszokat, és lehetőleg a kezükre jártak,

Nekem némi külön népszerűségem is volt, a fegyházi könyvtárban volt néhány a könyveim közül, és nem egy arc barátságos vigyorgásából megértettem, hogy nyájas olvasóval állok szemben.

Szerdán éjjel azzal keltett fel az őr, hogy kövessem az irodába, szabadlábra fognak helyezni. Szerettem volna reggelig maradni, éjnek évadján mit is kezd az ember Kőbányán? Csakhogy ez lehetetlen volt, újabb túszszállítmány érkezett, és kellett a hely.

Az irodában László Jenő trónolt, a forradalmi törvényszékek politikai főmegbízottja. Előbb Az Est kiadóhivatali tisztviselője volt; a diktatúra alkonyán fel fogják akasztani.

85

Tudtomra adta, hogy szabad vagyok, és hozzátette: ezt Kunfi népbiztos fáradozásának köszönhetem. Meglepő fordulat! Én ugyan a letartóztatásom után rögtön írtam Kunfinak, akit személyesen nem ismertem, a levelem azonban nem volt olyan hangú, hogy attól valami kedvező fordulatot várhattam volna. Tulajdonképpen azért írtam, hogy könnyítsek a mérgemen. Azt kérdeztem a népbiztostól: a sokat emlegetett proletárkultúrát óhajtja-e szolgálni azzal, hogy kalitkában tartja az írókat, mint a mátyásmadarakat?

László Jenő átadta nekem Elbocsátó levelemet. Odakünn a folyosón ezalatt újabb túszok sorakoztak, köztük láttam az öreg Rákosi Jenőt, pléddel a vállán. A foglyokat kísérő vörösőrök közül egy jóképű fiú, a külsejével akár huszárkadét is lehetett volna, "hol van Szabados népbiztos, melyik itt Szabados népbiztos?" kiáltással beperdült az ajtón, és a lelkesedéstől kipirult arccal mondta:

— Népbiztos elvtárs, május 1-jére kérünk kétórai szabad burzsuj-gyilkolást!

A vörös kadét mellettem állott, és meg nem állhattam, hogy udvariasan oda ne szóljak neki:

— Burzsuj-gyilkolásra most nagyszerű alkalom volna Debrecenben, a román burzsujok megszállották a várost.

— A magyar burzsuj veszedelmesebb ellenség, mint a román! — vágott vissza a kadét.

(A május 1-jei tömegmészárlás egyébként állandó vágyálma volt a proletár ifjúság lelkesebb részének.)

Szabados népbiztos, aki eddig ott kaszinózott a fogházirodában, a városba szállított az autóján. Sehogy sém tudtam elképzelni, ez a jámbor ember, aki finom műgyűjtő volt, hogyan került bele a forradalmi vezérkarba. Valószínűnek látszik, hogy rokoni alapon.

Másnap reggel Kunfi népbiztos autót küldött a Hűvösvölgybe, hogy beszélni szeretne velem; az autóval egy szépen fésült gentry-fiú jött, aki titkári szolgálatot teljesített mellette, mint azelőtt a minisztere mellett.

Kunfi előszobájában két, előkelő családból való ifjú hölgyet találtam; ők arra akarták használni a szabadság szellőjét, hogy bevitorlázzanak a filmsztárok révébe.

A népbiztost akkor láttam életemben először. Azt mondta nekem:

— Nem voltam Budapesten, mikor ön a túszok lajstromára került.

86

A kormányzótanács tegnapi ülésén kezességet vállaltam, hogy nem fog semmiféle ellenforradalmi dologba keveredni, de ígéretet nem kívánok öntől, tegyen, amit jónak lát. Tulajdonképpen azért kérettem magamhoz, hogy figyelmeztessem: ne aludjon otthon! Mi nem bírunk a saját terrorista alakulatainkkal, úgy tudom, azok közt különböző ostoba proskripciós lajstromok keringenek, és lehet, hogy valamelyiken az Ön neve is szerepel, mint Tisza István barátjáé. Tehát egyelőre ne aludjék otthon, és ha megtudná, hogy éjnek idején keresték, akkor szóljon nekem.

Kunfit nem láttam többet az életben, de ma is rokonszenvvel gondolok arra a férfira, akinek én goromba levelet írtam, és aki válaszképpen kiszabadított a fogságból.

A népbiztostól elmentem a Markóba, hogy visszaköveteljem az aranyórámat, amit Kecskés elvtárs a bicskámmal együtt elkobozott.

Az elvtárs végigböngészte könyveit, de az én órámnak sehol semmi nyoma.

De akkor megfogott egy vén börtönőr, és egy pincehelyiségbe vezetett, ahol egész boglyába hányva hevertek a Kecskés-féle paklik, Szerencsére a harmadik borítékon az én nevem állott, és én visszakaptam a holmimat.

A következő hetekben sűrűn látogattam az Otthon-körbe, nem egészen önzetlenül, mert egyike volt a kivételes helyeknek, ahol ebédet adtak az éhes magyarnak.

Az Otthonban megismerkedtem egy amerikai zsurnalisztával, aki a misszió megbízásából néhány nappal ezelőtt Kun Bélánál járt, hogy

az én szabadon bocsátásomat kérje. A jenki kertelés nélkül elmondta, mit válaszolt előterjesztésére Kun Béla:

— H-et mi már tegnapelőtt. szélnek eresztettük, a hűvösvölgyi villájában ül, és tovább írja rossz novelláit.

Otthon-béli írótársaim éltek az alkalommal, hogy rokonszenvükről biztosítsanak engem. Főleg két kollégám: B., a jeles regényíró és Sz., a kitűnő színműíró örült a szabadulásomnak. Sőt B. egy gyönyörű szőke Regália Médiát ajándékozott nekem. Éppen rá akartam gyújtani, mikor Molnár Ferenc sápadt arccal hozzám lépett.

— Kérlek, ne szívd el ezt a szivart!

Gépiesen letettem az asztalra. Molnártól később megtudtam, hogy

mikor azelőtt való napon kommunista előkelőségek fordultak meg a Körben, és az Otthon vezetői tiltakoztak az engem ért bánásmód ellen, a tiltakozásnak azért nem volt hatása, mert említett két kollégám, a jeles regényíró és a kitűnő színműíró, kijelentették, hogy én csak megkaptam azt, amit régóta megérdemeltem.

Közös ősünk, Jubál mester jutott eszembe... de tudja-e a szíves olvasó, ki volt a bibliai Jubál? Mózes könyve szerint feltalálója a hegedülés és lantolás mesterségének. Egyébként egyenes ágon unokája Káinnak. Szóval: a költők, a regényírók csakúgy, mint a drámaírók, leszármazottjai annak a Káinnak, aki irigységből agyonverte édestestvérét...

A kerületi munkás- és katonatanácstól igazolványt kaptam, melynek értelmében az én hűvösvölgyi kis házam munkásháznak minősül, és korlátlan tulajdonomban marad. Ez igen kellemes újság volt.

Kevésbé örvendetes, hogy távollétemben a II. kerületi tanács, minden illetékesség nélkül, kiszállt a lakásomba, és fegyverek után kutatott. Találtak is: .

a) egy díszruhához való magyar kardot, hamis türkizekkel;

b) egy sárgaréz papírvágót, őzláb-markolattal;

c) egy buzogányt, melyet Vojnits Oszkár hozott a Csendes-óceánról. A buzogánynak fából volt a feje, körülbelül olyan veszedelmes a Tanácskormányra nézve, mint azok a furkósbotok, amelyeket falusi emberek a kalapjukkal együtt le szoktak rakni az ügyvéd előszobájában; item

d) két bádogalabárdot, puha fanyéllel; valamikor azért kellettek, hogy a kerevet fölé feszített török sátrat támogassák; a keleti moly-tenyésztő kiment a divatból, az alabárdokat beállították a spájzba, de ott sem játszhatták ki a II. kerületi tanács éberségét.

Mindezeket a "fegyvereket" felnyalábolták és magukkal vitték.

Ez ellen nem volna kifogásom, de nagyon bántott, hogy elvitték a szép, ezüstkosaras toledói pengét is, melyet Éva nagymama valamelyik ükapja viselt a hímzett frakkjához. A spádét sajnáltam, de bárhogyan is nyomoztam utána, nem tudtam többé ráakadni. Később hallottam, a megszálló románok rengeteg sok régi fegyvert hurcoltak el Budapestről, és lehet, hogy a toledói pengémmel szalonnát pirítanak valahol a Jalonica virányain.

A komoly fegyvereimet nem találták meg az elvtársak, azokat rábíztam egy rendőrből lett vöröskatonára, aki a diktatúra alkonyán pontosan hazaszállította megint.

Egyszer a román hadsereg vonult be az Andrássy úton. Pontosan úgy viselkedett, ahogyan Julier szerint Erdély megszállásakor: "vérszemet a románok akkor kaptak, mikor azt tapasztalták, hogy nem találnak ellenállásra..." A budapesti közönséggel azonban alig lehetett megértetni, hogy nincs joga éljenezni és virágot szórni, a románok nem azért jöttek, hogy közös frontot alkossanak velünk Kun Béláék ellen, hanem hogy kiélvezzék győzelmüket, Miután kiszabadították a börtönökből a proletárdiktatúra itt rekedt barátait, komolyan hozzáláttak győztességük érvényesítéséhez, azaz hadizsákmány címén mindent elhurcoltak, ami megmozdítható volt. Legszívesebben a Lánchidat és a Gellért-hegyet is Bukarestbe szállították volna.

Az amerikai Bandholtz tábornok (ércszobra ott áll a Szabadság téren) mentett, ami menthető volt, hogy a Corvinák nem kerültek Bukarestbe, azt hiszem, az is az ő érdeme; a vitéz tábornok a mérgén, amellyel a román stratégia eltöltötte, egy haragos könyvvel enyhített.

Bandholtz Bukarestben is járt, és ott felpanaszolta a fosztogatásokat Mária királynénak, Nagy-Románia védőasszonyának. A Patróna olyasmivel válaszolt, hogy mégis jobb, ha azok az értékek az Amerikával szövetséges románok kezén vannak, mint ha meghagynák őket az ellenséges magyaroknál.

Mária királyné ereiben angol vér folyt, és bámulatos, mennyire sikerült új hazája erkölcseihez alkalmazkodnia.

A román főparancsnokság által elrendelt tízórai záróra következtében esténként úgyszólván vadászgaloppban folyt a budapesti élet. Színházba még csak el lehetett menni, de színház után vendéglői vacsorára már nem futotta az időből.

A parancsnokság egyébként elrendelte, hogy az Összes színházakban a nézőtér első sora román tiszt urak számára rezerválandó. A katonatisztek ugyan nemigen jártak olyan színházba, ahol nem muzsikáltak, de az üres padsorok legalább a román győzelemre emlékeztették az emberiséget.

Egyik este villamoson igyekeztem haza. A kocsi – tekintettel a vészesen közeledő zárórára – úgy futott, mint az olimpiai bajnok. Én

az esti lap olvasásába mélyedtem, és egyszerre azon vettem észre magamat, hogy elszalasztottam az átszállást a szénatéri hurokvágánynál, Pedig ha elmulasztom az utolsó 83-ast, több kilométert gyalogszerrel kell megtennem. Kirohantam a kocsi peronjára, és beleugrottam a sötétségbe...

A következő pillanatban ott térdeltem a lucskos gránitkövezeten, és miként később megállapítottam, a térdemen arasznyi darabon eltűnt a nadrágom. Egyszerűen eltűnt, és én véres térdkaláccsal térdeltem a sárban. Sikerült feltápászkodnom, nem tört el csontom, el is értem az utolsó 83-ast.

Otthon alaposabb vizsgálat alá vettem a sebesülésemet. A nadrág állapota reménytelen volt, a térdem meg csupa vér és sár... Vérmérgezésre, tetanuszra és az újabbkori egészégügytan egyéb vívmányaira gondoltam... fölhívtam az Új Szent János Kórház portását.

– Mondja, lehetne a bennlakó sebész urak közül egyiket rávenni, hogy látogasson el hozzám?

— Doktor ...i itt van éppen a portán, átadom neki a kagylót.

Harminc perc múlva a fiatal tudós már nézegette a térdemet, majd alkohollal itatott vattával tapogatta. Közben a következő párbeszéd folyt le köztünk:

— Hogy lehet már valaki ennyire könnyelmű? — csóválta a fejét a doktor.
— Sajnos, én már ilyen vagyok.
— Hány éves ön tulajdonképpen?

Nem szívesen, de megmondtam neki.

— Hallatlan! Az ember azt hihetné, ebben a korban már biztosítva van hasonló kilengések ellen!
— Úgy látszik, én dicstelen kivétel vagyok.
— Mit gondolt tulajdonképpen, mikor beleugrott a sötétségbe?
— Azt hiszem, semmit!
— No de engedjen meg, az ön korában!

Én akkor a méregtől forrva így szóltam hozzá:

— Nézze, doktor, azzal számolnunk kell, hogy én feneketlenül könnyelmű vagyok, hiszen ha nem volnék könnyelmű, akkor Verebély professzort hívattam volna és nem magát!

Ennek a szép mondásomnak meglepő hatása volt. A doktor sápadt arccal magára vette felöltőjét, fogta a kalapját és a táskáját, és

köszönés nélkül elvonult. Én pedig, mivel nem mertem már második sebésszel kísérletezni, lesújtottan ágyba bújtam.

Doktor ...ivel nem találkoztam azóta... Azt hiszem, nem nagyon bánta volna, sőt higiénikus igazságok érvényesülését látta volna benne, ha belém üt a tetanus traumatícus.

Most pedig egy filmfelvételt szeretnék bemutatni, melynek címe: "Hogyan utaztunk a román megszállás idején?"

Józsi bátyám kisebbik leánya, Lujzi, egy aranyszőke és kedves gyermek, tüdőbetegen feküdt a budakeszi szanatóriumban. Újabban kissé összeszedte magát, és nagyon vágyódott Versecre a szüleihez. Édesanyám, aki válásom óta nálam lakott, és a hűvösvölgyi háztartásomat vezette, vállalkozott reá, hogy hazaviszi a kislányt. Magam nem mehettem Vrsac-ra, a nőket azonban magukban nem mertem útnak engedni, annyi rémhír keringett a vonatok zsúfoltságáról és az ülőhelyekért folyó közelharcról.

A tizenkettedik órában megjött a mentőangyal, ...gács úr személyében. Nagy, gömbölyű, kedvesen mosolygó férfi, úgy viselkedett, mintha mindenkit ismerne, és mindenki tartoznék őt ismerni. Hogy milyen nemzet, azt nem tudom, nálunk délen vannak urak, akik minden odavaló nyelven beszélnek, de a faji hovatartozásuk homály ban van. Úgy mondta, ő mostanában utasembereket szokott kalauzolni, és ha szükségünk volna szolgálataira, tudna bármilyen vonaton fél vagy egész fülkét foglalni, kitűnő összeköttetései révén román és szerb katonai körökben. Hát ez az én emberem! Megállapodtunk, hogy szerdán az esti 9 órás vonaton lesz egy fél fülkénk.

Szerdán nem nyolckor, miként az úti marsall óhajtotta, hanem már hétkor kinn voltunk a Nyugati Pályaudvaron. A szegedi szerelvény útra készen állott, és annyira megtelt utasokkal, hogy már egy gilisztaféreg sem talált volna helyet. Hosszas cserkészés után fölfedeztem

...gácsot; a rohanó állomásfőnök nyomában ügetett, és hallottam, amint elkeseredetten mondta:

— De kérem, H. F.-ről van szó!

— Hagyjon békében, különben megmondom, hogy hová menjen a maga H. F.-jével! — csikorgatta fogát a meghajszolt főnök.

.. gács megpillantott, mosolyogva intett, hogy minden jól megy, de folytatta a hajtóvadászatot az állomásfőnökre.

Időközben már vagy százra szaporodott azok száma, akik leszorultak a vonatról, és a peronon valami égi csudára vártak. Ekkor megjelent egy román tiszt, két feltűzött szuronyú harcossal, odalépett az egyik pullmankocsihoz, és elrikoltotta magát, hogy mindenki szálljon ki azonnal! A kétségbeesett utasok kénytelen-kelletlen kicihelődtek minden gyerekükkel, bőröndjükkel, esernyőjükkel és skatulyájukkal, és most már ők is szaporították a peron csodaváróinak tömegét.

A román tiszt a két katonáját a vagon két végébe vezényelte, azután táblát akasztott a pullman ajtajára, hogy a kocsi kizárólag a román királyi tisztikar rendelkezésére van fenntartva. És rögtön beültetett egy gyászruhás, festett arcú és édesen mosolygó debellát.

Öt perc múlva, alighogy elment a román tiszt, elképesztő fordulat történt: egy francia katonatiszt jelent meg, két fegyveres négerrel a sarkában. Felsütött, mézszínű bajsza és remekbe varrt barna csizmája volt. Száz lépésről megérzett rajta, hogy győztes; ennyire győztes egyáltalában csak francia tud lenni. Egyenesen a pullmanhoz lépett, valamit szólt a román katonáknak, mire azok lehorgasztott fejjel elballagtak. A tiszt a két feketét a román katonák helyébe állította és táblát függesztett ki, mely Voltaire nyelvén hirdette, hogy a kocsit kizárólag a francia hadsereg tisztjei használhatják.

A győztes fenn állott a kocsi ajtajában, és a magasból szemlélte a várakozó tömeget. A szeme megakadt egy girardi-kalapos úriemberen, akinek keze-lába állandóan rángatózott. A francia leszállott, és odalépett az idegsokkoshoz.

— Ön katona?
— Igen, főhadnagy vagyok,
— Ezt a lövészárokból hozta?
— Igen, onnan.
— Hova kíván utazni?
— Szegedre.
— Tessék beszállni!

Megint körülnézett, észrevette a mi szegény kis Lujzinkat, aki fáradtan egy bőröndön kuporgott,

— A hölgy beteg?
— Most jön szanatóriumból.
— Ezzel a vonattal óhajt utazni?
— Egyelőre Szegedre.

— Parancsoljanak beszállni a hölgyek!

Beemeltük Lujzit a kocsiba. Ez a francia, ha győztes is, nem felejtette el, hogy anyától lett ember... Tizenegy óra volt, mikor a kilencórai vonat mozdonya rángatni kezdte a szerelvényt. Egy-kétszáz ember lemaradt, de hát ez a háború.

A mozdony még mindig erőlködött, hogy elinduljon, mikor egy kövér férfi kapaszkodott a pullman lépcsőjére. A sárga bajszú győztes azonnal rávetette magát, galléron fogta, és igyekezett letaszítani a kocsiról. De hiszen ez a mi ...gács barátunk! A vonat megindult a harcoló férfiak alatt, és eltűnt az éjszakában anélkül, hogy eldőlt volna a küzdelem...

Két hét múlva visszaérkezett édesanyám Versecről. Kérdésemre elmondta, ...gács a franciának azt mondta, ő a beteg hölgy orvosa; a francia tiszt megkérdezte édesanyáméktól, hogy igaz-e ez, a nők persze ráhagyták... Mit is tehettek volna egyebet? És így az útimarsall Lujziék segítségével helyet kapott a vonaton.

VII

Horthyék bevonulása. —
A Fekete Lovas száguldozásai. — Törpék a fórumon. —
Magyar alkony. — Egy bakaezredes elajándékozza Szabadkát. —
Wilson elnök elajándékozza Sopront.

November közepén kitakarodott Budapestről a román, három nappal később bevonult Horthy Miklós. A Horthy név úgy süvöltött bele a párás őszi levegőbe, mint a gőzszirénа hangja. Harciasan és vidáman.

A fővezér fehér lova nyomán a nemzeti hadsereg masírozott, és a "bűnös Budapest", ahogyan Horthy nevezte, olyan lelkes áhitattal köszöntötte a sastollas legényeket, mintha Csaba vezér dandára ereszkedett volna a csillagokból az esőverte Fehérvári útra.

Horthyék a szuronyaik hegyén visszahozták a nemzet önbecsülését!

Horthynak régóta legendás híre volt, mint tengerészkalandok hősének; olybá vették, hogy a magyar huszár bravúrját kivitte az óceánra.

Közbevetően meg kell állapítanom, hogy Horthy Miklóstól annyi megbecsülésben és kitüntetésben részesültem, mint soha még magyar író az államfő részéről. A hetvenedik születésnapomon elküldte nekem a Magyar Érdemrend első osztályú jelvényeit. Kinevezett a Felsőház örökös tagjává, majd királyi titkos tanácsossá, nyakamba akasztotta a Corvin-láncot, a nyolcvanadik születésnapomra elküldte a dedikált arcképét, a díszmunkába pedig, melyet Kornis Gyula szerkesztett az én irodalmi működésemről, a kormányzó úr írta az első lapot.

A kormányzóné társaságában meglátogatott a badacsonyi szőlőmben, azonkívül Horthy Miklósék megragadtak minden alkalmat, hogy engem kitüntessenek, és nekem örömet szerezzenek. Úgy érzem, hogy Horthy Miklóssal szemben egyáltalán nem tudnék elfogulatlan lenni, azért alkalmatlan vagyok arra, hogy bírája legyek cselekedeteinek, legföljebb Horthy Miklós védőügyvédje lehetnék, ha ilyenre valaha rászorulna.

Két személyi hír:

I. 1919-ben az Új Idők heti folytatásaiban megjelent Az élet kapuja.

Jóval később, 1925-ben, a magyarországi tudományegyetemek összes irodalmi és történelmi professzorai a Tud. Akadémia útján az irodalmi Nobel-díjra ajánlották munkámat.

II. Ugyancsak 1919-ben került színre a Nemzeti Színházban A fekete lovas. Annak idején türelmetlenül vártam az előadást, mert az a remény hevített, hogy a színmű forró nacionalizmusával zavarba tudom hozni az őszirózsás kormány némely tagját, aki nemrégiben még tüzes 48-as volt, és minket, kormánypártiakat mint bécsi cselédeket mélységesen lenézett.

A véletlen vagy a sors úgy akarta, hogy a Károlyi-kormány befejezze rövid pályafutását, mielőtt a színház elkészült volna a próbákkal. A fekete lovas-t kétféle cenzúra tiltotta le 2 színpadról; először a proletárdiktatúráé, azzal az indoklással, hogy "nacionalista tendenciája miatt ez idő szerint nem előadható", másodsorban a román katonai cenzúra, ugyanazzal a kifogással.

A budapesti színházi közönség elnéző volt a nacionalista tendenciával szemben, a darab az első esztendőben hetven telt házat csinált.

A bánsági svábok egy hontalanná lett csoportja, melyet Trianon a délvidéki zöld rónákról pesti kávéházakba hajított, nyílt színpadon üdvözölt, és plakettel kedveskedett nekem. Egyik oldalán egy 48-as honvéd kezet fog egy kaszás sváb népfelkelővel, a másikon a szerző profilját formálta ki Szentgyörgyi mester.

Az 1849-i világosi istenítélet után Magyarország első alkotmányos miniszterelnöke, akire a rommá lett magyar élet újjáépítése hárult, idősebb gróf Andrássy Gyula volt. A katasztrofális befejezésű világháború után a lángész éleslátását és a titán erejét megkívánó munka Friedrich Istvánra hárult. Mert minden kornak mások az ideáljai.

A párizsi ötös tanács akkoriban Budapestre küldte Sir George Clerket, a Downing Streeten a kelet-európai ügyek előadóját, azzal az utasítással, hogy teremtsen rendet az egyensúlyát vesztett országban. Sir George egy Uri utcai budai kis palotában székelt, és egyelőre magához kérette az ismertebb magyar embereket Engem is megtisztelt

azzal, hogy az ismertebb nevűek közé számított, de valami helyettest eresztett rám, azzal ketten pedig olyan gyorsan és mellékesen végeztünk, hogy semmiféle benyomást nem hoztam magammal Budavárából.

Egyik bizalmas barátom azonban, akivel maga Clerk tárgyalt, színesebb benyomásokat nyert a találkozón, és az ő előadása nyomán elmondom, miről folyt a szó az angol diplomatával.

A jó barát: Szabad önhöz egy kérdést intéznem?
A diplomata: Kérdezzen bátran, azért vagyok itt.

A jó barát: Miért fárad ön azzal, hogy kapacitálja az embereket? Hiszen önök megnyerték a háborút, tehát parancsolhatnak nekünk, nekünk pedig engedelmeskednünk kell,

A diplomata: Úgy látom, ön abból a feltevésből indul ki, hogy mi még a Rózsák Harcából való őseink fejével gondolkodunk. Vegye tudomásul kérem, hogy akik önöket legyőzték, azok kultúrnépek. Mi sem tönkretenni, sem lealázni nem kívánjuk önöket, hanem olyan igazságos alapot akarunk keresni, melyen a dunai népek békés együttélése lehetséges.

A jó barát: Ez megnyugtató! Az én családom ugyanis Komárom városából ered, Komárom színmagyar hely, tősgyökeres magyar vidék közepén... A dunántúli kálvinisták kulturális központja, Jókai Mór szülőhelye, nagy múltú magyar vár, melynek az a büszke híre van, hogy soha ellenség fegyverrel el nem tudta foglalni. Az általános zűrzavar közepette a csehek megszállták a tiszta magyar Komáromot, de most már remélni merem, hogy a győztes nagyhatalmak nem fogják ezt jóváhagyni

A diplomata: Én viszont úgy gondolom, föltétlenül jóvá kell hagyniok! Az államalkotó erők közül a gazdaságiak nem kevésbé fontosak, mint az etnográfiaiak. Ha Csehszlovákiából életképes államot akarunk formálni, akkor meg kell neki adnunk bizonyos gazdasági lehetőségeket, ebből a szempontból föltétlenül szüksége van olcsó vízi utakra, amely kérdés csak úgy oldható meg, ha nekiadjuk a Duna komáromi szakaszát,

A jó barát. Megértettem. De ha a magas szövetségesek így gondolkoznak, akkor miért zárják el Magyarországot a tengertől, mikor agrártermékeinknek ugyancsak szüksége van az olcsó vízi útra?

A diplomata: Némi jóakarattal ezt a kérdést is meg lehet oldani.

96
Egy semlegesített kereskedelmi úttal vagy – mondjuk – egy korridorral, mely az S. H. S. királyságon keresztül az Ádriai-tengerhez vezetne. De (köhög és az óráját nézi) bocsásson meg, sok emberrel kell még beszélnem...

Nem folytatták az érdekes politikai beszélgetést, a szomszéd szobából csakugyan krákogtak olyanok, akik meríteni óhajtottak Sir George bölcsességének forrásából.

A korridort azóta meg is csinálták, nem ugyan Fiumébа, hanem Danzigba, és ebből a "megoldásból" lesz majd a második világháború, mely sok millió ember életébe kerül, és hősi halottjai közé számíthatja majd az európai kultúrát is.

Februárban (1920) megnyílt a nemzetgyűlés. A magyar nép mohón hegyezte a fülét, várta a vezéreszméket, melyek utat mutatnának "a ködbe borult jövő felé. E helyett éhes kis emberek nyelvelésének hangzavarát hallotta. A Széchenyi Istvánok, Kossuth Lajosok és Deák Ferencek elmentek, a helyükbe törpe miniszterjelöltek ültek, akik mérgesen civakodtak a piros bársonyszékért, és egymás kezéből tépdesték Szent István palástjának szomorú rongyait...

Törpék a fórumon! Hiszen törpének: lenni nem bűn, nem is szégyen. Amíg szerényen őzi-fűzi a maga kis mesterségét, addig lehet hasznos és rokonszenves tagja a társadalomnak. Közveszélyes akkor kezd lenni, mikor kilép a fórumra, vezérségre tör, vagy pláne titánok munkájára vállalkozik. Olyankor az ellentmondás, mely ereje és vállalt szerepe közt tátong, alantassági érzést vált ki belőle, mely azután túlkompenzálja magát hatalmi téboly alakjában. A Nérók és Caligulák lelki törpék voltak, ők rá akarták kényszeríteni a világra azt a képzetet, hogy homlokukkal a csillagokat horzsolják. .

A fórumon megtelepedett törpe rút és megtorlandó visszaélést lát abban, ha valaki akárcsak egy milliméterrel magasabbra nőtt, mint ő. Mivel azonban képtelen arra, hogy föléje emelkedjék az átlagos embernek, azon mesterkedik, hogy lerántsa azt a saját színvonala alá.

Amely országban rendszeres hajtóvadászat folyik minden emberi nagyság ellen, ott tudni való, hogy törpék a közélet urai!

Ha ön, tisztelt olvasóm, érdeklődik az iránt, miféle lélek lakik az ön testi hüvelyében: normálisan fejlett-e, vagy törpe, akkor ajánlom

97

a következő eljárást. Zárkózzék a szobájába, álljon a tükre elé, és kérdezze meg önmagától:

— Fáj-e nekem, ha más ember sikert, dicsőséget vagy vagyoni hasznot szerez?

Feleljen a föltett kérdésre, kurta igennel vagy nemmel. Megteheti, senki sem hallja... És vegye tudomásul, ha bántja önt más ember szerencséje (akár megérdemli az illető, akár nem): akkor ön törpe lélek!

A francia császári külügyminiszter, Talleyrand, 1805. december 5-én, tehát 3 nappal az austerlitzi csata után a következő sorokat intézte I, Napóleonhoz:

"Felségednek most módjában van, hogy megsemmisítse az osztrák monarchiát, vagy újból talpra állítsa. Ha azonban egyszer már széthullott, akkor magának Felségednek sincs hatalmában, hogy a szilánkokat egybegyűjtse és összefüggő egészet formáljon belőlük. Pedig ennek az államegyüttesnek együtt kell maradnia! Ez föltétlenül fontos a civilizált nemzetek jövendő boldogulása szempontjából. "

Európa civilizált nemzeteinek jövőjére gondolt Talleyrand, miközben békét szerzett Napóleon és a Habsburgok közt. De vajon mire gondoltak Clemenceau-ék, mikor leültek Párizsban a tárgyalóasztal mellé? Vajon sejtették-e, hogy midőn olyan könnyű szívvel agyonverik a Habsburg-monarchiát, azzal együtt kivégzik az európai békét és kultúrát is?

Nem a Monarchia feldarabolására volt szükség, hanem az osztrák—magyar államszövetség rendszerének az egész kontinensre való kiterjesztésére. A Monarchia volt az Egyesült Európai Államok eszméjének úttörője. Puszta fennállásával megvédte a Keletet a Nyugat ellen, a Nyugatot pedig a Kelet ellen.

Ezt nem látták előre a párizsi békeszerzők. De hiszen egyszerűbb igazságot sem ismertek fel! Még azt sem, amely úgy ágaskodott a szemük előtt, mint a mai Párizsban az Eiffel tornya: a német-problémát. Németország volt ugyebár az első számú ellenség, melyet gyöngíteni akartak! Nos, a győztesek közül egyik sem látta előre, hogy az osztrák-németek, ha megfosztják őket ősi dinasztiájuktól, lehámozzák területükről mindazokat az idegen fajokat, melyekkel évszázadok óta államközösségben éltek, ha végül Bécsből koldusok

98

városát csinálják: előbb-utóbb bele fognak szédülni a Német Birodalom éhesen kitátott szájába. Igaza volt annak, akit azt mondta; "A párizsi békekonferencia örök példája annak, hogyan nem szabad békét csinálni. Az összes lehetséges hibák közül egyet sem mulasztottak el."

Kik voltak az "államférfiak", akik felelősek a torz békéért? Wilson

elnök a Megváltó pátoszával érkezett Párizsba, és a tizenkét pontjával olyan kívánságok teljesítését ígérte, melyek ezer év óta vágyálmai az emberiségnek. De azután elejtette pontjait, elejtette önmagát, megbukott Párizsban, megbukott Washingtonban, és a paralízisbe menekült.

És Clemenceau, a "tigris"? Őróla Silvio Crespi nyilatkozik érdekesen, Itália háborús élelmezési minisztere, Sonnino és Orlando mellett az olasz békeküldöttség tagja. Crespi följegyezte (nyomtatásban is megjelent) naplójába, hogy a béketárgyalások igen izgatott hangnemben folytak, az államférfiak ordítoztak, és az asztalt verték. Május 8-án Clemenceau olyan sértéseket mondott az olasz nemzetre, hogy Crespi elhatározta, arcul fogja ütni. Tardieu és Pichon akadályozták meg a botrányt. (A Crespi-féle pofon lett volna a békekonferencia egyetlen őszinte pontja; hogy elmaradt, a világ közvéleménye sohasem tudta meg, milyen erkölcsi és kulturális mélyponton állanak azok, akik Európa sorsát intézik!)

Egyébként nem kell azt hinnünk, hogy maga Crespi valami Grállovag, az igazság mocsoktalan bajnoka. Ő csak egyféle igazságot ismer; olasz igazságot! Igazság az, hogy egész Karintia és minden dalmát sziget Olaszországnak jusson, és igazság, hogy Törökország várható felosztásakor Itália méltányos részt kapjon... Midőn arról van szó, hogy a fegyverszünet után is fenntartsák Németország ellen a blokádot, ő megszavazza, bár a német delegáció kimutatása szerint ez százezrek éhhalálát jelentheti. Közben fölháborodik azon, hogy a német delegáció elnöke, Brockdorff-Rantzau gróf ülve beszél. "A gyöngék zendülése az erősek ellen" — mondja. Magát az erősekhez számítja.

A győztes hatalmak velünk, magyarokkal, egészen mellékesen végeztek; mint az utasember a villásreggelivel, mikor csak öt percig áll a vonat.

Egy szóval sem mondom, hogy a győztes nagyhatalmak összeesküdtek

volna a mi szerencsétlen országunk ellen - ahhoz Hungária nekik túlságosan jelentéktelen! —, inkább David Hunter-Millernek hiszek, aki így ír - Trianonnal kapcsolatban:

A békekonferencia szakbizottsága Magyarország földrajzi és néprajzi viszonyainak minden ismerete nélkül, elképesztő hebehurgyasággal döntött a nemzet sorsáról."

A nagyhatalmak nem vették komolyan a kötelességüket, Magyarország apró szomszédjai pedig kihasználták a léhaságukat a saját előnyükre. Ennyi az igazság. Clemenceau egy ízben olyasmit mondott, hogy a háború sokkal komolyabb dolog, semhogy azt katonákra lehetne bízni. Úgy látszik, a béke is komolyabb dolog, semhogy államférfiakra lehetne bízni,

Minden magyar ember veszített ebben a háborúban. E sorok írója a szülővárosát is. Elvesztettem az öreg Várhegyet, el azt a napsütötte és széljárta síkságot, ami onnan felülről a Bánságból látható, és amely nekem a hazámat jelentette. De elvesztettem a város forró lelkét is, mely Versec Város Hölgyei kíséretében egyszer megjelent előttem.

1901. március 17-én, az Ocskay-izgalom idején, Ötven fogaton száz verseci hölgy hajtatott Édesanyám Liget utcai háza elé, hogy megtiszteljék az anyát, és aranytollal ajándékozzák meg a fiát. Magyar, szerb, német hölgyek, ünneplő selyemben, fiatalok, szépek, vidámak és kissé megilletődöttek.

Az aranytollra, Ocskay prológusának szavait kedvesen kiforgatva, ezt vésették: "Dicsőség a tollnak, mely akart és tudott idézni szellemei!" (Eredeti szöveg: "Tűzbe a silány tollat, amely akart, de nem tudott idézni szellemet!) A fehér selyemvánkosra pedig, melyen a tollat hozták, ily szavakat hímeztek: "Az Ocskay brigadéros aranytollú szerzőjének, rajongó tiszteletük jeléül ajánlják: Versecz város hölgyei." A mondatból kiizzik a rajongó szó, mint eleven parázs a hamuból. I

Igen, Hölgyeim, a forróságtól, mellyel a szívek hallgatják a költőt, a rajongástól nő szárnya a Múzsának. Én akkor felajánlottam Önöknek, hogy legközelebbi könyvemet Versecz Város Hölgyeinek fogom dedikálni. A következő könyvem a Pogányok volt. Azóta minden újabb kiadás első lapján ott van az ajánlás, és kívánom, hogy a jövőben is ott legyen. A hölgyek közül sokan meghaltak azóta,

a helyükbe leányok és unokák léptek, de én állandóan éreztem, hogy dél felől, ahol az öreg Várhegy áll, ugyanaz a gyöngéd női barátság, ugyanaz az okos, asszonyi megértés árad felém.

1920. június 4-én azonban megmozdult az alvilág, megnyílt a föld: Versec városa az öreg Várheggyel és ifjú hölgyeivel elsüllyedt az idő tengerében. Elnyelte a Balkán! Maradt a helyén Vrsac. Aznap lépet életbe a trianoni szerződés.

Mikor első ízben került szóba Szent István birodalmának feldarabolása, egy újságcikkben azt a megjegyzést tettem: "a magyarság csodálkozni fog, adott esetben milyen emberek fognak neki hátat fordítani!"

Egyik erdélyi magyar folyóirat ezt később emlékembe idézte, és megállapította, hogy a jóslat rettenetesen bevált. (Félreértések elkerülése végett hangsúlyozom: akik a háború előtt nyíltan nemzetiségnek vallották magukat, sőt, akik fölvették a harcot fajtájuk anyagi és szellemi boldogulásáért: ha egyébként emberséges emberek voltak, teljes tiszteletünket bírják. Azonban megvetésre méltók ők, akik a magyar időkben nem győztek hencegni a hazafiságukkal, Trianon után pedig fölfedezték magukban a szláv vagy román sovinisztát.)

A gyászmagyarok seregében talán a leghitványabb volt M. honvédezredes, egykori kaszinói társunk. Ki volt M.? Egyike azoknak a bácskai uraknak, akiket a közvélemény éppolyan magyarnak ismert, mint a Vojnitsokat vagy a Latinovitsokat.

Két méter magas atléta volt, csak a hozzá közel állók tudták, hogy a legpuhább, leggyávább, legtudatlanabb, szóval a legértéktelenebb ember, aki valaha katonai egyenruhát hordott. Mint katonatiszt hasznavehetetlen volt, mégis elérte a honvédségnél az ezredesi aranygallért. Mert élősdi-ösztöneivel ki tudta aknázni azt a véletlent, hogy Ferenc József szívéhez közel álló egyik híres tábornok fia mint egyéves önkéntes M. csapatjánál szolgált. Mint huszártiszt kezdte katonai pályáját, de mivel soha életében semmit sem tanult meg tisztességesen, lovagolni sem, kénytelen volt áthelyeztetését kérni a gyalogsághoz.

Mikor a szerb csapatok az összeomlás után megszállták Szabadkát, mindenki, maguk a szerbek is meg voltak róla győződve, hogy a végleges határmegállapítás után ismét kiürítik a várost, miként

kiürítették Pécs városát is. De akkor eléjük toppant a szabadkai "fogadó bizottság", a bizottság élén M., a hat láb magas junak-alakjával, a magyar királyi ezredes tekintélyével, öblös nagy hangjával. Üdvözölte a szerb hősöket, megköszönte, hogy felszabadították a bunyevác testvérnépet sok évi, lealázó magyar rabságából, becsületbeli kötelességévé tette a délszláv hősöknek, hogy örök időkre tartsák és védjék Suboticát...

A szerbek persze kaptak az alkalmon, hogy birtokukba vegyék a felkínálkozó gazdag várost és termékeny vidékét. Azt tudták, hogy franciáktól, angoloktól nem kell tartaniok, azok a magyarok kedvéért ugyan nem fognak mozgósítani.

Ha valaki azt kérdezné, miért tette M. ezt, magyarázatnak mindenféle kombináció elfogadható, csak egy nem: hogy meggyőződésből cselekedett volna! Neki soha semmiféle meggyőződése nem volt, ahogyan a tehénnek vagy a kocának sincs. Éppoly kevéssé volt szláv érzelmű, mint magyar. Arról volt csak szó, hogy a fölborult helyzet közepette megszimatolta a lehetőségét annak, hogy egypár öblös hangú frázissal feltornázza magát a magasba, az új állam haszonélvezői közé.

Az árut, Szabadka városát, szállította, úgy látszik azonban, az ellenértékkel adósa maradt Belgrád. Vagy megtréfálták volna azzal, hogy föltételezték: a délszláv haza birtokállományának gyarapítása önmagában hordja jutalmát? Elég az hozzá, az S. H. S.-kincstár szűkkeblűnek mutatkozott.

Szeretnék most kérdést intézni szíves olvasóimhoz: mit gondolnak, mit tett ilyen helyzetben a vitéz ezredes? Ha valaki a legnagyobb cinizmust tételezi fel róla, a fantáziája akkor sem fogja megközelíteni a valóságot. M. ugyanis Budapestre telepedett, és itt azon fáradozott, hogy újból folyósítsák neki a m. kir. ezredesi nyugdíját...

Saját életfelfogásának patkányodújából mennyire megvethette a mi magyar társadalmunkat! Ha szívósan tovább alkalmatlankodik, megkapja a nyugdíját, mert protekciója bőven volt.

Azonban beleszólt a játékba ő, aki minden emberi tréfa mögé komor csattanót tesz: a Halál. M. beteg lett – meghalt. Lehet, hogy az agónia zavaros ködképei közt fölmerült az az ötlet is, hogy nem érdemes ebben az életben komiszságot csinálni, mert a végén mások látják hasznát...

Ha egy ember üres fejjel és üres szívvel élte végig életét, akkor is megkövetelheti, hogy vele együtt temessék el minden ürességét. A halottakról jót vagy semmit. M. ezredesé azonban kivételes eset, ő belevéste manu propriáját nemzetünk történelmébe, ő halhatatlan lett, mint azok a torz pofák, melyek a gótikus tornyokról vigyorognak alá, neki kötelessége, hogy halála után is itt strázsáljon, farkasszemet nézzen a vonuló évszázadokkal, és tanúságot tegyen, hogyan osztották fel Szent István országát.

A jugoszláv sajtó illően elsiratta, és újból hangoztatta, hogy a délszláv királyság neki köszönheti Subotica város birtokát. (Neki, és annak a magyar kormánynak, amely nem akart katonát látni!)

Szóval: Jugoszlávia megszerezte Szabadka városát, de ez azután igazán eben szerzett haszon volt.

1921. január 7-én az antant jegyzéket küldött a magyar kormánynak, melyben tudomására hozta, hogy a soproni bizottság javaslatára Nyugat-Magyarország

bizonyos területeit Ausztriához kívánják csatolni.

Mi volt ez? Sem Bécs, sem Budapest nem óhajtotta az ősi határok megbolygatását. Magyarország háromszáz évig úgyszólván osztrák hegemónia alatt élt, és Bécsnek akkor sem jutott eszébe, hogy "megjavítsa" a közös határokat... És most egyszerre — ?

Akik találgatásokba bocsátkoztak, azok kivétel nélkül a prágai Hradzsin felé tekintettek. Valószínű, hogy ott Eris-almának szánták ezt az ötletet. Bizonyos azonban, hogy Wilson elnök bábáskodása nélkül sohasem jött volna napvilágra a burgenlandi torzszülött.

Azzal kezdődött, hogy az elnök titokzatos célzásokat tett arra, hogy tudomása szerint Ausztria kérni fogja a határrevíziót. Megjövendölte, hogy Ausztria mit fog tenni, és ezzel erkölcsi kényszerhelyzetbe hozta a bécsi kormányt, mely eleinte nem akart beleharapni a rothadt almába.

A győztes hatalmak képviselői, akik kezdetben hallani sem akartak arról, hogy újabb problémával komplikálják a béke szövevényes művét, végül mégis megértették, hogy meg kell tenniök a "nagy szövetségesnek" ezt a csekély szívességet. Nem nagy dologról volt szó, csak arról, hogy megbolygassák egy királyság ezeréves határát.

És így történt a páratlan eset, hogy egy legyőzött országra területnagyobbodást disputáltak reá.

103
Szeptember 9-én Bécsben jártam, a várost fellobogózták ezen a napon, majdhogy el nem repült, annak örömére, hogy az osztrák csendőrség délben be fog masírozni Sopron városába. A bécsiek kezdetben fáztak az antant ajándékától, de addig kínálgatták nekik, míg végül csak megjött az étvágyuk.

Én Karczag Vilmos barátommal villamoson ültem. Levertek voltunk, mi ketten, árva magyarok, körülöttünk csupa nevető bécsi arc a kocsiban. Az Operringen jártunk, ekkor észrevettük, hogy fehér papírlapok lepik el a körutat, mint sirályok a scombri-járta tengert. Rikkancsok rohantak — a járókelők egymás kezéből kapkodták a különkiadásokat, a villamoskocsi is egy-kettőre megtelt újságlapokkal...

"Ágfalván magyar fölkelők útját állták az osztrák csendőrcsapatnak, és rövid tűzharc után visszavonulásra kényszerítették."

Egy-két különkiadás bőszülten rikácsolta: magyar gyilkosok!

A háztetőn lengő zászlók pedig egymás után forogni kezdtek a saját tengelyük körül, a lobogók felgöngyölődtek, és eltűntek a sötét padlásablakokban... A visszaszívott győzelmi öröm képe oly tragikomikus volt, hogy nem tudtuk megállni nevetés nélkül, aminek következtében kis híja, hogy el nem páholtak minket. Mindenfelől fenyegető szavak és haragos tekintetek szálltak felénk, és mi jónak láttuk az első megállón leugrani a kocsiról...

VIII

Helikoni Ünnepek, — Karczag Vilmos.

Az általános homályban és zűrzavarban egy ablak nyílt ki a napos oldalon: 1921. július 2-án megülték Keszthelyen a híres Helikoni Ünnepek 100. évfordulóját. Lám, hát van még napsütés, van még ünnep Magyarországon. Már azt hittük, a győztes hatalmak a piros vasárnapokat is kivakarták a magyar kalendáriumból.

A Kisfaludy Társaság Beöthy Zsolt elnök vezetése mellett vállalta az irodalmi részt; engem a keszthelyi földesúr, Festetics herceg megbízásából fölkértek, írjak egy egyfelvonásos komédiát, melynek bemutatója Keszthelyen lenne. Megírtam A holicsi Cupidó-t — 30 000 koronáért. (A pénzt a megszállott Délvidék egyetemi hallgatóinak segélyezésére adtam.)

A kormányzóék eljöttek Keszthelyre, ők a hercegi palotában laktak, ahol Beöthy Zsoltot, Rákosi Jenőt, Szász Károlyt és engem is elszállásoltak. Nekem igen kellemes, a parkra nyíló vendégszobát adtak.

A keszthelyi kastély nemcsak hercegi, de királyi igényeket is kielégíthet. A palota emlékei közé tartozik egyébként, hogy egy alkalommal három vadászó császár volt szállóvendége. A kastély hatalmas ősi park közepén áll.

Tasziló herceg igen érdekes, szigorúan arisztokratikus külsejű, a méltóságára sokat tartó úr. Azt hiszem, Magyarországon ő a legjobban ruházkodó gentleman. Ő nemcsak véletlenül herceg, hanem meggyőződésből is, mondhatnám: foglalkozása szerint az.

A hercegnő, született Lady Douglas-Hamilton, Skótország egyik legrégebbi és legelőkelőbb családjából ered. Első ura Albert monacói herceg volt, de ezt a házasságot Róma érvénytelenítette, bár a hercegnének Monacótól fia volt.

A Festetics családnak még két tagja volt jelen: Ella grófnő és György gróf.

105

Estebéd után, ahol azok, akiknek volt mit fölrakniok, rendjelesen jelentek meg, a kávét a könyvtárteremben szolgálták fel. A könyvtár a palota régi szárnyában van, és igen szép és gazdag.

György gróf egy kötetet adott a kezembe, és azt mondta: A Festetics-kódex! Hallottam és olvastam róla. Ez Magyar Benignának, Kinizsi Pál feleségének, híres imádságoskönyve. Nagyvázsonyi pálos barátok írták és rajzolták. A könyv egyebek közt Petrarca hét bűnbánó zsoltárának magyar fordítását is tartalmazza. Azt hiszem, a ragyogóan szép és csodásan ép kötet a reneszánsz-korabeli magyar könyvművészet egyik legkülönb terméke.

Az ünnep irodalmi része a Balaton-parti parkban folyt le, szabad ég alatt. (A helyet ma kis oszlopcsarnok jelöli.) A hallgatóság széles ívben helyezkedett el a lombos fák alatt, az előadók emelvényen ültek. Az időjárás tündöklő, az összkép feledhetetlen szép volt.

Ülés után "emlékfákat" ültettünk; nekem Szigeti Józsefé jutott, és miközben áhitattal végeztem tisztemet, eszembe jutott, hogy mikor utoljára ebéden voltam Józsi bácsinál, ketten tizenhat darab almásrétest ettünk meg. Az öregúr oroszlánétvágya engem is felajzott.

Este volt A holicsi Cupido bemutatója az Urániában, melyet ez alkalomból moziból udvari színházzá léptettek elő. Csathó Kálmán, aki a kis komédiámat rendezte, az előadás napján vette észre, hogy a mozinak egyáltalán nincs színpadja. Ahol ezt kereste, ott csak egy vászonlepedő volt a falon. Pedig úgy vélekedett, a színészek nem legyek. Az utolsó órákban aztán hordókból és deszkákból színpadot rögtönzött, melyet babérfákkal álcázott, és amely igen jól mutatott.

Keszthely egyébként elragadó fészek, és csakúgy, miként az egész balatoni tájkép, rám erősen biedermeier benyomást tesz. A tó felől vakító fényözön árad az utcákba, Keszthely olyan tiszta, világos és jószagú, mintegy kerti lak, melynek nyitva áll minden ajtaja-ablaka. A biedermeier hangulatból kiindulva írtam meg egyfelvonásos vígjátékomat, Cupido szerepét Bajor Gizi, Zsófiét Aczél Ilona, Miklósét Ódry Árpád vállalta.

Este a színház nézőtere megtelt, a főméltóságú, nagyméltóságú és méltóságos urak és hölgyek, valamint a misera plebs contribuens

elfoglalták helyüket, de hírnök jő, s pihegve szól: "Bajor Gizi nem akar játszani!"

— Nem akar?
— Azt mondja, visszautazik Budapestre...

Hát ez mi? Fölsietek a színpadra, Bajor ott ül utcai ruhában, kalappal a fején, kisírt szemekkel, azt mondja;

— Bocsáss meg, én nem tudok játszani, ez a szerep nem nekem való, biztos botrány lesz belőle... Nekem egyáltalán nincs tehetségem a színjátszáshoz...

Ilyenkor gorombán kell vele beszélni. Én tehát egyesítem a hangomat Csathóéval, mindketten ordítunk, a művésznő aztán megszeppen, ész nélkül öltözésnek lát — végszóra pedig kiperdül a színpadra; bájosan, a tehetségtől és a jókedvtől szikrázva, a biztos siker tudatában.

Színházi emberek tudják, hogy az idegösszeomlásig felfokozott lámpaláz csak igazi tehetségeknél fordul elő. A műkedvelő biztos a maga dolgában, és a számtiszt lelki érintetlenségével végzi hivatalát. Azt hiszem, a művész állandó elégedetlensége önmagával az a motor, mely a tehetségét fokozatosan önmaga fölé emeli.

Megjegyzem még: A holicsi Cupido könyvkiadását a vendéglátó hercegi pár leányának, tolnai Festetics Ella grófnőnek ajánlottam.

A Karczag Vilmos-féle bécsi ügynökség vitte külföldre és terjesztette baráti buzgalommal a Kék róká-t. Karczaggal, a későbbi bécsi nagydirektorral már Budapesten, zöld újságíró koromban barátkoztam meg. Akkoriban vette feleségül Kopácsy Juliskát, a Népszínház gyönyörű hangú és remek termetű művésznőjét, és én visszaemlékszem, valahányszor Juliska fellépett a Népben, Vilmos mindig dúlt arccal, borzas fejjel, szinte beszámíthatatlan lelkiállapotban keringett a homályos nézőtéren. Imádta a feleségét, az idegeivel pedig nem bírt.

A Népszínházban abban az időben díva-túltermelés volt, Juliska elunta ezt az áldatlan állapotot, és Bécsbe kívánkozott, amely főváros viszont primadonna-aszályban szenvedett. Elköltöztek hát Bécsbe, ahol Karczagné egy-kettőre főpapnője lett a vidám Múzsa templomának. Ez még mélyen benne a béke korszakában történt, mikor a hazafias magyarok úton-útfélen átkozták Ausztria-Bécset, egyébként

pedig állandóan a Sacherben és a Práterben lógtak.

Karczag stagionet szervezett, és jól összeválogatott operettműsorral

107
elment oroszországi hódító útra. A vállalkozás jól beütött, és az argonauták aranyrubelek terhe alatt görnyedve érkeztek vissza Bécsbe.

Karczag azt mondta nekem; – Pénzt szerezni nem is nehéz dolog, csak nem szabad otthon ülni. Mi európai Oroszországot jártuk, de Kelet-Szibériában nagy katonai garnizonok vannak, ott a tiszt urakat majd megeszi az unalom, és nem tudnak mit kezdeni a pénzükkel... Tyűh, ha azoknak valaki bécsi operettet játszana!

Jó idő múlva expressz levelet kaptam Bécsből, a Karczag család kért, ha Istent ismerek, siessek hozzájuk, mert apa meghibbant, és "szörnyű" dolgokra készül... Felutaztam, és az a gyanú kísért, hogy Karczag Szibériába készül menni; de Bécsben megtudtam, hogy nincs szó Szibériáról, csak ki akarja bérelni a Theater an der Wient. Ámbár bécsi fogalmak szerint ez is elég "szörnyű dolog", mert évtizedek óta mindenki, aki közelében merészkedett a megátkozott komédiaháznak, csődbe jutott, és otthagyta az utolsó lábravalóját is.

De hiába volt minden Kasszandra-jóslat, Vilmos csakugyan a színházi bérletbe verte az oroszországi aranyrubeleket. Üzleti ügyekben ő nem volt kapacitálható, pedig egyebekben alig volt akarata a Juliskáé mellett.

A bérletből, bécsi szójárás szerint, "bombaüzlet" lett. Éppen akkor indult meg a Lehár-féle operett-nagykonjunktúra, és Vilmos mint színigazgató, zeneműkiadó és nagyügynök, olyan jól tudta forgatni a lehetőségeket, hogy kp haszna volt abból is, ha egy kis liba valahol Ausztriában a Vígözvegy-keringőt kalapálta a zongoráján.

Hatalmas vagyon ura lett, szerzett még két bécsi színházat, bérházai voltak a Ringen, a családjának pedig a Hetzinger Hauptstrasséban vett nagyúri kertes házat.

Ennek a háznak az ebédlőjében nekem állandó helyem volt a háziasszony oldalán. Juliska, bár akkor még szebbnek találtam, mint pesti idejében, otthagyta a színpadot. Azt hiszem, alapjában sohasem szerette a festett világot és a vele járó izgalmakat és hazugságokat.

Amióta németek közt élt Karczag, a magyar érzés hatalmas lobbot vetett benne. Németül debreceni hangsúllyal beszélt, a der–die-das-szal pedig mindvégig hadilábon volt, Egyik bécsi lap meg is rótta, hogy a legnagyobb bécsi színházigazgató nem tud németül, mire Karl Kraus "megvédte" a Fackel-ban, azt kérdezvén, miért kellene

108
Karczagnak németül tudnia, hát Faludi Gábor igazgató tud magyarul? (Faludi volt a budapesti Vígszínház direktora.)

Karczagék házában sok híres ember fordult meg, és én megismerkedtem és összebarátkoztam a bécsi írói és színházi világ számos állócsillagával és bolygójával. Azt a megfigyelést tettem, hogy a szereplő ember Bécsben egyszerűbb és szerényebb igényű, mint Budapesten; kevesebb benne a lovagias önérzet, és több van benne a jó fiúból.

1922 nyarán Karczag hívott, menjek vele Ischlbe, és ha lehet, hozzam magammal Csathó Kálmánékat és Bajor Gizit. Ezek hajlandók voltak velem jönni – akkoriban a nyarat együtt szoktuk tölteni –, és Bécsbe vasúton, onnan Ischlbe Karczag autóján utaztunk.

Ausztria akkoriban a korona hirtelen zuhanása által fölvert pánik hatása alatt volt. A magyar pénz még valahogyan tartotta magát, Bécsben ötven osztrák koronát fizettek egy magyarért. Magyar ember jóformán ingyen élhetett túl a Lajtán.

Ischl első szállodájának bérlője, egy szapora beszédű talján, Hamletként járt-kelt a hotel parkjában, és törte fejét azon a rejtélyen, hogyan lehet napi ötven koronát fizető vendéget száz koronás csirkével jóllakatni. Ő már tizenöt koronáról ötvenre emelte a napi penzió árát - hová vezethet ez még? (Oda, hogy egy levélbélyeg ára egymillió korona lesz!)

Jellemzi a helyzetet, hogy az osztrák fürdőhelyek ezen a nyáron teli voltak angol munkanélküliekkel. A segély, amit a kormányuk nekik fizetett, elég volt arra, hogy az osztrák hegyekbe utazzanak, ott tisztességes szállodában lakjanak, és idejüket pisztránghalászattal töltsék,

A szálloda kertjében állandóan lesben feküdt néhány vadászkalapos, császárszakállas öregúr, csomaggal a hóna alatt. Amerikai utasokra cserkésztek, hogy remek csipkéket, régi családi ékszereket, szép prémeket kínáljanak nekik. A dollárnak akkoriban fantasztikus árfolyama volt.

Itt félbeszakítom magamat, hogy elmondjam türelmes olvasóimnak az én háborús pénzgazdaságom rendszerét. A pénzemberek elvesztették a fejüket, egyikük sem tudta, hol lakik az Isten (már mint Plutus isten). Három jó barátom tudományában azonban föltétlenül megbíztam. Ezek

Wolfner József, a kiadóm, báró Pap Géza, az Agrár Bank elnöke és Vermes Béla képviselő. Általános útbaigazítást kértem tőlük.

Wolfner azt mondta, minden tartozásomat fizessem ki, és míg folyik a háború, semmit se vásároljak. Ezzel éppen ellenkezőjét ajánlotta annak, amit a gyakorlat igazolt. Kár volt adósságokat fizetni, azok a devalvációval önmagukat törlesztették. És okos dolog lett volna, ha hitelre megveszem az Andrássy út legszebb palotáját, és a fizetésre majd akkor gondolok, mikor egymillió koronát nyolcvan pengővel lehet kiegyenlíteni.

Pap Géza mást ajánlott! "Csak egy biztos beruházás van: a föld! Tehát minden pénzeddel zálogleveleket vásárolj!" Vettem zálogleveleket... Nem tudom, mi történt és hogyan történt, de bizonyos, hogy ezekkel az értékpapírokkal valaki később lekváros köcsögöket kötözött be.

Végül Vermes Béla barátom így szólt hozzám: — Én csak egy szilárd értékben bízom, a német márkában! Mert bármi történjék is, a németek mindig ki fogják magukat vágni!

A Blaufuchs németországi jogdíjai után volt valami márkakészletem, számlát nyittattam tehát a berlini Deutsche Banknál. Egy nap azután arról értesített a pénzintézet, hogy mivel a letétem nem bírja el a levelezés költségeit, tehát beszünteti... Méla emlékként ma is őrzök egy egyszázmilliárd birodalmi márkáról szóló bankjegyet...

Vissza Ischlbe! Ott volt akkor az operett értéktőzsdéje. Lehár a folyóparti házában székelt, a város utcáin pedig egész csapat elszánt képű, merészen öltözködő urat lehetett látni, azok olykor hatalmas túra-autókon rohangáltak ide-oda, rendszerint oda, ahol semmi keresnivalójuk sem volt. Az urak "szövegírók" voltak. (Ehhez a hivatáshoz tudvalevően az szükséges, hogy az ember valamely befolyásos újság színházi rovatvezetője legyen, a többi magától adódik.)

A librettisták azzal büszkélkedtek, hogy megreformálták a bécsi operettet, amennyiben kitalálták a realisztikus énekes játékot, ami úgy értendő, hogy a szereplők a színlapon különböző polgári foglalkozásokat űznek, a színpadon pedig Szmokingban, vagy trotteuseben jelennek meg. I

Pedig ha egy vezérigazgató felugrik az íróasztala mellől, és jódlizni kezd, a gépírónő pedig trillázva bevág, végül ketten összefont karokkal körülszteppelik az irodát: az kevésbé realisztikus, mintha

110

trikóba öltözött apródok ugyanezt művelik a halkióni királyi trónteremben.

Lehár akkor fejezte be A mosoly országa című operettjét (vagy vígoperáját?), a fontosabb énekszámokat betanította az Ischlben üdülő Taubernek és Cartouche-nak, azok pedig azon melegiben elfújták nekünk.

Reinhardt professzor meghívására Salzburgba autóztunk, hogy megnézzük Hofmannsthal darabjának főpróbáját. A Kollegienkirchében mutatták be a Das Salzburger Grosse Welttheater-t, a szerző, a salzburgi érsek és meghívott vendégek jelenlétében.

Egyébként hálás közönsége vagyok minden komédiás mutatványnak, a cirkuszi bohócokat egyenesen imádom, de a Welttheater súlyosan elkedvetlenített. A darabot templomban mutatják be, a csillagok felé utaló gesztusok pedig nyilvánvalóvá teszik, hogy ez több kíván lenni, mint egyszerű színdarab. Pedig hát Romeo és Júlia, Hamlet vagy a Szentivánéji álom beérik azzal, hogy egyszerű komédiák.

Reinhardt rendezése megadta a Welttheater-nak a kegyelemdöfést. Ez a nagy művész, akinek a zsenialitásához nem férhet szó, ma már a színpadon nem a művészetet keresi, hanem önmagát. A színészek nem egyéniségek, csupán cimbalomhúrok, melyeken a maga nótáját pengeti. Ő mind mélyebben beleásta magát a színpadi hatás titkaiba, míg végül kilyukadt a hegy túlsó oldalán, ahol a katolikus egyház emelkedik. Amióta megismerte az egyház nagyszerű művészi hatásait, megutálta a színpad vászonpompáját, és azóta minden színpadi alkotása áhitatosan stilizált.

Amit kihoz, az inkább vecsernye, mint komédia. Minden rendezésével némileg szentté avatja önmagát. Ami persze sok embernek, vagy pontosabban: sok újságírónak igen tetszik. A salzburgi sznobok szakszervezete ezúttal is rekedtre hozsannázta magát.

A főpróba után Csathóék és Bajor Gizi hazautaztak, én továbbra is Karczaggal maradtam. Bécsből hozzánk érkezett Kopácsy Juliska a Lili lányával és annak urával, Marischka Huberttel. Az egész társaságnak én többszörös násznagya, komája és két nemzedéken át keresztapja vagyok.

Igen rossz ötlet volt, hogy Karczaggal felutaztunk Bad Gasteinba; ő szegény asztmában szenvedett, és nem bírta a magaslati levegőt.

111

Egy pár napig a tüdeje és szíve kétségbeesett harcot vívott a havasi levegővel, végül azonban kocsiba ültettem, s lehoztam a hegyek közül a völgybe, ahol mindjárt megkönnyebbült.

Gasteinból egy fura kaland emlékét hoztam magammal. A szállodában megismerkedtem egy amerikai tábornokkal, akivel aztán együtt sétáltunk és etettük a vállunkra telepedett mókusokat (Ha nem tudná a szíves olvasó, felvilágosítom, hogy Gasteinban a mókus nem fut az

ember elől, hanem inkább üldözi, hogy megzsarolja egypár szem mogyoró erejéig.) A tábornokom, aki egyébként fiatal és jó kiállású legény volt, egy ízben azt kérdezte tőlem, hogy sok amerikait ismerek-e.

— Nem sokat, de ahánnyal eddig találkoztam, az majd mind zsidó volt. Nem furcsa ez?

A jenki erre úgy elkezdett hahotázni, hogy a mókusok hanyatt-homlok menekültek a közeléből. — Őn nagyon peches ember lehet! Mert én is zsidó vagyok.

Ez szabályszerű knock-out volt! Azt hiszem, elég ostoba arcot csináltam hozzá, El is határoztam, hogy abba kellene hagyni az idétlen zsidózást, amit mi, budapestiek, a zsidó barátainktól tanultunk el. Mert azok örökké zsidóznak. A tábornok jó fiú volt, és inkább mulatott az elszólásomon.

Vilmos most már hazakívánkozott; szeptember közepén voltunk, és a színházban már folyt a játék. Rövid napi járatokban Bécsbe kísértem.

Útközben elmondta nekem, hite szerint az asztma hamarosan végezni fog vele. Ő ezt már régóta érzi, azért is hívott bennünket Ischlbe, hogy még egy utolsó nyarat töltsön kedves emberei körében, Hiába mondtam neki, hogy asztmával száz esztendeig elélnek az emberek, Egyébként nem csinált kázust magából, pedig volt miért ragaszkodnia az élethez, boldog házasságban élt, Szerette a gyermekeit, gazdag ember volt, és a mestersége volt a szenvedélye.

Sajnos, Karczag jóslata beteljesült, fájdalmasabb formában, mint maga is hitte. A télen azt írták Bécsből, hogy elmezavar jelei mutatkoznak rajta. Kegyetlen végzete olyan embernek, aki az elmésségével tündökölt.

Mikor rá következő tavasszal meglátogattam, egy badeni szanatóriumban találtam. Rögtön megismert, örült is nekem, de később megfigyeltem, ha felizgatta valami, mindjárt összefüggés nélkül

beszélt. Az a benyomásom volt, mintha színes üvegen át néznék egy jól ismert tájat; minden a régi és mégis egészen más.

Néhány napig maradtam a szanatóriumban, azután Abbáziába utaztam. Mikor búcsút mondtam neki, a parkban ült egy öreg fa árnyékában, előtte az asztalon gyümölcsös tál. Egy kisfiú, akivel két nap óta nagy barátságban voltam, odaszaladt az asztalhoz, és belenyúlt a tálba, a fräulein pedig, aki a gyereket gondozta, félrerántotta, és keményen a kezére ütött. Mire a fiú elpityeredett.

— Miért ütötte meg? — kérdeztem bosszúsan.
— Mert igazságos vagyok! — szájaskodott őnagysága. Ekkor megszólalt a beteg.
— Ne igazságos légy, te disznó, hanem jó!

Ezek voltak az utolsó szavak, amiket a szájából hallottam. A legközelebbi látogatásomat már a Zentral Friedhotban tettem.

Karczaggal nagyon sokat vesztettem, mert bölcs, nemes és gyöngéd lélek volt. Engem pedig érdememen felül becsült.

IX.

Thalatta!

Sohasem fogom megérteni, hogy a boldog Itália, melynek Genovától – Palermóig és Szirakuzától – Veneziáig annyi dicső városa, világhírű kikötője és halhatatlan tengeröble van, miért vágyott a mi szegényes Quarnerónk és a mi isten háta mögötti Fiuménk után.

Fiume volt Magyarország kapuja a nagyvilág felé; rosszul záró, légvonatos kapu, de mégiscsak kapu volt. Ámióta elveszett, nekünk olyan házunk van, melynek nincs kijárata, Olaszországnak pedig van raktáron egy kapuja, mely nem vezet sehová. Fölmerülhetne a kérdés: vajon a világtörténelem nem téveszti össze olykor a hazafiságot a komiszsággal, a dicsőséget pedig a rablással?

Az olasz államvezetés d'Annunziónak a beszámíthatatlansággal határos hiúságát és vakmerőségét használta fel Fiume megszerzésére. Mikor azután a költő hívei komolyan akarták venni a saját condottiere-kalandjukat, Itália hajóágyúkkal lövetett Fiume meghódítói közé. Az imperialista műhelyben néhanapján így szoktak dolgozni! Il Poeta - fiumei uralkodó korában is így akarta magát címeztetni! – bolondja volt a hírnévnek, de olyan bolond, aki – mint Pesten mondják – igenis megcsókolja a tüzes kályhát.

Mint Montenevoso hercege már gardonei kastélyában ült (ezt a kastélyt egy német asszonyságtól hódította el, és mint vérbeli hódító, még a családi képeket sem volt hajlandó kiadni!), mikor az én Balla Ignác barátom levélben bejelentette a látogatását. Újságíró létére biztosra mehetett annál az írónál, aki jobban tudta értékelni a nyilvánosság előnyeit, mint Homérosz óta bármelyik költő. Éjjeli tizenegyre rendelték a Villa Vittorialéba! (Balla azon melegiben elmondta nekem a látogatás lefolyását, és én nem tudok ellenállni a vágynak, hogy tovább mondjam, bár ezt tulajdonképpen Balla emlékezéseiből kellene megtudnod, kedves olvasóm.)

114

A kastélyhoz vezető utcai lámpákba kék üveget rakatott il poeta, hogy rendkívüli dologra készítse elő a színe elé zarándokoló halandókat. Egy gobelinfalú szobában váratta vendégét, majd megjelent ő maga, fekete bársonyruhában, fekete térdharisnyában, a kezében ezüstgitárral. A gitárról mellékesen odavetette, hogy azt Hunyadi Mátyás királytól kapta ajándékul... Ő persze jól tudta, hogy Balla nem hisz el ilyen vad dolgot, de hát súlyt vetett arra, hogy excentrikus hírében álljon, az ilyen hírnevet pedig időközönként szellőztetni kell.

Nos, ezek a szokott d'Annunzio-mókák. De azután következett valami, aminek magyarázatát máig nem ismerjük. A költő Magyarország térképét terítette az asztalra, és így szólt Ballához:

– Látja a piros ábrákat a térképen? Itt mindenütt kőolaj van a talajban! A magyar föld hihetetlenül gazdag petróleumban. A jövőben én ennek feltárásával kívánok foglalkozni...

Balla persze ezt az ötletet sem vette komolyabban, mint il poeta egyéb kiszólásait, nekem azonban elmondta élményét olyan időpontban, mikor még híre sem volt a magyar kőolajnak. Jó tíz esztendővel 1937 előtt történt, mielőtt még Lispe határában feltárták volna az első produktív ásványolajkutat.

Sejtelmem sincs, a költő honnan vehette adatait, tőle pedig már nem

várhatunk felvilágosítást, mivel Cabriele d'Annunzio azóta végleg visszavonult Montenevoso hercegségének hűvös magaslatára.

Ha a Dunára ráül az őszi köd, és a Hűvösvölgyben csurog a novemberi eső, akkor, ha csak elmúlt nyáron nem szívtam magam tele napfénnyel, az az érzésem, hogy haszon nélkül kiesett egy esztendő az életemből.

Most már nyolc éve, hogy nem jártam az Adria táján. Nemcsak a mi haditengerészetünk alól, hanem az én talpam alól is kihúzták a tengert, mint egy kék nagy szőnyeget. Mert ugyan miféle nemzet lobogója alatt vitorlázhatna egy árva magyar író, hogy az S. H. S. révhatóságok kémgyanúsnak ne találják?

1922 tavaszán Abbáziába utaztam. Hogy oda mentem, az bizony megalkuvás volt, mert a háború előtt időkben, valahányszor az én szép Hajnalom dagadó nagyvitorlával és a reggeli tramontánában csattogó lobogóval kifutott a portorei öbölből, rendesen enyhe

undorral hátat fordítottam az abbáziai partoknak, ahol aranygombos vasárnapi tengerészek sétáltatják hölgyeiket. Ezúttal azonban bűnbánóan lakást kértem a Nuova Casában, és magam is rátértem a fürdővendégek rendes foglalkozására, hölgyek sétáltatására.

Abbázia madonnáival, pálmáival és scampiaival nem annyira olasz, hanem olyan, amilyennek Bécs az olaszt elképzeli. A talján motívumok itt szándékos díszletek, de minden eresztékükből kiszivárog a langyos osztrák kedélyesség. Egy calabriai füstös csapszék, mely elé szőlővenyigéből, rozoga lécekből és lyukas ponyvából verandát tákoltak, többet mond el az olasz lélek művészi álmaiból, mint Abbázia minden veneziai és firenzei palotája. Abbáziában kezdődött egy különös kalandom, melyet minden kommentár nélkül elmondok, a szíves olvasó gondoljon róla, amit jónak lát. Fürdés közben a vízben összebarátkoztam egy pesti asszonnyal, csinos, jókedvű és főleg szikrázóan elmés volt. Azért kerestem a társaságát, mert nem kívánta tőlem, hogy bókokat mondjak neki; azt hiszem, ő is azért vonzódott hozzám, mert nem tartottam kötelességemnek, hogy udvaroljak neki. Éppoly becsületes, mint meleg barátság szövődött köztünk. Mikor haza kellett utaznia, elhatároztuk, hogy Budapesten fel fogom hívni telefonon. Egy héttel később letelt az én szabadságom is, és Budapestre érkezvén, nem feledkeztem meg az ígéretemről.

– Ma nem láthatjuk egymást – mondta a telefonba -, a kapu előtt áll a taxi, amely a szanatóriumba visz, egy jelentéktelen kis operáción kell keresztülesnem. Semmiség az egész... De ma este felhívom magát a szanatóriumból, elmondom, mi volt, és hogy volt. – Egészen biztosan várom a hívását, de maga nem fog felhívni, mert bele fog szeretni a doktorába, és dobni fog engem!

Erre Katica - ez volt a neve az abbáziai barátnőmnek – belenevetett a telefonba, ahogyan csak ő tudott nevetni, és ezzel a vidám hanggal véget ért a beszélgetésünk.

Este vártam, hogy telefonáljon, de nem jelentkezett, és én végül lefeküdtem. (Én nem hívhattam Katicát, mert nem mondta meg, melyik szanatóriumban fogják operálni.)

Sötét éjjel felriadok álmomból: szól a telefon! Kezembe veszem a kagylót – ki az? Semmi válasz. Fél óra múlva megismétlődik a jelenet, megint cseng a telefon, megint senki sem jelentkezik. Végül feladom a reménytelen harcot, és aludni megyek.

Másnap reggel rám telefonál egy újságíró, akivel legutóbb Abbáziában találkoztam.

– Hallotta már: szegény Katica meghalt az éjjel... Az ura odavan. Éppen most jövök tőle, Két kisfia siratja.

Nincs tovább!

Ezentúl minden esztendőben elmentem Abbáziába, de volt olyan év, mikor tavasszal is, ősszel is ott jártam. Ezeknek az utazásoknak nyeresége volt, hogy megbarátkoztam a Kubelik családdal. A nagy hegedűs, Jan Kubelik felesége magyar nő, a világszép Széll Marianne. Debrecenben ismerkedtek meg a Kubelik-hangversenyen, és Marianne akkor megfogadta, hogy törik-szakad, de ő Kubelikné lesz. És amit egy nő nagyon akar, azt tudvalevően a jó Isten is akarja.

Szép család volt, hét gyermek, köztük öt leány. Hatalmas tengerparti kastélyban laktak, a ház olyan tágas volt, hogy néhanapján a család két-három tagja egyszerre zongorázott vagy hegedült, anélkül hogy hallották volna egymást. Volt egy bárkájuk, négy leány evezett, egy kormányzott, ez volt a legkedvesebb négyes, amit valaha láttam.

Kubelik nemcsak nagy művész, hanem nagyvonalú férfi is volt: igen eszes, tanult és jellemes, ami a muzsikus szakmában nem mindennapi jelenség.

Valószínűleg más is úgy van vele: ha tengert látok, honvágyam támad a messzi távol után. Hajózni, akárhová, csak tengeren lenni, sós levegőt szívni, érezni a szél csapásait, pörkölődni a déli napon... Valaha éber álmom volt, hogy nyáron át delfinné változom. Nem mint delfin, hanem mint az Affieri gőzös utasa tettem meg legközelebbi tengeri utamat. (Időrendben ugyan később történt, de senkinek sem ártok, ha most mondom el.)

A Majomszínház című komédiám bemutatója után, április 23-án Fiuméba mentem, hogy találkozzam Balla Ignáccal és feleségével. Balla a rajongásig szeret mindent, ami olasz; ő már régebben elhatározta, hogy Milánóba fog áttelepedni. Mint olasz fordítóm ő hívta fel írásaimra az itáliai olvasó- és színházi közönség figyelmét, és ma már Németország után alkalmasint Itáliában van a legnagyobb közönségem. Hasonló baráti szolgálatot tett nekem olaszban, mint Karczag Vilmos németben.

117

Megígértem Balláéknak, hogy elkísérem őket új lakóhelyükre, Milánóba, de úgy, hogy Spanyolországon át kerülünk. A fiumei Adria Hajótársaságnak ugyanis van (vagy volt?) egy vonala, mely megkerüli az olasz csizmát, és a spanyol Valenciában görbül vissza. Eléje utazunk a Földközi tavasznak – ez lesz a mi búcsúzásunk, költőkhöz nem méltatlan. Kabinokat foglaltunk tehát az Alfieri nevű fiumei kis tehergőzösön.

Ha bírja az ember a tengert, és nem sürgős az útja, akkor jobb kis tehergőzösön utaznia. Az első osztályú utasnak ott úgyszólván ritkasági becse van; ha pedig meg tud barátkozni a hajókapitánnyal, akkor olyan gyöngy dolga lesz, mintha a saját jachtján hajókázna.

Hétfőn Abbáziában voltunk Kubelik búcsúvacsoráján, kedden visszamentünk Fiumébe, berendezkedtünk az Alfieri kajütjeiben, és későn este a födélzetről néztük, hogyan merülnek el lassan Fiume lámpái az északi határon.

Megbíztuk Ballánét, másszon fel a parancsnoki hídra, és tapasztalja ki, miféle legény a kapitány. Jó félóra múlva nevető arccal jött

vissza, hogy éppen nekünk való ember! Fiumei bennszülött, Sperber Mariónak hívják, boldog évek szép emlékeképpen tökéletesen beszél magyarul; és igen örül, hogy írókat vihet a hajóján.

s még egy újságot tud: kitűnő konyha van az Alfierin... Hát ezt honnan vette? Onnan, hogy Marió kapitány pontosan tudja: minden földközi tengeri kikötőnek mi a hal-, rák-, főzelék-, gyümölcs- vagy borkülönlegessége. Márpedig ha a parancsnoknak ilyenek iránt érzéke van, akkor nem tűr meg rossz szakácsot a hajókonyhában. Erzsi asszony okoskodása bevált, a kapitány csakugyan nagyon eszes és kellemes ember, a hajón pedig elsőrangú olasz konyha volt.

Amit most elbeszélek az útról, azt ne méltóztassék útleírásnak tekinteni. A leírást ráhagyom Baedeker Károlyra, magam beérem azzal, hogy néhány egyéni széljegyzetet vetek Baedeker margójára.

ÁNCONA

Elkísértük Erzsit a San Civiaco-dómba. Ha egy asszonynak gyerekei vannak, mindig akad imádkoznivalója. Ennek a templomnak híres, tizennégyszögletű kupolája van. Mondják, hogy ilyen nincs több Itáliában. Amint műértő áhitattal a magasba tekintünk, azt

118

látjuk, hogy a kupola végig van repedve, mint a megütött tyúktojás, a hosszú repedésen keresztül benevet a fényes adriai égbolt.

A sekrestyés is fölnéz, és egy nevet mond: Horthy! Igaz is, Horthy admirális rögtön az olasz hadüzenet után bombázta Anconát...
Balla azt mondja neki: maguk, olaszok kezdték!

BARI

Reggel a mólón rakodás közben kipukkadt egy zabos zsák, és rengeteg zabszem szóródott szét a kövezet rései közt. Napestig egyetlen árva verebet sem láttam, mely a zab iránt érdeklődött volna... Hasonló esetben milyen vidám és izgatott csiripelés és röpködés volna nálunk!

Mikor alkonyatkor keresztülmentem a templom melletti Catapano téren, annyi kisgyerek volt ott, amennyit egy csomóban még életemben nem láttam; több ezer lehetett, pedig Bari Szegednél és Debrecennéi kisebb. A nagyobbak ügyelnek a kisebbekre, és olyan sűrű sorokban kuporognak a piac széles kőlapjain, mint cseresznyevirágok az ágon. A hazai egykére gondolok, és az Ormánság nevében pirulok a termékeny és boldog Itália színe előtt...

MÁLTA

A kikötőt betöltő sötétkék acéllapon hat óriási ezüstszínű dreadnought fekszik; egynek-egynek a födélzete olyan (ágas, mint egy olasz város piazzája, a pompás acélszörnyetegek tatján a selymes nemzet lobogók akkorák, mint a négyemeletes ház tűzfala. A céltudatos erőnek és gazdagságnak, együtt a hatalomnak nincs találóbb szimbóluma, mint a brit hadihajó.

A kikötő fölött tornyosuló régi vár merész, meglepő színpadi díszlet, melyet Böcklin mester tervezhetett volna. Fenn a sziklatetőn, hová lifttel emelkedik az ember, középkori bástyák közt sorakoznak a Lovagrend különböző "nemzeteinek" palotái és szentélyei. Minden

épület sértetlen, karbantartott, valósággal új benyomást tesz.

A nagymester palotájában, hol ma a brit kormányzó székel, fényes vértek, sisakok és pallosok tömege, mintha az imént rakták volna le a lovagok, miután forró csatában visszadobták a pogányok rohamát...

119
Van ennek a fejedelmi székháznak egy magyar vonatkozású ékessége: nagy fali festmény, amely Jeruzsálemi Endre királyunkat ábrázolja, vitézei körében, amint a máltai nagymestertől átveszi a rend címeres pajzsát. Hogyan lehetséges, hogy erről nem tudnak Budapesten?

ÉJJEL A TENGEREN

A távoli vizeken néhány tűzpont csillog sejtelmesen. Semmit sem látunk, csak szédítően mély, puha sötétséget.

És lassankint édes, fullasztóan fűszeres virágillat árasztja el az Alfieri födélzetét... Honnan az illat?

Mario kapitány azt mondja: — Ez Szicília!

CATANIA

Egy csoda kedves város alatt horgonyzunk, az Etna, vagy mint Zrínyi Miklós nevezi: a Mongyibél hegykolosszus tövében. Catania elragadóan derűs hely, pedig a földrajzi és legendás környezete egyformán komor, mert erre volt valahol Vulkán isten kovácsműhelye, és itt tanyázott Polüphémosz, a félszemű emberevő... Az utcát meg olykor vulkanikus tűzfolyó medrévé lettek. A Castello Ursino, mint légy az enyves papíron, ma is ott ragad a fekete lávató közepén, mely 300 évvel ezelőtt körülhömpölyögte.

Ez Bellini szülőhelye; a mester szobra ott áll a virágos téren, mintha egyetlen óriási virágbokrétába kötözték volna, körös-körül a levegő teli van édes melódiákkal. Ő szerezte a Norma operát, mely gyermekkoromban, legalább az én családomban, annyira népszerű volt, hogy egyes zenefoszlányok még ma is csengenek az én, botfülűnek nevezhető, hallószervemben. Nina néni szokta énekelni, krinolinos szoknyában, loknis szép fejével jelezve az ütemet, és ha mi, kis kölykök, csendben hallgattuk: vaníliás krémet kaptunk jutalmul. Etna és Nina néni — láva és vaníliás krém — hát nem elég tarka az élet?

TAORMINA

Felhőkakukkvár jár az eszemben, melyet Arisztophanész fedezett fel a Madarak-ban. A városka olyan valószínűtlen meredeken

120
és magasan emelkedik a tündöklő napfénybe, mint Felhőkakukkvár, melynek alapjait a kristályos éterbe rakták. Én ezekben a talján Mucsákban és Rátótokban mulatságosnak találom a hercegi és grófi családok raját, mely évszázadok óta büszkén székel palotáiban. Némelyik a paloták közül alig nagyobb egy-egy vasúti bakterháznál, de azért mégis palazzo: van története, stílusa és szépsége.

A taorminai görög színházat Baedekerre hagyom. Csodálatosnak találom azonban, mennyire tudták az antik mesterek épületeiket belekomponálni a tájkép keretébe, Például az athéni völgy egy nagy kérdés, melyre az Akropolisz adja meg a választ. Mégpedig a teljesen

kielégítő, sőt egyetlen lehetséges választ. A taorminai görög színház pedig úgy kiegészíti ezt a tájképet, mint az aranykorona a tündérkirálynő alakját.

PALERMO

Kevesebb bajjal, mint egykor a leleményes Odüsszeusz, áthajóztunk a Szkülla és Kharübdisz szorosán, és eljutottunk Citta Felicébe, az Ősi és híres Palermóba.

A palermói férfiaknak az a hírük, hogy késhegyig kényesek a becsületükre, és gyilkosan féltékenyek az asszonyaikra. Ebből arra lehet következtetni, hogy a város vakító női szépségek paradicsomkertje. A következtetés azonban hamis. Én legalábbis egyet sem láttam, akiért megkockáztatnék egy késszúrást. Pedig vasárnapi nagymisén is voltam.

Egy palermói menyasszonyra gondolok, aki koporsóban fekszik, fehér ruhát visel, és rám vicsorítja a sárga fogát... Tagja annak az infernális népgyűlésnek, mely a kapucinus barátok katakombáiban gyűlt össze, és melyet Piudimonte költeménye tett világhírűvé. Nyolcezer halott unatkozik a kolostor föld alatti pincelabirintusában, és azzal foglalkozik, hogy megrémíti és megnevetteti a látogatókat. Egy részük egymás fölé rakott üvegkoporsóban fekszik, mint a szállításra kész áru. De démoni törzskompániák is alakultak, a tagjaik együtt ülnek, állnak vagy térdepelnek. Egyes csoportok pedig tucatjával egybehurkolva, mint fogoly-madarak, fali kampókon lógnak. A férfiak barátcsuhát viselnek,

121
koponyájukra húzott csuklya alól megvakult szemek, hülyén kitátott szájak fordulnak a látogatók felé.

Az egész alvilági zsinat a halál kigúnyolása. Ha ezek a rémek gondolkozni tudnának, akkor egyetlen epedő vágy töltené el őket megsemmisülni az anyaföld áldott ölében!

POMPEJI

Pompejibe mentünk, ahol meglepő új események adták elő magukat. Új dolgok egy városban, melyet 1900 évvel ezelőtt eltemetett az izzó lapillieső? Igenis, szenzációs új események!

A "tudomány", vagy amit annak neveznek, évtizedek óta mindent feldúlt Pompejiben, mindent szétdarabolt és elhordott, amít a Vezúv még épségben hagyott. És mindent a nápolyi Nemzeti Múzeumba hurcolt. Ott egymás mellé rakta az egyező tárgyakat: száz mécsest, száz ollót, száz vázát, száz. sebészkést, és sorszámmal látta el, mint a fegyházi temetőben a fegyencek sírját.

Legújabban azonban a "tudomány" mégis elővette a jobbik eszét, és azt tette, amit tennie kellett: mindent a helyén hagy, és múzeumot csinál magából Pompejiből. Aki ma végigmegy az újonnan feltárt városnegyeden, az belesétál egy campaniai város kétezer éves életébe. És ezért érdemes Pompejibe menni!

PISA

Éjjeli holdfény mellett két sziget úszott el hajónk mellett; Elba és

Montechristo. Mindegyikhez egy-egy színes kalandorregény emléke fűződik; egyiket Bonaparte szerezte, a másikat Dumas pere. Az első izgalmasabb, de valószínűtlenebb is, mint a másik.

Az Arno-parti ősi ghibellin város valaha tengeri nagyhatalom volt, a XIII. században azonban leverte a genovai konkurencia — eltiporták, elsorvasztották, azóta elhagyta a tenger is, a kikötője kiszáradt, és Pisa ma már csak álmos vidéki város.

A genovaiak 700 évvel ezelőtt diadalmi jelnek elvitték a hatalmas vasláncot, mely valaha Pisa egykori kikötőbejáratát elzárta. Nemrégiben a láncot visszaajándékozták Pisa városának. A pisaiak ennek igen megörültek. A pesti kávéházban erre azt mondanák: mondd

már! — Itt volna még a híres ferde torony. Bár megmásztam, nem tartom szükségesnek, hogy beszéljek róla.

A RIVIÉRA KÍVÜLRŐL

Genovából jövünk, Marseille-ba megyünk... Az udvarias Sperber kapitány közel kormányoztatja gőzösét a parthoz, úgyhogy érezzük a szegfűmezők édes illatát, és Nizzáig párhuzamosan futunk a Riviérával. Bordighera, Ventimiglia, Menton, Monaco, Villafranca, Nizza... A kapitányi hídon állunk, és elvonultatjuk szemünk előtt a világ legszínpompásabb panorámáját. Látjuk a pálmafasoros sétányok kiöltözött és a tengeri fürdők nekivetkőzött szépeit; a cukrászdák, kávéházak és bárok árnyékvető ponyvái alatt nyüzsgő elegáns naplopókat; látjuk a kaszinóknak nevezett fényes rablóbarlangokat, a nyári kastélyokat, a divatos szállodákat és parkokat; látjuk a teniszezőket, golfozókat, autózókat és biciklizőket; látunk andalgó öregeket, flörtölő fiatalokat, játszó és kergetőző gyerekeket. Zenehangokat, éneket, vidám kiáltásokat, motorzakatolást, harangszót hallunk; egész jachtrajokon kormányzunk keresztül, francia páncélos hajók mellett haladunk el: röptében látunk annyi szépséget, gazdagságot, fényűzést, hóbortot, pöffeszkedést, amennyi a bőrükbe nem férő milliomosoktól és szélhámosoktól kitelik...

MARSEILLE

Marseille híres a buja konyhájáról, melynek különlegességei annyira eltérnek a párizsi konyha hagyományaitól, mint — teszem — a debreceni töltött káposzta és túrós csusza. A város híres továbbá a kikötők minden aljasságra képes csőcselékéről, híres a szörnyű matrózcsapszékeiről és még szörnyűbb utcai lányairól.

És amit talán elsősorban illett volna említenem: híres népének féktelen és szinte már vérszomjas szabadságszeretetéről, mely a Marseillaise-ben nyer lobogó és magával sodró zenei kifejezést. Itt azonban a történelem géniusza egy gúnyos kis grimaszt engedett meg magának: Rouget de L'Isle a vérforraló csatadalát nem Marseille-ban szerezte, hanem Strassburgban, sörkedvelő németek közt.

BARCELONA

Vasárnap van - tehát corrida de toros! Az Alfieri család együtt ül az Aréna egyik árnyékos páholyában! Balláék, Sperber kapitány, a

főgépész és én.

Megállapítom, hogy a bikaviadal a világ legkülönb sportja. Egyszersmind a világ leggyalázatosabb látványa. A torerók valamennyien kiváló partere-tornászok. Ha a megvadult bika, mint a mérges pulykakakas a verébcsapatnak, nekiront a banderilleróknak: könnyed lendülettel átvetik magukat a vállig érő fakorláton.

Láttunk egy espadát, amint felhágott lábával a bika két szarva közé, mikor öklelésre hajtotta le a fejét – az espada feldobta magát a levegőbe, szaltót csinált, a talpára esett, és a karddal a hóna alatt megint mosolyogva állott szemben a dühtől tajtékzó állattal. Ő persze Caruso volt a bikaviadorok közt, és mikor végül egyetlen döféssel elintézte a négylábú ellenfelét, a fanatizált közönség tetszése jeléül a kalapok, sétabotok, ülőpárnák és a kezük ügyében eső egyéb tárgyak záporát röpítette az arénába.

A győztes ilyenkor egy vérforraló induló harsogó ütemére, hajlongva körülparádézza a porondot, a nyomában egy tucat vörös nyakravalós zömök fickó baktat, ők a hős állandó udvarát alkotják – az espada pedig fölveszi a lábaihoz hullott szalmakalapokat, sétabotokat és egyéb hódolati szimbólumokat, és azokat ötszáz néző feje fölött csodálatos ügyességgel visszaröpíti a tulajdonosok kezébe, A spanyol hölgyek az arénában igen tartózkodóan viselkednek: a szemét ragyogtató és a fogát szívó Carmen nem spanyol, hanem cigány típus.

Az emberiség szégyene azonban, amit a lovakkal művelnek! Minden bikára három ló esik, és a bika lelkiismeretesen ki is végzi mind a hármat. Kivénült, lesántult, vak gebék, amilyeneket nálunk tíz pengőért vesz meg a cigány. Á szegény állat bekötött szemmel és a picadorral a hátán kocog be az arénába, öt perccel később a nyomorult pára rendesen már kibuggyant belekkel rugdalódzik a bika szarván. Az ember hálája egy munkában és engedelmességben eltöltött lóéletért!

A sevillai bika kicsi, de szép és bátor állat, amellett olyan fürge, akár egy óriási macska. Van azonban egy ostoba rögeszméje, És erre van alapítva az egész corrida: mindig az újonnan jelentkező ellensége

ellen fordul, az ő kedvéért cserbenhagyja a régebbit. Így aztán, ha egyiket már földre terítette, egy ugráló capeador el tudja csalni áldozatától.

Ha olyan következetes volna, mint amilyen bátor és ügyes, akkor sorra végezni tudna minden támadójával, és nem volna többé bikaviadal Hispániában. Ezekben a véres játékokban minden rokonszenvem a bikáé volt, és mikor egyik banderillerót saroglyán vitték ki, bizony nem sírtam utána.

VALENCIA

"Egy darab mennyország, mely a földre esett!" – mondták a régiek. Kissé túloztak, akár az olaszok a híres "vedi Napoli e poi mori!" mondásukkal. Valencia szép város, a Turia folyó partján, azonban a Guadalguivir és Néva, a Temze és Aranyszarv között nem egy vízparti várost láttam, mely szebb fekvésű, pompásabb és érdekesebb, mint Valencia. (Egyebek közt Budapest is.)

Abban azonban alighanem igazat mond a lokálpatriotizmus, hogy itt teremnek a legszebb spanyol nők. Pompás termetűek, és ami talán ezzel összefügg: a testtartásuk és járásuk feltűnően graciózus és

nemes. Igen jól öltözködnek, miként a spanyol nők általában: templomba kalap nélkül, feketében és csipkemantillában járnak. A spanyolokban, férfiakban csakúgy, mint nőkben, van valami komor pátosz, melynek alapja a büszkeség és talán a vallásosság.

GENOVA

Valenciában visszafordultunk, és Genovába mentünk. Itt búcsút mondtunk Mario kapitánynak és az Alfierinek, olyanféle érzések között, mintha a családunktól és szülői házunktól kellene elszakadnunk. Az ember hiába vértezi magát jóízű léhasággal az útra, hiába fogadkozik, hogy nem bánja, lesz, ami lesz: útközben megszokik és megszeret egypár emberi ábrázatot, és mikor ezektől mindörökre el kell válnia, megint csak érzi az élet tragikus alaptónusát.

Genovában egyébként a vámhivatali fináncok baráti tüntetést rendeztek nekünk. Miután belenéztek egyik táskánkba, abbahagyták a további vizsgálatot, tisztelegtek, és mi mehettünk az utunkra.

A magyarázat: a táskában, amit kinyitottak, legfelül feküdt a Duce sajátkezűleg dedikált arcképe. Akárhogy tagadják ma, akkor még egész Itália, hercegestől és fináncostul, Mussoliniben hitt, és reá esküdött.

MILÁNÓ

Balláékat itteni olasz barátaik szeretettel fogadták. Ma az éjjeli vonattal egyedül utazom Budapestre.

Reggel a Castello parkjában sétáltam. Egy 42-es osztrák-magyar mozsár áll ott diadalmi jelvényként. A löveget megmászta két kis nebuló. Egy öreg pap, aki arra sétált, rászólt a fiúkra:

– A jó Isten nem szereti ám az olyan gyereket, aki ágyúval játszik!
És az olyan felnőtteket, tisztelendő uram?

X

Beöthy Zsolt leteszi a tollat. — A legszebb szimfónia. — Hullakereskedelem és hamisbankó-export, — "A híd." — Némi késéssel doktor leszek. — Mirja a színfalak mögé lép.

Megfogadtam ugyan, hogy nem fogom olvasóim kedvét a halottaim búcsúztatásával rontani, hiszen egy idő óta a kedves embereim valósággal sort állanak Charon révpartja előtt — de Beöthy Zsolttal kivételt teszek. Ő mindenképpen kivételes ember volt, és ha valakitől, úgy tőlem várhatja el, hogy istenhozzádot intsek neki az Ácheron innenső partjáról.

1922. április 19-én vonult be a nagy magyar szellemek csillaghonába. Kultúrmagyar volt, a szó kazinczyferences értelmében: a hazája és az irodalom szinte vallásos szeretetében kereste életének tartalmát, Hitt az irodalom nemzetépítő hivatásában, és meg volt róla győződve, hogy a nyomtatott betű naggyá teheti az országot, a műveltség legyőzhetetlenné a népet.

Mint Greguss Ágost tanszékének örököse és mint nagy tekintélyű műbíráló felelősnek érezte magát a nemzeti irodalomért, akár a számadó juhász a nyájáért, és büszke volt minden magyar sikerre. Gyönyörűnek találom, hogy ősz fejjel is megőrizte a lelkes olvasó fogékonyságát, és akárhányszor megesett, hogy egy-egy költői műre elragadott levél formájában adott visszhangot. A költővel szemben mindvégig hálás olvasó maradt, akár a régi magyar idők vidéki előfizetője.

A külső megjelenése a szobatudósé volt, pedig sokrétű egyéniségében megvolt a modern globetrotter és a nemes élvezetekre szomjas epikureus lelke is. Az ő elnöksége idején a Kisfaludy Társaság évzáró lakomái olykor déltől a késő estébe nyúló, feledhetetlen szimpozionok lettek. Az írók egymás szellemétől tüzet fogtak, az ember szinte sajnálta, hogy az elmének és szívnek kincsei nyom nélkül elmerülnek a feledés tengerében. Csillagok piknikjének nevezték egy ízben ezt a mulatságot.

127

Miként korának magyar írói általában, ő is Itália ege alatt kereste a maga második hazáját. Aki Olaszországot járta, ha a veneziai Quadri előtt nem is, a római Fontana di Trevi előtt biztosan megtalálta Beöthy Zsoltot. Egyik leánya Alexandriában volt férjnél, és ez Zsoltnak kedves ürügye volt, hogy minden télen a fáraók földjére zarándokoljon és egyiptomi régiségekből egész múzeumra valót gyűjtsön össze.

Tőle ered az első komoly hang, mely elismerte az én írói hivatottságomat, és ez olyan módon jutott tudomásomra, hogy egy csapással véget értek pályaválasztási kételyeim. Ha van köszönet abban, hogy író lettem, az nagy részben Beöthy Zsolt érdeme. Olyan írásműveimet, amelyektől a rendesnél többet vártam, kéziratban be szoktam neki mutatni, és nagy hasznom és gyönyörűségem telt az ő bölcs és szeretetteljes hozzászólásában.

Ha ott, ahol ő van, emlékeznek és éreznek, akkor biztos vagyok benne, hogy nagy szeretettel vár engem.

Most pedig el kell mondanom a legszebb szimfónia szerzőjének különös és szomorú történetét

A húszas évek elején még a pesti iskolásgyerekek is szorgalmasan

böngészték a zürichi tőzsdei jelentéseket, és a magyar korona rohamos értékcsökkenése országos izgalmat vert fel. Az izgalom kinél boldogító volt, kinél életundorba csapott át, aszerint, amint a korona zuhanása hasznára vagy kárára volt a magyarnak.

Rojtos nadrágú kis bankfiúk, akik boldogok voltak, ha lesegíthették az előkelő ügyfél kabátját, egyszerre imperátori profilra tettek szert, hathengeres autón jártak, és Londonban varratták ruháikat. Az ilyen ifjoncra azt mondták a tőzsdén, hogy pénzügyi lángész. A dicsőség azonban nem tartott soká, a korona, mint a túlterhelt öszvér, felrúgta a hajcsárt, és az megint levetette imperátori profilját, és bűnbánóan előkereste rojtos nadrágját.

De egyszerre porondra lépett az új Szent György lovag, aki arra vállalkozott, hogy megküzd az infláció sárkányával. A lovag Hegedüs Lóránt volt, aki 1920 végén a Teleki-kormány pénzügyminisztere lett. Az emberek elálló lélegzettel figyelték a mérkőzést: fog-e sikerülni vagy sem? Hegedüsnek megadatott a plasztikus beszéd adománya, nem egy kiszólásából szállóige lett. Március 19-én

128
azt mondta a Házban: "Húsvét vasárnapján megállítom a bankóprést!" Április 26-án így nyilatkozott: "A magyar korona elszakadt az osztrák koronától, és ahhoz többé vissza nem tér." A vagyonváltságról szóló törvényjavaslatáról pedig azt mondta, ez az ő legszebb szimfóniája! j

Egy igen bátor és szellemes terv alapján meg akarta menteni a koronát, és külföldi szakértők véleménye szerint a terve magában hordta a siker feltételeit. A vén magyar pénzügyi rókák ámulatára sikerült is néhány ponttal "feltornásznia", de azután összecsuklott az egész rendszer, a szimfónia gyászindulóba fulladt. A korona hanyatt-homlok zuhant, Lóránt pedig kiábrándult önmagából, kétségbeesett, beteg lett, elmenekült a piros bársonyszékből egy charlottenburgi idegszanatóriumba.

Esztendők múlva visszaérkezett Budapestre, egy Margaréta nevű német ápolónő kíséretében. Valaki azt mondta nekem, Lóránt szeretne engem látni, és én siettem a betegágyához.

Az exminisztert én ifjúkorában láttam először, a nagy hírű Feszty-szalonban, éppen azon frissiben rakta le a doktorátusát, persze sub auspiciis regis, azt hiszem, az óvoda óta minden iskolában első eminens volt.

Mikor most beléptem a betegszobába, ágyban találtam. Hasonló módon fogadott, mint Széchenyi István szokta a döblingi látogatókat. Átkozta önmagát, hogy merő hiúságból, mint csodatevő kívánt szerepelni, pedig tudnia kellett volna, hogy a pénzgazdaságban nem történnek csodák,

Én ennek ellentmondtam, szerintem éppen csak a pénzzel történnek csodák. Itt van például P. Marcel bankigazgató esete, a tavasszal letartóztatták, mert nem tudott beszámolni a rábízott százezrekkel, az ősszel pedig szabadon bocsátották, időközben a papírjai hetvenmillióval emelkedtek, és ő a mellényzsebéből kifizette a tartozását.
Mi ez, ha nem csoda?

Abban állapodtunk meg Schwester Margarétával, hogy meggyalogoltatjuk a betegét a Városligetben. Lóránt már akkor hónapok óta ágyban feküdt, és ijesztően elhízott. Mikor a kijelölt napon érte mentem, felöltözötten, báránybőrsüveggel a fején várt, a könnyei pedig patakokban folytak.

Kimentünk a Stefánia-toronyhoz, ahol télvíz idején nem járt

129

közönség, csak egy fiatal rendőr kerülgette az őrszem kimért lépteivel a tornyot. Lóránt Margarétával és Sándor öccsével előre sietett, engem azonban megállított a rendőr, hogy ki is legyen az a báránybőrsapkás úr, akinek az arca olyan ismerősnek tetszik. Megmondtam neki, hogy Hegedüs miniszter, most gyógyult fel súlyos betegségéből. A rendőr ekkor Lóránthoz lépett, katonásan jelentkezett, majd ügyes falusi beszédben szerencsét kívánt felépüléséhez.

Azt hiszem, Hegedüs gyógyulása abban a pillanatban kezdődött, mikor megszorította a rendőr barna, erős paraszt kezét. Megbetegedése óta minden rendőrben üldözőjét látta, aki börtönbe akarja hurcolni, de ettől a sétától fogva rohamosan javult az állapota. Nemsokára már a Duna-parti korzóra is elmerészkedett, igaz, csak Margaréta karján. Idővel azonban annyira egyensúlyba jutott megbolygatott lelki élete, hogy megint munkaképes lett, és 1926-ban már rá merték bízni hetedhét ország legjózanabb hivatalát: a TEBE elnökségét.

Hegedüs esete tragikusan illusztrálja a pszichoanalitikusok tételét, hogy vannak páciensek, akik a betegségben keresnek menedéket az élet veszedelmei elől. Koronamentési kísérletének bukása után a felelősség elől a beszámíthatatlanságba menekült, mint a megszeppent gyerek édesanyja ölébe. Azért senki se nevezze az életnek ezt a mártírját szimulánsnak! Ő csakugyan súlyos beteg volt, Tudok három öngyilkossági kísérletéről, melyekre olyankor vetemedett, mikor már elviselhetetlennek találta a felelősség malomkőnyi súlyát. Ezek halálosan komoly dolgok. Közben ugyan az is megesett, hogy játszott a betegsége gondolatával, de ez senkit se tévesszen meg: a fakír játéka ez a kígyóval, azért kobra marad a kobra. —.

Ha Hegedüs későbbi években megjelent egy társaságban, minden arc mosolyra derült, annyira jókedvű, éber és ötletes volt. Pedig voltak az életében mélységek és szakadékok, melyekbe bele lehetett volna szédülnie. A felesége, akit nagyon fiatalon vett el, mélabús vérmérsékletű volt, egyszerűen nem bírta az életet, mintha idegrendszeréből kifogyott volna az üzemanyag. Idősebb korában Hegedüs Lórántné le is vonta gyötrelmes állapotából a tragikus következtetést: öngyilkosságot követett el. Beszámíthatatlan állapotában magával hívta egyik leányát is, szegény engedelmeskedett az anyai szózatnak. A dolog nemigen érthető, Hegedüs Mancinak lett volna miért élnie,

130

doktorátust szerzett, fakultásának reménysége és egyetemi tanárjelöltje, és azonfelül szép és vonzó volt.

Két esemény adta elő magát, mind a kettő torzító tükörben fogta fel az ország gazdasági helyzetét. Az államrendőrség egy nap kinyomozta, hogy budapesti kórházi alkalmazottak hullákat lopnak, és azokat eladják külföldi anatómiai intézeteknek. Négy kórházi altisztet letartóztattak "hivatalos sikkasztás" címén... Ez a trianoni export története. De ez csak csekélység volt.

Nagy idő múltán megindult a magyar gyártmányú ezerfrankosok kivitele is. Ez még ocsmányabb vállalkozás volt, mint a hullaexport, mert akik a hamisbankó-prés körül buzgólkodtak, azok az üzleti kockázatba belekalkulálták a magyar nemzet becsületét is.

Az esetről akkor kezdtek beszélni, mikor az európai sajtó szenzációként tárgyalta annak a három magyar úriembernek ügyét, akit Amszterdamban letartóztattak hamis ezerfrankosok forgalomba hozatala miatt. Bizonyos, hogy nagy volt az elkeseredés a franciák

ellen, a lelketlenség, mellyel Clemenceau-ék a nemzettel elbántak, sok becsületes magyar emberben felbillentette a földi igazságba vetett hitet.

A véletlen egyébként úgy akarta, hogy szem- és fültanúja legyek a fatális ügy egyik mellékes epizódjának. Néhány jó barátommal a Kaszinóban vacsoráztam, a társaságban volt Nádosy Imre országos főkapitány is. Később megjelent Windischgrätz Lajos herceg, mégpedig láthatóan feldúlt állapotban, és egy szóra a galériába kérte Nádosyt. A főkapitány jó idő múlva egyedül jött vissza. Az arca szinte hullaszínű volt. Megkérdeztem, rosszul érzi-e magát.

— Semmi! — legyintett. Később keserűen kifakadt: — Ma tudtam meg, hogy én vagyok ennek az országnak a legostobább embere. — Többet nem mondott.

Másnap letartóztatták Windischgrätzet, harmadnap Nádosyt mint a frankhamisítás bűnrészeseit, Nádosyt is, Windischgrätzet is négy-négy évi fegyházra ítélték, (A hágai bíróság irgalmasabb volt, csak két-két esztendőt osztott szét az amszterdami pénzváltó magyarok közt.)

Nádosy, akinek soha nem voltak ellenségei, akit mindenki sajnált, a bíróság előtt igen férfiasan viselkedett. Ő akadályozta meg, hogy

elkeseredett vádlott-társai kiszolgáltassák a nyilvánosságnak azokat, akik a frankügy hátterében szerénykedtek: ha kiszolgáltatják: az európai botrány világskandalummá dagad.

Egy ízben meglátogattam a vizsgálati fogságban, akkor nevezetes dolgot mondott. Hogy ő maga csodálkozott a legjobban, mikor bűntársként állították a bíróság elé, ő mindig meg volt róla győződve, hogy amit ő csinált, az egyszerű protekció volt.

A négy esztendő java részét a hartai dologházban töltötte. Az igazságügyminiszter ott egy földbirtokot műveltet meg olyan fegyencekkel, "akiknek szökésétől nem kell tartani". A francia követség, mely Hartán is élesen szemmel tartotta a volt országos főkapitányt, gondoskodott róla, hogy ez utolsó cseppig felhajtsa a keserű poharat.

Miután négy esztendő múlva kiszabadult, a filmszakmánál helyezkedett el valami adminisztratív munkakörben, és ezért az irgalmas cselekedetéért megbocsátunk a szakmának egy tucatra valót a szélkakasok közül, akik a stúdió körül szerencsétlenkedtek.

Utolsó találkozásunk a badacsonyi szőlőmben volt, ahol Nádosy nyolc filmemberrel együtt megjelent ebédre. (A vendégek közt volt Alpár Gitta is, első urával, Fröhlich Gusztávval.)

1925-ben szereztem első autómat. Ma sem értem, hogy nem őrültem bele vagy legalább nem őszültem bele a vállalkozásomba.

A budapesti autóüzlet akkor még gyermekcipőben totyogott, ami úgy értendő, hogy ki volt szolgáltatva farkasgyomrú és bádogpofájú ügynököknek. A város majd minden utcájában volt úgynevezett "autószalon", melyet olyan urak tartottak üzemben, akiknek már sem a kávéházi, sem a moziszakmában nem jutott hely. Nem tréfa, elképesztő valóság, hogy az autószalon a jó hírű autógyárakat elvből bojkottálta; az ilyen gyáraknak ugyanis Szilárd árszabásuk van, és csak szerény hasznot engednek az ügynöknek. Az autószalonban pedig az volta ki nem mondott, de az egész üzletmenetet irányító elv, hogy jó ügynök az, aki az ócska sporhertet

el tudja adni túragépnek. .

Az ügynök érdeke volt, hogy az új kocsitulajdonos első sofőrje ne legyen a gazdája, hanem az ügynök embere, mert neki kell átvészeltetni, a tulajdonos áltatásával, a kezességi időt. Hogy az én első

kocsivezetőim, akiket az autószalontól vettem át, mit műveltek velcm, az mesébe vagy inkább detektívregénybe való. A legkevesebb volt, hogy szándékosan rontottak a gépen, mivel a javítóműhely számlái után províziót kaptak.

Autók és sofőrök miatt elég mérget nyeltem, de soha annyit egy adagban, mint 1929. június 2. napján, akkor volt a Kerepesi temetőben Jókai Mór síremlékének avatása. Engem a felsőház képviseletével bíztak meg, és így Horthy kormányzó mellé ültettek. Az ünnep végén elbúcsúztam az előkelőségektől, és az újdonsült autótulajdonos szerénységével vártam, hogy előrobogjon az én szép Alfa Romeóm.

Az Alfa Romeo azonban sehogy sem akart előrobogni. Hosszú várakozás után megkeresem a kapuőrt. Azt mondja: mindjárt a parádé kezdetén a kocsi kiiramodott a kapun, és elszáguldott a város irányába. Mit jelenthet ez? A méregtől forrva fölkapaszkodtam a villamosra, és többszöri átszállással hazakerültem a Hűvösvölgybe.

Másnap estig semmi hír a kocsiról, pedig már a rendőrség is kereste. De akkor váratlanul megszólalt a kapu előtt az Alfa Romeo dudája... Kimegyek, és még látom a kocsit, amint szédületes iramban hátrálva beugrik a garázsba.

A sofőr arca céklavörös, a szeme keresztbe áll, de azért nem tántorog, amint katonásan összeüti előttem a bokáját, és azt mondja:
— Tessék engem pofon ütni, kérem!

Nyilvánvaló, hogy huszonnégy óráig egyhuzamban ivott. Alkalmasint azok közé a korhelyek közé tartozik, akik jóízűen csak úgy tudnak kvaterkázni, ha az autójuk a csárda ajtaja előtt áll, mint a mulató Rózsa Sándor hátaslova.

A nagy, erős, ötvenéves ember azt mondja:
— Tessék engem pofon ütni!
— Nem barátom, nem egyezünk ki egy nyaklevesbe, de maga tüstént szedi a holmiját, és elkotródik a házamból.

Miután látta, hogy hajthatatlan vagyok, nagy búsan összekereste a motyóját.
— Pedig ez jó hely, szívesen maradtam volna... Az a baj, hogy úgy tetszett velem bánni, mintha magyar ember volnék.
— Hát maga nem magyar?
— Tót vagyok! — mondta, nem minden önérzet nélkül.

Azonban azt, hogy miféle bánásmód jár ki a tót sofőrnek, nem árulta el.

1925 november havában mutatta be a Nemzeti Színház A híd című négyfelvonásos színművemet. A Széchenyi-dráma ötlete sok évvel ezelőtt fogant meg, mikor Jászai Mari egy ízben félig erőszakkal magával vitt Nagycenkre.

Mirja valósággal vallásos kultuszt csinált a Legnagyobb Magyarral, annak életét és műveit asszony nála jobban nem ismerte. Az ő

kultuszába beletartozott, hogy minden tavasszal, hársfanyíláskor, elzarándokolt a bálványa sírjához. Olyan áhítattal, mint a mohamedán hívő Medinába. Szerinte Nagycenken van a világ legszebb hársfasora, és mikor az édes illatfelhőket bocsát a tájra, nemcsak a pillangók és poszméhek, hanem az emberek is megrészegednek a gyönyörűségtől

Miután meglátogattuk a Széchenyiek családi sírboltját, végigmentünk a cenki híres fasoron. A Széchenyi-kastély homlokáról indul el, olyan szélesen, mint egy nagy városi sugárút, és olyan hosszan, hogy negyven percbe telt, míg a végére értünk. Itt-ott barokk vonalú kőpadok kínálkoznak. Egy helyen vasúti töltés vágja keresztbe a fasort, de ez nem kiábrándító, inkább beletartozik a Széchenyi István-féle gondolatkörbe.

Ha a királyi fasor várakozást kelt benned, és előkészít olyasmire, amiért érdemes volt megtenni az utat: úgy az, amit a végén találsz, felülmúlja legmerészebb elképzelésedet. Domb tetejére érkeztél, körülötted a vidék félig park, félig vadon, innen messzire ellátni, el egészen az ezüstös párában csillogó Fertő taváig. A kép áhítatot keltően szép... Mélységes csend vesz körül, csak a tücskök ezüst kórusa hallható, és néha egy fácánkakas indulatos rikoltása. És előtted a dombtetőn van a legvonzóbb sírhely (nem találok neki illőbb jelzőt!), amit életedben láthattál. A halál itt elveszti ijesztő és komor ábrázatát, az elmúlás csupa költői szépség és mosolygó méltóság.

Az ember érzi, hogy ebben a sírban asszony pihen, asszony, aki életében szép volt, és akit szerettek. Gróf Széchenyi Béláné alszik lenn, a Legnagyobb Magyar menye. A fiatalasszonynak halálsejtelmei voltak, és irtózott a gondolattól, hogy a családi kriptában kell nyugodnia, amely olyan, mint a legtöbb nagyúri temetkezőhely: sötét

és dohos pince, ahol a halottaknak nem szabad elenyészniök, hanem valami torz alakban raktáron kell heverniük, hogy késői gyermeknemzedékeket ijesztgessenek.

A borús sejtelmek valóra váltak, a grófné igen fiatalon meghalt, és az ura olyan sírba temette, aminőt Jászai szerint csak a természet, a művészet és a szerelem összefogása képes létrehozni. Egy nemes bronz domborművekkel ékes, hatalmas márványkoporsó... Az emléken meglátszik, hogy nem a sétáló közönségnek készült, hanem a természet szent magányának, a verőfényes napoknak és holdas éjszakáknak. Mikor Jászaival ketten odaérkeztünk, egy kis őzsuta szerényen elosont a sír mellől, és átengedte nekünk a teret.

De hát A híd-ról van szó! A színmű tulajdonképpeni hőse Európa legnemesebben épült folyamáthidalása: a Lánchíd. Nemcsak építészeti remekmű, hanem jelkép, mely a magyar közösség legmagasztosabb gondolatait és legnemesebb érzéseit foglalja hatalmas ívei közé.

A színmű cselekménye; a nemzeti meghasonlás, mely útját állja annak, hogy a mi népünk teljesítse történelmi küldetését, és felemelkedjék oda, ahová való. Két legnagyobb Magyar helyébe azonban törpe és véresszájú epigonok léptek, akik Széchenyi és Kossuth eszméit eltorzítják... Hová jut a nemzet ezen az úton? Megmondta az Úr Jeremiás prófétának: "Aki halálra való, azt halálra adom; aki fegyverre való, azt fegyverre; aki pedig éhségre való, azt éhségre adom..."

A híd előadása még a régi Nemzeti Színház viszonyaihoz mérten is elsőrangú volt. Egy ritka és szerencsés véletlen folytán három főszereplőm is feltűnően hasonlított az ábrázolt történelmi hősre.

Palágyi, aki József nádort játszotta, a külsejével is Habsburg-típus volt, és szerencsésen tudta kiaknázni a véletlennek ezt az ajándékát. Petheő Attila már nem is hasonlított, ő maga volt Széchenyi István: úr és magyar, férfias és előkelő, erjedő és erjesztő, a lelke mélyén pedig halálosan szomorú. Bakó Lászlót pedig a hatalmas fizikuma mintegy predesztinálta Wesselényi alakjára.

Gróf Klebelsberg Kunó plakettet készíttetett Szentgyörgyi Istvánnal, "H. F.-nek, A híd szerzőjének 40 éves írói jubileuma alkalmából — a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter" felírással. A plakett egyik oldalán a Legnagyobb Magyar látomásszerűen ködös

arca, alatta hasonló kivitelben a Lánchíd víziója; a másik oldalon a szerző profilja.

Hogy nekem negyvenéves írói jubileumom van, azt tulajdonképpen Wolfner József fedezte fel. A kiadó azért kiadó, hogy útját egyengesse a gyűjteményes díszkiadásnak. Ilyen meg is jelent harminc kötetben, amit a kiadó cég 1929-ben megtoldott még további tízzel. Negyven esztendővel ezelőtt, 1885-ben, én leginkább a verseci hetilapban, Perjéssy Lajos Délvidéki Nemzetőr-ének tárcarovatában táncoltattam pegazusomat. A fővárosi lapok, melyeket időközönként ugyancsak megrohamoztam, akkor még elszántan védekeztek ellenem.

A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti kara komolyan vette a negyven esztendőt, és megválasztott díszdoktorává. Az egyetemi szenátus kitüntetett azzal, hogy a művészi kivitelű diplomát, melyet Preisz Hugó mint rektor, Domanovszky Sándor mint dékán írt alá, ünnepélyes külsőségek közt elhozta a hűvösvölgyi lakásomba.

Édesanyám, aki jelen volt a fogadáson, módfelett megörült a doktori címnek. Végre! Mindig fájt szegénynek, hogy annak idején adósa maradtam a hazának az esedékes szigorlattal...

— Mindennek eljön az ideje, csak egy kis türelem kell hozzá! — mondtam a Mamának. (Ő, szegényke, negyven évig volt türelemmel.)

Még két további oklevelet is kaptam ez alkalommal; Debrecen városa és Nagycenk nagyközsége díszpolgárává választott.

A debreceni diplomát, mely félreérthetetlen módon magán viseli a kálvinista Róma sajátos művészi jellemvonását, Vásárhelyi István polgármester adta át a városházán. En akkor a Kisfaludy Társasággal Debrecenben jártam, és az irodalmi ülésről a város ötös fogata vitt a városházára.

Érthető okokból igen megörültem a nagycenki díszpolgárságnak is. Grót Bethlen Istvánnal, akit vélem együtt választottak meg, a gróf Széchenyi Bertalan tulajdonában lévő nagycenki kastély vendégei voltunk, az okleveleket a községházán adta át Ragats Gyula bíró. A nagycenki oklevél egyébként szép és érdekes, egy iniciálékkal és

nagycenki vonatkozású miniatűrökkel ékes incunabulum benyomását teszi.

Szeged város közönsége ez alkalommal aranytollal ajándékozott meg. (A város még egy kitüntetést tartogat nekem: 1929-ben meg fog választani örökös törvényhatósági bizottsági tagnak.)

Az aranytoll átadása meglepetésszerűen történt. Én minden esztendőben lerándulok Szegedre, hogy a DEMKE közgyűlésén elnököljek, és hogy egy-két estét ottani barátaim társaságában töltsek. Az idei közgyűlésen az ünnepi közönség soraiból felemelkedett Szeged polgármestere, dr. Tóth Béla, és beszéd kíséretében átadta nekem a törvényhatóság ajándékát. Köszönő szavaimban megemlítettem, hogy Szegeden lettem magyarrá és magyar íróvá.

Móra Ferenc később egyik írásában szeretettel emlékszik meg erről az epizódról, és azon elmélkedik: vajon mi történt volna, ha szüleim engem nem Szegedre, hanem — teszem — Nagyszebenbe küldenek iskolába? Valószínűleg német író, talán éppen magyarfaló író lettem volna.

Ez azonban téves okoskodás! Az én gyermekkoromban szülővárosom és szüleim háza még csordultig tele volta szabadságharc tüzes és büszke emlékeivel, a város a magyar dicsőség osztályosának tudta magát, a verseci fiúk nem is véletlenül kerültek Szegedre, hanem azért, mert Versec a magyarságot kereste. Tehát abban, hogy én magyar író lettem, nem volt szerepe a véletlennek.

1927. január havában a kormányzó úr harminchét felsőházi tagot nevezett ki. Meglepett, amikor a kinevezettek jegyzékében rábukkantam a saját nevemre. Meglepett, mondom, mert hozzávetőleges számítás szerint a 36 helyre vagy 38 000 hazafi pályázott, aki mind kitűnő összeköttetésekkel rendelkezett. Mondanom sem kell, hogy a nekem szóló figyelem nagyon jól esett, bár máig sem tudom, kinek a figyelme volt, Horthy kormányzóé vagy Bethlen gróf miniszterelnöké.

A felsőháznak szerintem kétféle előnye van: ott nemigen tud pártélet fejlődni, a felsőház tagja tehát nem a pártot, hanem a nemzetet érzi maga fölött; azonkívül a tagok szinte kivétel nélkül beérkezett emberek, a politikájukat tehát nem irányítják a személyes érvényesülés szempontjai.

137

Az 1926. év október 6. napján meghalt egyike a kevés magyar halhatatlanoknak, meghalt Jászai Mari. Már régóta készült a halálra, mondhatnám: jó gazdaasszony módjára készült. Megszerezte idejében az alkalmas sírhelyet a Kerepesi temetőben, azt kívül-belül rendbe hozatta, szép sírkövet faragtatott, és kedves virágaival ültette teli jövendő pihenőhelyét. És hetenként kijárt a sírjához, a legjobb barátnőit is magával vitte. 1915-ben igen felháborodott, mikor a sírja szomszédságába temették az öreg Újházi Edét; Mirja ki nem állhatta a Mestert, aki tréfára vett olyan dolgokat, amelyek előtt a művésznő fejet és térdet hajtott.

Mirjában volt valami nagyszabású, szeretném azt mondani, volt benne gigantikus, ami szophokleszi szerepekben is valószínűvé tette. Bár magam beérem a Kerepesi temetővel, Mirjának más pihenőhelyet szántam. A köztemető százféle gyászos motívumával, amely mind hátat fordít egymásnak, tulajdonképpen gyász-macskazene. Milyen legyen Mirjának pihenőhelye? Távol minden várostól és országúttól, magános hegytetőn, vonuló felhők alatt, öreg fák és merész sziklák közt, ott aludjon Elektra-Médeia. A magány, a messzi kilátás és a szélzúgás idegenszerű gondolatokat ébresztenek a látogatóban, és ezek a gondolatok legyenek áldozati ajándékok, melyeket az Élet a nagy Halottnak felajánl.

Nekem Jászai Mari drága barátom volt.

XI

"Magyarország helye a nap alatt..." — Magyar Revíziós Liga. — Harmsworth Budapesten. — Rothermere lord Londonban. — Mikszáth Kálmán emlékezete. —

Beszélnem kell most már a revíziós mozgalomról, amely éveken át lefoglalta az időm és munkásságom javát. Mivel ennek döntő sakkhúzásai külföldön folytak le, idehaza nagy a tájékozatlanság ezen a téren.

Hozzátartozik a mozgalom előzményeihez, hogy a Délvidéki Otthon 1925. évi közgyűlésén ejtettem ki első ízben a "revízió" szót a trianoni békeszerződéssel kapcsolatban. (Amiből persze nem következik, hogy más előbb nem használhatta volna.)

1927-ben hatalmas segítségünk érkezett: lord Rothermere, az angol sajtómágnás kezébe ragadta a revízió zászlaját. Június 21-én megjelent a Daily Mail-ben a lord híres cikke: Magyarország helye a nap alatt, és ez több volt egyszerű újságcikknél, ez az angol lelkiismeret megnyilvánulása és egy eltemetett igazság feltámadási kísérlete volt. A kisantant politikusai úgy is érezték, mintha talpuk alatt megrengett volna a föld. Mivel nem járja, hogy az angol gentlemannek fájjon a magyarság feje, mi magunk pedig ne törődjünk a bajunkkal: válaszképpen a lord síkraszállására megalakult a Magyar Revíziós Liga. Augusztus 11-én a Liga, miközben én Abbáziában horgásztam, megválasztott országos elnökévé.

A Ligának nem voltak a kormány által jóváhagyott alapszabályai, a programja azonban szinte magától adódott:

1.) Vissza kívánjuk a szomszéd államoktól azokat a területeket, melyek közvetlenül határosak Csonka-Magyarországgal, és melyek lakosságának túlnyomó többsége fajmagyar.

2.) A Magyarországtól elvett többi területre nézve népszavazás döntse el a hovatartozásukat.

3.) A határrevíziót békés eszközökkel kell megvalósítani.

Ezekhez járult még egy negyedik pont is, melyet ugyan nem

tettünk közzé, de amelyhez mindvégig szigorúan ragaszkodtunk: a szomszéd államok magyar kisebbségeivel nem tartunk fenn semmiféle összeköttetést!

Azt hiszem, ezeket a pontokat semmiféle magyar ember, sőt semmiféle kultúrember nem kifogásolhatja. Bizonyos, hogy a magyar nép óriási tetszéssel, mondhatnám: megkönnyebbüléssel fogadta a Liga zászlóbontását. Erre vonatkozóan csalhatatlan fokmérőnk volt: a dorogi, diósgyőri, salgótarjáni, tatai vas- és bányamunkások tízezrei testületileg beléptek a Liga tagjai sorába, pontosan fizették az Önként felajánlott tagdíjat, és állandóan érdeklődtek a Liga munkássága iránt.

A revíziós mozgalom tiltakozás volt a szomszéd imperialista törpék ama rögeszméje ellen, hogy nekik a fajmagyarság millióit kell uralmuk alatt tartaniok. Ha a magyar nemzet ebbe némán bele tud nyugodni, akkor a világtörténelem napirendre tér fölötte.

A Magyar Revíziós Liga munkássága tehát magas erkölcsi szinten folyt. Német orientációjú budapesti újságírók egy időben anglomániával

vádolták a Ligát, de ez suta beállítás, mert hiszen a lord kiállása ellenzéki akció volt a hivatalos brit külügyi politikával szemben. A híres cikkével hadat üzent a modern diplomácia elvetemült módszereinek. Ő meg volt róla győződve, hogy az úgynevezett béke, amit Clemenceau gyűlölködése, Wilson beszámíthatatlansága és Lloyd (George léhasága kényszerített rá a háborúvesztes népekre, egy emberöltőn belül újabb, az elsőnél is pokolibb vérfürdőbe hajszolja Európa népeit.

Milyen módszerrel dolgozott a Magyar Revíziós Liga ? Ügyvezetője a fáradhatatlan és nagy energiájú dr. Fall Endre volt, aki az erdélyi magyar ember forró szívével és hideg fejével dolgozott. Őt ellenőrizte, szükség esetén útmutatásokkal látta el az intézőbizottság, mely 7–8 tagból állott, és minden héten egyszer ülésezett. Térjünk át a részletekre.

I. A Liga a revízió szolgálatában állandó ügynököket–mi külföldi titkárainknak neveztük őket – tartott Európa és Amerika politikai központjaiban. A titkár feladata volt, hogy szemmel tartsa az illető ország sajtóját és politikai irodalmát, és hogy helyesbítsen minden Magyarországra vonatkozó hamis híresztelést. Kötelessége volt továbbá, hogy megjelenjen az ellenséges propagandagyűléseken, és

felszólalásaival élét vegye az esetleges magyarellenes agitációnak. Ezzel együtt járt, hogy összeköttetést keressen befolyásos politikusok, publicisták és tudósok körében, és ahol arra alkalom nyílik, magyarbarát társadalmi szervezeteket kezdeményezzen.

II. A Liga időszaki folyóiratokat adott ki, négy világnyelven, ezeket a titkárok által gyűjtött címekre küldte szét. A levelek tömege, mely angol, francia, olasz, német, skandináv és amerikai olvasóktól érkezett, bizonyítja, milyen rohamosan szaporodott világszerte a revízió híveinek tábora. A későbbi években a győztes államok közírói közül számosan magyar specialistákká képezték magukat. Több száz, a trianoni problémával foglalkozó tudományos vagy propagandamű jelent meg a világnyelveken, ezeket kivétel nélkül külföldi publicisták írták, és külföldi kiadók jelentették meg.

III. Mindezt kiegészítette a Magyarország felé irányuló vendégjárás, melyet a Liga rendezett. Egyes írókat és politikusokat, időközönként egész parlamenti csoportokat hívtunk meg Budapestre, hogy hazájában ismerjék meg a magyarságot. Mert a mi tapasztalataink szerint: megismerni a magyar népet annyi, mint megszeretni,

A Revíziós Liga munkájának érdemleges részét külföldön végezte. Itthon az országban időközönként csak azért rendezett gyűléseket, mondott beszédeket, íratott újságcikkeket és könyveket, hogy a Liga tagjainak számát szaporítsa, és a külföldi munkához szükséges anyagi eszközöket előteremtse.

Meg kell állapítanom, hogy mihelyt a háborús düh lelohadt, a győztes társadalmak mind több fogékonyságot mutattak a revíziós mozgalom érvei iránt. Nem szólva Olaszországról, melynek közönsége ősidők óta magyarbarát, de Angliában és az Egyesült Államokban gyorsan beszívódott a lelkekbe az igazság, hogy a trianoni békeszerzők felültek kalandor politikusoknak, hamis néprajzi És hazug politikai adatok alapján igazságtalanságokra és kegyetlenségekre ragadtatták magukat, melyeket a győztes hatalmak becsülete és Európa nyugalma érdekében revízió alá kell venniök.

Hogy mennyire átalakult a nyugatiak felfogása Trianon után, azt ítélje meg az olvasó a következő nyilatkozatok alapján:

MacDonald angol miniszterelnök 1931. X. 26-i rádióbeszédében: "A békekötésnél a szenvedélyek bitorolták az ész, a politikai belátás és az államférfiúi bölcsesség helyét, és idők folyamán ezek az intézkedések

141

betereltek minket az ingoványba... Ezek a kérdések nemzetközi akciót követelnek, melyre a kormánynak haladéktalanul fel kell készülnie."

Franklin D. Roosevelt (az USA későbbi elnöke) 1932. VIII. 17-én egy interjú alkalmával: "Már Wilson elnök is láthatta Versailles-ben, hogy a békeszerződések igazságtalanságokat tartalmaznak, de nem tudta azokat megakadályozni, és elfogadta abban a meggyőződésben, hogy néhány éven belül újabb nemzetközi értekezlet jóvá fogja tenni az igazságtalanságokat."

De Valéra, az Ír Szabad Állam elnöke 1932. IX. 29-én Magyarországra vonatkoztatva szavait: "Egyetlen határ sem állhat fenn, ha nem felel meg az általa elválasztott népek érzelmeinek."

Winston Churchill 1932. XI. 21-én az angol alsóházban: "A győztesek leszerelése előtt föltétlenül orvosolni kell a legyőzöttek jogos panaszait. Sokkal célszerűbb volna az olyan problémákat, mint a danzigi korridor vagy Erdély, addig rendezni, míg hidegvérrel és nyugodt légkörben lehet róluk tárgyalni."

George M. Barnes angol miniszter és békedelegátus: "Elismerem, hogy Magyarországnak jogos igénye van az összefüggő területekre, ahol sűrű magyar tömegek laknak, és amelyeket valótlan etnikai és stratégiai adatok alapján ragadtak el az anyaországtól."

A. V. Alexander tengerészeti miniszter 1933. III. 14-én: "Nem látom semmi okát, hogy Magyarország, mely súlyos és tarthatatlan helyzetbe jutott a békeszerződések következtében, miért ne vethetné fel a határrevízió kérdését a Népszövetség Tanácsában."

Bourne bíboros érsek, a brit katolikusok főpapja, az angol parlament külügyi bizottságában: "Ha a békeszerződéseket tudatlanul, ostobán és igazságtalanul szerkesztették, vajon helyes-e, hogy azok revíziójára törekedjünk? Amíg Magyarország és Ausztria helyzetét nem rendezik a méltányosság elvei szerint, addig nyugtalanság és összeütközés veszedelme fenyegeti Európát."

W. E. Borah, az USA szenátusának tagja, 1933. V. 8-án keltezett levelében: "Sohasem fogok másképp tekinteni a trianoni békeszerződésre, mint a világtörténelem egyik legperfidebb tényére. Minden igazságszeretetet sért, és kigúnyolja azokat a jogcímeket, melyekért a győztes hatalmak, saját bevallásuk szerint, háborút viseltek, Gazdaságilag elhibázott, politikailag szörnyű! Lehetetlen abban hinnem, hogy oly szerződés, mely megszegett elveken alapul, melyet a kapzsiság

142

és gyűlölet inspirált, tartósan ellent tudjon állni a felvilágosított közvéleménynek."

Bernard Shaw (Marczali Henrik magyar egyetemi tanár előtt): "Minden józan és becsületes ember szükségképpen meg fog botránkozni a Trianon szabta országhatárokon. Én elítélek minden határt, melyet katonai célból vontak, tekintet nélkül az etnográfiai viszonyokra."

Végül álljon itt egy angol írónő véleménye:

Violet Tweedale 1933. I. 19-én: "Fogadom, hogy Nagy-Britannia asszonyait mind sorompóba lehet állítani a trianoni rémtett ellen!"

Ideiktathatnék még tucatszámra hasonló szellemű nyilatkozatokat, de talán elég ennyi is, hogy minden józan és igazságszerető ember a magyar revíziós mozgalmat fölmentse a soviniszta uszítás vádja alól.

Nem lehetett kiverni a szomszédok, de különösen a legnagyobb hadinyerők, a románok fejéből, hogy a Liga összeesküvést szervez magyar kisebbségek körében. Szükségét látták, hogy "retorziókkal" éljenek, azaz hogy különböző adminisztratív és gazdaságpolitikai erőszakoskodásokkal gyötörjék azt a magyar népet, melyet Trianon a gondjukra bízott.

Egyik-másik kisantant kormány azzal is kísérletezett, hogy antirevíziós szervezetekbe tömörítse a közönségét, de ezek a szervezetek sohasem végeztek szóra érdemes munkát.

Nem volt még nép Európában, mely annyit veszített volna, mint a magyarság. Olyanok voltak a kifosztók, akik a magyarságot harcban sohasem győzték le. Elvették a színmagyar Csallóközt, Komárom szűz várával együtt; elvették Kassát, melynek ősi falai a múltban visszaverték Rákóczi tárogatóinak és a vörössapkások trombitáinak hangját; elvették Nagyváradot, melynek földjét megszentelte Szent László pora; elvették a székelységet, mely Attilától származtatja magát, és melyre a balkániak ráfogták, hogy oláh renegátok.

Említettem, hogy a munkások, főleg a vas- és bányamunkások lelkes tömegekben csatlakoztak a Ligához. A politikusokat azonban a mucsai mandátum mindenkor jobban érdekelte, mint a nemzet sorsa. A vezető bürokráciát pedig semmi sem érdekli, ami nincs vonatkozásban a nyugdíjképességgel.

A legelszántabb ellenségeink azonban a diplomácia köréből jelentkeztek. Nem a cseh vagy román, hanem a magyar diplomácia volt azon, hogy kicsinyelje a munkánkat, és elkedvetlenítse a munkásainkat. Ők abban, amit mi tettünk, a saját monopóliumok megsértését látták. Ők nem csináltak semmit, de tiltakoztak az ellen, hogy más csináljon valamit,

Különösen az urak régebbi korosztálya, mely a bécsi Ballplatz iskolájában nevelkedett, ezek még akkor is kétségbeesetten ragaszkodtak a guieta non movere elvéhez, mikor a rájuk bízott ország már elvesztette mindenét, aminek egyáltalában valami értéke volt. Némely magyar diplomaták beérték volna a koktéllal! és a tenisszel, szóval a "reprezentálással", mikor a helyzet urai Benes, Titulescu, Pasic és a Levante legelszántabb hazárdőrjei voltak.

A Liga első összeütközése a Magyar Külüggyel mindjárt Rothermere lord híres cikkének megjelenése után történt. Arról volt szó, hogy a sajtómágnást oda kell szegezni egy ízben vallott magyarbarát álláspontjához. Köszönő iratot szerkesztettünk, melynek íveit szétküldtük az országban. 1 500 000 magyar ember írta alá. Az íveket bőrbe köttettük: huszonöt hatalmas fóliáns lett belőlük, melyeket teherautón kellett szállítani.

Az Interparlamentáris Unió magyar tagozata, mely a köszönőirat kézbesítését vállalta, abban állapodott meg a lorddal, hogy az ünnepélyes átadás Párizsban fog végbemenni. (A lord választotta ezt a helyet.) Ekkor azonban akcióba lépett a párizsi magyar követ. Kétségbeesetten kért, fenyegetett és tiltakozott, hogy álljunk el veszedelmes tervünktől, mert annak kiszámíthatatlan következményei lesznek. A magyar külügyminiszter egy nézeten lehetett vele, mert sietett több magyar urat, aki önként csatlakozni akart a küldöttséghez, lebeszélni és elkedvetleníteni.

Nem akartuk azzal kezdeni, hogy coram populo hajba kapunk a magyar kormánnyal, tehát megváltoztattuk a tervünket, és megkértük a lordot, fogadja Londonban a küldöttséget.

A huszonöt fóliánst a St. James Sguare-en álló ősi Warwick House-ban vette át Rothermere. A palota, melynek tulajdonosa a lord fia, Esmond Harmsworth, park közepén emelkedik, ami London eme részének fantasztikus telekárai mellett elképzelhetetlen fényűzés. A lord átvette az ajándékot, melynek híre akkoriban bejárta az egész

144
világsajtót, átvette anélkül, hogy a föld megnyílt volna, vagy az égbolt Warwick House-ra szakadt volna.

Mikor egy ízben elég naivul eldicsekedtem a magyar külügyminiszter előtt, hogy a brit alsóházi magyarbarát csoportnak immár kétszázhetven képviselő tagja van, őexcellenciája könnyedén legyintett, És azt mondta:

— Lehet, de jelentéktelen emberek!

A magyarbarát tagjai közül azóta öten lettek a brit világbirodalom miniszterei. De jelentékteleneknek kellett lenniök, mert rokonszenveztek Magyarországgal.

Az alsóházi csoport toborzása nem kis részben Hordóssy Iván, a Liga londoni titkárának érdeme volt. Midőn Angliában jártam, elámultam, Hordóssy milyen remekül ki tudta építeni a revízió hadállásait. Kitűnő összeköttetései voltak politikus és sajtókörökben. Egyebek közt bejáratos volt MacDonald miniszterelnök otthonába, és a miniszterelnököt ő győzte meg a határrevízió elkerülhetetlen voltáról. Ezeket tudva, a szíves olvasó elgondolhatja, milyen hatással volt reám, midőn egy nap a külügyminiszter magához kért Budára, és azt követelte tőlem, hogy sürgősen hívjuk vissza Hordóssyt Londonból.., Azt mondta: a londoni magyar követ ultimátumot adott, hogy vagy ő hagyja ott Londont, vagy Hordóssy. A követ nagy befolyású és gazdag arisztokrata volt. Sajnos, a Ligának végül is engednie kellett. Hordóssy fájó szívvel elhagyta Londont. Vajon mit adtak volna a csehek vagy románok egy Hordóssyért?

Az első magyar államférfi, aki megértette, hogy vannak külügyi téren olyan teendők, melyekkel a hivatalos kormányszerv nem foglalkozhat, azokat tehát társadalmi szervezettel kell végeztetni, gróf Bethlen István volt

Rá következő tavasszal lord Rothermere fia, Esmond Harmsworth, Budapestre látogatott. Ward-Price társaságában érkezett, az utat saját repülőgépén tette meg. Harmsworth a legjobb fajta oxfordi típus, az angol luxus-embertenyészet diadala: szép, nyílt arcú, magas növésű, karcsú szalonatléta. A budapesti közönség rivalgó lelkesedéssel köszöntötte: ez nemcsak egy boldogító eszme megtestesítőjének, hanem a délceg fiúnak is szólt.

Budapest úgy bánt a lord fiával, mint egy átutazó fejedelemmel,

145
mégpedig diadalmas fejedelemmel. Lakomák a Gellért Szállóban, majd a Nemzeti Kaszinóban (ahol Apponyi gróf köszöntötte Shakespeare nyelvén), miniszterelnöki estély és díszelőadás az Operában — ki kívánhat ennél többet?

Budapestről Szegedre mentek az angol vendégek, ott a környékről beözönlött nép százezrei ünneplőruhában, zászlók alatt, zenélve és

énekelve vonultak el Harmsworth előtt. A Hortobágyra is ellátogattak még a vendégek, azután visszarepültek Angliába.

A vendégszeretetnek ez a magyaros túlzása később kínos félreértéshez vezetett, Egy fényes tehetségű, de fegyelmezetlen fantáziájú magyar vezérpublicista meglátogatta a lordot skóciai kastélyában, és elragadtatva a pazar vendéglátástól, beállt king-makernek és felajánlotta házigazdájának Szent István özvegységre jutott koronáját.. ,
Magyar ember a szónoki külsőségekből automatikusan lehámozza a dekoratív túlzásokat; az angol ember azonban hajlandó komolyan venni azt, amit komoly ábrázattal mondanak neki.

A boszorkánytánc utolsó figurája alkalmasint az volt, mikor gróf Apponyi Albert nyilvánosan a kalandorság bélyegét sütötte rá azokra, akik a Szent Koronával házaló körútra indultak.

Lord Rothermere megértette, hogy a budapesti szélkakasok olyan kincset kínáltak fel neki, amely tőlük maguktól elérhetetlen távolságban van, és éles eszű férfi létére levonta méltatlan helyzetéből a következtetéseket, és lerázta magáról a komédia szereplőit. Mivel azonban Magyarországon már híre ment az ő nagy vagyonának – ez a vagyon világviszonylatban is hatalmas! -, jó ideig nem akart még véget érni londoni szállásán azoknak a búsmagyaroknak felvonulása, akiknek némi királyválasztási költségre lett volna szükségük.

Egy nap a következő táviratot kaptam a lordtól:

"Boldog lennék, ha önt és Eckhardt dr.-t e héten Londonban láthatnám, Rothermere."

Már csak három-négy napunk lévén a hét végéig, Eckhardt Tiborral ketten repülőgépre ültünk, és elszálltunk Londonba. Bécsen át Berlin-Tempelhofba mentünk, ahol megebédeltünk, Rotterdamban teáztunk, és bár mindegyik helyen egy-egy órát vesztegeltünk, még sütött a nap, amikor a croydoni repülőtérről Londonba autóztunk.

Croydonban Hordóssy Iván és Fodor, a lord magyar titkára várt

minket. Fodor megmondta, hogy a lord holnap délben szeretne látni. A Savoy-ban szállásoltak el. Ez az amerikaiak szállodája: jó és drága. A szálloda földszintjén kaptunk fürdőszobás lakosztályt.

A lord, bár, miként említettem, övé a Warwick House, kényelmesebbnek találja a szállodai életet, és kibérelte magának a finom és csendes kis Splendid egyik emeletét. Néhány titkára és gépírónője társaságában tanyázik ott, és vagyonának adminisztrációjával foglalkozik. Ez az elfoglaltsága körülbelül igénybe veszi minden idejét; neki távoli földrészeken vannak földbirtokai, erdei, ültetvényei, házai, gőzhajói, vasúti hálózatai, tőzsdei érdekeltségei. A hatalmas lapkonszern, mely testvérbátyától, lord Northcliffe-től maradt reá, vagyonának csak egyik töredéke, és úgy látszik, nem is túlságosan izgatja, legalább a Daily Mail óriási újságházában, ahol hatvan rotációs gép zakatol és bömböl, azt mondták nekünk a szerkesztők, már hónapok óta nem látták a gazdájukat.

Másnap délben, mikor a Savoy gumival burkolt udvarán felkapaszkodtunk a Daimlerre, melyet a lord londoni tartózkodásunk idejére rendelkezésünkre adott, a vén sofőr jelentette, hogy várnunk kell, a rendőrség elzárta az utcát. V. György király egy újonnan épült gyarmati palota avatására megy, útja a Strand-en vezet végig, ezért kellett elzárni London egyik legforgalmasabb útját. Nem sokáig vártunk, már jött is ő brit felsége. Négylovas a la Daumont-fogaton, fehér parókás, vörös frakkos fullajtár a nyerges ló hátán, a király és

hadsegédje tábornoki díszben, egy második a la Daumont-fogaton Mary királyné hajtat, ő is, a mellette ülő hölgy is erősen befűzött derékkal, nyitott, nagy csipkeernyővel, békebeli kalappal.

A kíváncsiságtól dermedt csendbe, kurta trappban, belekocogott a középkor... Vannak patetikus gesztusok, amelyek, ha egyszer idejüket múlták, maguktól komikussá válnak. Ami száz esztendővel ezelőtt a fejedelmi pompa netovábbja lehetett, az ma, a motor és a gyorsaság századában, egy vidéki cirkusz szegényes felvonulása.

Rothermere lord a Splendid második emeletén várt minket. Magasra nőtt, atlétatermetű férfi. Arcvonásain különös módon keveredik két ellentétes típus; az egyik angolszász, a második egzotikus, de nem tudom, miféle; semmi esetre sem szemita, nem is negroid, inkább talán indián. De ezek önkényes megállapítások! A modora sem az, amit a kontinensen angolosnak neveznek; az impulzív,

147

minden külső benyomásra rögtön reagáló vérmérsékletével lehetne délfrancia vagy akár bácskai úriember.

Úgy látszik, már túlesett a királykomédia okozta kedvetlenségén, és most megint hajlandó befogni lovait a revízió szekerébe, ami neki mégiscsak tekintély kérdése. Láthatóan meg volt elégedve a részletes beszámolóval, amit Eckhardt a Liga eddig végzett és a jövőre tervezett munkálatairól előterjesztett. Együtt villásreggeliztünk a Splendid nyilvános éttermében, ahol hármunkon kívül alig volt eleven lélek. Este mi, magyarok, színházba mentünk, Molnár Ferenc Swan (Hattyú) című vígjátékát néztük meg, jó előadásban.

Párizsban, Bécsben, Berlinben vagy Rómában hamar eligazodik az utas, ezek egységes terv szerint épültek egy-egy központ körül; London azonban olyan, mint egy állattüdő, se eleje, se vége, csupa egyforma sejt. Néhány tucat város, mely egymástól függetlenül, sőt egymás ellenére fejlődött.

A háború előtt több ízben jártam itt, és most tudomásul kellett vennem, hogy az angol élet is nagy változásokon ment keresztül. Mikor harminc évvel ezelőtt ifjabb Hegedüs Sándor társaságában ideérkeztem, a Trafalgar Sguare-en laktunk, régi kis szállodában, és alighogy elfoglaltuk a szobáinkat, már sietve jött a szobapincér, bibliával a kezében, és azt a kandalló párkányára tette. A szentírás akkor még hozzátartozott egy londoni hotelszoba fölszereléséhez.

Négylovas mail-coachon kocogtunk akkoriban Londonból Stratford-on-Avon-be, Shakespeare szülőhelyére, és valahányszor útközben behajtottunk egy-egy vidéki postaszálló udvarába (amely udvarok ma is szakasztott olyanok, mint a százéves színes metszeteken), kis groom szaladt elénk, neki az volt a hivatala, hogy lefogja a kocsiról lemászó lady szoknyáját, nehogy — Isten ments! meglássák a bokáját, (Akkor még a női bokában lakott a szemérem, azóta magasabbra költözött.) Mit szólnának vajon a századforduló Maudjai és Daisyjai, ha megtudnák, hogy leányaik egykor majd együtt fognak fürödni a férfiakkal, pontosan olyan merész trikóban, mint nővéreik a kontinensen?

Reggel Fodor, a magyar titkár, bemutatta nekünk a kuriózumok múzeumát, mely a lordhoz érkezett magyarországi ajándéktárgyakból alakult. Díszes albumok és cifrán faragott pásztorbotok, allegorikus szobrok, melyek részben a négerplasztika technikáját mutatták

148

— pipák, fokosok, kulacsok, mezőkövesdi menyecske- és csikósbabák,

ódák és himnuszok cifra kéziratai, népies hímzések, tökmagból szerkesztett koronák és egyéb csudák, százféle elképzelhetetlen kacat, amit Magyarország vidéki fészkeiből a hazafias lelkesedés küldött Rothermere címére.

Az egész nagy gyűjtemény a londoni környezetben idegenszerűen primitív, kissé barbár és erősen orientális benyomást tesz. De azért megható, szívbemarkoló: egy bajba jutott nép ezerhangú jajkiáltása őhozzá, akiről feltételezi, hogy tud segíteni. És bizonyítja a lord népszerűségét, amely e pillanatban szinte már versenyre kel Kossuth Lajoséval.

Fodor elmondta, hogy Magyarországból ma is ezerszámra érkeznek a pénzkérő levelek. A lord eleinte válogatott a segélyre szorulók közt, de ma már belecsömörlött, és fel sem bontja a borítékokat. Talán az utolsó, ami a kezében volt, egy magyar amazontól! származott, a hölgy pénzt kért, hogy írlandi vadászlovat vehessen magának! A revízió szempontjából annyiban volt égető szükség az írlandi táltosra, mert külföldi vadászatokon lehetne vele lovagolni, ami emelné a magyar név tekintélyét...

Mikor megkérdeztem, hol vannak a fóliánsokba foglalt köszönőiratok, megtudtam, hogy azokat családi kastélyában őrzi a lord. Meg is érdemlik, hogy megbecsüljék, nem hinném, hogy a világ teremtése óta újságcikkre ilyen válasz érkezett volna.

A napot látogatásokkal töltöttük. Londoni barátaink útmutatása szerint olyan közéleti vezérférfiakat kerestünk fel! akik nyilvánvalóan magyarbarátok, vagy akikből, némi udvariassággal, magyarbarátokat lehet formálni. Ez alkalommal újból tapasztaltam, Eckhardt mennyire az angolok ízlése szerinti férfi. Rothermere lord azt mondta róla: "a magyar kormány nem is csinálhatna okosabb dolgot, mint hogy Eckhardtot küldje Londonba követnek". Tibor azonban hallani sem akart ilyesmiről, ő akkoriban a feje búbjáig elmerült a belpolitikában.

Estebédre a lord meghívott minket a Ritz-Carltonba. Négyen ültük körül az asztalt, a negyedik Ward-Price volt, a lord bizalmasa és a Daily Mail főszerkesztője. Bár nem sokat szerkeszt, inkább politikai nagyriportot csinál, többnyire úton van, személyesen ismeri a világ politikai notabilitásait, és különleges adománya, hogy szenzációs

nyilatkozatokat tud belőlük kicsiholni. Egyébként nyelvtehetség és a charmeur-típus képviselője, ami Angliában ugyancsak ritka.

Beszélgetés közben Rothermere odavetette a kérdést: a Ligának nincs-e pénzre szüksége? Éltünk az alkalommal, hogy nyomatékosan óvjuk minden magyartól, aki pénzt kér tőle. Bármilyen indoklással kérik is, őlordsága vegye tudomásul, hogy azok kivétel nélkül kalandorok,

A japán Tenno fivére nagy kísérettel Londonban időzött hogy hivatalos látogatást tegyen György királynál. Ezen az estén fogadás volt az udvarnál, utána a kíséret tagjai, japán hercegek, márkik, kegyelmes urak, a hölgyeikkel együtt eljöttek a Ritzbe. És mivel a hölgyek tudták, hogy itt kitűnő jazz-band játszik, magukkal hozták a foxtrott-korban lévő adjutánsokat és titkárokat. Az urak frakkba öltöztek, és vannak köztük furcsán elhízott gnóm-alakok, a hölgyek azonban nemzeti kimonóban jöttek, és egytől egyig bájosak voltak.

Másnap Eckhardt vasúton elment Wimbledonba, ahol egy izgalmasnak ígérkező teniszmérkőzést óhajtott végigdrukkolni, mi ketten pedig Hordóssy Ivánnal a városban kalandoztunk. Megfordultunk

természetesen a Hyde Parkban is, ahol nem mulasztottuk el fölkeresni a szónokok tisztását, Az olvasó tudja, hogy őst hagyomány szerint ott mindenki szabadon beszélhet arról, ami a szívét nyomja. Többnyire szélsőséges politikai és vallási kérdéseket szoktak feszegetni.

Hallottunk egy kommunista agitátort, akit nem lehetett érteni, mert az Üdvhadseregnek négy hölgye túlénekelte a szónokot. A kommunista dühében csikorgatta a fogát, de tehetetlen volt a hölgyekkel szemben.

Megálltunk egy fiatal hindu előtt, alkalmasint egyetemi hallgató volt, akit turbános és olajos arcbőrű fiatalok fogtak körül. Azt fejtegette éppen, milyen igazságtalan az angol közvélemény, midőn en bloc barbároknak nevezi az ázsiai népeket. Angliában vannak művelt rétegek, de a nagy többség szellemi élete alatta marad az indiainak.

— Mire büszkék önök? — kiáltotta oda egy csomó matróznak, akik pipával az agyarukban és zsebre tett kézzel bámészkodtak. — Büszkék a kultúrájukra, a nemzeti irodalmukra? Ki a legnagyobb angol író? Shakespeare, nemde? De hiszen önök nem is ismerik Shakespeare-t, csak hencegnek vele! Kérem, nevezzen meg nekem egy Shakespeare-művet.

150

A felszólítás egy buldog-képű matróznak szólt A tengerész, aki bizonyára száz dolgot tudott, amiről az irodalomprofesszoroknak sejtelmük sincs, nem volt Shakespeare-specialista, és beérte annyival, hogy hegyeset köpött, és megvetően legyintett a gorilla-mancsával.

A hindu ekkor elhibázta a dolgát, mert a mutatóujjával megbökte a mellettem álló Hordóssyt, miközben gúnyosan vigyorgott. — Talán ön, Mister? - Hordóssy Iván ekkor úgy kezdte szórni a színdarabcímeket, mint a gépfegyver az acélgolyókat: Hamlet, Othello, Cymbeline, King Lear, Romeo and Juliet, Macbeth... A turbánosok elképedve néztek össze, de ekkor a szónok észbe kapott

— Ön nem angol, uram! Vallja be, hogy nem angol.

— Magyar vagyok! — mondta Hordóssy. - A hinduk fölkacagtak örömükben, mi pedig sietve elvonultunk a helyszínről,

Autóba ültünk és a Temze folyásával szemben, Richmond, Hampton Court, Windsor, Castle és Eton érintésével elrobogtunk Maidenheadbe. Némi trianoni irigységgel a szívemben néztem a jómód, a béke, a polgári önérzet változatos képeit. A Great Parkban szaladgáló gyermekcsapattal találkoztunk, néhány dámvad üldözte őket. A gyermekek nyalánkságokat hoztak magukkal, és a szarvasok osztozkodni óhajtottak velük.

Etonban, a híres iskola székhelyére érkezve, ugyancsak furcsa jelenetnek voltunk tanúi. Vagy húsz cilinderes és fekete zsakettes Eton-boy fölmászott egy hatalmas szilfára, és megszállta annak terebélyes ágait. Úgy kuporogtak egymás mellett, mint fekete csókacsapat. Autóverseny folyt az úton, és a fiúk, akik természetesen sportemberek és motorszakértők, az esedékes versenyzőket lesték,

Maidenheadben a folyó partján ebédeltünk a Ray Mead-ban. Azért említem, mert a kocsma szintén zárt klub, és aki ott ebédelni akar, annak forma szerint be kell lépnie a klubba. Két fekete kabátos úr áll a pénztár mellett, azok végigmustrálják a jelentkezőt, azután vagy beajánlják vagy nem; akit bevettek, az tagdíj fejében lefizet valami potomságot. A ceremónia arra való, hogy ruházkodás szerint megválogassák a közönséget. (Ámbár úgy lehet, hogy a cut-away-os gentlemanek és a nejlonharisnyás ladyk közt is akad kivetni való.)

Meg kell jegyeznem, hogy a Temze folyam amilyen komor és józan a hidak tájékán, olyan bájos, szelíd romantikával telített tájképeket

produkál Richmondtól fölfelé, A víz hemzseg a vadevezősöktől,

151
majd minden londoni kereskedősegédnek van egy csónakja, egy fehér flanelruhája és egy csinos Gwendolynja, akinek segítségével sportszerűen eltölti szabad délutánját.

Másnap délben a Savoy-ban együtt ettünk egy horvát és egy montenegrói emigránssal, Krnyevics úrral és Popovics ezredessel, délután pedig búcsút mondtunk a lordnak, aki ez alkalommal megjósolta nekünk, hogy tíz éven belül Magyarország mindent vissza fog kapni, amit Trianonban elvesztett. Ő természetesen úgy képzelte, hogy a brit kormány fogja kezébe venni a revíziót, hogy elejét vegye újabb politikai bonyodalmaknak.

Rothermere lord szeretett jóslatokat mondani, és azokat gyakran terminusokhoz kötötte, ami nagy politikusoknál elég ritka szokás. 1931. újévre például azt írta nekem, hogy "Magyarország három és fél milliónyi idegen uralom alatt szenvedő fiát egy évtizeden belül visszakapja." 1936. április 21-én így írt a Daily Mail-be: "Kijelentem, hogy Magyarország még ebben az évtizedben visszanyeri méltó helyét a középeurópai nagy nemzetek sorában." 1937 karácsonyán így üdvözölt engem: "Fenntartom szilárd meggyőződésemet, hogy a rendíthetetlen kitartás, mellyel a magyar nép és kormánya már oly hosszú idő óta viseli meg nem érdemelt balsorsát, végül is meghozza jutalmát."

Hazamenet Falkestone-on át utaztunk a kontinensre, azt hiszem, Arany nyílnak hívják a luxusvonatot, mely elképzelhetetlen kényelemmel szállítja utasait; onnan mail-boaton Boulogne-ba mentünk. A hajó teli angolokkal, a legtöbbjének horgászó felszerelés volt a legféltettebb poggyászdarabja. Állandóan arról tanakodtak: lesz-e kellő mennyiségű pisztráng a Svájci hegyi patakokban? (Hogy mennyi gondja van egy angol alattvalónak!)

Meg lehettünk elégedve utunk eredményével, főleg azért, mivel sikerült találkozót előkészíteni a lord és gróf Bethlen István között. Rothermere ugyanis mind ez ideig tartózkodónak, sőt bizalmatlannak mutatkozott a magyar miniszterelnökkel szemben. Azt hiszem, Bethlen puskaporát a királykeresők áztatták el. Rövidesen megvolt a találkozás Veneziában, ami nemcsak eloszlatott minden félreértést, hanem a lordot a miniszterelnök barátjává és lelkes tisztelőjévé tette.

Összefüggően kívántam elmondani a revízióra és lord Rothermere-re vonatkozó ügyeket, ennek kedvéért összekapcsoltam olyan

152
eseményeket is, melyek az időben távolabb esnek egymástól. Most vissza kell térnem néhány közbeeső dologra.

Mindenekelőtt a Mikszáth Kálmánról mondott emlékbeszédemre!

Mikszáth Kálmán külső és belső egyénisége az elképzelhető legnagyobb ellentéteket egyesítette magában. Az arca és termete inkább kirgiz főnökre emlékeztetett, mintsem magyar úrra. Pedig az övé volt az ország egyik legélesebb és legfinomabb elméje. Egész életén át palócosan beszélt, pedig több időt töltött Budapesten, mint Nógrádban, sőt évekig élt Szegeden, abban a városban, ahol a legkeményebb fejű sváb gyerek is megtanul alföldiesen beszélni és gondolkozni. Mikszáth, amióta ismertem, mindig politikusok társaságában volt, de nemigen vett részt az országos politika intézésében. Pedig nem ismertem embert, aki olyan jól belelátott volna a ködös jövőbe, mint ő,

Tizennyolc esztendővel a költő halála után, a Tudományos Akadémia 1928. évi nagygyűlésen mutattam be az emlékbeszédemet. Ha

mostanában megint eszembe jut a dolgozatom, pirulok, és az az érzés gyötör, hogy meg kellene követnem a Nagy Palóc szellemét. Nem azért, amit megírtam, inkább azért, amit elhallgattam. Ma tudom, hogy összes prózaírónk közt ő a legmagyarabb. Nem programszerűen, nem sallangosan az, hanem a vére vegyi összetételénél fogva; annyira magyar, amennyire orosz Dosztojevszkij vagy Csehov.

Magyarországon minden igaz író kezében ott van a vészharang kötele, mert a költő rettegve látja azt, amiről a politikus nem óhajt tudomást venni; hogy ez a szegény keleti vándorraj, miközben egymást üldözi és egymás elől menekül, a halálos szakadék felé ostorozza lovait. A nagy derűlátó Jókai könyvei is teli vannak a nemzeti bomlás sirámaival. Például Fráter György-ében vagy A jövő század regényé-ben, az időrendi távolság nyújtotta szabadsággal élve, rettenetesen romlottnak, fegyelmezetlennek és életképtelennek festi a hazai társadalmat. Ő azonban csodaváró, ő mindig készenlétben tart egy Tatrangi Dávidot, aki a döntő pillanatban majd szivárványhidat fog építeni a szakadék fölött...

Mikszáth nem hisz csodatevő hősökben. Az ő hősei esendő emberek. Az ő regényei, de kisebb elbeszélései hátterében is, félelmesen és mégis elbűvölően, világít a magyar alkony komor fénye. Az ő emberei, kicsinyek úgy, mint nagyok, mind a vállukon hordanak egy-egy darabot a magyar végzetből, Ha történetesen tótokról ír,

153

azoknak a feje fölött is a magyar sors feketedik. Mikszáth tragikus égboltja alatta nők szívfájdítóan édesek tudnak lenni, a férfiak pedig, ha csizmadiák is, démoni módon érdekesek.

Hősei, még ha jellemük telítve van is belső ellentmondásokkal, olyan maguktól értődően nőnek ki az anyaföldből, hogy a puszta megjelenésük igazolja és hitelesíti őket. Görgey alispán (A fekete város-ában) embert öl, és vérpadon hal meg, de mindegyikünk ismert ilyen erőből és fegyelmezetlenségből, szívből és brutalitásból összetett vidéki oligarchát, aki hasonló helyzetben éppúgy viselkednék. Vagy melyikünk kételkednék Dőry portréjának (Különös házasság) logikus és élethű voltában? Pedig ez a világirodalom egyik legcinikusabb alakja. Beszterce ostroma hősének rajza remek pszichopatológiai bravúr. Egy elmebeteg, aki a tomboló őrültség és a józan ravaszság végletei közt lendül ide-oda, az olvasó nem tudja, hol végződik a betegsége, és hol kezdődik az iróniája, és mégis az élet meggyőző igazságával hat.

Mikor én a Mikszáth-beszédemet írtam, még a saját akadémiai Jókai-emlékbeszédem hatása alatt voltam. Jókait én a világirodalom kertjében egészen kivételes jelenségnek tartom. Közelebb ál! a keleti mesemondóhoz, mint a nyugati íróhoz. El lehet képzelni a bagdadi mecset árnyékában, lábainál az inasgyerekkel, aki megfeledkezett mesteréről, a vőlegénnyel, aki megfeledkezett esküvőjéről, a katonával, aki megfeledkezett a szolgálatáról, mert valamennyi olthatatlan szomjúsággal hallgatja a Mesemondót.

Mikor emlékbeszédet mondtam fölötte, sem ismertetni, sem értékelni nem akartam, csak meghatott lélekkel hálát mondani az édes és boldog mámorért, mellyel az én nemzedékem vérét felforralta. Fájt nekem, hogy Mikszáth a bagdadi Mesemondóról írt életrajzában megmutatta a tündérmesék hősében a halandó és esendő embert. Ma azonban, miután egypár évtizeddel öregebb lettem, és egypár stációval tovább jutottam a tapasztalatok útján, ma úgy találom, hogy Mikszáth Jókai-életrajza igazi remekmű. Végig igazság. Alkalmasint azért is fájt, mert semmi sem tud olyan kegyetlen lenni, mint az igazság. De a Nagy Palócnak így kellett és csak így lehetett írnia Jókairól.

Ha én valaha más nézeten voltam: tévedtem. Ezt a tévedésemet óhajtom most beismerni a nyilvánosság előtt.

XII

Szólősgazda leszek. —
Bontják Himfy hegyét. - B. H. és P. H. —
Rám unt a rózsám.

Huszonkilenc őszén szőlőt szereztem a Balaton mellett. Mert az én szülőhazámban csak az megy megsüvegelni való ember-számba, akinek rendesen megkapált szőleje van. Mivel a verseci Várhegyen bajosan építhetnék magamnak présházat, tehát a Balaton körül kereskedtem. Leginkább a hegyek hegye, a Badacsony körül.

Csathó Kálmánnal és a feleségével lementünk körülnézni, melyik volna a megvenni való szőlő. A badacsonyi vármegyei úton, Lábdihegyen, pontosan a Szent Ignác-kápolna kapuja előtt, gumidefektünk lett. Miközben a sofőr fölszerelte a pótkereket, mi leszálltunk és a tájképet néztük. Azt hiszem, itt van a Balaton-vidék legregényesebb pontja. Szent Ignác mögött zöld szőlőtőkesorok kapaszkodnak fel a meredek lejtőn, fel egészen az óriás bazaltoszlopokig, melyek a hegy homlokát koronázzák, és itt még — hála Istennek! — sértetlenek.

Szemben alattunk, túl egy gólya-járta réten, mint színházban túl a zenekaron, Szigliget akácfaerdős halmai húzódnak. Együtt egy hasaló krokodilus profilját mutatják, mely orrát a tó vízébe mártja. A hüllő tarkóján fehérlik a csoda kedves Szentháromság-kápolna, melynek esti harangzsongása éppen most ide hallik; orrán sűrű sörte nő: ha közelről nézed, a szigligeti fasor jegenyéi. A krokodil háta mögött, mint színpadon a második díszletsor, van a szigligeti várhegy, mely nek romjai mögött éppen most hanyatlik le a naptányér. A várromot óriás sugárkoszorú ragyogja körül, az égbolt szelíd tündéri tényben lángol, ez a tájkép meghatóan bájos. A vidék teli van sárgarigókkal, tilinkózva hívják egymást, és válaszolnak egymásnak.

— Itt, vagy sehol másutt! — törte meg a csendet Aczél Ilona,

Egy öreg gazdaember, aki a kápolnával szemben nyíló kerítéskapuban pipázott, megkérdezte, hogy az uraságok talán szőlőbirtokot

155

akarnak vásárolni? Nem szaporítom a szót: megvettem a szőlejét, és nem dicsekszem vele, hogy olcsó vásár lett volna.

A "birtokom" a vármegyei úttól leszalad a szigligeti gróf rétjéig. Két nádfedelű, régi házikó már volt rajta, én még kettőt építettem, úgyhogy a négy házikó kis udvart fog körül. Az én lakóházamnak, melyet a vincellérek csökönyös nagyzolással "kastélynak" tisztelnek, pedig mondom: nádfedelű, gerendás parasztház — a tó felé kényelmes verandája van. Fóton, ahol gróf Károlyi Lászlónénak Suum cuigue néven hadirokkantakat foglalkoztató műhelyei vannak, szép cifra parasztbútorokat készítettek a szőlőm számára.

A birtokocska egy stilizált parasztgazdaság képét viselte. Ezt a hatást mi, a népi motívumok szándékos eltúlzásával és némi jókedvű torzítással, oda fokoztuk, hogy olyanféle otthon lett, mely önmagán nevet. Jó barátnők felváltva vállalták a háziasszony tisztét. Leginkább a testvérbátyám lánya, Paula húgom, és a család barátnője: a tudós dr. Tarcsay Izabella. Az utóbbi különösen kifogyhatatlan volt etnográfiai tréfák kieszelésében, és rásütötte vidám és elmés egyéniségének bélyegét Lábdihegyre.

Minden világi tudománya mellett vallásos volt, és kiterjesztette háziasszonyi gondosságát a tőszomszédságban lévő Szent Ignác-kápolnára

is. Gyönyörű oltárterítőt és remek Szent László-képet ajánlott fel a kis istenházának. Ha visszafelé gombolyítom az események fonalát, és eljutok az autódefektig, mely pont a kápolna ajtaja előtt állított meg, mégpedig abban a pillanatban, mikor Nyers uram, akinek eladó szőlője volt, ott pipázott a kapujában: hajlandó volnék egy kisebbrendű csodában hinni, amit Szent Ignác úr talán azért szerkesztett, hogy a szép és nemes vonalú, de bizony még elég üres kápolnája néminemű belső ékességhez jusson.

A "kastély" borospincéjében volt a hordók fölött egy hófehérre meszelt falsáv, mely a kihívó ürességével felébresztette bennem a szunnyadó alkotóművészt. Elkezdtem festeni: egy táncoló párt, körülöttük néhány muzsikáló cigányt és bámészkodó népet. A táncos előtt hajlongó prímásnak, bizonyos technikai nehézségek tapintatos elkerülése végett, a bal kezébe adtam a hegedűvonót. Ezt aztán a műbírálók alaposan leszólták. Mert ilyenek is voltak.

A badacsonyi bizalmi férfi, aki a pincekulcsokat őrizte, távollétemben boldog-boldogtalant Lábdiba csődített, hogy megbámultassa

velük a festményemet. A látogatók rögtön fölfedezték, és a saját műérzékükre büszkén, alaposan lecsepülték a balkezes cigányomat. Hogy ennek véget vessek, kis kartont adtam a vincelléremnek, hogy mutassa meg az okvetetlenkedőknek. A kéregpapírra szép nyomtatott betűkkel, ilyen szöveget írtam: "A cigány azért tartja bal kezében a vonót, hogy legyen a léhűtőknek min rágódniok." Több műbírálatról azután nem hallottam. A festményemnek azonban csakhamar gyászos vége lett, mihelyt a parádés pincémből rendes badacsonyi borospince lett, a fehér falak megfeketedtek, és a szüreti orgia eltűnt a balkezes cigányommal együtt a korom és szutyok alatt.

Sok író, művész és neves külföldi vendég fordult meg a szőlőmben. Majdnem azt merném mondani: a vendégkönyvemnek kultúrtörténeti becse van. Délután rendszerint autókirándulást tettünk a közeli Szigligetre vagy Keszthelyre, ahonnan a hévízi meleg tó csak macskaugrás. És végül a Bakony egyik legszebb részén keresztül Sümeg városába. Ez olyan, mint egy kedves kis süldőlány, aki magára vette a nagymama főkötőjét. Mindezek a helyek tele vannak Himfy könnyed és kesergő melankóliájával.

Hévíznek egypár évvel ezelőtt még volt egy igen kedves különlegessége: a kocsiállások fölött, hatalmas és részben már korhadó nyárfák ágain vagy egy tucat gólyacsalád fészkelt. A madarak nyugodt grandezzával szokták figyelni az emberek jövését-menését... Tavaly, amikor egy norvég vendégnek meg akartam mutatni a gólyakolóniát, elszomorodva tapasztaltam, hogy a fákat kivágták, a madarakat meg világgá zavarták. Valaki itt "rendet csinált"! Meg vagyok róla győződve, hogy minden fürdőhely, mely igényt emel az európai jelzőre, jókora anyagi áldozatokra volna kapható, ha biztosítani tudná magának azt a kedves különlegességet, amit Hévízen egy rendszerető magyar elpusztított.

Cerruti nagykövetet egy ízben feleségestül elvittem Sümegre. Ennek a bájos fészeknek, mely a török időkben a veszprémi püspök urak megvívhatatlan erődje volt, van egy hegytetőn álló festői romvára, van egy igen szép püspöki nyári palotája, és van két megnézni való temploma. Egyiket a padlótól a mennyezetig Maulbertsch mester álomszerűen finom freskói borítják. Olasz barátom bevallotta, hogy ennyi művészetet, szépséget és hangulatot sohasem keresett volna a félreeső városkában.

József Ferenc főherceg vőlegény korában Szászországba rándult, hogy meglátogassa a menyasszonyát. Anna főhercegnő tudvalevően szász királyi hercegnő. Útközben találkozott egy külföldön kallódó cigánybandával, és azt magával vitte. Úgy rendezte a dolgot, hogy a menyasszonyának meglepetést szerezzen. A királyi nyaraló társasága vacsoránál ült, midőn a cigány váratlanul rágyújtott az ajtó előtt a főherceg nótájára: Csak egy kislány van a világon...

A főherceg ezt a badacsonyi szőlőmben mesélte el, ahová a közeli Tihanyból áthozta a feleségét. – Tetszett a magyar muzsika? – kérdeztem a főhercegnőtől. – Hogy tetszett-e? Annyira megragadott, hogy menekülnöm kellett az ebédlőből az én szobámba, különben nem tudom, mi lett volna. Attól a perctől tudtam, hogy Magyarország az én hazám, másutt nincs keresnivalóm!

Anna főhercegasszony minden badacsonyi látogatása ünnepnap volt nekem és vendégeimnek, nem azért, mert fejedelmi vér, hanem mert a körme hegyéig csupa jókedv, szellem, eredetiség és szeretetreméltóság. Különös, azonban mindenki, aki Anna főhercegnőt személyesen ismeri, megerősítheti, a főhercegnő egyike a legmagyarabb asszonyoknak, aki Budapesten látható – magyar a külsejére, beszédjére és gondolkodására nézve.

A balatoni szezon másik dicsősége Bajor Gizi. Nagyúri nyaralója áll a somogyi parton, de időnként átkívánkozik az én nádfedelű "kastélyomba". Mikor utoljára nálam járt, táviratilag egy órára kérte az ebédet, de kettőkor érkezett meg, mégpedig ötödmagával... A vincellérné, aki rám főzni szokott, öngyilkos akart lenni, de aztán meggondolta magát, és elég jó ebédet tálalt.

Bajort én kislánykora óta ismerem. Egyéniségének olyan gazdag a skálája, hogy a suszterinastól a nagyúri hölgyig minden jellemző tulajdonság elfér benne. Mikor Gyurkovics Micit játszotta, elképesztett azzal, hogy a harmadik felvonásban (a kislányok ekkor magukra maradtak) szabályszerű bukfencet vetett a színpadon.

Mint roppant helyes suhanclány állott előttünk, de aztán máról holnapra kibontakoztak rajta egy imádásra méltó úriasszony színei. Ahogyan a kertemben álló orgonabokor minden tavasszal meg szokott lepni az illatos virágözönével. A vonzóereje tulajdonképpen nem is a nőiességéből, inkább az emberi mivoltából fakad. Minden és mindenki érdekli; testvériesen érez minden földlakó iránt. Igaz, az

életet és az embereket a torzképrajzoló szemével figyeli, de a karikatúrái sohasem bántók, ő a modelljét is meg akarja nevetteti. Egyébként a legbőkezűbb jótékony lélek, akiről tudok...

(Mikor ezeket a sorokat nyomdába adom, ez a pompás asszonyvirág már a farkasréti sírkertben pihen. Váratlan halála a fájdalom orkánjaként rázta meg az országot. A halál orvul támadt reá. Távozásával az élet mindenesetre hidegebb és homályosabb lett.)

És amikor a badacsonyi présházad árnyékos verandáján procul negotiis szívod a jól szelelő pipádat, egyszerre csak rád csap a "közélet", rád csap minden kíméletlenségével és komiszságával.

Alighogy híre ment a szőlővásárlásomnak, két idevaló ősbirtokos megkért, "tegyek valamit" a képtelen barbárság ellen, mely oly kíméletlenül pusztítja a hegyet. A Freund Salamon cég óriás sebhelyeket robbantott máris a Badacsony bazaltábrázatán. Ezeket a förtelmes forradásokat kilométeres távolságból már felháborodva és elszomorodva látja az utas.

Tudni való, hogy bazaltkő mérhetetlen tömegben van a Balatonvidéken, Magyarország legszebb formájú, a költészet aranyrepkényétől körülölelt hegyét azért kell pusztítani, mert lejtőjéről egyenesen a vasúti kocsikba lehet gurítani a törmeléket, ami métermázsánként valami haszontöbbletet jelent.

Hogy a Badacsony megcsonkítása nemcsak egy poéta idegeire megy, hanem hogy az nagy nemzeti értékek nyilvános és cinikus elpusztításával ér fel, azt két külföldi tekintély nyilatkozatával tudom igazolni.

Dr. Strache a Jahrbuch der Geologischen Reichsanstalt-ban így Ír: "A három bazaltcsoport közül főleg a középső, a balatoni csoport az, mely a vidéket olyan sajátszerű, szép geológiai jellemképpé változtatta át, amilyen a Föld semmiféle bazaltterületén nem található hasonló eredeti tisztaságban."

Dr. O. Herr pedig, a porosz természetvédelem miniszteri biztosa, egy magyar geológus kollégájához írt levelében így számol be badacsonyi benyomásairól: "Kétségkívül a legérdekesebb vulkánvidék, mellyel Közép-Európában bírunk. Sokkai érdekesebb, mint az előttem jól ismert Eifel-vidék, melyet Németországban úgy szoktak emlegetni, mintha ez volna a par excellence vulkánvidék. Kár, hogy

159

a sziklákat féreg rágja: mindenütt láthatók a romboló munka nyomai! Helyrehozhatatlanul elpusztítják ezeket a szépségeket; a magyarok elkésetten be fogják egyszer látni, milyen drága kincseket semmisítettek meg."

Azt hiszem, ilyen vandál módját a nyerészkedésnek, a nemzeti értékeknek egyesek javára ilyen kíméletlen kiuzsorázását semmiféle kultúrországban nem tűrnék meg. Próbálja meg a badacsonyi cég és csináljon kőbányát a rajnai Loreley vagy a Vierwaldstátti-tó Tell-sziklájából, majd ki fogják tanítani, mi a különbség Magyarország és Európa között.

Megnyergeltem tehát Rocinantémat, és fölvettem a harcot a Badacsony hegy szépségének, illetőleg a nemzet jó hírének megvédéséért. Mivel nagyon feldühített a badacsonyi botrány, vitriolba mártott tollal írtam róla a Budapesti Hírlap-ba. Többek közt így: "A gyár, mely a cégnek a robbantóanyagot szállítja, büszke lehet patronjainak pusztító erejére. Azok nemcsak a hegyet zúzzák darabokra, de sebet ejtenek minden tisztességes magyar ember jó hírén is, mert országvilág előtt azt a látszatot keltik, hogy a mi fajtánk nem méltó ennek az istenáldotta országnak természeti kincseire. "

Más alkalommal: "Tegyük fel, a főváros egy nap megbolondulna, és bérbe adná a budai Halászbástya köveinek kitermelési jogát, és Freund Salamon kőbányát csinálna Schulek architektúrájából: ez ártatlanabb dolog lenne, mint az, ami ma a Badacsonyon folyik, mert a Halászbástyát egy eljövendő kor a régi tervek alapján újból fel tudná építeni, de a Badacsony hegyét soha senki sem képes restaurálni."

1929-ben végre sikerült a badacsonyi kérdésben "országos határozatot" kieszközölnünk! A törvényhozás megmozdult, és Östör József barátom nyolcvanhét országgyűlési képviselő aláírásával javaslatot terjesztett a Ház elé, amely szerint: "A Képviselőház fölkéri és utasítja a kormányt, hogy három hónapon belül terjesszen törvény javaslatot a törvényhozás elé a Balaton természeti szépségeinek, különösen a kibányászással eléktelenített és csúffá tett Badacsony és más hasonló szépségű hegyeinek hatásos megvédése és a további pusztítások megakadályozása tárgyában."

A képviselőház egyhangúan elfogadta az indítványt, ugyancsak egyhangúan a felsőház is, ahol én voltam az előadó. Az indítványból

160
"Országos határozat" lett. Egyik miniszter a felsőház folyosóján azt kérdezte tőlem: miféle alapból gondolom a bányavállalatot megváltandónak? Mire felvilágosítottam, hogy megváltásra egyáltalán nincs szükség, a Freund cég bazalttörmelékének fő és mondhatnám egyetlen fogyasztója maga az állam, és ha a kormány eltiltja a MÁV-ot és az útépítő vállalkozókat attól, hogy állami építkezéseknél badacsonyi bazaltot használjanak, magától véget ér a hegy pusztítása.

Mindenütt másutt a világon a törvényhozás két házának egyhangú állásfoglalásával végleg el lett volna intézve az ügy; nem úgy Magyarországon, amely ország tudvalevően azzal dicsekszik, hogy övé a kontinens legrégibb alkotmánya. Itt megeshetett, hogy a kormány sohasem terjesztett törvényjavaslatot a két Ház elé, és tíz-tizenkét esztendővel később Freund Salamon és társai még vígan robbantották a hegyet. És ma is robbantják még, ha ugyan bele nem untak.

Badacsonyi birtokos-barátaim továbbra is sürgettek, ne engedjem elaludni a bazalt-kérdést. Én időközben az egymást felváltó miniszterek és államtitkárok közül többet is igyekeztem megnyerni ügyünknek; el kell ismernem, mindegyik harciasan nekigyürkőzött, hogy majd ő megmutatja! – de azt is meg kell állapítanom, hogy egyik sem tett semmit. Mivel az ügy valósággal megvadított, elhatároztam, hogy újabb akciót indítok, és ezúttal a közbotránytól sem riadok vissza. Az volt a tervem, hogy az újságokban nyílt leveleket intézek az ügyben anyagilag érdekelt notabilitásokhoz. Ha sajtóperre kerül a dolog: annál jobb!

Mindenekelőtt arra kértem a két badacsonyi ősbirtokost, aki annyira azonosította magát a megcsúfolt heggyel, adjanak nekem írott megbízást, hogy igazolhassam, közérdekről van szó, nem az én privát mulatságomról. De ettől úgy megriadtak a magyarok, mint az ördög a szenteltvíztől. Egyikük sem akarta aláírni, és egyikük sem említette többet a bazalt-kérdést. Féltek Esterházy hercegtől. Hogy miért, az titok előttem. A hercegi uradalmak egy-két főtisztje maga érdekelve volt a bányavállalatnál, de azt hiszem, a herceg tudtán kívül.

A hegyet tehát tovább bontják, és lehet, hogy unokáinknak már csak egy, a sakálok által lerágott bazalt-dög fogja hirdetni, hogy itt emelkedett egykor a költők által megénekelt Badacsony hegye!

Meg lehet menteni ezt az országot?

161
Mint politikus az országos határozatommal együtt megbuktam, mint író azonban kétféle "sikert" szereztem ebben az esztendőben. A kormányzó úr a nyakamba akasztotta a Corvin-láncot, a Tudományos Akadémia pedig a Vargha Gyula halálával megüresedett másodelnöki székbe ültetett.

Elhibázott lépés volt, hogy beálltam a Budapest! Hírlap-hoz főmunkatársnak. Vonzott a régi B. H. tekintélye, és tetszett a gondolat, hogy előmunkás lehetek abban a műhelyben, ahol egykor inaskodtam. Csakhamar tapasztalnom kellett azonban, hogy a tekintély kiszáradt, mihelyt Rákosi Jenő otthagyta az újságot. A B. H. ereibe a Rákosi-féle nemzeti sovinizmus öntött tüzes életerőt, a közönség másnak nem hitte volna el a "harmincmillió magyart", de Trianon óta a nemzeti túlzásnak ez a formája különben is túlélte magát.

Kötöttem magamat hozzá, hogy a nevem, mint "szépirodalmi

főmunkatársé" szerepeljen a lapon, hangsúllyal a szépirodalmi jelzőn; abban reménykedtem ugyanis, hogy ilyen módon elkerülhetem az ellenzéki újságok személyeskedéseit. Ebben aztán alaposan csalódtam, mert a túloldaliak rögtön úgy nekem estek, mint kutyafalka a rókának. Különösen egyik lap - nevezzük talán Hajnal-nak – sehogy sem tudta megérteni, magyar költő létemre hogyan adhattam el a függetlenségemet a kormánynak. A Hajnal úgynevezett független hírlap volt. Tudja a szíves olvasó, melyik a független lap? Az, amely sem a kormányt, sem a pártokat, hanem csak kiadójának bankszámláját szolgálja...

A Hajnal is azzal példálózgatott, hogy a B. H.-nak "homályos bevételi forrásai" vannak. Erre én egy cikkemben felajánlottam a B. H. üzleti könyveit, föltéve, hogy a Hajnal főszerkesztője ugyanezt teszi vállalatának könyveivel... Erre az ajánlatomra sohasem kaptam választ.

Egy nap, mikor befejezést nyert a kormány egyik nagyobb pénzügyi tranzakciója, valaki azt a megjegyzést hullatta el a szerkesztőségben, hogy a Hajnal tulajdonosa megint szép pénzt keresett... Ez szöget ütött a fejembe.

Fölsiklóztam Buda várába, és meglátogattam Szúdy Elemér barátomat, a miniszterelnökségi sajtófőnököt. Nyíltan megkérdeztem tőle, igaz-e a hír, hogy a Hajnal pénzt kapott a kormánytól? Szúdy

162

pedig arról nevezetes, hogy az újságíró kellékei közül mindegyiket elsajátította, csak egyet nem tudott megtanulni: hazudni...

Hát igen, vannak bizonyos földalatti csatornák, melyek a minisztériumból egyes ellenzéki lapokhoz vezetnek... Némely esetben az ellenzékiek nagy szolgálatot tudnak tenni a kormánynak, főleg a hallgatásukkal; ez néhanapján fontosabb, mint a kormánysajtó cikkezései...

Más szóval: a földszinten folyó korrupció alatt van még egy alagsor is, ahol a hatványozott korrupció mérges gombáit tenyésztik... Mi következik ebből a B. H.-ra nézve? A lapnak állandóan harcolni kell a "független sajtóval", mely rajta köszörüli élesre ellenzéki tekintélyét, a harcnak pedig az a taktikai módszere, hogy a B. II. alabárddal támad neki az ellenségnek, aki a kormány pénzén szerzett legmodernebb gépfegyverekkel fogadja. És mi következik rám nézve? Hogy sürgősen ott kell hagynom a B. H -t.

Bár ezzel eléje vágok az események folyásának, mégis elmondom, hogy midőn 1929-ben meghalt Rákosi Jenő, aki évek óta a Pesti Hírlap főmunkatársa volt, Légrády Ottó ajánlatot tett nekem, lépjek a Nagy Öreg helyébe.

Különösen rokonszenvessé tette nekem a szerkesztőségi légkört az a körülmény, hogy a főszerkesztő egészen a revízió gondolatának élt.

Tiltakozom a föltevés ellen, mintha ez "üzleti fogás" lett volna, amivel különösen a németbarát magyarok vádoltak. Sok éven át közel álltam Légrádyhoz, és tanú vagyok reá, hogy a legtisztább meggyőződését követte, midőn hatalmas erkölcsi és anyagi áldozatokat hozott a revízió ügyének. Díszes és költséges albumokat adott ki a világnyelveken a nyugati közvélemény tájékoztatása céljából. Angol, francia és olasz politikai előkelőségek budapesti látogatása alkalmával igen gyakran Ő volt a házigazda.

Mivel tudomásul kellett vennem, hogy újságcikkeim sokszoros visszhangot vernek fel az országos közvéleményben, megjött a kedvem,

és majd minden vasárnapi számban írtam. A cikkeimből a kiadóim két kötetre valót összegyűjtöttek; az egyik könyv revíziós elmefuttatásokat tartalmaz, címe: Napfelkelte előtt, a másiknak Gondok és gondolatok nevet adtam.

163
A szerződéses viszony, mely Légrádyhoz fűzött, csakhamar szoros barátsággá változott. Midőn Légrády Ottó érett fővel egy elragadóan szép fiatal leányt vett feleségül, én voltam násznagya, és három, ebből a házasságból született szép és eszes gyermeke közül kettőnek én lettem a keresztapja.

Régen tisztában voltam vele, hogy a házasság intézményét nem nekem találták ki, de kemény fogadalmat, hogy nem alkalmatlankodom többet sem papnak, sem anyakönyvvezetőnek, ennek az esztendőnek Szilveszter-éjszakáján tettem. Nincs kifogásom ellene, ha olvasóim szánakozó mosollyal fogadják azt a vallomásomat, hogy én akkoriban olyan szerelmes voltam, mint életemben még soha. Az ideálom, nevezzük Ginevrának, az úgynevezett jó társaságba tartozott, és nagystílű életet élt gazdag és gavalléros ura oldalán. Ő azonban gyakran rabságnak nevezte a házasságát, és azzal példálózott, hogy szabadulni szeretne. Utólag lehetségesnek tartom, hogy csak játszott a gondolattal, miként életében sok mindennel játszott, de én komolyan vettem, és mível éreztem, hogy fájdalmas volna tőle elszakadnom, jobb meggyőződésem ellenére szoktatni kezdtem magamat egy újabb frigy gondolatához. Hogy ez nem sikerült, annak a szilveszteri mulatság az oka.

Az esztendő utolsó estéjén vagy húszan, nők és férfiak, együtt voltunk egy vendégszerető házban. Ginevra, a legszebb termetű nő, akit életemben láttam, fehér selymet viselt, és szívfájdítóan karcsú volt.

Későn ültünk vacsorához, és éjfél tájban még asztalnál voltunk; Ginevra mellettem, a másik oldalán fiatal katonatiszt, egyike azoknak a luxusembereknek, akik soha életükben nem tesznek vagy mondanak figyelemreméltó dolgot, de ostobaságot sem. Mindenki kedveli, de senki egészen komolyan nem veszi. Ő ama bizonyos tizennegyedik, akit azért hívnak a társaságba, hogy a tizenhármas szám ne idegesítse a babonás lelkeket.

Ebben a pillanatban órával a kezében fölemelkedik a házigazda az asztal alsó végén.

— Hölgyeim és uraim, egy perc múlva éjfél... Még harminc másodperc... még húsz.... mindenki fogja a poharát, és most tessék fölkelni... Boldog új évet kívánok!

164
Általános zsibongás, széktologatás, pohárcsengés — az emberek ide-oda topognak, koccintanak, kezet fognak, nevetnek, a házastársak összeölelkeznek... Ebben a pillanatban azt látom, hogy Ginevra félig nyitott száját odakínálja a szomszédjának, nem nekem, hanem a másiknak, a kapitány úr pedig szabályszerűen szájon csókolja... Félreértés elkerülése végett megállapítom, hogy az évforduló pillanatában nem sötétítették el a szobát, miként sok helyen szokás, a csókot ragyogó csillárfény alatt adták... Ez olyan elképesztő vakmerőség volt, hogy szinte valószínűtlenül hatott. Ginevra, akiben egyébként megvolt a veszedelem sportszerű kedvelése, alkalmasint abban bízott, hogy aki az általános vidám zűrzavarban látott is valamit, nem mer hinni a tulajdon szemének. Húsz közül tizenkilencnél be is vált a számítása, de a huszadiknál, a féltékeny szerelmesnél, nem.

Fájó szívvel és egy vastag szivarral a fogaim közt letelepedtem egy félreeső kerevetre... Gondolkoztam. Mindenekelőtt elhatároztam, hogy nem fogok nyíltan szakítani a hölgyemmel, ezt az elégtételt nem adom meg annak a húsz rosszmájú magyarnak, akit Budapesten "a világnak" szokás nevezni.

Most már tisztán láttam Ginevra igazi alakját és éles világításban a kettőnk barátságát is. Mert én mindig helyesen ítélem meg a viszonyokat, de az éleslátásommal mindig megkésem. Nekem a feketekávénál jut eszembe, mit kellett volna a levesnél mondanom. Ginevra éveken át szenvedélyes forrósággal és fanatikus féltékenységgel ragaszkodott hozzám. Két évvel ezelőtt az életét is odaadta volna értem. Tavaly azonban csendben visszavette a szabadságát, azóta, mint szökött rabmadár, szeszélyesen és baljóslatúan csapong a fejem fölött.

Ginevra időközben rám talált, és hozzám telepedett a kerevetre. Száraz hangon azt kérdeztem tőle: jólesett-e a csók, amit a katonával váltott? Mosolyogva mért végig.

— Csók? Hogy én megcsókoltam volna valakit? Kedves barátom, maga álmodott!

Ez a vakmerő tagadás valósággal fejbe ütött... Ginevra azonban nyugodtan tovább beszélt:

— Kár volna azonban hajba kapnunk. Most sokkal komolyabb dologról van szó. Az uram újabban annyit gyötör a féltékenységével,

165

hogy azt a becsületes ajánlatot kell tennem magának: a jövőben legyünk jó barátok, ne szerelmesek.

Az ő ura! Annyira mentes volt mindennemű féltékenységtől, hogy meggyőződésem szerint az sem zavarta volna meg a nyugalmát, ha a szeme előtt csókolózunk. Én ezt sohasem voltam képes megérteni, mért egyébként gyöngéden bánt a feleségével, és elárasztotta ajándékaival. Azt mondtam Ginevrának:

— Drágám, annyiban rendben van a dolog, hogy vége a szerelemnek, de arról, hogy házibarát legyek maguknál, nem lehet szó. Én eddig Öleb voltam a maga szolgálatában, ne kívánja hát tőlem, hogy ezentúl házőrző legyek, aki az udvaron ugatja a holdat, és őrzi a maga és az utánam következő öleb nyugodt álmát. Nem, kedvesem, ha letelt a szolgálati időm, akkor én visszaveszem a szabadságomat.

— Én azt hiszem, maga ezzel tartozik nekem! — szólt Ginevra.

— Ha ez tartozás, akkor nem szándékozom megfizetni. - Sápadt arccal felkelt, és visszament a társaságához. Én pedig tudtam, most már meg fogjuk adni a világnak azt az elégtételt, amelytől én meg akartam fosztani. A szívem azonban fájt. A párbeszédünk folyamán egyébként kiéreztem a lényéből azt, amit eddig soha: acéléles és jéghideg elszántságot. Eddig mindezt puha selyem, sziporkázó elmésség és édes mosoly alá takarta...

Éveken át nem láttam többet Ginevrát. Elfelejtettük egymást, de azt hiszem "a bor ízét, amit vele ittam, érezni fogom a halálom óráján is" .

Ezt a zárszót Ginevra elégiájához 1946. március 15-én írom.

Miután évekig nem láttam nyugalmazott ideálomat, ma reggel a Zug-ligetben hozott össze vele a véletlen. Az elmúlt évek és a világtörténelmi viharok elfeledtették velünk az ízetlenséget,. Mosolyogva fogtunk kezet

Régóta özvegységre jutott, majd újból férjhez ment egy külföldi emberhez, aki fiatal és szegény. (Iehát szerelmi házasság!) A második ura egyik külföldi állam megbízásából jár Budapesten, és Ginevra vele jött. Bár túl van már élete tavaszán, még igen mutatós asszony.

Elkísértem egy darabon, és miközben beszélgettünk, újból meg-igézett a fanyarul Szikrázó elmésségével. Azt kérdeztem tőle, szokott-e még festeni — valaha elragadott minket a tehetségével -, és ő így válaszolt

— Csak harmincéves koromig festegettem, addig mindig vártam,

hogy valami Gauguin-csoda fog velem történni, de ma már tudom, csak annyi fog már velem történni, hogy vénasszony leszek. Tudja, mindabból, amire az emberek vágyakoznak, én már nem kérek semmit. Mert a fantáziámban minden megvolt nekem, minden élményen átmentem, olyan eleven és intenzív módon, hogy mindenre ráuntam, anélkül, hogy megkaptam volna.

A véletlen találkozás a gesztenyefasorban emlékeztetett reá, hogy meg kelt végül semmisítenem Ginevra leveleit, melyek több fiókot töltenek be a lakásomon. Éveken át valóságos levélzáport zúdított reám. Mindennap írt, néhanapján két-három levelet is, sót egy-egy álmatlan éjszakán egész füzetet töltött meg aforizmáival. Csodálatos, hogy a húszesztendős papírok nem sárgultak meg, Ginevra ötletei semmit sem öregedtek. Csupa szárnyalás és dallamosság az egész papírerdő, Az asszony maga sohasem törődött ezekkel az írott bizonyítékokkal, ilyen dolgokban ő igazán nagyvonalú volt."

Miközben a lapokat a nagy kosárba dobálom, amit majd lehordanak a központi fűtés kazánjába, eszembe jut, hogy talán mégis túlságosan egyoldalú férfi szemszögből ítéltem meg Ginevrát! Kétségtelen, hogy a legjobb éveit és a lelke legszebb részét nekem ajándékozta. Kétségtelen, hogy éveken át ő hozott színt, fényt és melegséget az életembe. Szabad ezeket a ragyogó emlékeket csak azért, mert Ginevra egy nap megszűnt engem szeretni, szabad ezeket szultáni módon zsákba varrni és vízbe dobni? Nem a férfi régi, önző hárem-morálja ágaskodott bennem, mikor megtagadtam Ginevrától a barátságot? De most már mindegy! Minden mindegy! Bizonyos csak annyi, hogy a szerelem elkopott, és én kivénültem Ginevra mellől. Megöregedni, mikor az ember szíve még fiatal, fájdalmas dolog. Szeretném, ha Ginevra sohasem érezné ezt a fájdalmat, annyival fiatalabb férje oldalán

XIII

A Duce a milánói Dóm téren. – Kosztolányi Dezső és a Pen
Club. - A krónikus Gyurkovics lányok. – Öreg Wolfner
József. – Levelek. – Vitéz Takáts Sándor deák.

Balla egyik levelében azt indítványozta, hogy korán tavasszal látogassak el hozzájuk Milánóba, és ha kellően körülnéztem családi otthonukban, egypár hétre ránduljunk le Nervibe. A terv tetszett; az olasz Riviéra nekem különben is kedvesebb, mint a francia.

A lombard fővárosba érkezvén, ott óriási módon forrt és kavargott az élet, nemcsak hatalmas tömegek hullámoztak az utcákon, de mindenki lángolt és izgult, mindenki a rendesnél hangosabban beszélt, a megszokottnál szenvedélyesebben gesztikulált. Tudjuk, mit jelent ez Itáliában! A nagy sürgés-forgás és izgalom oka: a Duce itt van a városban!

Balla már azzal fogadott a vasúton, hogy Mussolini holnap beszélni fog a Dóm téren, nekünk már vannak is jegyeink a hírlapírói tribünre. A város utcái kilométeres hosszúságban végig voltak ragasztva plakátokkal; a plakátok félméteres betűkkel a Duce nevét ismételgették, sőt bömbölték! Mussolini! MUSSOLINI!!!

Mussolini is, Hitler is fasiszta volt, azaz diktátor, de magyar szempontból volt közöttük egy életbe vágó különbség. Míg Hitler jéghidegen, sőt ellenségesen állt szemben a magyarsággal, soha egy szóval nem jelezve, hogy egy rokonszenves vonást talált a népünk jellemében vagy történetében, addig Mussolini határozottan szerette a fajtánkat. A nagy nyilvánosság előtt tett revíziós kijelentései, a katonai pompa, mellyel a kormányzónkat olaszországi útja alkalmával fogadta, végül az a körülmény, hogy az olasz királyi párt Budára utaztatta, megmentett a magyar nemzet tekintélyéből annyit, amennyi Trianon után egyáltalában megmenthető volt.

De menjünk a milánói Dóm térre, ahol Mussolini szónokolni fog. A hatalmas téren ijesztően nagy sokadalom szorong. Százezrek izgatott tolongása tengerzúgásként ad hangot. Azután egy csapásra

halálos csend lesz; egy zászlótartó és egy kürtös jelenik meg a magas szószék korlátján. A trombitás riadót fúj – most mindjárt tanúi leszünk valami nagyszerű jelenetnek! –, és felzúg, nem, felmennydörög a lelkesedés: könnyed léptekkel egyenruhás férfi szökken föl a meredek lépcsőn... A fasiszták káplári ruháját viseli, arany helyett piros sujtással a süvegén – vajon nincs ebben némi visszaemlékezés arra a másik kis káplárra, aki megnyerte Jénát és Austerlitzot?

Bizonyos, hogy nagyszerű szónok! Egészen markában tartja az óriási tömeget – karjának egy energikus lendítésére, hangjának váratlan oroszlánbömbölésére: megborzonganak, fellángolnak, rikoltozni, eszeveszetten tapsolni kezdenek a százezrek. Főleg külpolitikai kérdéseket fejteget (de Magyarországról ezúttal nem esik szó), ezzel alátámasztja a fasizmus demokratikus illúzióját.

Ebben az órában egész Itália, a Brennertől Szirakuzáig, Mussolini fejével gondolkodik. A hercegtől a lazzaroniig minden olasz ember megesküszik rá, hogy Itália nagysága és az olasz nemzet dicsősége Mussolini forró szívében lüktet.

Egy zseniális altiszt vette át a parancsnokságot az olasz nemzet

fölött... A diktatúra modem formáját ő eszelte ki. A Führer és a Caudillo tanítványok. Mussolini óriási önbizalommal párosult szűk látóköre eredményezte, hogy a militarizmusból csupán bizonyos dekoratív külsőségeket sajátított el, de maga a véderő idegen maradt neki. A hadsereg azután azt a kínos meglepetést szerezte neki, hogy a második világháború előestéjén csak hat hiányosan fölszerelt hadosztályt tudott kiállítani... A görög háborúban pedig, melyet Mussolini ok és cél nélkül kezdett, az olasz csapatok, melyek egykoron az Isonzó mellett derekasan verekedtek, a világ ámulatára meghátráltak a lenézett ellenség elől. Nem akartak harcolni, mert nem értették meg, mire való ez a háború.

A Duce a harctéri balsikerek után olyanformán érezhette magát, mint egy nagy virtuóz, akinek silány hangszerrel kel! kínlódnia. "Az olasz faj birkafaj, tizennyolc esztendő nem elég a megváltoztatásához, ehhez száznyolcvan esztendő kellene!" — mondta a vejének, Cianónak. Ugyanennek: "Az olasz nép olyan szajha, mely a győztes hím mellé áll!"

És miközben az ő okos és okoskodó, kedélyes és békeszerető népével vesződött, ugyancsak irigyelhette Hitlert, aki a porosz

militarizmussal és a kemény germán emberanyaggal operálhatott. Egyébként — és ennél groteszkebb adat talán nincs a fasizmus történetében — komolyan le akarta taroltatni az Apennin-hegyek erdőségeit, hogy zordabb legyen Itália klímája és megedződjenek az olaszok!

De egyelőre még a milánói Dóm téren vagyunk... Mikor a Duce bevégezte másfél órás szónoklatát, és az izgalomtól lángolva lesietett a szószék lépcsőjén, szemmel látható volt, hogy ez nem a végleges távozás mozdulata, a Duce meg fogja megint mászni a lépcsőt, azt várja csak, hogy tapssal és üdvrivalgással rákényszerítsék. A régi pesti színházi világban ezt sánta németséggel falsch Abgang-nak nevezték; a figurát a régi Népszínházban eszelték ki, gondolom a Fedák—-Küry-csaták forró estéin. A Duce sokszor megismételte, és tökéletesen csinálta.

UTÓIRAT A DÓM TÉRI BESZÉDHEZ...

1945. április 28-án Mussolini még egyszer megjelent a milánói Dóm téren. Az MTI erről a viszontlátásról ilyen szavakkal emlékezett meg: "A menekülő párt, Benito Mussolinit és barátnőjét, Clara Pettaccit az olasz partizánok egy géppisztolyból leadott ötös sorozattal megölték, a holttesteket Milánóba vitték, ahol a Dóm előtt téren lábuknál felakasztották őket. A tömeg szidalmakkal halmozta el, és leköpdöste a holttesteket. Egy asszony revolvert rántott, és Öt lövést adott le a Duce hullájára. — Az öt elesett fiamért! — kiáltotta önkívületi állapotban.

Eddig az újságtudósítás. Szeretném ehhez hozzáfőzni: a kannibális kicsapongással az olasz közönség önmagát büntette meg; büntetést érdemelt, mert oly könnyen és szívesen elhitte a Ducenak, hogy szónoklatokkal és hírlapi cikkekkel spártaiakat lehet teremteni.

A Dóm téri beszédet követő napon Ballával ketten elutaztunk Genovába, onnan Nervibe, ahol egy jó kis penzióban vettünk szállást.

Autókirándulásokat tettünk Santa Margheritába, Portofinóba, Rapallóba. Mindenütt már február eleje óta nyíltak a rózsák. Portofino szép fekvésű öblében öt-hat nagy vitorlás jacht horgonyzott, legtöbbje schooner-típus. Irigyeltem a tulajdonosokat, és sajnáltam őket, hogy ilyen tündöklő vitorlás-időben a pompás hajók unatkozva

rángatják a horgonyláncot. Pedig milyen csodaszép a Tirrén-tenger, és milyen közel esnek az afrikai kikötők!

Miután a barátommal órákon át sültünk a napon, és megszámlálhatatlan kilométereket gyalogoltunk, visszatértünk Milánóba. Éppen jókor érkeztünk, mert időközben megnyitották a Fierát.

A Dianá-ban vettem szállást. Ez a szálloda a Piazzale Oberdan-on van, Oberdan az Oberdank név olaszos átírása. Miféle szolgálatot telt Oberdan vagy Oberdank az olasz hazának, hogy Milánó egyik szép terét nevezi róla? Trieszti olasz volt, és sok esztendővel ezelőtt, mikor Ferenc József király a kikötővárosban járt, a fanatizált ifjú ember bombát dobott az uralkodó lába elé, A merénylet nem sikerült, és Oberdankot halálra ítélték, ki is végezték. Azóta Itáliában sok piazza, strada, via, vico és cammino viseli az Oberdank nevet. Mit jelent Oberdank neve Milánó utcasarkán? Azt, hogy kétezer évvel Krisztus hegyi beszéde után nagy nemzetek vezérei fejetlen dühkitörésekkel, alattomos gyilkossági tervekkel nevelik a gondjukra bízott népet...

Csoda-e ilyen körülmények között, hogy Európa mind mélyebbre süllyed a barbárság fertőjébe?

Budapesten hívták össze a Pen Clubok világszövetségének kongresszusát, és a magyaroknak ez alkalommal a vendéglátó házigazda szerepét kellett vállalniok. Én azelőtt sohasem voltam a Pen Clubban, a magyar kormány azonban érdeklődött a kongresszus iránt, fontosnak tartotta úgy külpolitikai, mint idegenforgalmi szempontból, és a miniszterelnök szólt is nekem, hogy szeretné, ha Berzeviczy Albert, a Tudományos Akadémia nagytekintélyű elnöke, állana ez alkalommal a magyar írók élére. Ezzel szemben felajánlotta, hogy ő, mármint a kormány, fogja viselni a vendéglátás költségeit.

Kosztolányi Dezső volt a Magyar Pen Club elnöke; ezzel a rokonszenves és előkelő gondolkodású költővel nem lett volna nehéz a kérdést tisztázni, Körülötte azonban olyan fiatal írók csoportosultak, akik a háborút kedvtelésből keresték.

Kosztolányi mint elnök belebukott lord Rothermere ezer fontjába. A lord ugyanis, mikor Kosztolányi Londonban járva, a Splendidben tisztelgett, értesülvén a magyar írók trianoni nyomorúságáról, ezer fontot bízott Kosztolányira mint gyorssegélyt azzal, hogy használja

fel legjobb belátása szerint. A pénzt itthon megfelezték Móricz Zsigmond és Krúdy Gyula közt.

Kosztolányi Dezső özvegye, abban a kegyeletes könyvében, melyet elköltözött ura emlékének szentel, azt írja: "Rothermere 1ord a díjat kifejezetten az 1931-ben megjelent legjobb mű szerzőjének szánta." Itt azonban valami tévedés lehet, az angol pénzzel nem jutalmaztak semmiféle irodalmi művet, ilyenről szó sem esett. Maga Kosztolányi, mikor e tárgyban kérdést intéztem hozzá, kijelentette, hogy a lord az ő (Kosztolányi) szabad elhatározására bízta, hogyan használja fel a pénzt a magyar írók nyomorának enyhítésére. Bizonyára joggal adta a pénzt a két jeles írónak, én azonban úgy vélekedtem, és ezt meg is mondtam, méltányosabb lett volna éhező fiatalokat segíteni az ezer fonttal. Ilyenek feles számban ülnek a kávéházakban.

Berzeviczy, akit utána elnökké választottak, bizonyos epés kommentárok miatt kedvét vesztette, és nem kért a Pen Clubból.

Végül, mikor a kongresszus már a körmünkre égett, meg kellett alkudnunk egymással olyanformán, hogy egy ad hoc bizottság fogja intézni a vendéglátás ügyeit. A bizottságban természetesen helyet foglalt Kosztolányi is, aki egyébként mindvégig igen tapintatosan viselkedett.

Idézett könyvében Kosztolányi Dezsőné megemlíti, hogy "Mind között leginkább H. F. hidegsége fájt neki (Kosztolányinak), őt mindig becsülte és titkosan szerette is, fiúi érzések lappangtak benne". Milyen kár, hogy a megboldogult költő sohasem éreztette velem rokonszenvét. Ezt annál inkább sajnálom, mert indulása óta buzgó olvasója és tehetségének méltatója voltam.

Magáról a kongresszusról nincs sok mondanivalóm. Május 14-én néhány igazi író és sok irodalmi fullajtár érkezett a magyar fővárosba. Kissé mámorossá tette őket az autóút Bécstől Budapestig, ami nem is csoda, akácfavirágzás ideje volt, és ilyenkor a határtól Dorogig minduntalan illatos fehér virágbaldachin alatt szalad a kocsi.

Következtek a megszokott vendéglátó-műsorszámok: ismerkedőest a Fészek-körben, díszelőadás a Kir. Operaházban, kirándulás a Balatonra, tea és hangverseny a miniszterelnöki palotában, esti sétahajózás a kivilágított Dunán, bankettek a Hungáriában, Margitszigeten, Szent Gellért Szállóban... Ehhez hozzájárult még a budapesti könyvnap, mint rendkívüli attrakció. Május 19-én Horthy Miklós

172

kormányzó fogadta a kongresszus tagjait a Királyi Várban, és azzal lepte meg őket kellemesen, hogy majd mindegyikkel a maga anyanyelvén beszélt.

Üléseit a kongresszus a Tud. Akadémia termeiben tartotta. Az indítványoknak, melyeket a tanácskozásokon határozatra emeltek, erős politikai ízük volt. Látni lehetett, hogy az írók túlnyomó része radikális demokrata elveket vall. Ezt a radikalizmust még élesebbre köszörülte a tudat, hogy egy feudális hírben álló országban vannak.

Mivel nekünk, öreg magyaroknak, úgy tetszett, hogy némelyek egyenesen a mi mellünknek szegezik határozati javaslataikat, azt az eljárást követtük, hogy a vita megindulása előtt egyikünk szóhoz jelentkezett, és en bloc elfogadta a legradikálisabb javaslatot. Úgy vettük észre, ezzel csalódást okoztunk némelyeknek, akik vitézi szócsatára készülődtek.

A kongresszus valamelyik ülésén egyik erdélyi magyar író bemutatott nekem egy román kollégát. Regátbeli volt, nem erdélyi, amit a választékos öltözködése is elárult. Beszéd közben említette, hogy a kolozsvári – pardon! a cluji Román Nemzeti Színház nemrégiben előadta az én "Gyurkovics lányaimat"... Ő maga nem volt ott, de általában azt beszélik, hogy zajos siker volt. Szóval kulturális téren már megindult a népek közeledése, és ehhez mi, írók, csak gratulálhatunk magunknak... ,

Másnap valaki ideadta nekem a kolozsvári Keleti Újság-ot, mely cikket szentelt a cluji Gyurkovics-előadásnak. ,, Herczeg Ferenc-bemutató a kolozsvári Román Nemzeti színházban." A cikkből három dolog derült ki:

1. Nem volt Herczeg-bemutató, hanem Vanciu-premier, az én szerény nevemet sem a műsoron, sem a plakáton nem tüntették fel. A Gyurkovics lányok léhaságáért az a bizonyos Vanciu vállalta a felelősséget; sejtelmem sincs, ki legyen ő. A Keleti Újság azzal gyanúsítja, hogy ő az átültető.

2. Miként az én nevem, úgy a Gyurkovics név sem szerepel a színlapon vagy a szövegben, Vanciu úr román miliőbe helyezte át közös komédiánkat, és a Gyurkovics családból Christescu családot csinált, No és mi lett Horkay Ferivel? Jonita Opera lett.

3. A magyar katonai egyenruhákat természetesen mellőznie kellett

173

a tapintatos Vanciu kollégának, ő román egyenruhába bújtatta az aktívokat és tartalékosokat. Még természetesebb, hogy a magyar nótákat is mellőzni kellett, ezek helyett a leleményes Vanciu szép román dalokat húzatott.

A Keleti Újság úgy vélekedik, hogy magyar szemmel nézve, lehetetlen volt észre nem venni a miliőváltozás okozta elcsuszamlásokat, a közönség azonban három órán keresztül szakadatlan derültséggel és megújuló nyíltszíni tapsokban adott kifejezést — és a többi, és a többi! Szóval a kolozsvári magyar lap szerint így festett a két nép kulturális közeledésének első lépése.

És hogy én mit szólok ehhez?

— The rest is silence — mondja... ejnye, ki is mondja? Alkalmasint Vanciu úr...

Be kell vallanom, nekem éppen elég alkalmatlanságot szerzett már a léha bunyevác család. Ha például szociálpolitikai vagy — mondjuk — nemzetiségi kérdésben véleménykülönbségem támadt valamely tudós szociológussal, akkor rendesen az volt elvi ellenfelem utolsó argumentuma, hogy fejemre olvasta a Gyurkovics lányokat.

Újabban a bácskai család bűnlajstroma megint egy vádponttal bővült. Egyik nagy reményű publicista azt mondta, sőt ki is nyomatta: "a kisasszonyoknak az a bűnük, hogy elterelték a nemzet figyelmét a komoly problémáktól..." Ez elég súlyos vád, hiszen ezek szerint részben Gyurkovicsék felelősek az ország siralmas állapotáért...

Én egy kérdéssel válaszolok erre. A Gyurkovics-novellákat tizenhét idegen nyelvre fordították; legalább ennyi fordítás gyűlt össze a könyvtáramban. A Gyurkovics-bohózat (Seven Sisters cím alatt) az USA-ban több előadást ért, mint Magyarországon. Kérdés most már, hogy abban a tizenhét országban, ahol a kislányok garázdálkodtak, nevezetesen az Amerikai Egyesült Államokban, szintén elterelték a közfigyelmet a komoly nemzeti problémáktól? Erre szeretnék választ, de lehetőleg olyan úrtól, aki a fejét használja gondolkodásra és nem egyéb testrészét.

Gyurkovicsékról lévén szó, fölvetem a kérdést: tudja-e a szíves olvasó, minek köszönhetik a lányok nagy népszerűségüket? (Mert ha egy dolgot tizenhét nyelvre fordítanak, akkor már szerénytelenség nélkül lehet népszerűségről beszélni!) Tehát mi ennek a népszerűségnek a

174

magyarázata? Szerintem: a lányok kimondanak egy igazságot, melyet mindenki régóta ismert, de még alig valaki írt meg. Igazság, hogy a nőkre nézve a házasság fontosabb, mint a férfiakra nézve.

Ez a magyarázat talán együgyűnek látszik, de szerintem ez az igazság!

1932-ben búcsút mondott a földi életnek és a magyar irodalomnak Wolfner József, a Singer és Wolfner cég alapítója és nagy tekintélyű főnöke. Első regénykísérletem, a Fenn és lenn, az ő kiadásában jelent

meg, és azóta, 1889 óta, minden munkámat az ő cége adta ki. (Renan mondta: "Minden önmagát becsülő író csak egy kiadónál jelenteti meg munkáit") Wolfner akkor volt a kiadói pálya elején, mikor én mint kezdő író, összekerültem vele. Ketten ezután együtt futottuk meg utunkat.

Egyszerű lélek volt, de amellett kereskedelmi lángész, kitűnő szimattal irodalmi művek értékelése közben. Mindig eltalálta, mi kell a közönségnek. Könyvei és folyóiratai olvasóit az akkor még hatalmas keresztény középosztály köreiből toborozta. Bár maga zsidó volt, a keresztény íróknak határozott elsőbbséget adott a zsidók fölött. Megalapította az Új Idők, a Lányok Lapja, az Én Újságom című lapokat és ezeket, miként az Egyetemes Regénytár-at és a Művészet-et, részben maga is szerkesztette. A Magyar Figyelő-t nem szerkesztette, nem is kedvelte, csak féltékenyen bírálgatta.

A pályája indulásakor maga járt kéziratok után. Ezt korán reggel szokás végezni, mikor az éjjeli életet élő költő még álmosan és védtelenül fekszik ágyában. Évek múltán, mikor már tekintélyes vagyon ura volt, grand-seigneur módjára élt. A tátrafüredi nyaralójában olykor egész udvar vette körül. Bizalmas barátai voltak Bárczy István polgármester, Malonyay Dezső író és báró Mednyánszky László festő.

Miközöttünk tulajdonképpen nem szövődött szorosabb barátság. Kissé elriasztott tőle a bizonyosság, hogy alapjában véve ellenszenvesnek talál. Azok közé az emberek közé tartozott, akik csak olyan emberekkel rokonszenveznek, akiket gyámságuk alatt tarthatnak.

Annál őszintébb barátságban voltam a két fiával: Farkas Pállal és Istvánnal. Mind a kettő igen tehetséges ember volt; Pál mint publicista és író, István mint festőművész.

175

Az első világháborúból mind a ketten becsülettel kivették a részüket: Pál megsebesült, István fogságba esett, és mind a kettő katonai kitüntetést szerzett. Pál országgyűlési képviselő lelt, és Tisza István baráti köréhez tartozott. Neki egyébként semmi kedve és tehetsége nem volt az üzlethez. Fiatalon halt meg, a háborúban szerzett betegségben.

Farkas István édesapja halála után kénytelen volt otthagyni Párizst, ahol mint festőnek igen komoly sikerei voltak; Budapestre jött és átvette a kiadóvállalat vezetését. Bár szíve ellenére ült be a vezérigazgatói székbe, mindnyájunk meglepetésére kiváló kiadónak bizonyult. Budapestre azonban vesztére jött: a nyilas időkben tragikus véget ért ő is, a felesége. is. Ha ehhez hozzávesszük, hogy egy harmadik fitestvér fiatalon Öngyilkosságot követett el, édesanyjuk pedig elmegyógyintézetben halt meg, akkor meg kell állapítanunk, hogy ez alapjában véve sorsüldözött család volt.

Kétségtelen, hogy Wolfner József minden idők legnagyobb magyar kiadói sorába tartozott. Döntő érdeme volt abban, hogy a budapesti közönség, mely a nyolcvanas években német regényeket olvasott, ha egyáltalában olvasott, rákapott a magyar könyvekre.

LEVELEK

I. Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház igazgatója, búcsúlevelet írt nekem, midőn meg kellett válnia a színháztól. Fölemlíti, hogy én egyike voltam a keveseknek, akik mindvégig kitartottak mellette. Hogy miért kellett Hevesi ellen, aki oly zseniálisan egyesítette magában a tudóst a művésszel, hogy miért kellett ellene hivatalos hajtóvadászatot indítani, annak titkos okait nem ismerem. Igaz azonban, hogy akkoriban a kultuszminisztériumban

valami kicsinyes, konfúzus és harapós szellem volt munkában, hogy vérig bosszantsa, lealázza és elüldözze a művészet vezető pozícióiból a rátermett embereket, és féltehetségeket ültessen a helyükre.

Petrovics Eleket, a Szépművészeti Múzeum főigazgatóját, aki a maga szakmájában európai tekintély volt, súlyos betegsége idején

176
kiakolbólították hivatalából, hogy egy szánalmas kis műkedvelőnek csináljanak helyett.

Ugyanakkor, azzal az ürüggyel, hogy véget kell vetni a Nemzeti Színháznál a sztárrendszernek, kíméletlen hajszát kezdtek Bajor Gizi ellen. Ha a hivatalos körökön fordul, esetleg kiüldözik a Nemzetből Európa egyik legnagyobb művésznőjét. Ekkor azonban felsőbb hatalmak léptek porondra, és erélyesen véget vetettek minden további ízetlenkedésnek.

Hevesi Sándor azonban vérző szívvel elhagyta vágyainak, küzdelmeinek és dicsőségének színhelyét. Búcsúlevelében még a következőket írja nekem: "A színpad szerelmesei sohasem értek jó véget. A bécsi Burgból annak idején jóformán kilökték Schreyvogelt, aki ebből a színházból Burgtheatert csinált. Mahlert, a világ legnagyobb operaigazgatóját, csak két évig tűrték meg Budapesten. Goethe pedig, a fejedelem barátja, mint színházi intendáns belebukott egy mutatványos kutyába..."

Úgy látszik, másutt is úgy van, mint nálunk: művészeti ügyekben olyan férfiak intézkednek korlátlan hatalommal, akiknek semmi közük a művészethez...

II. December elején levelet kaptam, melyet a királyi Operaház kétszáztíz tagja írt alá. Köszönetet mondanak egy újságcikkemért, melyben síkra szálltam az Operaház jó híréért. A hőstenortól a legkisebb táncosnőig mindenki alákanyarította a nevét, és ezzel nekem, aki némileg gyűjtöm a kéziratokat, nagy örömet szereztek.

III. Sir Aurél Stein egyike volt azoknak a magyar Ázsia-utazóknak, akiknek a közvélemény a nagy jelzőt adományozta. Négyen vannak ilyenek: Julián barát, Kőrösi Csoma Sándor, Vámbéry Ármin és Sir Aurél Stein.

Steinnak tulajdonképpen Kasmírban volt állandó tanyája. Az indiai kormány szolgálatában állott, és ezek a szolgálatok fontosak lehettek, ha India császára angol nemességgel jutalmazta azokat.

A tudósnak időnként Londonba kellett utaznia, olyankor útba ejtette Budapestet, és néhány hetet töltött magyar akadémikus barátai körében. Csendes, megkapóan szerény, finom úr volt, nem látszott tudni, hogy nevét három világrész ismeri és becsüli. Bár angol baronet és a brit tudós világ előkelősége volt, mindenkor és mindenütt magyarnak vallotta magát. Egyik találkozásunk alkalmával

177
említette, hogy könyvtárát és kéziratgyűjteményét a Tud. Akadémiának kívánja hagyni.

Mikor utoljára Budapesten járt, előadást tartott a Zeneakadémia nagytermében. Az ázsiai kontinenst keresztülhasító ősi és titokzatos selyemútról beszélt, melyen a régi kínaiak az antik Európába selyemszöveteket szállítottak.

Nemrégiben, de már jó idővel Sir Aurél halála után, egy Veszprém

megyei úr, ifj. Leopold Lajos lekötelezett azzal, hogy elküldte nekem a megboldogult tudós két levelét. Nem nekem szólnak, de rólam írnak, és a havas tetején keltek.

"H. F. Híd-ját újból és újból élvezettel elolvasván, az a kívánságom támadt, hogy egy-két könnyebb darabjával is megismerkedjek, amire persze csak itt, havasi magányomban van időm. Kérlek, küldesd el nekem A dolovai nábob leányá-t és Ocskay brigadéros-t."

1927. november 4-én pedig Így ír: "Fogadd meleg köszönetemet a két színmű megküldéséért. Elvezettel olvastam mind a kettőt. Csak most ébredtem annak tudatára, hogy H. F. volt szerzője azoknak az elmés Gyurkovics-elbeszéléseknek, melyeket harminc évvel ezelőtt, budapesti látogatásom alkalmával kaptam kezembe..."

Sir Aurél Stein barátságára emlékeztet Ősi ösvényen Ázsiában című könyve, mely eredetileg angol nyelven jelent meg És a tudós dedikált arcképe.

IV. Keszler József, mint színbíráló állandó gyilkos pergőtűz alatt tartott engem. A Kék róka bemutató előadása után azonban meglepett azzal, hogy komédiámat alapjában igen megdicsérte, sőt levelet is írt a címemre, mellyel mintegy generális elégtételt adott. A levélben egyebek közt így ír: "A Rókád olvasva még ragyogóbb, mint a színpadon. Ezt a darabot minden igazgató elő fogja adni, ha nincs is tudomása a magyar sikerről." Az öregúr aztán rátér levelében Az arany hegedú-re és így nyilatkozik: "Az arany hegedű mélységesen igaz és meggyőző mint lélektani tanulmány, és érdekfeszítő, lebilincselő és – ami az én szememben a legtöbb: – édes, hallod? hízelgően édes mint elbeszélés. Igazi mestermunka." Szóval Józsi bácsi a kegyeibe fogadott.

Ki volt Takáts Sándor? Piarista szerzetes, a képviselőház főlevéltárosa és történetíró. Mint tudós főleg a török hódoltság korát kutatta.

Számos könyvében részletesen ismerteti a magyar határvárak, a "végvárak" őrségének életét és harci szokásait.

Annyi szeretettel mélyed el a magyar könnyűlovasság hőskorában, annyiszor visszatér a végházak zord és dicsőséges életének apró-cseprő részleteire, hogy önkéntelenül is azt kérdeztem magamban: nem lappang-e a jámbor szerzetes lelkének titkos zugaiban valami a végvitézek szilaj kalandvágyából? A legtöbb embernek van a közismert, hogy úgy mondjam: a hivatalos Énje mögött még egy titkos Énje, a magyar katolikus papságban pedig mindig voltak szép számmal jeles verekedők...

A fogyó hold című regényemben, mely a hódoltság korában történik, egyébként azonban eléggé átlátszó célozgatás a magyar történelem újabb fejezeteire, Takáts könyveiből szedtem a végházak életére vonatkozó tudásomat. Megengedtem magamnak azt a tréfát, hogy magát Takáts Sándort szerepeltettem a saját neve alatt a regény hősei között, egy tudós deák alakjában, akit szíve a végvitézek kalandos társaságába vonz.

Takáts jó néven vette a tréfát, talán csakugyan rátapintottam a titkos énjére, mert ezentúl minden újabb könyvét díszes kötésben küldte meg nekem. Mivel igen termékeny író volt, könyvesszekrényemben egész polcot töltenek be az aranyos hátú bőrkötések. Szegény Horánszky Lajos (azért szegény, mert Budapest ostromának áldozata lett) – szegény Lajos barátom egy ízben azt írta nekem: "Tatya – ez volt Takáts becézőneve -, Tatya esténként Buda várában sétál, és sajnálja, hogy a törökök már kivonultak." Való, hogy Takáts,

a magyar lovagkor tanulmányozása közben, becsülni tanulta a muszlimokat, akik, az ő megállapítása szerint, harminc esztendővel Mohács után már jobban megértették a magyarságot, mint Bécs háromszáz év után.

Anno Domini 1932 karácsony előestéjén Takáts Sándor uram felült a fekete paripa hátára, és elnyargalt oda, ahol a jó végvitézek gyülekeznek, és ahol együttesen várják, hogy az ég örök tavasszal zöldítse a mezőket.

Ha azóta Takáts Sándorra gondolok, mindig a budai Várban látom; a Várban, mely most már szédítő magasságban emelkedik a Duna fölé, valahová a vonuló felhők és a csodálkozó csillagok közé;

ahol teljes épségben és szépségben emelkedik Hollós Mátyás várkastélya, és állanak a remek kis palotaszállások...

Takáts Deák Sándor pedig halkan pengő sarkantyúkkal sétál az enyhe alkonyatban, és ketten karolnak belé: jobbról Thury György uram, a dunántúli végek kapitánya, balról Deli Kortván bég, akit török és magyar vitézek egyaránt megbecsülnek. Sétálnak az esthomályban, és most már egyikük sem gondol száguldásra és öklelésre, mert megértik valamennyien, hogy az igazi dicsőséget nem karddal és kopjával, hanem szívvel és elmével szerzik a vitézek...

XIV

A megöregedés művészete, — Négy születésnapi üdvözlet. — Cerrutiék Berlinben. — Röhm és Hitler. — A június 30-i vérfürdő. — Madách a bécsi Burgban.

Megöregedni nem olyan egyszerű dolog, mint hiszik a laikusok.

Közel vagy már a hetvenhez? Ezt mindenki meglátja rajtad, te azonban a tükörben még mindig megtalálod a hajdani kisjogász rózsás és pisze kandúrpofáját,

A te egyetemi éveidben felkaptak egy ostoba kis nótát, melynek refrénje: "Jupla, jupla, Caterina!" Valamikor ennek a ficánkodó ütemére szoktál volt a lesütött pillájú apáca-növendékek nyomában lépegetni, miközben a kedves Máter állandóan tusakodik magában, ne szóljon-e a sarki rendőrnek. A kedves Máter megkegyelmezett, bár nem érdemelted meg, mert lám, egy félszázad után is, ha formás női lábat látsz az utcán, megszólal benned a Jupta, jupla!

Egy nap furcsa dolog történik veled. Felhív egy hajdani iskolatársad, akit az érettségi óta nem láttál. Nagy tökfilkó volt szegény Boleszláv (ezt a buta nevet adtátok neki az ötödikben), valahányszor történelemből felelt, mindig dűlt az osztály a röhögéstől. Egy kis szívességet kér most tőled Boleszláv, azt mondja:

— Te könnyen megteheted, hiszen téged mindenki ismer... Én sohasem törtem magam a nyilvánosság elé, pedig nektek van igazatok, akik a piacon éltek...

A piacon élünk?! Szóval Boleszláv még mindig az a tökfilkó, aki az ötödikben volt.

— Mondd csak - kérded tréfásan kötekedve -, belőled is olyan ronda vénember lett, mint belőlem?

Diadalmasan mekegő nevetés hallatszik a telefonkagylóból.

— Hát kérlek ez furcsa dolog, de mindenki azt állítja, hogy én húsz-harminc esztendő óta semmit sem változtam... Éppen semmit!

Igen? Erre nagyon kíváncsi lettél Boleszlávra. Azzal az ürüggyel,

hogy meg kell beszélni a protekció dolgát, magadhoz rendeled.. .
Ronda vénember csoszog a szobádba... Az egykor rózsás suhancarc
a saját hülye torzképe lett. Csupa sárga, petyhüdt táska és ránc...

És ekkor egy szörnyű gyanú szikrázik fel benned: lehetséges
volna, hogy a vénülést csak a felebarátján veszi észre az ember, de
önmagán nem? Az egész, emberi nem pedig összeesküvő banda,
amely "de jó színben méltóztatol lenni!" jelszóval bolondít titeket,
öregeket. Hahó, itt vigyázni kell! Vigyázni, nehogy nevetségessé
tegyük magunkat, mert az öregkort ma nem a fiatalok tisztelete,
hanem rabelais-i röhögése kíséri.

És te, merő hiúságból, most már arra vetemedel, hogy szimulálod
az öregséget! Bizonyos megállapodott és megülepedett, öreguras
szokásokat kényszerítesz magadra, úgy a modorban, mint az öltözködésedben...

Egy kellemetlen őszi hajnalon azzal az érzéssel ébredek, hogy
valami nagy komiszság történt velem. Megnézem az újságot, hát
persze, ma szeptember 22-e van, ma lettem hetvenesztendős... A
vénség a nyakamba ugrott, mint a tigris a borjúéba. Megértem azt a
művésznőt, aki tükrébe nézett, és azt mondta: Fene egye meg a kort!

Irodalmi társaságok díszgyűlésekre hívnak, de én sehová nem
fogok menni, restellném a hetven évemet a közönség elé vinni, mint
Polichinelle a púpját. Felém özönlik a közéleti kitüntetések áradata,
miről nem lehet hallgatnom, mikor elmondom életem folyását. Négy
gratulációnak különösen megörültem.

I. Szeptember 22-én délelőtt a lakásomon éppen máslást töltöttem
egybegyűlt barátaim poharába, midőn belépett Hóman Bálint kultuszminiszter,
és a kormányzó úr üdvözletével együtt átadta nekem
a Magyar Érdemrend I-ső osztályának jelvényeit. Tudtam, hogy ez
Horthy Miklós legsajátabb ötlete.

A hetvenéves író már nem táncol örömében, ha az inasa egy nap
kegyelmes úrnak szólítja, de ha az ember fiatal korában gondokat,
adósságokat és álmatlan éjszakákat szerzett az Édesanyjának, akkor
ne sajnálja tőle ezt a kis elégtételt. És végre is: miért csak az idős
grófok és vén bankárok, miért nem az öreg írók is?

II. A díszfelvonulást folytatta a Tud. Akadémia, elküldvén a lakásomra
üdvözlő küldöttségét, Popovits Sándor, a világ legrokonszen

vesebb,

182
mondhatnám: egyetlen rokonszenves pénzügyminiszterének.
vezetése alatt. Az Akadémia ebben az esztendőben nekem, illetőleg "H. F. 40 kötetes gyűjteményes díszkiadásának" ítélte az esedékes nagydíjat. Ez négyezer aranyforinttal járt. A pénzt azonban visszaajándékoztam az Akadémiának, fordítsa "szükséget szenvedő akadémiai tagok és elhalt akadémikusok szegénységben élő családtagjainak segélyezésére".

III. Budapest székesfőváros úgy gratulált a születésnapomra, hogy december 21-i törvényhatósági bizottsági ülésén díszpolgárrá választott. Meghívtak a városházára, ahol Huszár Aladár főpolgármester közölte velem az egyhangú határozatot a bizottsági tagok jelenlétében. Díszpolgárrá 1933 telén választottak, azonban az erről szóló oklevelet csak 1937 tavaszán kaptam a kezembe. A késésből csak az esetben lett volna baj, ha időközben meg találok halni. Ettől azonban tartózkodtam, és a diplomát, amit Szendy Károly polgármester hozott a lakásomra, érdemes volt kivárnom, mert szép, előkelő, egyszerű és modem, olyan, amilyen a magyar fővároshoz illik. (A székesfőváros még egy ajándékkal kedveskedett nekem ebben az évben: nekem adta a Kazinczy-érmet, mely ezúttal került első ízben kiosztásra.)

IV. Megkapónak találtam az itáliai La Sera című lap gratuláló cikkének egy mondását:
"Az egész olasz nemzet szívből kívánja, hogy H. F. megérje legszebb álma teljesülését, és lássa Magyarország feltámadását."

Soha jobb barátom nem volt, mint Paulay Bözse. Mikor megismerkedtem vele, mindössze hétéves volt, egy arasznyi csoda – Csodája a kellemnek, az okosságnak és a jó modornak. A Nemzeti Színház igazgatói páholyában találkoztunk első ízben. Édesanyja mutatta be nekem a kislányát, akit a mai napig mindenki Bözsének nevez, és engem első pillanatban megigézett az elragadó gyermek. Azt mondtam neki: Bözse, legyünk jó barátok! – Jó – mondta komoly arcocskával, és beletette parányi kezét az én hétháromnegyedes tenyerembe.

Hétéves kora óta tartja a barátságot a szó leggyöngédebb és leghűségesebb értelmében. Én legalább állandóan érzem lelki közelségét, olyankor is, mikor urával, aki nagy diplomata, a földgömb túlsó felén tartózkodik.

183
Az első világháború után Vittorio Cerruti főmegbízott képviselte Budapesten az olasz királyságot. Az észak-olaszok fajából való, akik – talán a longobárd vérkeveredés következtében? – közelebb állanak a brit, mint a dél-olasz típushoz.

A főmegbízottat aztán Kínába küldték nagykövetnek. Szorgalmas levelezést folyhatott Peking és Budapest közt, mert Bözse akkoriban mindig tudott távolkeleti híreket, Egy nap azután csomagolt, és egyedül, rengeteg poggyásszal, útra kelt Kína felé. Cerruti egy katolikus pap társaságában várta a kikötőben, és mikor elhagyták a hajót, Paulay Erzsi már Cerrutiné és olasz nagykövetné volt.

Egypár évig voltak kínai állomáshelyükön, közben a nagykövetné érdekes emlékeket és kínai régiségeket gyűjtött. Azután áthelyezték a házaspárt Moszkvába, ahol Bözse nagyszerű megfigyelőképességének ugyancsak bő aratása kínálkozott. Innen néhány év múlva Rio de Janeiróba mentek. Még Rióban voltak, mikor Balbo, a később szerencsétlenül járt légi marsall, megtette repülőrajával híressé lett óceáni útját. Brazíliába is ellátogattak az olasz repülők, ott Bözse

fogadta őket mint háziasszony, és Balbóék névjegy helyett hatalmas aranytálat hagytak vissza, melybe bevésették a repülőbravúr összes részeseinek autogramját.

Elbeszélésem folyamát megelőzve, megállapítom, hogy Cerruti Rióból Berlinbe, onnan Párizsba került nagykövetnek, mivel azonban a kevés olasz előkelőség sorába tartozott, akik nem akartak szolidaritást vállalni a tasizmussal, és mivel Mussolini akkor már mind veszedelmesebb utakra terelte nemzetét, Cerruti megvált a diplomáciai szolgálattól, s azóta váltakozva Itáliában és Budapesten él.

Egyelőre azonban még Berlinben laknak a barátaim. 1934 tavaszán meghívást kaptam, töltsek egy-két hetet náluk. Mivel már jó ideje nem láttam őket, és mellékesen kíváncsi is voltam a Hitler-féle Németországra, mely úgy állott Európa egén, mint villámterhes zivataros felhő, repülőgépre ültem és kimentem. Bözse a Tempelhof repülőtéren várt. Az olasz nagykövetségen kaptam szállást, a Tiergarten-negyed egyik monumentális palotájában. Éppen jókor érkeztem, hogy részt vegyek egy nagy estélyen, melyet házigazdáim a diplomata-kollégák, és egy szűkebb körű estebéden, melyet a hamarosan tragikus véget ért Röhm tiszteletére adtak. Röhm tárca nélküli miniszter és az SA vezérkari főnöke volt. Egyébként alacsony termetű,

hízásra hajló, de amellett igen kemény, férfias és poroszosan határozott katona. Villamos battériára emlékeztetett, amelyből csak úgy áradt és szikrázott az energia.

Röhm kíséretében volt Karl Ernst is, a berlini és brandenburgi SA parancsnoka. Vele volt fiatal felesége. Hat héttel ezelőtt esküdtek meg, és Adolf Hitler volt egyik tanújuk. A nagykövetné magyarul mondta nekem az asztalon keresztül, hogy Berlinben Ernstéket tartják a legszebb német emberpárnak. Ernst csakugyan olyan szálas, karcsú, viruló, nyílt tekintetű és üde mosolyú vasgyúró volt, amilyennek az ember a sárkányölő Szigfridet képzeli. Mellette Krimhilda gyönyörű arcán mámorosan mosolygott az ifjú boldogság.

Azt a benyomást nyertem, hogy a még teljesen ki nem alakult hatalmi viszonyok közt Röhm mint Hitler esetleges versenytársa szerepel, és az olasz képviselet, hogy minden eshetőségre fedezze Itáliát, a Röhm-féle esélyt is meg akarja játszani.

Még valakivel ismerkedtem meg Cerrutiék szalonjában: Auguszt Viktor porosz királyi herceggel, akit a berliniek Auviának becéztek. A barnaingesek egyenruháját viselte. Hír szerint azt remélte, hogy Hitler német császárt csinál belőle. Pedig hát nem ilyen módon szereznek császári koronát az emberek...

KÉPZŐMŰVÉSZETI INTERMEZZO!

Már a vendégszobámba vonultam, mikor megcsendült a házi telefon. Bözse hangja szólt a kagylóból:

— A Kronprinzenpalais-ban van egy Modern Képzőművészeti Gyűjtemény, H. professzor az igazgatója... A nagyestélyünkön nálunk volt, láttam, maga is beszélgetett vele... Megígértem a professzornak, hogy holnap megnézem a gyűjteményét... Akar velem jönni?

Reggel aztán beültünk az autóba, és elindultunk a Kronprinzpalais felé. Előbb azonban Bözse elvitt megnézni Nofrétete angyalian kedves szobrát és a halhatatlan pergamoni oltárt — "hogy felkészüljünk a modernek ellen".

H. professzor az előcsarnokban várt minket. Mindjárt ott egy

márványszoborra terelte a figyelmünket. Azt mondta: – Nemde entzückend?

185

A szobor egy meztelen fehérnépet ábrázolt, gyászos páviánarcú, zsiráfnyakú, kályhacső lábszárú vászoncseléd volt... Dermedten néztünk össze Cerrutinéval: nemigen láttunk még ilyen ocsmányságot.

Megkockáztattam a kérdést, hogy a művész vajon miért adott henger alakú, boka nélküli lábszárakat a nőnek, mikor pedig ilyenek nincsenek a természetben. Érdekes volt a professzor válasza: – Persze hogy nincsenek, a szobrász azonban mellőzni kívánt minden érzékies hatást, azért tért el a természettől. – Célját akkor sem érhette volna el jobban, ha meztelen nő helyett szecskavágó masinát ábrázol...

A professzor úr elnézően mosolygott, és szellemi Eiffel-torony magasságból szólt hozzám: – Hát igen, ez forradalom a művészetben, az ilyet nem mindenki bírja el!

Az első teremben, ahová az igazgató betessékelt, a hülyék és nyomorékok szörnyű és ijesztő népgyűlése fogadott minket. Sohasem fogom elfelejteni az Olimposzról elrugaszkodott Vénuszt, akinek olyan kurta karikalába volt, mint az én Tomimnak. Tomi azonban joggal viseli kajla lábait, lévén ő dakszlikutya, nem pedig a szépség istenasszonya. Ez a terem egyébként teli volt – gyűlölettel; az ádáz érzés csak úgy forrt és sistergett benne. A gyűlölet, amit a művészek éreztek, miközben dolgoztak. Gyűlölet mindenki ellen, aki nem ők!

Mikor háziasszonyommal másnap a reggelizőasztalnál találkoztam, egy újságot lobogtatott felém. A kormány bezáratta a Modern Múzeumot, a "műtárgyak" egy részét pedig elhelyezte a képzőművészeti akadémián, elrettentő példának. Vajon mit szól ehhez H. professzor?!

Másnap a magyar követségen ebédeltem. Masirevich követ vendégei közt volt Ribbentrop is. Nem volt akkor még semmiféle hivatalos állása, de már azt mondták, hogy Hitler külügyi orákuluma. Asztalnál főleg ő beszélt, mi – többiek - hallgattuk. Érdekes dolgokat mondott, reám egyébként vérbeli porosz junker benyomását tette.

Hazaérkezvén Budapestre, a berlini napok derűs emléke csakhamar tragikus világításba került, mikor megjött a június 30-i vérfürdő híre. A tömeggyilkosságnak áldozatul esett Röhm is, az Ernst házaspár is.

186

Hitler és Röhm, akik nemrégiben még meghitt barátságban éltek, az SA-kérdésen különböztek össze. Röhm azzal a tervvel foglalkozott, hogy az SA-t, mely újabban két és fél millió emberre dagadt, beolvasztja a Reichswehrbe, mely a békeszerződés által engedélyezett százezer emberből állott. Ennek az egyesített haderőnek Röhm lenne a főparancsnoka. A terv megvalósításán az őt jellemző kíméletlen energiával dolgozott.

A Reichswehr tisztjei, akik valóságos mintahadsereggé köszörülték a csapataikat, elkeseredetten ellenszegültek a tervnek. Hitler, aki megértette, hogy a Reichswehr pár ezer embere többet jelent, mint a barnaingesek milliói, szembefordult Röhmmel.

Volt a két nácivezérnek egy utolsó tárgyalása, mely alkalommal öt álló óráig egyfolytában vitatkoztak. Röhm aztán, mikor meggyőződött, hogy semmit sem érhet el, dühösen hazautazott Münchenbe.
Hitler még az éjszaka repülőgépre ült, és Röhm után sietett. Fölverte álmából, és azt követelte tőle, lője magát főbe. Röhm úgy vélekedett,

ha a Führer szabadulni óhajt tőle, akkor lője le saját kezűleg. Harminchat órai huzavona után Hitler testőrei végeztek Röhmmel,

Általános vérengzés vette kezdetét. Ernstet, aki útban volt Bréma felé, hogy a feleségével elkésett nászúton Madeirába hajózzon, a vasúti fülkében lőtték agyon. A szép Ernstné, szegény Krimhilda, nem gondolt arra, hogy megbosszulja Szigfrid halálát, hanem öngyilkosságot követett el. Hitler testőrei azután körvadászatot rendeztek az SA vezéremberei közt. Nem-nácikat is öltek, így Bredow tábornokot és Schleichert, a volt birodalmi kancellárt, sőt agyonlőtték Schleichernét is, aki rosszkor nyitotta rájuk az ajtót.

Mivel végezni akartak Papennel is, aki marburgi beszédében "megsértette" a nácikat, agyonlőtték két títkárát, és kiirtották az egész katolikus csoportot, mely Papent körülvette, de őt magát nem tudták pisztolycső elé kapni. (Később Hitler megbékült vele.) A Führer igazoló beszédében azt mondta, összesen hetvenhét embert öltek meg, de elfogulatlan megfigyelők ezrekre becsülik az áldozatok számát.

Az emberélet kezdett olcsó lenni Németországban; nemsokára olcsó lesz az egész világon.

Az emberiségnek tudomásul kellett vennie, hogy a gazdasági és művelődési téren egyaránt magasan álló német nép felkorbácsolt

187

fanatizmusa a közeljövőben bele fog szólni Európa sorsának alakulásába. És tudomásul, hogy a világ legfegyelmezettebb hadserege és legképzettebb vezérkara ezentúl egy zseniális és vérszomjas őrültnek fog engedelmeskedni.

Kétségtelen, hogy Hitler elmebeteg volt, az egyéniségében pedig volt valami gigantikus vonzóerő, mely feléje sodorta a tömegeket, és amely nem magyarázható meg a lélektan ismert szólamaival. Goethe, aki látta egy másik emberi démon, Napóleon fölemelkedését, a kivételes emberben rejlő talányos erőt történelemformáló hatalomnak mondja. Goethe szerint az emberi démonnal semmi földi hatalom nem bír, csak maga a nagy univerzum, melyet a démon előbb-utóbb mérkőzésre szólít, De mi vagy ki okozta a történelmi helyzetet, mely az emberiség egyik legjózanabb népét fogékonnyá tette ilyen fantasztikus befolyások iránt?

Kétségkívül az első világháború békediktátorai a bűnösök. Ha némiképpen belelátnak a jövendőbe, akkor nem fosztják meg trónjától a Hohenzollern-dinasztiát, és nem teremtenek Németországban olyan káoszt, mely kedvez a kalandor felülkerekedésének. Ha a párizsi békeszerzők vérbeli államférfiak lettek volna, akkor több millió fiatal ember megmenekül a korai halálától.

Január elején Bécsbe utaztam, hogy megnézzem Az ember tragédiájá-t a Burgszínház német előadásában. Mohácsi Jenő fordításában tűzték műsorra.

Az ember tragédiája Paulay Ede jelenetezésében éppen akkor ment a Nemzeti Színházban ötszázadszor. Külföldi érvényesülésének sokáig útjában állott az esztétikai közvélemény, mely fejébe vette, hogy a Tragédia Goethe Faust-jának bágyadt utánköltése. Ez azonban tévedés. Madách távolról sem volt olyan nagy költő, mint Goethe, de jóval mélyebb gondolkodó volt. Goethe az ember, Madách az emberiség színjátékát írta meg. A Tragédia sokkal tökéletlenebb, egyszersmind azonban sokkal merészebb és univerzálisabb alkotás, mint a Faust; a szellem ciklopszépülete, valósággal kozmikus komédia, szerzője bátran adhatta volna neki az Isteni Színjáték

vagy Világszínház címet.

Madách a naiv vidéki tanítvány hódolatával járt a weimari mester nyomában, és néhány jelenete csakugyan veszedelmesen emlékeztet

188
Faust-ra. De hogy ez inkább szerkezeti, mint eszmei utánzás, az beigazolódott, mikor a bécsi német szövegből egy okos kéz kihúzott több ilyen részletet, és ezzel nagyszerűen felfokozta a minden ellentmondást lehengerlő hatást.

A Tragédia gyöngéje, ha szabad erről beszélni, nem a jelenetek, hanem Mefisztofelesz és Lucifer szerepeltetésének hasonlóságában van. Ádám démoni kísérője talán nem született volna meg, ha nem jár előtte Mefisztó. De Mefisztó sem született volna meg, ha nincs Jób könyvében az Úr és Sátán jelenete.

Igen érdekes volt megfigyelni a megrázó és felemelő hatást, amit a Burg előadása a Bécsben összesereglett magyarokra tett. Ezek eddig intímus közelségből ismerték Madách remekművét, Madách kritikátlan tiszteletében nőttek fel, ezúttal azonban objektív távlatból látták a Tragédiát, és talán első ízben tudták fölmérni gigantikus arányait és halhatatlan mélységeit.

Előadás után óriási zsúfoltságú estély volt a magyar követségen, ahol összegyülekezett az egykori Monarchia két államának irodalmi és művészeti világa a hozzátartozó hölgyekkel és kibicekkel.
189

XV

A magyar tulipán. — Convegno Volta. — Umbriai színek. — Két virtuóz — "Petőfi's Julie" a bécsi Burgszínházban. — "Pro libertate!" — Király-napok Budán. — Volt-e Bajor Gizi a Török utcában?

Budapestre érkezett egy nagyon érdekes ember: Zelezny-Scholtz Helén, Rómában megtelepedett szobrászművésznő, akinek híre akkor már túlterjedt Itália határain. A prágai kormány meghívta Tapolcsányba, hogy megmintázza Masaryk elnök mellszobrát.

A Felvidéken a művésznő tüzet fogott a szlovák művészettől, és nagy kedvvel vetette magát annak tanulmányozására. Rózsahegyen valami néprajzi gyűjteményben feltűnt neki a tulipán vissza-visszatérő motívuma. A múzeumi őrrel beszélgetett, és az panaszkodott, hogy a magyarok Budapestre vitték a szlovák népművészet számos remekét. Ezt azonban vesztére mondta, mert Helén asszony haladéktalanul vonatra ült, és Budapestre utazott, Egy közös barátnőnk ajánlata folytán nekem jutott az élvezet, hogy elkalauzoljam az Aréna úti Néprajzi Múzeumba. Igazán élvezet volt megfigyelni, milyen áhitattal és elragadtatással Csodálja például a cifraszűrök pazar gyűjteményét. "Ilyen pompába öltözhettek a régi asszír királyok a trónralépésük ünnepén!" Szóba került a tulipán-motívum is, mely a tót lányok kézimunkáját ékesíti, és én felvilágosítottam vendégemet, hogy ezt a régi magyarok a Meotisz tó mellékéről hozhatták, ott minden tavasszal milliószámra nyílik a vadtulipán. A rózsahegyi tulipán nem egyéb, mint tanoncmunka.

Mivel Zelezny-Scholtz asszony érdeklődött a régi magyar úri divat iránt, melyről sokat hallott, de alig látott valamit, elvezettem az Üllői úti Iparművészeti Múzeumba, ahol letétként őrzik az Esterházy hercegek némely családi kincsét. Fényes díszköntösök, gazdag lószerszámok, csodás fegyverek és pazar asztaldíszek vannak együtt; hasonlóan kérkedő drága holmit csak a moszkvai Kremlben láttam, a középkori nagyfejedelmek hagyatékában.

Zelezny-Scholtz asszonyt, akit főleg azért ismertettem meg olvasóimmal, mert hamarosan találkozni fogunk vele Rómában, elvittem a badacsonyi szőlőmbe is, ahol — bár maga állandóan Itália legszebb tájain lakik — azt mondta: tündéri!

Többféle okból is sajnálatra méltónak találom az ifjabb magyar nemzedéket. Nem utolsó sorban azért, mert nem mozoghat Európában olyan szabadon, mint mozogtunk mi, régiek. Attól lehet tartani, a rájuk kényszerített helyhezkötöttség következtében idővel vidékiesen szűk lesz a szellemi láthatáruk.

1936. október havában Rómába kellett utaznom. A Reale Accademia d'Italia október nyolcadikára hívta egybe a Convegno Voltát, a Convegno meghívott külföldi tagjai között az én nevem is szerepelt. Az ilyenféle Convegnókat Alessandro Volta alapítványának költségeire szokták rendezni, egyes kulturális kérdések céljából. Ezúttal a megjelölt téma: i(teatro drammatico.

A Volta alapítvány jómódú lehet, mert mikor Budapesten befeküdtem a Délivasút hálókocsijába, már a Reale Accademia vendége voltam. Rómába érkezvén, a Via Venetón lévő Ambasciatori szállodában kaptam lakást.

Róma, amióta nem voltam itt, ugyancsak előnyös változáson ment keresztül. Meglepő rend, üdítő tisztaság, imponáló fegyelem mindenütt. A koldusok nem szemtelenkednek, a ciceronék nem tolakodnak, a taxisofőrök nem szívják az ember vérét. Az utcákat söprik és öntözik, a nyilvános kerteket gondozzák, egyes antik épületekhez, melyeket a középkor zegzugos bérházakkal és rossz szagú udvar-labirintussal tapasztott körül: széles utcákat törtek, hogy hozzáférhetők legyenek az emberi szemnek és az isteni napfénynek.

Még a Forum Romanum komor rommezejét is, mely hajdan teli volt hulladékos dombokkal és nyirkos gödrökkel, szinte barátságossá tették gyep- és virágágyakkal, futónövényekkel. És valahára kihámozták a góréházak közül a tarpeji sziklát. Eddigelé sohasem tudtam megtalálni a nevezetes sziklafalat, melyről Boleszláv iskolatársam állítása szerint a rómaiak híres férfiakat szoktak lehajigálni.

A legnagyobb változáson talán a Vatikán ment keresztül. Amióta Vatikánváros lett belőle, ragyog a tisztaságtól és előkelőségtől. Most már ott is tudják, hol végződik az antik patina, és hol kezdődik a

modern piszok. Új köntösében a katolikus élet fókusza valami üdítően fiatal, modern és optimista hatást kelt.

A Convegno a Capitoliumon, a szenátorok palotájában nyílt meg, ez az épület ma Róma városháza, Az Örök Város kormányzója, Buoncompagni-Ludovisi herceg, mondott rövid üdvözlőbeszédet, majd megjelent a tribünön a Convegno elnöke és főtitkára, két világszerte ismert profil, Luigi Pirandello gyomorbajos Mefisztó- és Marinetti elszánt gárdatiszt-feje. A külföldi vendégek nevében Maurice Maeterlinck köszöntötte a királyi akadémiát. Körüljártatva szememet a teremben, tudomásul vettem, hogy sok világmárka van együtt.

Nekem ugyan teljes ellátás járt a jeles konyhájáról híres Ambasciatoriban, de nemigen vettem igénybe, inkább eljártam az én hű Balla barátommal, aki az én kedvemért sietett le Rómába, azokba az elragadó trattoriákba, ahol a padrone fehér tányérsapkával a fején maga főz, és kezet szorít minden vendégével.

A rendes ülések másnap reggel kezdődtek, a Tiberis-parti Villa Farnesinában, melynek az a híre, hogy Róma legkecsesebb reneszánsz palotája. (Ez egyébként ugyanaz a Villa Chigi, hová én Az élet kapuja című kisregényemben lakomára hívtam II. Julius pápa korának férfi-hírességeit és női szépségeit.) A Villát Agostino Chigi il Magnifico építette, a Szentlélek Bankárja. Tegnap a Michelangelo tervezte palotában üléseztünk, ma a Villában, amit Peruzzi épített, Raffael és del Piombo festett ki – melyik városa a világnak tudná így megbecsülni vendégeit?

Az ülések során az első padsor bal sarkán helyeztek el, velem szemben a terem faláról, festett architektúra fülkéjéből, egy fiatal nő mosolygott, nem tudom, istennő, nimfa vagy géniusz volt-e, de bizonyos, hogy szépségben vonzóbb és meghatóbb leányarcot nemigen láttam még. Ha gondolkodni tudna a géniusz, vajon mit tartana rólunk, emberekről? Ő már ötödfél évszázad óta szembe mosolyog a jövő-menő nemzedékekkel, ezek úgy vonulnak el előtte, mint vándor az alkonyi égen – voltak, nincsenek!

Á királyi akadémia tíz ülésén más-más külföldi résztvevőt kért fel az elnöklésre. Az első ülésen Kistemaeckers, az ötödiken az én szerény személyem, az utolsón Maeterlinck elnökölt. A harmadik ülés egyébként elmaradt, mert bejelentették a marseille-i rémtettet,

Sándor jugoszláv király meggyilkolását. A Convegno, részvéte jeléül, elnapolta magát másnapra.

Hazamentem a szállodámba, ott azzal a kedves hírrel fogadtak, hogy Kiki Palmer vár rám a társalgóban. Palmer nagyon csinos, igen fiatal és fölötte tehetséges színésznő. Tavaly sikert szerzett Giulia Szendrey szerepében, és színművemet diadalmasan meghordozta Itáliában. Most Tairovnak, a nagy orosz rendezőnek társaságában találtam a társalgóban. Palmer főleg azért látogatott meg, hogy újabb darabjaim iránt érdeklődjék. Én csak Volpe azzurá-t tudtam ajánlani, de ez Olaszországban sem volt új, Emma Grammatica évekkel ezelőtt sorozatosan játszotta. Meg volt azonban írva a sors könyvében, hogy ezt a szerepet nem Palmer, hanem Lisa Merlini fogja új életre támasztani, mert szegény, bájos Kiki rövid idővel a találkozásunk után letűnt a színpadról.

De térjünk vissza a Convegnóba. Szenvedélyes vita csak egy ülésen kerekedett, a német Gropius És az orosz Tairov közt. Meglepő volt a vita éles hangja, amit maga a tárgy nem okolt meg. Gropius részletesen ismertette az Ő reformszínházát, melyet ő "totális színpadnak" nevezett. Az egész csupa gépezet: furfangos masinák emelik, süllyesztik, forgatják a színpadot, sőt a nézőtér üléssorait is, úgyhogy amfiteátrum lesz belőle. Rajzokkal és plasztikus mintákkal magyarázta elgondolásait.

A kérdéshez hozzászólott Tairov, szerinte nem gépekre, hanem művészi játékra van szükség; a gép a dráma tagadása; Gropius olyan téren keresi a jövő színpadát, ahol semmi dolga a művészetnek. Gropius másnap visszatért a vita tárgyára. Igen elmésen érvelt, de ha az orosz félvállról beszélt, akkor a német lóhátról. Hogy ő nem képes megérteni azt a hisztérikus iszonyt a géptől. Némelyek, különösen orosz emberek, úgy viselkednek a géppel szemben, amit meghódítani képtelenek, mint a boldogtalan szerelmesek. Hiszen az antik művészet deus ex machinája nem volt egyéb, mint a színpadi technika kezdete. Minden egészséges nép örül új találmányainak, és játszik velük. Nem merném eldönteni, melyikük maradt felül a mérkőzésnél, bizonyos azonban, hogy két kiváló koponya került szembe egymással.

A Convegnónak összesen tíz ülése volt. Utolsó estén Róma kormányzója, Buoncompagni-Ludovisi herceg, estélyt adott a Palazzo dei Conservatoriban, mely ugyancsak a Capitoliumi hegyen emelkedik.

193
Mikor bemutattak a hercegnek, egy fekete szemű, szép asszony, aki a házigazda társaságában volt, kifogástalan magyar nyelven szólt hozzám. Később megtudtam, hogy fiumei olasz leány, ma egyik római fasiszta vezérember felesége. Elmélázva állapítottam meg, hogy a fiumei olasz lányok magyarul tanultak, miközben a magyar politikusok a csendőrkardbojt kedvéért obstruáltak.

Megőrültem, mikor a büfében Zelezny-Scholtz Helénnel találkoztam. Egy ízben már a Farnesina hallgatóságában is felfedeztem a magyar cifraszűrök méltatóját, de akkor nem beszélhettem vele, az elnöki széket kellett őriznem. Az estélyt követő napon meglátogattam a Via Sistinán lévő műtermében. Nem tudom, hány szobrászműterem van Rómában, rengeteg sok lehet, de ezt az egyet az utcagyerekek is ismerték.

Helén asszony megmutatta a munkáit: a hercegek és grófok egész plasztikus Gothai Almanachját, kardinálisokból pedig egész zsinatra valót, akár mindjárt pápát választhattak volna. A művésznő barátságának maradandó emléke egy kitűnő fej, melyet rólam mintázott, és melynek bronzöntvénye budapesti magántulajdonban van.

Búcsúlátogatásokat tettem Pirandellónál és Marinettinél, istenhozzádot mondtam római barátaimnak, akik közt egyike a legkedvesebbeknek a Farnesina mosolygó nimfája, azután útra készültem,
Mikor a menetjegyirodában jártam, a tisztviselők óva intettek, nehogy Jugoszlávián át vegyem utamat, mert ott most nagyon gyűlölik a magyarokat. Őket okolják a marseille-i királygyilkosságért.

Ez mindenesetre nevezetes dolog! Vlada Georgiev, aki fegyverét Sándor királyra sütötte, délszláv ember; magát a bűntettet a francia rendőrségnek a világsajtó által megállapított elképesztő indolenciája tette lehetségessé; a gyilkosságot belga területen a jugoszláv emigránsok nagygyűlésén határozták el, sőt a határozatot közzé is tették lapjukban; de a belgrádi közvélemény mégis Magyarországot hívja tetemre. Azt híresztelik, hogy magyar katonatisztek oktatták a merénylőt a fegyver használatára. Mintha a balkániak, akik az emberiséget megajándékozták a komitácsi és csetnik fogalmával, ezen a téren tanulhatnának valamit!

Keveset láttam még Umbriából és ezért hazamenet Perugiában állomást tartottam. Balla persze velem volt. A hegytetőn épült umbriai

194

városok megkapóan festőiek, és egy rejtvényt adnak fel a látogatónak. Íme: ma rend, nyugalom és béke van az országban, közlekedés és kereskedelem szabad, a vagyoni és személyi biztonság szinte tökéletes, és mindezek a városok mégis kiégett vulkánok benyomását keltik, csendes utcáikon nincs igazi élet, kihalt tereiken a múlt méla emlékei kísértenek. Hajdanában pedig ádáz pártharcok tomboltak Perugiában, az Oddik és Baglionik utcai csatákat vívtak, és dühöngve ostromolták egymás palotáit, egész városrészeket fölégettek; rablás, vérontás, embertelen kegyetlenkedések napirenden voltak: — és a város mégis virult, gazdagodott, pezsgett benne az élet, nagyszerű paloták és katedrálisok emelkedtek, és az umbriai festészet megalkotta gyöngéd, finom, fájdalmasan szép remekműveit. Ki érti ezt? Vannak népek és városok életének titkos föltételei, melyek előtt érvényüket vesztik az emberi logika törvényei?

Autón átmentünk a legkedvesebb keresztény szent, Assisi Ferenc városába. Az arany fényben szunnyadó Assisi olyan álomszerűen bájos és illatos, mint az elvarázsolt királykisasszony.

Sohasem fogom megérteni, hogy Goethe, mikor olasz útján erre járt, hogyan kerülhette el szándékosan, sőt tüntetve, Szent Ferenc sírját? Ha én mint turista megfordulnék Medina városában, mindenesetre meglátogatnám Mohamed sírját, pedig a próféta távolabb áll tőlem, mint Szent Ferenc Goethétől. Az Italienische Reise-ben Goethe így ír erről: "A babiloni módon egymás fölé tornyosított templomok szörnyű aláépítéseit, ahol Szent Ferenc pihen, ellenszenvvel bal kéz felől hagytam, mert arra gondoltam, hogy ott a koponyákat olyanra bélyegzik, mint a kapitányomé." (Goethe a postakocsiban együtt utazott a pápai hadsereg egyik kapitányával, aki útközben azt cselekedte, amit más vallású hadsereg vitéz kapitányai is szoktak néha: születlenségeket beszélt.)

Szóval a nagy költő "ellenszenvvel bal kéz felől hagyta" Ássisi fő nevezetességét, San Francesco sírját, egyenesen az Óvárosban látható antik Minerva-templomhoz sietett, erről aztán hosszan és áradozva ír. Talán nem vétek az Olimposzinak tartozó hódolat ellen, ha megállapítom, ebben mégiscsak van valami szektárius elfogultság! Mert hogy Goethe a maga koponyáját féltette volna, azt egyikünk sem hiszi. És vajon nincs-e a legszeretetreméltóbb szentnek több köze az újkor gondolat- és érzésvilágához, mint Zeusz kék szemű leányának?

195
Mikor hazaérkeztem Budapestre, politikus barátaimat a jugoszláv királygyilkosság, illetőleg a genfi bonyodalmak hatása alatt találtam. Genfben az ügyet a csehszlovák külügyminiszter vette kezébe, ő pedig mindig túl szokta feszíteni a húrt, mihelyt magyar ügyről van szó. Mindenáron vádlottak padjára akarta ültetni Magyarországot. Igyekezete azonban reménytelen volt, mert mikor a magyar kormány főmegbízottja, Eckhardt Tibor megjelent Genfben, fölkeresték az olasz és lengyel főmegbízottak, és kormányaik nevében kijelentették, hogy Magyarország ebben a kérdésben számíthat a két kormány legerélyesebb támogatására. A csehszlovák miniszter most már csak azon fáradozott, hogy arany hidat építsen magának, és szépszerével kivonuljon a marseille-i ügyből.

Ezek után is el kell azonban ismernünk, hogy a csehszlovák állam élén, Benes és Masaryk személyében, Európa legötletesebb politikus párja áll. Mert ők minden komolyabb erőtartalék nélkül, tisztára az intellektusukra utaltan, világtörténelmi sikereket tudtak elérni. Imperialista politikát csináltak, komolyan számbavehető hadsereg nélkül, tartományokat hódítottak, háború nélkül.

A nagyközönség megszokta, hogy Benes személyében ravasz cselszövőt lásson, Masaryk elnökben pedig fennkölt rajongót. Én azt hiszem, ez csupán szereposztás dolga, mert Masaryk is, miként Benes, minden erkölcsi aggályt alá szokott rendelni a politikai haszonnak. Ebben nem lehet kételkednünk; ha tudjuk, hogy a régi Ausztriában mint reichsrat-képviselő a konföderációs államalkotmányt követelte, a háború után pedig államfője lett egy "nemzeti államnak", melynek nemzetiségi mozaikja nem kevésbé tarka, mint az egykori Monarchiáé.

Végül is kérdés, jó-e az ilyen politika? Jó az a politika, mely biztosítani képes a nemzet jövőjét. Biztosítva van Csehszlovákia jövője három olyan szomszéd között, akik közül legalább kettőt halálosan megbántott?

Tavasszal, május 5-én a bécsi Burg-színház bemutatta Szendrey Júliá-t. Petőfi's Julie lett a német címe, mivel Hermann Röbbeling, a Burg igazgatója, úgy vélekedett, hogy Petőfi nevét mindenki ismeri német földön, de Szendrey Júliáét alig valaki, A színmű Itálián át, kerülve kötött ki Bécsben. Stefan Zweig látta Kiki Palmert Giulia

196
Szendrey szerepében, és Bécsbe visszatérve, figyelmeztette Röbbelinget a színműre. Az igazgató érintkezést keresett velem, egy ízben Budapestre is jött.

Stefan Zweig, aki később feleségével együtt oly tragikus véget ért Amerikában, ezzel baráti szívességet tett nekem, ezt még azzal is tetézte, hogy egy szikrázóan elmés levélben a német észjárással számoló apró simításokat ajánlott. Julie szerepét Hilde Wegener kapta. A férfi főszerepet (Trubetzkoji herceget) Fred Hennings. Hennings arcban is, termetben is feltűnően hasonlít a mi Császár Imrénkre, éppolyan előkelően férfias és fegyelmezetten tüzes, de talán érettebb és szabadabb, mint a korán elhalt magyar művész. Hilde Wegener nem hasonlít senkire, csak önmagára.

A próbák már javában folytak a Burgban, mikor a császárhű legitimisták pártlapja, Der Österreicher, nekigyűrkőzött, hogy megtorpedózza az előadást, azon a címen, hogy a darabom Habsburg- és osztrákellenes. A dologból azonban csak bágyadt újságpolémia lett. Egészben véve a bécsi botrány szegényes kontármunka volt ahhoz a budapesti skandalumhoz képest, mely valamikor az Ocskay brigadéros körül keveredett. Alios ego iam vidi ventos!

Meg kell erősítenem a banális igazságot, hogy a Burg csakugyan kitűnő színház. Itt beválik a jó hagyományok értéke. Valamennyi szereplő szinte tökéletes szereptudással jött már az első próbára, és mindegyik hajszálélesen beletalált a szerző szándékába.

A jelmezek megállapítását és a díszletezést kissé körülményesen intézik, csupa Herr Hofrat és Herr Professor járkál nagy tempósan a színpadon, a magyar szerző ilyenkor fölmászik a falra — bizonyos azonban, hogy a legbonyolultabb feladatokat is fölényesen meg tudják oldani. Petőfi's Julie-ban a száz év előtti Kolozsvár professzori szállása olyan korhű és kietlenül hangulatos, hogy szinte érezni lehet a konyhából behúzódó savanyú káposztaszagot.

Az előadásról nem mondhatok egyebet, mint hogy fényes volt; a bécsi sajtó szerint a Burg színvonalához mérten is fényes. Pedig a német előadás jókora handicap-pel indult a magyar után: a színmű igazi hőse a mindvégig láthatatlan Petőfi Sándor, ő a költeményeiben él, melyeket a szereplők egyre-másra idéznek, de a német fordítások meglehetősen színtelenek és erőtlenek. Hiába böngésztem végig a Petőfi-fordításokat: a Júliához írt szerelmi dalok csodás, forró

197

fülemülecsattogása, főleg pedig a Szeptember végén édes, szívfájdító melankóliája csak bágyadtan érvényesül a német átültetésben.

Az előadást Franz Werfel, a Musa Dagh írójának páholyából néztem végig. Előadás után az összes művészekkel és néhány barátommal Rudnay Lajos magyar követ vendégei voltunk. A sajtóról ugyanazt kell mondanom, amit a játékról: fényes volt! Egyetlen újság támadt ellenem, azzal a váddal, hogy megsértettem a Haynau táborszernagy emlékének tartozó kegyeletet... Ezt a vádat aztán el bírtam viselni.

Bécsi tartózkodásom idején részt vettem egy garden partyn, amit német kiadóm, Paul Zsolnay rendezett. Zsolnay afféle gazdag és előkelő literary gentleman, azonban nem könyvírással, hanem könyvek kiadásával éli ki irodalmi szenvedélyét. A Prinz Eugen utcai kiadóhivatalában olyan hang járja, mint valami nagykövetségen, és mikor láttam Zsolnayt, amint hosszú, finom ujjaival gyöngéden simogatja újonnan megjelent kötetét, kezdtem érteni szenvedélyét, Kiadványai nyomdatechnikai szempontból és külső kiállítás dolgában a német könyvpiac tökéletesebb termékei sorába tartoznak. Nekem később két elbeszélő művemet adta ki: Die Heiden és Rákóczi der Rebell, amelyekben a szíves olvasó rá fog ismerni Pogányok és Pro Libertate című történelmi regényeimre.

A garden party a Zsolnay tulajdonában lévő Kaunitz-palotában és annak ősi parkjában folyt le. Jelen volt fél Bécs és egész Budapest.

Pro libertate című kétkötetes Rákóczi-regényem 1936-ban jelent meg könyv alakban, miután előtte való esztendőben az Új Idők már folytatásokban közölte. A könyvvel tulajdonképpen fogadalmat váltottam be, amit harmincöt esztendővel ezelőtt Rákóczi fejedelem szellemének tettem. Aki olvasta Emlékezéseim második kötetét, A gótikus ház-at, emlékezni fog, hogy Ocskay brigadéros című színművemre rá akarták sütni, hogy az a Fejedelem megsértése és kigúnyolása. Közönség és sajtó azonban megvédte színművemet, én pedig elhatároztam, hogy meg fogom írni az igazi Rákóczit. A parádés Rákóczi, akit a hazafiak kerestek rajtam, sekély fantáziájú papírpusztítók teremtménye; nem ember, csak egy aranysújtásos bársonydolmány; egy sarkantyús csizmában járó pohárköszöntő.

Rákóczi fejedelem egész nagyságát akkor tudjuk fölmérni, ha van

198
bátorságunk, hogy lehozzuk a felhők közül, és meglássuk a legendás nemzeti ideálban a halandó embert. Annyi bizonyos, hogy sohasem járt még magyar földön férfi, aki annyira szerette volna ezt a népet, és annyit áldozott volna érte, mint Rákóczi.

Szó volt róla, hogy könyvemet Zsolnay Pál kiadta németül Rákóczi der Rebell, a milánói Corbaccio cég olasz nyelven Il Rebelle, az amszterdami L. I. Veens holland nyelven Vuur in den Naiht címen.

A Fejedelemmel és Ocskay brigadérossal kapcsolatban két emlékemet jegyzem még fel.

I. A Pro libertate megjelenése után József főherceg egy költeménye kéziratát küldte el nekem. A főhercegi vers lángol és világít a szabadságvágytól, és – ami eléggé feltűnő - hangot ad benne bizonyos osztrákellenes indulat. Azt hiszem, ennek eredetét 1848-ra lehetne visszavezetni, mikor Bécs nemcsak a magyar kormánnyal, de az utolsó palatinussal, a főherceg-tábornagy nagybátyjával szemben is kétszínű játékot folytatott.

II. Harmincöt évvel a viharos lefolyású Ocskay-premier után megtudtam, hogy az én brigadérosom nemcsak Magyarországon, de Bécsben is felkavarta a vizeket. Ifjúkori jó barátom, Töreky Géza, a kir. Kúria elnöke, másolatban megküldött nekem három ítéletet, amit a királyi bíróság annak idején Rákóczi "bűnügyében" hozott, kísérőlevelében pedig a következőket írja: "Bartha ny. altábornagy mondta el, hogy az Ocskay brigadéros bemutató előadására felsőbb helyről megfigyelőnek ki lett küldve báró Fejérváry Géza honvédminiszter, akinek az altábornagy akkoriban parancsőrtisztje volt. A miniszter véleményes jelentése megnyugtató volt. A korhű kosztümök pedig annyira megnyerték tetszését, hogy intézkedésére az akkor alakulófélben volt m. kir. testőrség díszegyenruháját azoknak mintájára készítették el."

Ocskay László kétszáz évvel a halála után a Habsburg-gárda divatideálja: ez ugyan meglepő fordulat! "

Május 2-án avatták fel Rákóczi szép lovas szobrát, június 25-én nekem kellett helytállnom a Rákóczi-komplexumért, mely egy emberöltő óta oroszlánkarmai közt fog. Az Országház kupolacsarnokában ünnepi beszédet kellett mondanom a Rákóczi-emléktábla leleplezése alkalmával. A két ház elnöke, aki rám ruházta ezt a tisztet,

199
bizonyára azt hitte, hogy ez nekem kitüntetés és öröm. Kitüntetésnek kitüntetés volt, de örülni nem tudok az ilyen szereplésnek, nagyon is idegesít. A hallgatóság persze a két ház tagjaiból telt ki. A márványtábla igen díszesnek, az avatóbeszéd pedig igen rövidnek sikerült.

Hajdanában, ha királyi vendég érkezett Buda várába, a látogatása a magyar királynak szólt. Midőn május 19. napján Vittorio Emanuele király és császár a feleségével bevonult a magyar fővárosba, nyilvánvaló volt, hogy ez a látogatás a magyar nemzetet illeti meg.

A fogadás egyébként tüntetően magyaros volt. A magyar jelleget az a körülmény is hangsúlyozta, hogy nem a la Daumont-fogat, hanem sallangosan szerszámozott és bakról hajtott ötös hozta a vasútról az újsütetű abessziniai császári párt. Ha Magyarország a jó kocsisok hazája, akkor a kipödört bajszú öreg "parádés", aki monumentális hidegvérrel és pehelykönnyű kézzel hajtotta az öt sárkányt a királyi Várba, rászolgált a kocsisok vajdájának címére.

Vittorio Emanuele jól érezhette magát a magyar fővárosban, itt

végre igazi király volt, nem úgy, mint otthon, ahol a Duce alig engedett beleszólást az ügyek vezetésébe. Ciano posztumusz. naplójegyzeteiből nyilvánvaló, hogy Mussolini a királyságot elavult és haszontalan intézménynek tartotta, és azon gondolkozott, hogy egyszerűen beszünteti. "Egy kiáltvány elég volna. Egy napon meg is fogom tenni." Egy ízben pedig azt mondta a vejének: "Belebetegedtem már abba, hogy üres málhakocsikat (a dinasztiát) hurcoljak magam után. És minden kocsin rajta van a kerékkötő!" Mussolini végül mégis elpusztította a Savoy-házat, de a saját élete árán, mint Dugovics Titusz a törököt. A király nem kedvelte a németeket, minden rokonszenve és becsülése az angoloké és franciáké volt. A német szövetséget a király feje fölött kötötte meg a Duce, aki maga sem szerette Hitlert, de csökönyösen bízott a nácik győzelmében.

Vittorio Emanuele kicsi, majdnem törpe úr. Azt beszélik róla, a hadserege nemigen érdekli, inkább régészeti tanulmányokkal foglalkozik, és érmeket gyűjt, mint afféle szelíd kisfiú, aki a longamétánál jobban szeret bélyegeket ragasztani az albumába.

A király-napokban én két alkalommal jártam a Várban: egy díszebéden és egy garden partyn. A díszebéd után megismerkedtem Cianóval, az olasz külügyminiszterrel. Ciano egész este nem

tágított Anna főhercegné oldaláról. Nyilvánvaló volt, hogy tüzet fogott a ragyogó szempártól. Egy állandó könnyű mosoly a főhercegasszony ajka szélén, melyben sok jókedv, némi csodálkozás és egy atomnyi gonoszság volt, azt bizonyította, hogy maga is észrevette.

Gróf Cialeazzo Cianóról általában azt hittük, hogy csupán Mussolini veje és azonkívül semmi. Halála után megjelent a Memoriale di Cabinetto, és ekkor igazolta, hogy azonkívül még valami volt: elmés, éles szemű és jó ítéletű államférfi. Nem rendelkezett a Duce nagyszerű szuggesztív erejével, de a német szövetség katasztrofális következményeit előre látta, sokkal élesebben, mint Mussolini. Tragikus hibája volt azonban, hogy meggyőződésből nem merte vagy csak elkésetten próbálta levonni a következtetéseket.

A Nemzeti Kamara népszerűsége azzal magyarázandó, hogy sok ember, akit elriaszt a Rákóczi úti Nemzeti Hodály óriási üres tere, a Kamarában találja meg azt, amire vágyakozik, az intimus játékot. A hajdani Népszínházban úgy tévelyeg a társalgó hang, mint a hajófütty Pest és Buda közt, de a Kamarában újból föltámadt az a diszkrét, plasztikus és világító párbeszéd, mely a Nemzeti Színház együttesét. egykor Európa egyik legkülönb drámai társulatává avatta. És melyet, a Nemzeti régi épületének hebehurgya lebontásával, államköltségen végeztek ki.

Úgy tudom, a kormányzóné egy elejtett szava ösztönözte az igazgatóságot arra, hogy a Kamara műsorra tűzze a Kék rókát. A felújított komédia kétszázhuszonötször ment egymás után. A szerelmes párt Rajnai Gábor és Bajor Gizi játszotta. Nagy kedvük telt a szerepükben. Csathó Kálmán, a mai magyar színpad egyik legkülönb szakembere, játékukról a következőket írja:

"Nem tudható, hová fejlődik még a színjátszás. De hogy illúziókeltőbbet, igazabbat, művészibbet, megindítóbbat és magával ragadóbbat nem lehet elképzelni, mint ennek a két istenadta, nagy művésznek játéka volt, azt nyugodtan merem állítani. A Kék róka harmadik felvonásbeli nagy jelenetére úgy gondolok, mint a modern színjátszás csúcspontjára. Két páratlan művész itt párra lelt egymásban, fel tudta gyújtani egymást, és kiváltotta egymásból tehetsége legjavát..."

201
Hozzáteszem: jobb darabot már láttam a Kék róká-nál, de jobb játékot a harmadik felvonásbelinél még csakugyan nem láttam.

Utóiratként még egy semmiséget akarok elmondani, ami összefüggésben van Bajorral és a Kék róká-val. Mikor a művésznő megjelent a felújított Róka első próbáján a Kamara színpadján, előtte is felvetettem a fatális kérdést, mellyel egykor egy színházi hetilap idegesítette olvasóit, nekem pedig véremet szívta: Járt-e Cécile a Török utcában? Bajor Gizi pontosan azt a választ adta, melyet a szerző is elgondolt magában, de titokban tartott a nyilvánosság előtt.
— Persze, hogy ott járt, de nem történt komolyabb baj, mert idejében megértette, milyen hiú fajankó a báró, és kitört a hajtásból.

202

XVI

Alpesi autótúra, — Janovics a szegedi Dóm téren. — Pénzügyi , politika és Olga Csehova. — Rust-ebédek. — Császár Elemér. — A Szenthegy lakói.

1937 nyarán Légrády Ottó meghívott egy alpesi autóútra. Részletesen kidolgozott menetrend szerint, augusztus 11-én korán reggel indulunk Légrády rózsadombi villájából, útba ejtjük az ausztriai hegyvidék némely festői pontját, Bad Gasteinbe megyünk, ott eltöltünk néhány hetet, fürdünk, kirándulunk, szeptember közepe felé megint itthon leszünk. A kiránduló társaság tagjai: Szúdy Elemér, Szúdyné, Légrády Ottó és magam.

Szúdy egész életén át újságíró volt, újságírók közt élt, és mégsem találni nála tisztább lelkű, melegebb szívű és jobban fegyelmezett magyart. Assisi Szent Ferenc mint pesti zsurnaliszta! A rejtélyt még megoldhatatlanabbá teszi, hogy egy csöppet sem naiv ember, inkább fölényes emberismerő, miniszterelnöki sajtófőnök korában belelátott minden kollégája veséjébe és zsebébe.

Augusztus 11-én tehát útra keltünk Légrády szép Packardján. Délben a bécsi Grand Hotelben ebédeltünk, délután a semmeringi Panhansban teáztunk. A Semmering persze teli volt magyarokkal, és este, mikor ellátogattunk a rögtönzött Dirndl-bálra, meggyőződtünk, hogy az ingvállas, kurta rokolyás parasztlányok leginkább pest-lípótvárosi flapperek.

Másnap megebédeltünk Grazban, amely város nekem (talán a grazi penzionista-adomák miatt?) zsibbasztóan unalmas — olyan, mintha állandóan az esti takarodót fújnák az utcáin. Nagyon örültem, mikor megint beletaláltunk az üde és jó szagú fenyvesrengetegbe. A híres Pack-Strassen keresztül 12-én alkonyatkor a sárkánykutas Klagenfurtba érkeztünk. Másnap, tovább folytatva utunkat, megnéztük Spitalt, illetőleg annak fő nevezetességét, az ősi Porcia-kastélyt. Úgy hallottam, a Porciák egyik őse hősi halált szenvedett Aguileia alatt, mikor Attila hun király ostromolta a várost. A későbbi Porciák

azonban nem érték be azzal, hogy ősük 1500 évvel ezelőtt már hadseregfőparancsnok volt, hanem miként a spitali palota udvari falába eresztett kőtábla hirdeti – valamelyik trójai hősre vezetik vissza a nemzetség eredetét. (Érdekes, hogy a hercegi család tökéletesen elmagyarosodott.)

Folytatva utunkat egy valószínűtlenül és ijesztően meredek hegygerincen keresztül (30%-os emelkedés!?), melyet úgy másztak meg az autók, mint legyek a szoba falát, fölértünk a Katschberg csúcsára, ahol megebédeltünk. Estére gyönyörű erdőkön keresztül Bad Gasteinba érkeztünk. Ezt a grandiózus, vérpezsdítően üde levegőjű havasi völgyet, melyet jégsüveges hegyóriások fognak közre, és melyen mennydörögve vágtat végig az Ache folyó óriás víztömege; a világ legkülönb fürdőhelyének tartom. Sok más ismerős között Cerruti (most már párizsi) nagykövettel és Bözse asszonnyal is találkoztam. Sajnos, szabadságuk már lejáróban volt, így csak egyszer vacsorázhattunk és mehettünk együtt moziba.

Augusztus 29-én átkocsiztunk Salzburgba, hogy megnézzük Jedermann Dóm téri előadását. Úgy mondják, Salzburgban többet esik az eső, mint bárhol a világon, és ugyancsak merész ötlete volt Reinhardt professzornak, hogy éppen erre a nyirkos helyre telepítette szabadtéri színpadát. Volt már olyan nyár, hogy egyszer sem lehetett szabadban játszani. Ma azonban tündöklő kék égbolt mosolygott az érsekek ősi városa fölött, és a város maga is mosolygott.

Valahol azt olvastam, hogy mikor Mozart salzburgi emlékművét alapozták, római mozaikpadlót találtak, melynek ez volt a felírása: Hic habitat felicitas! Jó volna tudni, milyen volt az élete, de főleg milyen a halála annak a sok rómainak, aki ezt merészelte a padlójára íratni.

Az bizonyos, hogy ha nap süti a várost, tornyai és tetői fölött állandó boldog derű mosolyog. Az egykori harcias és művészetkedvelő érsekek szerették a vidámságot, legalább Salzburg környékén láttam egy elragadó főpapi palotát, melynek barokk kertjében tréfás vízesések zuhognak, és komikus kőszörnyetegek ágaskodnak – az ember ott önkéntelenül kacagó és visítozó asszonynépre gondol.

Jedermann Hofmannsthal legnépszerűbb alkotása és a Dóm tér leghíresebb műsordarabja. A címszerepet ezúttal Hörbiger Attila játszotta.

Váratlanul megjelent a nézőtéren Horthy Miklós kormányzó a feleségével, több osztrák úr kíséretében. Körös-körül lódengallérok,

ezüstrókák, dirndlik, hennás női fejek, egyenruhák, gyémántok, maharadzsák, bankárok, akik pusterthali parasztoknak öltöztek. Salzburgban vannak férfiszabók és női divattermek, ahol a pénzes idegent parasztnak öltöztetik. Ez pedig nem tréfadolog, tavaly 60 000 idegen járt itt, 15 000 autóval.

Az én érzésem szerint még csak egy város volna a kontinensen, mely az idegenforgalmat hasonló mederbe tudná terelni, és ez Budapest. Molnár Ferenc mondta nekem, hogy Budapesten megvan mindaz, amivel Bécs csak dicsekszik: itt van a "kék Duna", Budapest levegője teli van zenével, asszonyai szívfájdítóan szépek, kocsmái pedig remek ételt és italt mérnek.

Visszamentünk Bad Gasteinba, és a következő hetekben sorra látogattuk a közeli vízeséseket, klammokat, alpesi tavakat. Az ember itt azt a benyomást nyeri, hogy a Teremtő, mint egy barokk nagyúr, maga is kedvét leli a nagyszerű vízijátékokban.

Szeptember 2-án, tündöklő szép időben, fölmentünk a Grossglocknerre.

Ideálisan megépített út kígyózik a függőleges sziklafalon, végig az éles gerincen, egészen a gleccser medre fölé. Az út háromezer méter magasságban kígyózik a völgy talpától, az osztrák útépítő mérnökök nagy céltudatossággal és merészséggel legyőzték a hajmeresztő nehézségeket. Ennek az útnak megépítése kevesebb időt vett igénybe, mint a vonyarc-gyenesdiási pár kilométeres sík szakaszé, amelyen két nyáron át piszmogtak a vállalkozók, megnyomorítva a közlekedést Badacsony és Keszthely között.

A huszonegyedik fürdő után - babona, hogy páratlan számú fürdőt kell venni— búcsút mondtunk Gasteinnak, és Bécsnek vettük utunkat. Gmunden alatt, a Traunseen, félvad hattyúcsapatok úszkálnak. A parton sétáló közönséget kísérik, elkapdosva a vízbe dobott falatokat, olykor pedig kiszakad a hattyúseregből egy 50-60 főnyi falkájuk, és elrepül a tó verőfényes messziségébe...

Engem a hattyú-köztársaság élete annyira elbájolt, hogy Budapestre érkezve, megkockáztattam egy kis cikket, hogy népesítsük be hattyúkkal a Balatont. De ekkor egy szociális érzésű írótárs rám mordult, hogy lám, miket nem gondolnak ki pihent eszükkel, még hattyú kellene nekik, ahelyett, hogy az árva gyerekekkel törődnének. (Tudvalevő, hogy hírlapírók csak olyankor emlegetik az árva gyerekeket, mikor kellemetlenkedni akarnak valakinek.)

205

A balatoni hattyúk körül azonban kár mesterséges ködöt fejleszteni — egyszerűbb lesz, ha fölvetjük a kérdést: akarunk-e Magyarországon idegenforgalmat — igen vagy nem? Az idegenforgalomról meg kell jegyezni, hogy többek közt üzlet is, amennyiben pénzt hoz az országba, a pénz pedig egyebek közt arra is jó, hogy gondoskodhatunk az árva gyerekekről. Tehát ha akarjuk az idegenforgalmat, akarnunk kell azt a száz kisebb-nagyobb fényűző ötletből összerakott keretet is, mely érdekessé és élvezetessé teheti a vendég magyarországi életét. Ez esetben pedig el kell tűrnünk az antiszociális hattyúkat is.

Szabadságunk utolsó napját Bécsben töltöttük. Egész. nap szakadt az cső, mégpedig igazi osztrák eső; az ember nem képes elképzelni, hogy valaha még kisüssön a nap. Délben Ludwig Eduard osztrák miniszter vendégei vagyunk, az Imperialban ad nekünk igen kitűnő ebédet; este pedig mi, magyarok, egy harmadik emeleti páholyban szorongva, nagyszerűen mulatunk a Herzen im Schnee című gyönge operettrevünél.

1936 és 37 nyarán ismételten Szegedre autóztam, hogy végignézzem a Dóm téri játékokat. A szegedi szabadtéri előadások ötletét eredetileg gróf Klebelsberg Kunó vetette föl, de az ötlet különben is logikusan sarjadt a Dóm téren kínálkozó építészeti keretből. Először arról volt szó, hogy előadják Jedermann-t, szerencsére elálltak ettől a szegényes ötlettől, mert ha ragaszkodnak hozzá, akkor rásütik a szegedi játékokra a Salzburg-utánzás kitörölhetetlen bélyegét.

Midőn Szeged városa megnyerte igazgatónak Janovics Jenőt, a Dóm tér fölött fölkelt a siker csillaga. Beköszöntőjében az új igazgató kijelentette, hogy kizárólag magyar műveket szándékozik előadni; a magyar drámairodalom olyan magaslaton áll, hogy megengedhet magának ilyen büszke ígéretet.

Fölvették a szabadtéri műsorba az én Bizánc-omat is, aminek nem nagyon örültem, mert sehogy sem tudtam elképzelni, az udvari cselszövések hogyan érvényesülnek az óriás téren, csillagos ég alatt. Kitűnt azonban, hogy Janovicsnak volt igaza. Az ő kedvéért megtettem annyit, hogy átalakítottam a szomorújáték végjelenetét. A szegedi változat szerint az utolsó jelenetben megnyílnak a háttérben a

fogadalmi templom kapui, odabent felzúg az orgona, a tornyokban

206
megkondulnak a harangok, az egész személyzet Iréne császárnéval az élén, hosszú, gyászos menetben a kivilágított templomba vonul, hogy imádkozva készüljön a halálra.

Janovics apait és anyait feltett erre a játékra. Tudtam róla, hogy rajong Bizánc-ért, hiszen A magyar dráma irányai című könyvében határozott kifejezést ad ennek. .

Az előadás jeles volt; Janovics szerint ez volt Szegeden a legtökéletesebb játék. A legkényesebb szerepet, Iréne császárnét, Tőkés Anna adta. Igazi Iréne volt koronás vipera, mely csillogva siklik holttestekkel rakott útján. Az előadás után Janovics olyan levelet írt nekem, aminőt tulajdonképpen nekem illett volna küldenem az ő címére. A papír szinte lángol az örömtől, a hálától és szeretettől.

Mi ketten az igazgatóval régóta irodalmi barátságban voltunk. 1906-ban a kolozsvári Nemzeti Színház Hunyadi téri új palotájának megnyitására Színházavatás című ünnepi játékot írtam, mely megnyerte az igazgató és a kolozsvári közönség tetszését. A gavallér igazgató hálából lemásoltatta nekem a Mányoki Ádám-féle híres Rákóczi-arcképet. (Az eredeti festmény, mely ma már a magyar állam tulajdona, akkor még a drezdai királyi palota egyik ékessége volt.) Magam nem mentem el a kolozsvári előadásra, úgy gondoltam, ha ott megjelenek, akkor erdélyi barátaim azt hiszik, ünnepléssel tartoznak nekem, ez pedig sutává tette volna az országos parádét.

Janovics azzal a tervvel is foglalkozott, hogy Szegeden előadatja az én Ocskay brigadéros-omat. A levélben, amit erről írt, azzal dicsekszik, hogy nagyszerű rendezési lehetőségeket fedezett fel a színműben. A terv azonban, annyi mással együtt dugába dőlt, a pokolból kiszabadultak a háború démonjai, és Szegeden megszűntek a szabadtéri előadások. Higgyük, hogy csak egyelőre! Hiszen a világhír már útban volt a Dóm tér felé, angol és amerikai nagy lapok fölfigyeltek a szegedi játékokra, és ha Janovics méltó utóda találkozik, akkor a világjárók áradata előbb-utóbb megtalálja az utat a Tisza-parti város felé.

1937. november 10-én játszotta a Nemzeti Színház századszor Bizánc-ot, A "109 éves Nemzeti Színház" ez alkalommal hatalmas ezüst babérkoszorúval ajándékozott meg, melynek egyes leveleire a színház hetvenhét tagjának nevét és a Nemzetiben előadásra került huszonhárom színművem címét vésték.

207
Az igazgatóság közreadta a Herczeg-esték statisztikáját is: 1893-tól 1937 november haváig 1.110 színházi estét töltöttek be komédiáim. Az ezerszáztíz est az igazgatóság kimutatása szerint négy teljes színházi esztendőt tesz ki... Ha ehhez hozzászámítom más budapesti színházban előadott egyéb darabjaimat, nevezetesen Ocskay brigadéros, a Kék róka és A Gyurkovics lányok százas sorozatait, meg kell állapítanom, hogy eléggé igénybe vettem a színházi közönség türelmét és idejét.

Horak úr, a berlini Theater am Schiffbauerdamm igazgatója, meghívót küldött a felújított Blaufuchs jubiláris előadására. Csathó Kálmán hajlandónak mutatkozott, hogy elkísér Berlinbe. Azt hiszem, őt a Blaufuchs-nál jobban vonzotta a vadászati kiállítás, mely ugyanakkor megnyílt a német fővárosban; lévén ő "hatalmas vadász az Úr előtt". Aggodalmai voltak, hogy nincs birodalmi márkája. de megnyugtattam, van nekem elég tekintélyes hitellevelem a Deutsche Bank címére, utólag majd elszámolunk.

A berlini Bristol, ahová szobákért sürgönyöztem, nem tudott már helyet szorítani, de lefoglalt nekünk egy lakosztályt a szomszédos Adlonba, napi potom 45 márkáért. Mikor a Deutsche Bankba mentem, hogy bemutassam a hitellevelemet, az igazgató azt mondta nekem:
— Kaphat napi 40 márkát, többet nem!
— Miért takarékoskodik ön az én pénzemmel? - kérdeztem ellenségesen.
— Nem az ön pénze, a Birodalom is érdekelve van benne, ez utazó-márka - adta vissza fagyosan.
— Nézze, igazgató úr, önök tulajdonképpen csapdába csalják az utast: plakátokkal és újságreklámokkal ide hívják a vadászati kiállításra, azután megakadályozzák, hogy tisztességesen jóllakhassék!

A direktor szó nélkül leakasztotta a telefonkagylót, és felhívta a Reichsbankot. Imponált nekem, hogy a főtisztviselő, akinek a birodalmi banknál rendelkezési joga van, nem volt szalonkavadászaton, hanem rögtön jelentkezett. Miután az én bankárom belemagyarázta a telefonba, hogy ki vagyok és mit akarok, a Reichsbank — tisztán hallottam a kitűnő mikrofonon keresztül — azt mondta:
— Adjon neki, amennyit akar... száz márkáig!

208
Erre a Deutsche Bank helyreakasztotta a kagylót, és felajánlott nekem - hetven márkát!

Hosszú cigánykodás után megállapodtunk kilencvenben, de ebből már egy pfenniget sem engedett. Én azután elsiettem a Nikolsburger Platzra, Felix Bloch's Erbenhez, aki nekem színházi ügynököm, és a Blaufuchs jogdíjaival sáfárkodik. Mikor a főnök megtudta, hogy pénzre van szükségem, elővette a csekk-könyvét, és gavalléros lendülettel jókora összeget utalványozott a Mendelssohn-Bartholdy bankház pénztárához. A pénztáros pedig szó nélkül leakasztotta a telefonkagylót, és fölhívta a Reichsbankot. Onnan azt mondták neki, ne adjon semmit, van már elég pénzem. Ezt a tökéletesen megszervezett összjátékot undorítónak találtam.

No de ha a magyar ember pénzszűkében van, azzal nem olyan könnyű elbánni. Fölkerestem a Theater am Schiffbauerdammot, és megkérdeztem: mikor számoltak el utoljára Felix Bloch-hal? Két héttel ezelőtt! Akkor fizessék ki nekem a hátralékos tantiéme-eket, Félixnek pedig küldjék el az én elismervényemet. Így is történt, és a német pénzpiac organizációja csütörtököt mondott. Első dolgunk volt, hogy egy osztriga-kocsmába mentünk villásreggelire.

Este megnéztük a Blaufuchs-ot a Schiffbauerdammon. A színház eleinte az Amerikában tartózkodó Leopoldine Konstantint akarta megnyerni a női főszerepre, de a művésznő levelet írt nekem Los Angelesből, előadva az okokat, miért nem jöhet Berlinbe. Olga Csehova vállalta Cécile szerepét, akit egyébként külföldön Ilonának hívnak. Ez az elragadó orosz asszony, aki rokonságot tart a nagy Anton Pavlovics Csehovval, bűbájosan játszotta szerepét. Hogy volt-e a Török utcában? Én Istenem, ha volt is, mi következik belőle? Ő annyira kedves, hogy a közönség szívesen elnézi neki ezt a csekélységet. Neki mindent! Sándor, a szerelmes szerepét (német színpadon egyébként Tibor) ugyanaz a Karl Günther játszotta, akit a bécsi bemutatón mint Trill bárót láttam Konstantin mellett. Ő és a másik két férfi szereplő kiváló volt. Lencsi szerepében Elvira Erdmannt ellenállhatatlannak találtam. Egy csillogó szemű, zömök, alamuszi leányzó, akinek mindene mosolyog: a keze, a lába és az orra, igen, főleg az orra!

Miközben az előadást figyeltük, elképedve állapítottuk meg Csathóval, hogy a Blaufuchs-ból mindent kihúztak, ami a Kék róká-ban érdekes és mulatságos. Ez szó szerint veendő! Egy balog kéz annyira

sterilizálta a párbeszédeimet, hogy sikerült azokat banálissá és üressé tennie. Hiába vártunk egy-egy hatásos aforizmát: valamennyi áldozatul esett a dramaturg értelmetlenségének. Vajon mit tapsoltak meg kétszáz estén át a berliniek?

Előadás után vendégei voltunk Horak igazgatónak az Esplanadeban. Kilencen ültük körül az asztalt: az öt szereplő, az igazgató, a rendező és mi ketten, magyarok. Körülöttünk vagy ezer ember vacsorázott, fecsegett, nevetgélt, csörömpölt, cigarettázott és flörtölt.

Asztalnál a rendező, annyi előkelő önérzettel, amennyi egy professzori címre pályázó berlini entellektüeltől telik, azt kérdezte tőlem: mit szólok az ő egyéni felfogásához, melynek ő a darab szövegében is érvényt szerzett? Válasz nélkül hagytam. Ő volt az a szomorú tökfilkó, aki kizsigerelte az én Róká-mat. Egyébként azonban nagyon jól éreztük magunkat az Esplanadeban.

Másnap meghívást kaptunk villásreggelire Mackensenhez, az első világháború híres marsalljának fiához. Nemrégiben budapesti német követ volt, akkoriban többször fordultam meg a házában. Kitűnő külsejű, rokonszenves férfi, a felesége pedig délvidéki szépség: az édesapja ugyan Neurath, de ő olasz édesanyjára ütött. Mackensen, akit szolgálattételre behívtak a külügyminisztériumba, nagyúri módon lakott Berlinben, de azért a szíve visszavonzotta a magyar fővárosba, (Minden külföldi diplomata, aki valaha Budapesten szolgált, visszakívánkozik oda.) Csathón és rajtam kívül még egy magyar vendége volt a háznak: Kozma Miklós, a volt belügyminiszter, az MTI elnöke. A villásreggeli külsőségeiben is magyaros volt. Az ételeket herendi tálakon szolgálták fel, az asztalt magyar virágtartók és népies szobrocskák ékesítették.

Csütörtökön a magyar követnél, Sztójaynál voltunk villásreggelin, A felvidéki magyarság egyik előkelő szóvivője is Ott volt. Sok érdekes dolgot beszélt mostohahazájáról Az estét Hardyéknál, a magyar katonai attasé elragadóan szép és kedves családja körében töltöttük.

Miután töviről hegyire megnéztük a vadászat kiállítást, az éjjeli vonattal hazautaztunk, A határon kissé szorongtunk, mert szabály, hogy tíz márkánál(!) többet nem szabad külföldre vinni. De a német fináncok, bár alaposan körültapogattak, semmit sem találtak.

Kicsoda Rust József?
Karcsú termetű, sápadt arcú, kissé akadozó beszédű, szemmel láthatóan nem valami erős idegzetű úriember. Nagykereskedő dinasztiából ered, és hír szerint gazdag. A nevét írói körökben a Rust-féle ebédek tették híressé. A vasárnapi összejövetelek, melyeket időközönként a lakásán rendez, eredetileg a Gyulai-ebéd nevet viselték, mert Gyulai ült az asztalfőn, és az öregúr ilyenkor valamit engedett Minósz bírói szigorából. Az elnök halála után megmaradt a lakomák hagyományos neve, de Gyulai ellenlábasát, Rákosi Jenőt ültették a főhelyre.

Rust József összehozta az össze való embereket, ezzel sok hasznos "eszmesúrlódást" indított el, sok keletkező szakadékot segített betömni, sok termékeny barátságot megkötni. A képzelhető legszerényebb ember volt, vendégei tömegében szinte láthatatlan tudott maradni, testet csak olyankor öltött, amikor valakinek szüksége volt például gyújtóra vagy likőrös pohárra.

Rust ebédlőjében vált szorosabbá a bajtársi viszony, mely engem Császár Elemér egyetemi tanárhoz kötött. Egy közös barátunk, Pap Károly debreceni professzor, elküldte nekem Elemér halála után

annak levelét, amit évekkel ezelőtt írt hozzá. Az egész levél az én személyemmel foglalkozik, mégpedig a Szeretet és megbecsülés olyan meleg és emelkedett hangján, melyet sohasem vártam volna ettől az ironikus mosolyú, fullánkos beszédű férfitól. (Hogy viszont én milyennek láttam Császárt, azt elmondtam halála után a Pázmány Péter Tudomány Egyetem Barátainak közgyűlésén.)

Császár szerette és velem is megszerettette a Dunántúl tájainak szelíd romantikáját. Nyaranta kirándulásokra vitt az ősi Pannónia költőktől megénekelt szőlőhegyei és kies völgyei közé. Bár református magyar volt, szíves barátságot tartott a bencésekkel és ciszterekkel, és végigvezetett engem a dunántúli apátságokon és kolostorokon. Vidám arcok és tárt karok fogadtak mindenütt. Pannonhalmán és Zircen kívül nincsen sehol lelkesebb közönsége a magyar írónak.

Szépnek és termékenyítőnek találom a gondolatot, hogy a hegytetőn épült várban, anyagi gondoktól mentesen együtt él a nagy műveltségű férfiak gárdacsapatja, akiknek tekintete állandóan azt keresi, ami a világ feje fölött világít: Istent, az emberszeretetet, a hazafiságot, a tudományt, a művészi szépséget.

211

A Szent Márton-hegy az egyetlen hely Magyarországon, ahol még az Árpádok korának levegőjét szívja a tüdő. Pannonhalmán a jó fülű ember még hallja érces utórezgését annak a harangnak, melyet Szent István király korában kondítottak meg.

Elég gyakran szállok meg a Palotában, a Szenthegy fejedelmi vendégházában. (Csakugyan fejedelmi: háló-, fürdő-, dolgozó- és fogadószobája van.) Ott írtam meg munkáim egész sorát. Írás közben nagy hasznát vettem a Rend gazdag könyvtárának, de talán még nagyobb hasznát a bencések sokoldalú tudásának.

Azelőtt is szívesen ellátogattam Pannonhalmára, de 1929 óta, amióta Kelemen Krizosztom mint koadjutor, majd mint főapát áll a Rend élén, az ő kristálytiszta és derűs Isten-félelme kimondhatatlanul vonzóvá teszi a főmonostor légkörét. Engem azzal nyert meg egy csapással, hogy mikor főapáti avatásán félig tréfásan azt kérdeztem, miféle ajándéknak tudna most örülni, azt felelte: "ha mi ketten tegeznők egymást.

Bizalmi emberem és diplomáciai levelezőm a Szenthegyen dr. Kocsis Lénárd. Ő szakmabeli, amennyiben irodalomtudós. Tulajdonképpen Császár Elemér közvetítette a barátságunkat. Emlékszem, mikor első ízben Pannonhalmáról Zircre autóztunk, Elemér ilyen szövegű távirattal jelentette be látogatásunkat a cisztercita apátúrnak: Hercegemmel és Kocsisommal ebédre érkezem — Császár.

Mielőtt más tárgyra térnék, írótollammal tisztelegnem kell a nagyszerű Vidóczy Asztrik előtt. Pannonhalma borában ő volt a pezsgő szénsav. Külsejére nézve kolosszus, föltehette róla az ember, hogy puszta öklével leüti a havasi medvét, a szelleme azonban graciózus, hajlékony és csillogó volt, mint egy francia abbéé a királyi Lajosok korából. Hirtelenében nem tudnék még egy embert megnevezni, aki annyira elmés és szórakoztató társalgó lett volna, mint Strickó atya — ez volt a becéző neve a monostorban.

XVII

Szitakötő Pepi. — Édesanyánk. - A Mama átmegy a szomszéd szobába. — Hitler Bécsben. — Hitler Prágában, — Dr. Benes elrendeli a mozgósítást. — Döntőbíróság. — A lord Budapesten. — "Utolsó tánc". — Horogra kerülök. — Aranykutatók a Hűvösvölgyben.

Ötven és néhány évvel ezelőtt indult el egy kalandom, tegnap délután ért dicstelen véget. Elmondom, hátha okulhat belőle a mai ifjúság.

A budavári Márványmenyasszonyban kezdődött, ahol négy más kisjogásszal vacsoráztam. Gólyák voltunk valamennyien, bár a gólyát akkor még baleknek hívták. Esős nap lévén, rajtunk kívül még csak egy asztaltársaság mulatott a szaletliben. Budaiak voltak, és valahogyan összetartoztak. Magyarul beszélgettek, de ha valami bizalmas vagy tréfás dolgot akartak mondani, akkor németre fordították a szót. A társaság feje egy egyenruhás úriember volt. Kakastollas vadászcsákót viselt, tábornoki sávval ékes nadrágot és lovassági kardot. Gallérján annyi volt az arany, hogy legalább is altábornagynak becsültük.

A pincér felvilágosított, hogy ez Lachner uram, katona csak vasárnap, hét közben a jobb parti városrész első pékmestere. Ő találta ki a Klotild-kiflit, ami körülbelül az a péksütemények közt, ami Pheidiasz szobra a kőfaragó mesterségben. Lachner az Edelsheim-Gyulay veteránegylet tagja volt. Többnyire idősebb férfiak és nők ültek az asztalnál, csak egy fiatal leányzó volt köztük, de ez aztán igazán fiatal volt: szakadatlanul izgett-mozgott a helyén, a szája szüntelenül járt, minden semmiségen visítozva nevetett. Elképesztően vékony volt, de nagyon csinos, a szeme pedig végigvillogott a szoba mind a négy szögletén.

A cigánybanda rákezdte az akkor divatos Dunári-valcert, a kislány pedig, miután kosarat kapott a Lachner-asztal egy termetes gavallérjától, akit táncra akart csábítani, felpattant és "hú de unalmasak a férfiak" kiáltással egyedül keringeni kezdett az asztalok közt. Hihetetlenül könnyű volt, akár a szitakötő. Lachner mester jóakarattal nézte, és azt mondta: Szó a támische Urschl! (Amit ezennel átadok a germanista tudománynak.)

Fölkeltem, és magam is keringeni kezdtem az asztalok közt, persze ellenkező irányban. Mikor összetalálkoztam a leánnyal, ő szó nélkül a vállamra tette a kezét — és azt mondta: de most gyerünk! Tánc közben azt kérdezte a hölgyem:

— Maga nem szokott bemutatkozni, ha valakivel táncol? — Dehogynem! A szünetben akartam... De ha megengedi... — Megneveztem magamat, és megkérdeztem az ő nevét, — Lachner Pepi!

Történetem folytatásához tartozik, hogy Pepi odavitt édesapjához, továbbá, hogy a két asztal fuzionált, és hogy Lachner papa egypár liter dörgicseit hozatott, megmagyarázván, hogy ez különb ital minden francia pezsgőnél, — Hova való maga? — kérdezte tőlem Pepi. — Verseci vagyok. — Hát az hol van? — Pontosan tíz mérföldnyire Temesvártól délnek.

A táncosnőm elkezdett visítozva nevetni. Kisült, hogy a társaságában ismernek egy német diáknótát, mely így kezdődik: Zehn Meilen hinter Temesvár — Da sitzt der Fürst Bibesco... Hogy én a Bibesco hazájából való vagyok!

Később eldicsekedett, hogy benne is van bánsági vér: a nagymamája temesvári Hummel leány... — Hogy mondta? Hummel? De hiszen akkor mi rokonok vagyunk, az én édesanyám is temesvári Hummel leány... (Ez meglehetősen önkényes beállítás volt, amennyiben Hummelt csináltam a Hoffmann névből.) Pepi összecsapta a két kezét, és azonnal jelentette hadastyán édesapjának, hogy talált egy temesvári rokont, mire Lachner uram csak annyit mondott: Szó a Ramaszuri! (Amit ezennel szintén átadok a germanista tudománynak.) A rokoni érzés időközben annyira elhatalmasodott rajtunk, hogy elhatároztuk Pepivel, mi te és tu leszünk. A vele járó csókot azonban elhalasztottuk olyan alkalomra, mikor majd kevesebben lesznek a nézőtéren...

A csókot sohasem kaptam meg, ősszel valahogy szétkerültünk, más kocsmák és más keringőtáncosnők kerültek sorra,

Ötven esztendővel később, mondjuk; tegnap a hűvösvölgyi dolgozószobámban ülök, a nappaliba vezető tolóajtó pedig nyitva áll, édesanyám odaát éppen valami háztartási könyvet ellenőriz, mikor odakinn bőszülten ugatni kezd Tomi kutya. Ami azt jelenti, hogy kedves látogató áll a házhoz. Félszemmel látom, hogy egy szemüveges kövér nő, botra támaszkodva kopog be a szobába. Be kellett

volna húznom a tolóajtót, de most már mindegy, majd csendben meglapulok... Kezit csókolom, édes néni! - mondja a látogató. — Jó napot! — adja vissza a mama. - Kihez legyen szerencsém? — Én vagyok a Lachner Pepi.

(Lachner Pepi, Lachner Pepi? Hol is — Jézus, Mária! Csak nem —?! Hogy mi lett az én szitakötőmből!)

A látogató pedig tovább beszél: — Mivel mi rokonok vagyunk, persze csak távoli rokonok, úgy gondoltam, egyszer mégis fel muszájna keresnem a kedves nénit... Mert a boldogult nagymamám temesvári Hummel leány volt, és a kedves néni is született Hummel... De már erre közbeszólt a mama, ő nem Hummel, hanem született Hoffmann... — Hoffmann? — csodálkozik szegény Pepi. — Hoffmann? (és ebben a pillanatban olyan volt, mint az egyszeri királylány, aki a tengerbe ejtette aranykoronáját...) — Akkor a Feri miért mondta nekem, hogy született Hummei? — Tudják is azok a fiatalok, miket beszélnek össze-vissza — legyint a mama.

Hellyel kínálja Lachner Pepit, valami elkényszeredett társalgás indul meg köztük, de a vendég láthatóan idegenül érzi magát, merthogy a mama nem született Hummel leány.

Egész idő alatt a könyvesszekrény sarkába lapultam, szerettem volna magam is lexikonkötetbe bújni, nehogy Édesanyám a nappaliba idézzen, és szembesítsen árulásom áldozatával. Hála Istennek, nem tette! Mikor a látogató eldöcögött, a Mama átjött hozzám, és megkérdezte:

— Hallod, mi dolgod volt neked ezzel a kövér öregasszonnyal?
— Nem volt az mindig kövér!

Elmondtam neki találkozásunkat a budai Márványmenyasszony szaletlijében. A csókról, amellyel Szitakötő Pepi ma is adósom, nem beszéltem.

A világháború kezdetén megkértem Versecen élő Édesanyámat, költözzék hozzám a Hűvösvölgybe. Eljött, és kezébe vette háztartásom vezetését. Hetvennégy éves volt akkor, és a Gondviselés megengedte, hogy még huszonhárom esztendőt töltsünk

együtt. A képzelhető legkellemesebb lakótárs volt. Mint szülei háza minden tagjában, benne is megvolt a képesség, hogy érintetlenül át tudott siklani az élet egyenetlenségei fölött, késő öregségéig

215

kimondott optimista volt. Nyolcvanéves korában gyümölcsfákat hozatott, És azt mondta:

— Előre örülök már a jó körtéknek! És nem hiába örült: másfél évtizeden át neki virágoztak a fák.

Egy időben sok támadás ért a családon belül; az egyetemen sok pénzt költöttem, és keveset tanultam. Édesanyám azonban föltétlenül hitt bennem, és mondhatom, az ő hite rám is átragadt. Azt hiszem, míg él az ember szülője, addig nem tudja magát igazán öregnek érezni. Elmegyek este a kaszinóba, ahol a barátaim várnak, és a Mama utánam szól: — Azután ne sokat költs! — Dehogy! Olyannak ismer a Mama?

Vagy: egy nemzeti parádé kedvéért magamra kell vennem a díszruhát, és mielőtt kocsiba ülnék, természetesen megmutatom magamat a Mamának... Tetőtől talpig végigmustrál, majd így szól: — Egyenesen tartsd magad!

Most már tessék öregúrnak lenni!

Nemigen emlékszem esetre, hogy sírni láttam volna. Egyszer azonban mégis könnyezett. Úgy volt, hogy bementem a szobájába, Ő a nagy karosszékben ült, kezében azzal a bársonykötésű imádságos könyvvel, melybe családi adatokat szokott jegyezni. Nézi a könyvet, és a könnyei csendesen folynak.

— Mi baj, Mama?
— Fáj a szívem, hogy ti, fiúk, már olyan öregek vagytok!

Persze mi, fiúk; Józsi bátyám akkor hetvenkettő volt, én meg hetven... Száznegyvenkét esztendő csakugyan egy kicsit sok két fiúnak.

1938. július 35-án meghalt a Mama. Kilencvenhét évet élt. Csak az utolsó hónapban látszott rajta, hogy útra készül, de akkor is kifogástalan volt az emlékezőtehetsége, és édes megnyugvással várta, mit végez róla a sors. Nem félt a haláltól. "Meghalni nekem csak annyi, mintha egyik szobából átlépnék a másikba."

Élete utolsó napján fáradtnak érezte magát, és ágyban maradt. Egyedül ebédeltem, azután a könyvtárba mentem. Az ápolónő utánam jött, és azt mondta, neki úgy tetszik, mintha Édesanyám nem jól volna, bár nem panaszkodik... Fölsiettem a szobájába. Az ágya mellé ültem, és megfogtam a kezét. Kissé megszorította ujjaimat. Később

216

észrevettem, hogy nem lélegzik... Meghalt! Még csak nem is sóhajtott, mikor átment "a másik szobába". Az orvos, a pap és Józsiék, akikért telefonáltam, elkésetten érkeztek...

Még az este elvitte a temetkező vállalat autója. Mi valamennyien lenn álltunk a kerti kapuban, és néztük a kocsi piros hátsó lámpását, mely lassan távolodott a sötét Hidegkúti úton... Édesanyám kilencvenhét éves volt, Józsi bátyám hetvenhét, én hetvenöt. Hálásaknak kell lennünk a Gondviselés iránt, mely megengedte, hogy annyi időt együtt töltsünk. Nem is békétlenkedtünk. A Halál angyala szelíd kézzel vezette el. Azt hiszem, ilyen végért imádkoznak a jámbor lelkek.

Amint a kerti kapu előtt a sötétségbe tünedező piros lámpa után bámultunk, Édesanyánkkal együtt önmagunkat is búcsúztattuk. Most már vége annak, ami még megmaradt az ifjúságból! Ami ezután még jön, azt inkább csak a tisztesség kedvéért várja meg az ember.

Ennek az évnek március 14. napján a bécsi Sankt Stefan harangjainak ünnepi zúgása mellett Hitler Adolf bevonult a Habsburgok ősi székvárosába. Seyss-Inquart fogadta egy osztrák nácik kabinet élén. Senki sem csodálkozott azon, hogy az ősi dinasztiájától és birodalomalkotó szerepétől megfosztott és azonfelül koldussá tett osztrák-németek egyesülni óhajtanak birodalmi testvéreikkel, csak a győztes hatalmak államférfiainak volt ez meglepetés. Nekünk, magyaroknak igen aggasztó volt, hogy a berlini emberevők közvetlen szomszédaink lettek. Akit azonban a németek talpraállása elsősorban szíven talált, az Benes köztársasági elnök volt. Nyilvánvalóvá lett ugyanis, hogy Csehszlovákia csak addig képes független állami életet élni, míg a győztesek gúzsba tartják Németországot. Az osztrák és a birodalmi németek egyesülése után Csehszlovákia a mesebeli ember helyzetébe került: egy sárkány torkában tartotta a fejét. Hitler egyébként nem titkolta a bizalmasai előtt, hogy Csehszlovákiát Európa legfeleslegesebb államalakulatának tartja.

Szeptember 22-én Hitler levonta meggyőződéséből a következtetéseket, és megszállta csapataival a Szudéta-vidéket. Dr. Benes elrendelte az általános mozgósítást, de később meggondolta magát, lemondott az elnökségről, és eltűnt Prágából. A volt Osztrák-Magyar Monarchia legázolt népei mozgolódni kezdtek, összeült Bécsben egy

német—olasz döntőbíróság, melynek feladatául tűzte a világközvélemény, hogy a trianoni világbotrányt eltüntesse, vagy legalább enyhítse. A döntés Kassát, Rozsnyót, Ungvárt, Komáromot, Lévát és Losoncot visszaítélte Magyarországnak. A magyar közvélemény örömmámorban úszott, de a Magyar Revíziós Liga vezetői közt pánik tört ki, mert világosan látták, hogy amióta Hitler tigriskarmai közé kapta a revíziót, az lecsúszott magas erkölcsi talapzatáról, megszűnt az igazság kérdése lenni, hatalmi kérdéssé züllött.

November 9-én váratlanul megjelent Budapesten Rothermere lord. Együtt érzett a gyászoló magyarsággal, most hát látni kívánta az örvendő Hungáriát. A lord akkor még rokonszenvezett Hitlerrel; miként a pénzemberek általában, ő is még tudta érteni a diktátor jelenségét. Később azonban, mire meggyőződött róla, hogy Chamberlain békepolitikája kárba veszett, mint nemzetének hű fia, Ő is kiábrándult a Führerből.

A Revíziós Liga természetesen hódolattal fogadta nagy patrónusát. Népgyűlést rendeztünk a budapesti Szabadság téren, ott százezrek nevében az én kötelességem volt, hogy üdvözöljem.

A kormányzó úr a Magyar Érdemrend Nagykeresztjét adományozta a lordnak, a képviselőházban pedig, ahol a karzaton mutatta magát, viharos tüntetést rögtönöztek. Volt azonkívül nyilvános lakoma is a tiszteletére és estély a Nemzeti Kaszinóban. Rothermere részt vett a kassai ünnepeken is, és végignézte, midőn Horthy kormányzó fehér lován bevonult a felvidék ősi fővárosába.

Bár soha egy szóval nem mondta, nekem mégis az a gyanúm, hogy magyarországi látogatása némileg kiábrándító hatással volt reá. A felhőkig viharzó fejedelmi fogadtatás után, melyben a fiát részesítették, a lord alkalmasint többet várt ebben az országban, melynek koronáját "felajánlották" neki.

Utolsó karácsonyi üdvözletemre lord Rothermere levélben válaszolt, és levelében egyebek közt ilyen sorokat találok: "Az igazságra való várakozás hosszúnak tűnik fel előttünk, akik benne élünk, de maga az igazság hatalmas léptekkel közeledik, hiszen világszerte elismerik azokat az igazságtalanságokat, melyeket az Ön országa a trianoni szerződés következtében szenvedett, ha még nem is tették azokat jóvá..." "Ez az eredmény az Ön vezetése alatt álló Magyar

218

Revíziós Liga fáradhatatlan erőkifejtésének, valamint mindazoknak a magyaroknak köszönhető, akik Magyarország követeléseit még a legcsüggesztőbb körülmények közt is hirdették..." "Fenntartom szilárd meggyőződésemet, hogy a rendíthetetlen kitartás és önmérséklet, mellyel a magyar nép és kormánya más hosszú idő óta viseli balsorsát, végül is meghozza jutalmát, és ezennel újból kifejezem legkomolyabb reményemet, hogy a közeledő új év folyamán a sok megpróbáltatást szenvedett hazája kedvezőbb helyzetbe kerül."

Közben folytak az Utolsó tánc próbái. A színház a szerzőnek nem mulatóhelye, hanem munkahelye. 1938. november 18-án mutatta be a Nemzeti Kamara Utolsó tánc négyfelvonásos komédiámat. Egész színházi évadon át játszották; a Tudományos Akadémia pedig neki ítélte az esedékes Vojnits-díjat. Az Utolsó tánc-ban, ha nem tudná a szíves olvasó, a női főszereplő két szerepben lép fel: a tulajdon édesanyját és a saját leányát alakítja. A mama még elég mutatós, pestiesen modern, várja a "nagy csodát", mellyel az élet még mindig adósa. A leánya már doktorátust tett, de azért még kamaszosan érintetlen, elméletben jól tudja, mit akar és mit várhat az élettől. Bajor Csizi egyéniségének ismerete csábított reá, hogy alkalmat teremtsek neki, mikor önmagával játszhat komédiát. Tudtam, hogy tökéletes lesz, és nem csalódtam. Neki azonkívül, hogy nagy művésznő, van valami felséges mókázó kedve és parodizáló képessége. Ezt kiélhette az Utolsó tánc-ban.

Nem számítottam arra, hogy a komédia megtalálja a külföldre vezető utat, mert hiszen ez Bajor testére szabott darab, Bajor pedig nem minden bokorban, sőt nem is minden országban terem; azonban lefordították a darabomat olaszra, Elsa Merlini pedig az Ultimo halló-val végigutazta Itáliát, a következő esztendőben Brazíliát, Argentínát és Uruguayt. Finnországban is találkozott egy arra való művésznő, mert Helsinkiben is játszották, mégpedig, a pénztári kimutatások szerint, elég sűrűn.

A világeseményektől alig érek rá a magam kis ügyeivel törődni. Pedig velem is történt egy s más; így például 1939 nyarán gonosz balesetem volt a badacsonyi fürdőben, melynek következményeit csak hónapok múlva tudtam kiheverni.

219

Augusztus 23. napján a Hableány fürdőháza előtt ültünk csónakban: Paula húgom, Tomi kutyám és magam. Az evezőket Paula fogta. A dakszli szenvedélyesen szeretett úszni, eleinte beérte azzal, hogy utánam ugrott a vízbe, később azonban mind türelmetlenebb lett, és ha az Ő véleménye szerint késtem, előttem is belevetette magát a Balatonba.

A tó ezen a napfényes és szélcsendes augusztusi napon erősen hullámzott, Tomi egy óvatlan pillanatban megint kiugrott a csónakból; én attól féltettem, hogy a hullámok kisodorják a tóba, és vaktában utána vetettem magamat. Ekkor történt a baj. Ugrás közben a hullámok alám csapták a könnyű járművet, és a csónak szegélyén lévő vasvilla, amelyben nem volt evező, egyik ágával tövig belefúródott a combomba., A villa fogva tartott, mint acélhorog

a halat, én pedig, mivel fájdalmat nem éreztem, csak valami furcsa zsibbadást: abban a hitben voltam, hogy csak megütöttem magamat, és a fürdőruhám akadt fenn a villában. Mivel jó ideig nem tudtam szabadulni, azon erőlködtem, hogy eltépjem a fürdőruhámat, pedig a húsomat téptem. Nagy sokára mégis sikerült szabadulnom a horogról, Kiúsztam a partra, de már nem öltöztem fel, csak fürdőkabátba bújtam, Paulával együtt a várakozó autóba ültem, és elhajtattam Tapolcára. A város tizenöt kilométerre van a Hableány-fürdőtől, van közkórháza, és annak főorvosa jeles sebész hírében áll.

Miután megvizsgálták a sebemet, megállapították, hogy a gyalázatos vasvilla akkora üreget vájt ki combomban "mint egy villamos körte". Bevarrták a sebemet, és hazaküldtek a szőlőmbe. A főorvos megígérte, mindennap meg fog látogatni.

Azonban Józsi bátyámmal, aki Budapestről Badacsonyba sietett, azt eszeltük ki, legokosabb lesz, ha fölvitetem magamat a fővárosba, és ott befekszem valamelyik szanatóriumba. Huszonnyolcadikán értem jött a vármegyei mentőkocsi, és fölfuvarozott a fővárosba. Ott újból megnyitották a sebet. A gyógyulás meglehetős hosszadalmas volt, de végül mégis rendbe jöttem, és talpra álltam.

Egy jó barátom, tagtársam a felsőházban, aki felépülésemhez gratulált, levelében azt a megjegyzést tette, hogy a baleset, előrehaladott korom mellett, csak isteni segítséggel gyógyult meg. – Az emberek újabban sokat kezdték emlegetni előrehaladott koromat!

A fekete sorozatnak folytatása lett: újév után betörők látogattak a hűvösvölgyi házamba. Mivel a földszint ablakokon vasrács van, a pajtámban talált két létrát nadrágszíjakkal összekötötték, és egyikük felmászott az emeletre, ahol én és Géza inasom alszunk. Mikor az éjjeli vendég betörte az emeleti ablakot, Géza fölébredt az üvegcsörömpöléstől, kijött a szobájából, és rendőr után kezdett kiabálni. A betörő némi habozás után jobbnak látta ismét leereszkedni a létrán. Nyugodt léptekkel és égő cigarettával vonultak ki ketten a kertemből, a viselkedésükből a rendőrség később arra következtetett, hogy nehéz fiúk.

A titkosrendőrség, aki másnap nálam járt, hangos derültségemre azt mondta: betörő-körökben az a hírem, hogy a hálószobámban egy "ládára való aranyat" tartok, Sose hittem volna, hogy a pesti srenkerek ilyen angyali naivitással ítélik meg a magyar írók gazdasági helyzetét. A jómadarak egyébként arra számítottak, hogy Géza lenn alszik a földszinten, és engem egyedül találnak az emeleten. Úgy látszik, ők is számba vették az én előrehaladott koromat.

A rendőri eljárás eredménytelen maradt. Hetekkel később megállított egy rendőraltiszt az utcán, hogy ugyan kérem, elfogták már a betörőket? - Én nem, hát maguk? – Mi sem. - Hát akkor nem tehetünk egymásnak szemrehányást...

Egy jó következménye mégis volt a betörőkalandnak. Légrády Ottó házőrzőnek egy magyar komondort ajándékozott nekem. Pompás, nagy, okos állat, és mivel nemigen nyomorgott vasláncon, nappal igen barátságos viselkedésű. Éjjel azonban, mikor hivatalos óráit tartja, lobogó ingben-gatyában vágtat a ház körül és tolvajriasztó ugatása úgy szól, mint az oroszlánbömbölés,

XVIII

Jehlicska és Dvorcsák. — Nem Pozsony, nem is Bratislava, hanem Pressburg! — "Volksbund". — A nácik európai gyarmata. — Rothermere lord utolsó levele, — Én és a Petőfi Társaság. — Zsidó vagyok én?

Volt a Revíziós Ligának két nagy koncepciójú tót munkatársa; Jehlicska és Dvorcsák. (Ők maguk, ha magyarul beszéltek, tótoknak nevezték magukat.) Jehlicska Ferenc Bécsben lakott, Dvorcsák Viktor pedig Párizsban. Erős propagandát folytattak a magyar—sziovák unió szolgálatában. Meggyőződésük volt, hogy a tót hegyvidék és a magyar rónaság földrajzilag, gazdaságilag és katonailag egymásra vannak utalva, tehát mindkét nép életérdeke, hogy a jövőben is együtt maradjanak. Bírják közösen a hegyeket is, az Alföldet is.

A szlovák-magyar unió két apostola fáradhatatlanul küzdött a nagy-cseh-gondolat ellen. Megalapították a Szlovák Tanács szervezetét, melynek gócpontjai voltak Franciaországban, Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban. Jehlicska Ferenc mesterien értett a sugalló erejű, rövid, népies propagandafüzetek szerkesztéséhez; a röpiratai kivédhetetlenek voltak, mint a pisztolylövés.

Fájdalom, a két politikus akkor halt meg hirtelen halállal, mikor a legnagyobb szükség lett volna reájuk. Dvorcsák megelőzte barátját a halálban; az erőtől és egészségtől duzzadó Jehlicska pedig a német protektorátus alatt alakuló szlovák köztársaság születésének előestéjén hunyt el, megdöbbentő hirtelenséggel.

Nem tudni, az Egek (vagy esetleg a poklok?) kinek akartak kedvezni a két váratlan halálesettel, dr, Benesnek-e vagy Hitlernek? Mert a Führer akkor már elfelejtette, hogy a Magas Tátra ezer esztendeig magyar hegylánc volt, és a magyar politikusok közt nem találkozott olyannal, aki erre figyelmeztette volna. Pedig külföldi biztatásokban nem volt hiány. Chamberlain még az elmúlt évben kijelentette, hogy Nagy-Britannia az országhatárokat csakis a magyar-kérdés rendezése után szándékozik garantálni. Mussolini pedig azt ajánlotta, hogy az egész történelmi Felvidéket vissza kell csatolni az anyaországhoz.

Láttunk akkor német folyóiratokban egy sokatmondó fényképfelvételt: Hitler egy dunai gőzös fedélzetén áll, és elmerülve nézi a parton emelkedő pozsonyi várat. Mint a farkas a juhaklot! Ez a kép azt jelenti: Sem Pozsony, sem Bratislava — hanem Pressburg!

Hitler máról holnapra meglepetésszerűen átvette a szlovák állam védelmét. Ki ellen kellett az államot megvédenie? Csak a saját ezeréves múltja ellen.

A Führer ellenséges arcot mutatott a magyaroknak, Ante Pavelic, aki jó ideig mint emigráns élt Budapesten, ahol megszerette a várost és az embereket, mikor később Hitler kegyelméből horvát államfő lesz: puskalövés nélkül fogja Itáliának átengedni az ősi dalmát kikötővárosokat, de zágrábi lapjai ugyanakkor be fogják jelenteni a horvát igényt a Jugoszláviától magyar tulajdonba visszakerült bunyevác területekre.

A délvidéki svábok, akik tegnap még nem tudtak hova lenni a tüzes magyarságukkal, ma tömegesen besoroztatják magukat az SS alakulatokba, és az őslakos magyarsággal úgy bánnak, mint holmi másodrangú vendégnéppel.

De még tovább is van! A birodalmi kormány hazatelepítette a keleti országokból a német kivándorlók unokáit, arról azonban nem akart tudni, hogy elszólítsa a magyarországi svábokat. Sőt, a Volksbund der Deutschen in Ungarn alapításával nyilvánvalóvá tette, hogy további tervei vannak velük, és meg kell maradniok mai telephelyükön.

A Volksbund a legveszedelmesebb ék volt, melyet valaha is bevertek a magyar állam testébe. Ha marad ideje, hogy éreztesse feszítő és repesztő erejét: a magyar állam egysége a legkomolyabb veszedelembe kerül. A Volksbund kitárta és nyitva tartotta az ország kapuját a német terjeszkedési vágy előtt. A magyar kormány elismerte Hitlernek azt a jogát, hogy megvédje a svábokat, azonban az úgynevezett védelmet Hitlernél csak támadás alakjában lehet elképzelni. Ha kiadja a jelszót, beszéljünk németül! — ez annyit jelent: tilos a magyar szó! Tessék végiggondolni, mit jelent ez: Magyarországon tilos a magyar beszéd. A mi kormányunk akkor kimutatta egész gyöngeségét, Németország pedig a foga fehérét.

Mi volt tulajdonképpen Hitler terve Magyarországgal? Erre két könyv ad választ. Rauschning, a danzigi miniszter, könyvében olvassuk,

hogy Hitler a németség uralmát ki akarta terjeszteni egész Kelet-Európára. A földbirtokot német kezekre kívánta adni, az őslakosságnak a napszámosok szerepét szánta.

Ciano gróf naplójában találjuk a második utalást a Führer magyarországi terveire, egy Domberg nevű főnáci a Führer főhadiszállásán 1941, október 28-án Magyarországgal kapcsolatban elszólta magát.
Azt mondta:
— Legközelebbi európai gyarmatunk Magyarország lesz, kilátásaim vannak, hogy én leszek a kormányzó.

Ciano megállapítja, hogy Domberg részeg volt, de mindjárt hozzáteszi: "A bor beszélt belőle, de úgy vélem, a bor ellenére is igazat mondott."

Hadüzenet még nem volt, de Európa már két táborra szakadt, és mindegyik sietve fegyverkezett. Ekkor levelet kaptam Londonból lord Rothermere kezétől, melyben tudomásomra adta, hogy kénytelen visszavonulni a revíziós mozgalomtól. Egyebek közt ezeket írja:

"A sok millió ember közé tartozom, akik bizakodva hitték, hogy München a hosszú és tartós megbékélés kezdetét jelenti. Hittem Németország kijelentésében, hogy nincs több területi követelése Európában, és hogy hajlandó minden vitás kérdésről tárgyalásba bocsátkozni. Reménykedtem olyan konferencia összehívásában, melynek célja volna rábírni Romániát, hogy egy lojális és segítségre kész szomszéd megnyerése reményében adja vissza a Vitás területeket Magyarországnak. Odáig mentem, hogy értésére adtam a német kormánynak, hogy kedvező válasz esetén rá lehetne venni az angol kormányt, hogy a német kormánnyal közösen tegyen barátságos lépéseket Bukarestben. Sajnos, mindebből nem lett semmi, és az események minden ilyen lehetőséget megszüntettek."

"Amit tisztába akarok hozni Önnel, az az, hogy mivel az angol kormány most szövetségszerű viszonyban van Romániával, míg ez a szövetség fennáll, nem támogathatom tovább Magyarországot a propaganda terén."

Nagy-Britannia elhúzódott Magyarországtól, és lord Rothermere

mint hű angol polgár nem tehetett egyebet, szakítania kellett velünk.

224
Az angol diplomácia előre látta, Magyarország gyönge lesz arra, hogy ellenálljon a német nyomásnak, és ebben igaza is lett, mert 1940. november 20-án Magyarország csakugyan csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Azt azonban nem látta előre a Downing Street, hogy november 23-án, azaz három nappal Magyarország után, Románia ugyancsak csatlakozni fog az egyezményhez.

Búcsúlevelét a következő szavakkal végzi:

"Remélem, minden fél latba fogja vetni a befolyását, hogy a fegyveres beavatkozás megakadályoztassék. Fegyveres fellépés a mai időkbe nagy háborúkhoz vezethet. Nem tudok belenyugodni, hogy a mi mai európai ifjú nemzedékünk is belekerüljön olyan vérfürdőbe, amilyen az előző nemzedéknek osztályrészül jutott."

Ez volt lord Rothermere utolsó levele!

Fájdalom, a vérfürdő bekövetkezett, sokkal megsemmisítőbb formában, semmint a lord vagy bárki más el tudta volna képzelni. Rothermere a háború folyamán meghalt, olyan időben, mikor a Liga nem állhatott a ravatala mellett. Dc ha majd tiszta lesz az ország fölött a politikai égbolt, a magyar nemzet bizonyára halottai közé fogja sorolni a lordot.

Mielőtt búcsút mondanánk emlékének, szeretném közös revíziós munkásságunk

ZÁRSZÁMADÁSÁT

felállítani. Mi együtt vállalkoztunk arra a feladatra, hogy felvilágosítsuk a győztes nagyhatalmak közvéleményét, milyen szélhámosságnak ültek fel a magyar határok megállapítása alkalmával. A lord is, a Magyar Revíziós Liga is maradéktalanul teljesítette azt, amire vállalkozott!

Ha Hitler nincs, akkor létrejön a békés revízió; náci-Berlin azonban nem akart békés megegyezést, fegyveres kézzel óhajtotta Európa térképét átalakítani a maga ízlése szerint. Tehát: ellenségeinket megnyertük, de szövetségeseink cserbenhagytak minket.

Sajnos, a Trianon utáni magyar kormányok is következetesen az elképzelhető legrosszabb politikát csinálták. A budapesti kormány néha úgy viselkedett, mintha nem is óhajtaná a trianoni határok revízióját.

225

Fölvetem végül a kérdést: milyen kilátásai vannak a revíziónak a jövőre nézve?

Gróf Bethlen István egy tanulmányában, melyet 1943-ban írt, a következőképpen nyilatkozik erről a kérdésről;

"Bíznunk kell abban, hogy a Revíziós Liga tízéves munkássága felnyitotta azoknak a nagyhatalmaknak szemét, melyek 1918-ban Trianont diktálták, és maguk csak annyiban vannak a Duna-medencében érdekelve, hogy most már tudják, hogy itt tartós állapotokat kell teremteni, mert anélkül az európai béke állandó veszedelemben lesz."

A volt magyar miniszterelnöknek bizonyára igaza van. A magam részéről a következő megjegyzést kívánom hozzáfüggeszteni:

Trianon több mint hárommillió magyar ajkú polgárt szakított el hazájától, és kiszolgáltatta őket olyan szláv és román országok önkényének, melyek háborúban sohasem győzték le a magyart. Trianonban tulajdonképpen Benes, Masaryk és Titulescu cinikus furfangja falhoz állította a győztes nagyhatalmakat. Ha a mostani európai zavarok tisztulása alkalmával nem teremtenek végleges rendet a magyar-kérdésben is, akkor ez annak a jele, hogy az európai kultúra omladozóban van. Jól megértsük egymást: nem a kicsi és tehetetlen magyarság fogja megbuktatni az európai művelődést, hanem a saját tehetetlensége fogja megbuktatni Európát.

Mint a magam életének lelkiismeretes krónikása, két személyes élménnyel kell e helyen beszámolnom. 1940. február utolsó napján volt a felsőház ünnepi ülése Horthy Miklós húszéves kormányzói jubileuma alkalmából. Az elnök, gróf Széchenyi Bertalan, engem kért fel ünnepi szónoknak. Sohasem titkoltam, hogy én a kormányzót mélységesen tisztelem és szeretem, meg is van rá minden személyes okom. Hz egyike volt a ritka alkalmaknak, mikor szónoki babért arattam.

A másik alkalom, amelyről megemlékeznem kell, az én Petőfi-társasági tagságom 50 éves jubileuma, melyet 1941-ben ült meg a Társaság. Meg kel! jegyeznem, hogy Jókai Mór, a Petőfi Társaság patrónusa, engem mindig kedvelt, bár nem hiszem, hogy akár egy könyvemet elolvasta volna, 1894-ben egy dedikált arcképet ajándékozott nekem. Miután hajnalig vacsoráztunk Feszty Árpádékkal,

226

a korán kelő öregúr lejött a falépcsőn, mely lakásáról a műterembe vezetett, és azt mondta: "Szégyelljétek magatokat, ti rossz korhelyek", és azzal nekem adta a borítékba takart arcképét. (Sajnos, az ajánlást az ő szörnyű lila tintájával írta, amit aztán hamarosan bágyadtra szívott a napfény.) Én akkor reggel, mivel az öreg jókedvében volt, megkérdeztem tőle: milyen volt Petőfi mint ember? Móric bácsi egyetlen szóval felelt – Szörnyű!

1904-ben, Jókai földi halála után, a Társaság engem ültetett az elárvult elnöki székbe. 1920-ig maradtam elnök. Ennyi idő elég volt arra, hogy megcsináljuk – mégpedig igen jól és szépen – a Petőfi-házat és divatba hozzuk Budapesten Petőfi költészetét. Be kell azonban vallanom, hogy a Petőfi Társaság hatalmas sikere elsősorban Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán alelnökök, továbbá Kéry Gyula titkár érdeme volt.

1920-ban lemondtam azzal az indoklással, hogy ifjabb erőknek óhajtom átadni a vezetést. Ez azonban csak ürügy volt, igazság szerint azért szöktem meg, mert nagyon untatott és fárasztott a Társaság egy öreg tagjának gyűlölködő okvetetlenkedése.

1941-ben a Petőfi Társaság megülte tagságom ötvenéves jubileumát. Már Kornis (Gyula volt ekkor az elnök, és a Társaság nagytekintélyű vezérének befolyása alatt kezdett komoly irodalmi élet színhelyévé lenni.

Az ilyenféle évforduló egyébként nem élvezetes sem az ünnepeltnek, sem az ünneplőknek, nagyon is átjárja a mulandóság korhadt illata; a "Petőfiak" azonban találtak rá módot, hogy előzetesen leszedjék a rózsa töviseit. Nem rendeztek ugyanis díszülést, amitől rettegtem, hanem küldöttséget menesztettek a Hűvösvölgybe, mely egy erre az alkalomra kiadott könyvet nyújtott át nekem. A küldöttséget

Kornis Gyula vezette, tagjai voltak: József Ferenc főherceg, Voinovich Géza, Havas István, Kállay Miklós és Gáspár Jenő. A könyvben, mely címül az én igénytelen nevemet viseli, Kornis egy százoldalas tanulmányával szerepel, utána a Társaság tagjai mondják el véleményüket ugyanerről a tárgyról,

A zsidóüldözésről én akkor vettem tudomást, mikor a Hunnia Csónakázó Egyesület felszólított, igazoljam okmányokkal a keresztény származásomat... 1894-ben lettem az Egyesület tagja, egy pár

227

esztendeig eveztem a Dunán, de aztán átpártoltam az Adriai-tengerhez, a csónaktól a vitorláshoz.

Sejtelmem sem volt, hogy a Hunnia, miután évtizedekig nem mutattam magamat ott, mint "régi jogú tagot" még számon tart. Valami gyomorbeteg ügyvéd tagtársra bízták a körlevél fogalmazását, és ő azon az epés hangon fogalmazott, amellyel a késedelmes adósokat terítékre szokta hozni, a körlevél fenyegetőzött, hogy ha nem igazolom záros határidőn belül a származásomat, kizárnak az Egyesületből. Írtam nekik, hogy nem tekintem magamat tagnak, töröljenek nyugodtan, egyébként pedig hagyjanak békében.

Ekkor még egy baráti levelet kaptam az elnöktől, ebben meg akart győzni, hogy nincs igazam, ha haragszom, mert a kultuszminiszter követeli az igazolást, a Hunnia pedig nem ellenkezhet vele, kivételt sem tehet senki kedvéért. Hogy mi köze a kormánynak az öregapám felekezeti viszonyaihoz, és mi lenne, ha a hunok egyszerűen papírkosárba dobnák a rendeletet, azt ugyan nem írta meg az elnök.

Volt azonban más okom is, amiért kiválóan bosszantónak találtam az egész igazolási eljárást. Nemrégiben ugyanis, már a náci időkben, felújították Berlinben a Kék rókát, a német ügynököm ez alkalommal kérdést intézett a birodalmi propaganda-miniszterhez, akinek hatáskörébe a színházi ügyek tartoztak: szükséges-e, hogy én igazoljam a származásomat? A minisztérium azt felelte; "Felesleges, hiszen tudjuk, kicsoda H. F." Ők tudták, de a hunok nem tudják.

Féltettem a zsidótörvénytől kiadómat, Farkas Istvánt. Eztaz eszes, nagy tehetségű és előkelő gondolkodású férfit eddigelé elkényeztette az élet; ifjabb éveit Párizsban töltötte mint festőművész, a francia műbírálat pedig valósággal ünnepelte. Igaz, hogy olyan leheletfinomságú, mondhatnám: félelmetesen mély és sejtelmes hangulatokat nemigen láttam még vászonra rögzítve, mint az ő képein. Nem volt kedve a kiadó üzlethez, édesapja halála után azonban "két hétre" hazajött Párizsból, hogy körülnézzen kissé, természetesen itt ragadt, és idővel valamennyiünk ámulatára, kitűnően beletanult az üzembe. Azonban még évek múlva is visszavágyódott Párizsba, s mindvégig csak ideiglenesnek tekintette a budapesti séjourját.

Különös, hogy Farkas Pista úgy viselkedett, mintha semmi köze nem volna az egész zsidótörvényhez.

228

Én csakhamar megállapítottam, hogy szégyenletesen tehetetlen vagyok a hivatalos gépezettel szemben. Azaz mindent elértem, amit kívántam, de csak papíron, a gyakorlatban mindez értéktelennek bizonyult. Mert a zsidó-kérdésben a hivatalos motor volánja kicsúszott a felelősek kezéből. Kimondták mint vezérelvet, hogy "a törvénynek nem betűjét, hanem szellemét kell érvényesíteni ", a szellemét pedig minden tökfilkó úgy magyarázta, ahogyan neki tetszett.
Ami különösen Farkas István esetét illeti: a kormányzó úr befolyása első pillanattól (fogva mellette állott, de a bürokratikus mocsár fenekén lappangó apró ragadozók keresztezni tudták a mentőakció minden

egyes lépését.

Zsidók nemegyszer hányták keresztény barátaik szemére, hogy közömbösen kiszolgáltatták őket hóhéraiknak. A dolog azonban nem olyan egyszerű, mint hiszik. Célt érhetett volna egy nagyszabású, jól megszervezett zsidóbarát mozgalom, de ennek előfeltétele, hogy együtt érezzen vele a közvélemény. Ha kuruc az ország, akkor Rákóczi kibonthatja zászlaját a német ellen. A zsidó-kérdésben azonban a budapesti nép leghangosabb és legveszedelmesebb rétege, melyet "az utca" néven szokás említeni, náci zászlók alá sorakozott. A liberális kereszténység éppúgy be volt kerítve, mint a zsidóság.

Ehhez járul még az a tény, hogy az egymást követő kormányok lépésről lépésre haladtak előre zsidóellenes intézkedéseikkel, miközben mindenki azt hitte, maga a kormány is, hogy hamarosan meg lehet állni a lejtőn. Ha a második zsidótörvény idejében valaki - akár zsidó, akár keresztény – meg akarta volna szervezni a nyílt ellenállást: azt hiszem, maga a Zsidó Tanács csavarta volna ki kezéből a fegyvert, attól való félelmében, hogy végleg elmérgesíti a helyzetet.

Egy nap ragyogó szép, fiatal nő kopogtatott be a dolgozószobámba. A mosolya ismerős volt, egyébként azonban teljesen idegen volt előttem. Kitűnt, hogy húsz évvel ezelőtt, mikor én már javakorabeli ember voltam, ő pedig pöttöm kislány, sűrűn fordultam meg a szülei házában. Édesapja nagy gyáriparos volt, mellékesen híres műbarát, édesanyja pedig a budapesti társaság ünnepelt szépsége, nekem egyébként lelkes olvasóm. (Ma már mindkettő halott!)

Szép látogatóm igen különös kéréssel jött hozzám. Hogy én jelentsem ki hivatalos helyen, hogy ő az én természetes leányom. Azt

a látszatot kell keltenünk, hogy édesanyja megcsalta velem az urát, és a ballépés eredménye az én szép vendégem. (A szülei mindketten tisztavérű zsidók voltak, az én nyilatkozatommal el lehetne annyit érni, hogy a leányuk félvérnek számítana, ami az ő ügyvédje szerint nagyon könnyítene a helyzetén.)

– Tudja, hogy édesanyja a világ legtisztességesebb asszonya volt? – kérdeztem. – Soha, gondolatban sem csalta meg az urát.
– Tudom - válaszolta –, de ha élne édesapám, Ő maga is ezt kérné magától...

A Hitler-féle morál korában éltünk akkor. A Führer felfogása szerint vannak esetek, mikor házasságtörésből születni sokkal erkölcsösebb dolog, mint törvényes házasságból.

Azt mondtam a látogatómnak, hogy ha eskü és becsületszó nélkül megúszhatom a dolgot, akkor számíthat reám... Arra azonban már nem került a sor: külföldi kérője akadt, és így megoldódott a bonyodalom, elevenek és halottak jó hírének sérelme nélkül...

XIX

Levél egy Halotthoz. — Gróf Bethlen István Hitler Adolf ellen. — Magyarok Istenének dicstelen alkonya. — Viszontlátás negyven év után. — Kormányzóék Badacsonyban. — Fegyelem és metilalkohol. — A dolovai huszárok nyugdíjba vonulnak.

LEVÉL EGY HALOTTHOZ

Drága Aczél Ilona!

Életében maga arról volt nevezetes, hogy mindent megértett; megértette azt a gondolatot is, amelyet nem öltöztettünk szavakba, hanem némán és formátlanul kóválygott a levegőben.

Maga bizonyára megértené, miért írok olyan levelet, melyet sohasem fog elolvasni az, akinek szól. Mert jól tudja: én azok közé tartozom, akik csak írótollal a kezükben képesek a gondolataikat összpontosítani.

Magának, Ilona, két jellemző tulajdonságán jár most az eszem. A Magáé volt talán a legvilágítóbb elme, amit ismertem. Nem állítom, hogy több tudása és tapasztalása van, mint másnak, de bizonyos, hogy bejáratos az élet olyan műhelyeibe és laboratóriumaiba, ahol más embernek tilos a bemenet, Kulcs és kilincs nélkül járt ki-be, Maga sem tudja, hogyan — mint a szellem: a falon keresztül. És ahol Maga van, ott kigyullad a lámpa, amelynek világánál nemcsak Maga lát, de mások is el tudnak igazodni.

A másik jellemző tulajdonsága: nagy félelme az élettől. Nem tudom, egy üldözött faj szomorú öröksége ez, egy fajé, mely sok gonosz élményre emlékszik vissza; de bizonyos, hogy néha megfájdult a szívem, mikor láttam, hogy a mi körünkben is, amelynek Maga volt a kényeztetett kedvence, milyen elszomorítóan egyedül érzi Magát.

Úgy látszik, az élet olyan, mint a harapós kutya: üldözőbe veszi azt, aki fél tőle és szalad előle. Maga, édes Ilonám, érezte már bokájában a kutya fogát: művészi akarata és tehetsége zenitjén azok, akiknek erre hatalmuk volt a pincehomályba vitték a Maga

virágzó és napsugárra szomjas fáját. A színészi pálya tragikuma, hogy emberek, akiknek tulajdonképpen édeskevés közük a művészethez, kezükben tartják a művész életét, mint a parasztgyerek a verébfiókát.

Drága barátnőm, szeretném tudni: miért kellett olyan korán elmennie tőlünk? Leukémia, mondják az orvosok; de ez csak egy szó, mely nem magyaráz meg semmit. Arra gondolok, hogy Maga a lélek titkos mélységeiben talán ösztönszerűen elkívánkozott az égbolt aló], ahol sötét viharfelhők torlódnak a feje fölé. Azt hiszem, Magát nem ragadta el az Úr angyala, de álmaiban Maga nyújtotta feléje a segélyt esdő kezét, Az Úr pedig magához fogadta, mert nem akarta, hogy része legyen azokból a megaláztatásokból és rettegésekből, melyeket rámértek Mária népének asszonyaira. Hiszen volt idő Magyarországon, mikor sárga csillagot tűztek a Patrona Hungariae mellére...

De volt a búcsú gesztusában valami ironikus gyöngédség is, mely a maga őskeresztény barátainak szólt. Nekünk, akiknek kötelessége

lett volna, hogy adott esetben megoltalmazzuk Magát... Megértettem és pirultam.

1940. III. 5.

H. F.

A Kisfaludy Társaság idei nagygyűlésén gróf Bethlen István mint újonnan választott tag megtartotta székfoglalóját. Előadásának erős politikai íze volt, ami nem csodálható olyan embernél, aki született államférfi. Lényegileg Hitler és a politizáló magyar katonaság ellen sorakoztatta érveit; ő megjövendölte, hogy a magyar hadsereg és a nemzeti szocializmus találkozása darabokra törheti az országot. A nála megszokott férfias bátorsággal, meggyőzően és szinte vakító világossággal beszélt.

Ha a népek egyáltalában fogékonyak volnának megcáfolhatatlan érvek iránt, akkor Bethlen február 9-én kivégezte volna a jövő ködében ugrásra készen lappangó nemzeti veszedelmet. Mivel azonban nem fogékonyak, a székfoglalóból csak afféle újságszenzáció lett, melyről némelyek ámulva, mások kárörömmel, megint mások a méregtől fortyogva vettek tudomást.

Újvidék!
Pirulsz-e testvér? Mert én pirulok, mikor a város nevét hallom. Az arany galléros és rendjeles urak, akiknek nevét nemigen emlegették a harctereken, de most teli van vele az ország. mert ők azok, akik a bácskai mészárlásokat vezényelték, az urak, mondom, olyan iszonytató adósságot vállaltak minden magyar ember terhére, mely után utódaink fogják fizetni az uzsorakamatot. A gyalázatos üzlet hasznát pedig a magyarság minden rosszakarója látja.

Újvidéken agyonverték a Magyarok Istenét. Ne tessék ezen megbotránkozni, mert szóról szóra így van! Ki volt, mi volt a Magyarok Istene? Egy ideális gondolat, egy Ősi érzés, a büszke gárdaönérzet egy neme, melyet a lovas nép magával hozott Keletről. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos nagyszerű szabadságharcai négy világtáj népei közt elterjesztették annak a tudatát, hogy a magyar kivételes nép, és kivételes bánást követelhet a sorstól. A Revíziós Liga irattárában száz bizonyíték van a világ minden részéből, hogy nyílt vagy titkolt lelkifurdalások alakjában még azok is meghajoltak a Magyarok Istene előtt, akik Trianonban első dühükben porba gázolták és meztelenre vetkőztették a magyarságot.

Ha van valamilyen tanulsága Újvidéknek, akkor ez igen szimpla: silány embereket nem szabad vezetőhelyre állítani. Mert ugyan mit tudtak ezek a boldogtalanok a világról, amelyben éltek, mikor még arról sem volt sejtelmük, hogy a délszláv nép a győztes világhatalmak féltett kedvence, és hogy nagyhercegekre lövöldözni veszélytelenebb szórakozás, mint szerb kisdedekre.

Ami ezer évig senkinek sem sikerült, azt elérték az újvidéki mészárlások rendezői: megfosztották a magyarságot lovagias hírétől. A Magyarok Istene Újvidék és Pétervárad közt dicstelenül a Dunába fulladt.

Ki emlékezik még a magyar huszárokra? Azokra a lovas katonákra, akik Hadik generális alatt megsarcolták Berlin városát, Simonyi óbester alatt rettegetté tették a huszár nevét, és akik IV. Károly "császárral" együtt örökre leléptek a világtörténelem színpadjáról? A Bánságban, tudtommal, két huszárezred szokott állomásozni. Az 1-ső számú volt a császárhuszárok ezrede. Ők semmiféle királyt nem akartak szolgálni, csak a császárukért akartak meghalni, de ha Lenkey Jankó intett a lovaglóostorával, akkor

hátat fordítottak a trónnak.

233
A legénység inkább lóápoló volt, mint katona. Kemény, komor fiúk, kopárok és tréfát nem ismerők. Lóháton olyan könnyen mozogtak, mint a sirálycsapat; gyalog csetlenek voltak, mint a partra mászott rák. Kellett azonban szeretetre méltó tulajdonságoknak is lenni bennük, mert ha idegen városba helyezték egy svadronjukat, akkor a Julisok és Borcsák egész dandára vándorolt utánuk, és keresett szolgálatot az idegen városban.

A tisztjeik a régi köznemesség hagyományai szerint éltek, akár mágnások voltak, akár polgárok. Aki jó lovas volt, és voltak köztük fényes lovasok, azt a bajtársai valósággal szentté avatták.

A Bánságban valósággal nemzeti hivatást teljesítettek. Ott ezer holdon felül mindenki magyar volt, a rác és az örmény nagybirtokos is, a huszártisztek pedig a nemzetiségi vidéken elszórt kastélyokban a magyar ifjúságot képviselték. És ha történetesen Hohenlohe vagy Fugger hercegnek hívták is, részt kell vennie a magyar életforma terjesztésének munkájában.

Ezt a bevezetést azért bocsátottam előre, hogy türelmes olvasóimat előkészítsem J. Ede látogatására. Éppen beeresztettem Mackó kutyát a rácsos kapun, aki alkalmasint kutyahölgyek zsúrjáról jött haza, midőn észrevettem egy sportruhás urat, aki nyugodt léptekkel közeledett az utcán, és a botjával szalutált nekem, hogy várjam meg. Rögtön megismertem J. Edét, bár negyven vagy Ötven év óta nem találkoztam vele. Szolgálaton kívüli ezredes volt. Egyike a legismertebb huszároknak.

A temesvári piaristák gimnáziumában barátkoztam meg vele... A legkisebb fiúk közé tartozott, az osztályban azonban mégis volt tekintélye, mert kemény gyerek volt, amellett nobilis gondolkodású és — amit talán elsősorban kellett volna említenem — veszedelmes verekedő.

A várhegy című kötetemben elég bőven megemlékeztem róla. Felvittek Temesvárról a szegedi gimnáziumba, csak az a tudat vigasztalt meg, hogy Ede sem marad a Bánságban, őt katonai iskolába adják.

Sok esztendő múlva a szülővárosomban találkoztam vele; hadnagy volt a császárhuszárok verseci svadronjában. Egy ideig kínos feltűnést keltett a párbajaival. Ahány elbizakodott izom- vagy pénz-atléta volt a délvidéki garnizonokban, azt egymás után kardja hegye elé szólította.

234
És azután? Azután vagy negyven esztendeig nem láttuk egymást... Valami sületlenséget mondtam, ami Edének rosszul esett. Nagyon megbántam a dolgot, de változtatni már nem tudtam rajta.

Tehát: kezet fogtunk, és ő olyasmit mondott, ideje, hogy elbúcsúzzunk egymástól... Ez a kézfogás volt egyike a legkedvesebb ajándékoknak, amit az élet számomra még tartogatott.

Bevittem a házamba, és együtt megittunk egy butélia badacsonyit. Megtudtam, hogy Gödöllőn lakik, és ma gyalogszerrel jött be Gödöllőről. "Hogy egy kis mozgást csináljon!" Gödöllőről a Hűvösvölgybe — és ez az úr a nyolcvan felé jár.

Egy-két óráig beszélgettünk, Ede aztán elment Józsi bátyámhoz, aki ugyancsak a Hidegkúti úton lakik. Vele mindvégig tartotta a barátságot, miközben mi nem láttuk egymást.

1942 augusztus elején badacsonyi szőlőmben voltam, mikor értesítést vettem a kormányzó útimarsalljától, hogy Horthy Miklós és felesége meg akarnak látogatni. Útban a veszprémi püspöktől a keszthelyi herceghez, augusztus 11-én délután megpihennek a szőlőmben.

Ez nagyszerű meglepetés, öröm és tisztesség volt! Mindig nagy gyönyörűségem telt ebben a remek emberpárban, mely tökéletes képviselője a magyar középosztálynak. Szeretem azt a művészi lendületet és fogékonyságot is, mely a vérükben lüktet. Rajonganak a színházért, a zenéért, könyvekért és képekért, és őszintén megbecsülik a kultúra munkásait,

Amióta a tengernagy fővezérré, a fővezér államfővé lépett elő, a szórakoztató kedvtelésből elv és program lett. Horthy Miklós felismerte azt az igazságot, hogy a nemzeti kultúra a magyarság fennmaradása szempontjából nem kevésbé fontos, mint – mondjuk – a politika.

A szíves olvasó erre azt mondhatná: a nemzeti művelődésért lelkesülni nem érdeme, hanem egyszerű kötelessége az államfőnek. Rendben van, persze hogy kötelessége, de ezer év óta melyik államfő értette ezt meg? A bécsi királyok legjobb esetben csak eltűrték, de semmiképpen sem pártolták a magyar nép kulturális munkáját. Hollós Mátyás király kizárólag az olasz rinascimento megszállottja volt. Ez pedig nemcsak a gótikát fojtotta meg, hanem cselédszobába zárta a magyar népművészetet is.

De az Árpádok? Hogy az Árpád-házi királyok kedvüket lelték volna igricek énekében, ezt csak a millenniumi idők karcolatírói hitték, de nincs egy komolyan vehető adatunk, hogy a hegedősök énekében falsae fabulae rusticorum-nál egyebet láttak volna.

Ne feledjük: hogy a királyok hosszú sora ült Szent István trónján, akik egy kukkot sem tudtak a nemzet nyelvén.

A Corvin Rend alapítása a magyar kultúrmunka tüntető megbecsülése volt. Az öllet mély jelentőségét megértette ország-világ azon az ünnepi lakomán, melyet a Rend alapításának tizedik évfordulóján rendeztek a királyi Várban. Ez alkalommal a kormányzói pár látta vendégül a Corvin-lánc és -koszorú tulajdonosait. A genius loci megihlette a költőket, tudósokat és művészeket – Mátyás királynak, a Vár hajdani urának vendégeiként kellett volna magukat érezniök, még ha az est ünnepi szónoka, gróf Teleki Pál, nem is idézi föl a király szellemét. Egyébként nincs azon mit tagadni, hogy a fejedelmi udvarok fényes kerete mindenkor vonzotta a szellem munkásait, anélkül hogy attól kellett volna tartaniok, hogy ezért parazitáknak nevezik őket. A padlásszobában éhező költő ugyan forradalmi jelenség, de én azt hiszem, a költő a padlásszobában is arany termekről és hercegnőkről álmodik.

De hiszen nekünk a kormányzói pár látogatásáról kell beszélnünk.

Pont hatkor a magasabban fekvő vármegyei útról az autó nesz nélkül besiklott az udvaromba. Horthy vadászruhában volt. Ő is, a felesége is csak úgy ragyogtak az egészségtől és jókedvtől. Meglátszott rajtuk, hogy "Európa borult egét" államfői gondjaikkal együtt visszahagyták Budapesten. Egyetlen kísérőjük a jäger volt, aki a sofőr mellett ült.

Az oszlopos teraszra akartam vendégeinket vezetni, onnan tündéri kilátás nyílik a szigligeti várra. A nappalin kellett keresztülmennünk, ahol felhalmoztuk azt a sok festett, faragott és hímzett kacatot, melyet néprajzi érdeklődés ürügyén gyűjtöttünk.

Az osztrák-magyar hadiflotta utolsó parancsnoka egyenesen a Hajnal jacht arasznyi modelljéhez lépett, mely üveg alatt függött a mestergerendáról, hirdetve, hogy egykor nekünk, magyaroknak is volt tengerünk. (Ezt a kis hajót Nikó nostromo faragta téli unalmában.)

236
Midőn megtelepedtünk a teraszon, a vincellérné húga, egy csinos és ügyes leányzó, azzal lepett meg kellemesen, hogy népviseletben szolgálta fel az uzsonnát. Tiszta dolog: honleányi lelkesedésében kapta magára a bársonypruszlikját.

A kormányzóné beszélgetés közben megkérdezte tőlem: láttam-e J. Ede ezredest, amióta Gödöllőre telepedett? A szíves olvasó tatán tudja, hogy Horthyné Arad megyei születésű. Arad megyében éppúgy, mint a bánsági vármegyékben, a huszártisztek képviselik az előkelő magyar ifjúságot a nemzetiségi vidéken elszórt kastélyokban.

A kormányzóné tehát megkérdezte tőlem: láttam-e már Edét, mióta Gödöllőre telepedett? Elmondtam az ezredes távgyaloglását Gödöllőről a Hűvösvölgybe. A főméltóságú asszony ekkor nevetve elbeszélte, hogy maga is találkozott vele Gödöllőn az utcán, megörült neki, meg is hívta a kastélyba ebédre, de Ede nem fogadta el a meghívást, olyasmit mondott, ő nem akar társas életet élni Gödöllőn, pedig ha a kormányzóékhoz jár, akkor más meghívás elől sem térhet ki... Ez teljesen rávallott! De a mód, ahogyan ezt nekem elmondta, rávallott a kormányzónéra is. Azok közé a hölgyek közé tartozik, akik mentesek minden kicsinyességtől, és a humor magaslatáról tudják szemlélni az életet és önmagukat is...

Az útimarsall szerkesztette menetrend szerint vendégeimnek tizenöt percig kellett volna időzniök, de másfél óráig maradtak. Időközben híre ment a présházakban a vendégjárásnak, és mire az autó kiszaladt a kapumon, éljenző polgártársak tömege várta a Szent Ignác-kápolna előtt. Ahányszor én a kormányzót szemtől szemben láttam a magyar néppel, mindig boldog érdeklődés és meghatott lelkesedés központja volt,

Mikor a vendégek már messzi jártak a nemestördemici úton, észbe kaptam, hogy megint egyszer megfeledkeztem a - vendégkönyvről! Pedig előrelátóan kikészítettem a nappali szoba asztalára! Valami szemmel látható emlékem azonban mégis maradt augusztus 11-ről: a kormányzó sofőrje amatőr fotográfus, tőle megszereztem a kitűnő képet, melyet abban a pillanatban kapott le, mikor vendégeimet az udvaron búcsúztattam.

A derű, mely emlékezetünkben körülsugározta ezt a délutánt, váratlanul elborult, midőn kilenc nappal a badacsonyi látogatás után

237
lecsapott ifjú Horthy István hősi repülő-halálának híre. Meghalt, mielőtt még megmutatta volna igazi ábrázatát.

Ő a modern világfi iróniájával védekezett a közjogi állásával járó pátosz ellen. Inkább akart cinikus, mint fontoskodó ember hírébe keveredni. Ezt minden modern férfi megértheti. Igazi alakja talán akkor villant fel egy pillanatra, Kelet-India lángoló égboltján, mikor kis repülőgépén egyedül elment Budapestről Bombaybe, Oda-vissza 12 930 kilométert repült egyedül. Jellemző Horthy Istvánra, hogy ez nem volt sportbravúr, hanem üzleti út, melyet a MÁV szolgálatában végzett

Az a bír terjedt el a Balaton mellékén, hogy orosz repülők bombázták Budapestet. A háború, mely eddig tompán morgott ezer

kilométer távolságban, most megdördült a fejünk felett...

A hivatalos magyar légvédelmet jellemzi, hogy mikor az orosz bombák már javában hullottak, a Duna-part és a körutak a villamos kandeláberek tündérfényében fürödtek. A nagy költséggel és műgonddal berendezett szirénahálózat pedig egyáltalában nem működött.
Az inspekciós rendőrtiszt, akitől a szirénák megszólalása függött, ismeretlen helyen tartózkodott... A jó pestiek akkor még élcelődő kedvükben voltak, és azt mesélték, hogy egy áldozata mégis volt a támadásnak: egy ruszki pilóta agyonkacagta magát a budapesti légvédelmen...

A repülőtámadás után az államrendőrség közleményt adott ki, melyben szigorúan megrótta "a közönség fegyelmezetlen magatartását". Egyik napilap, mely úgy találta, hogy ez több a soknál, mérgesen felhorkant, hogy hagyják békében a közönséget, ne korholják olyankor is, mikor az egész hatósági légvédelem csapnivaló rossznak bizonyult.

Egy-két nappal később, mikor megint a fővárosban jártam, kéziratot mutattak nekem a Pesti Hírlap szerkesztőségében, hogy mint vélekedem erről. Egy magasrangú katonatiszt szólt hozzá a kérdéshez, katonás modorban, hogy a budapesti közönség igenis botrányosan fegyelmezetlen, és legfőbb ideje, hogy valaki erős kézzel rendet teremtsen e téren.

De azután különös dolog történt: a magasrangú katonatiszt viszszakérte kéziratát, nem óhajtotta már cikkének közlését. A rendőri

238

sajtóiroda megmagyarázta nekünk a rejtélyt: egy fiatal hölgy (menyasszony is volt szegényke) megszomjazott abban a házban, ahol vendégül látták, a pohárszékben talált egy ásványvizes palackot, abból ivott, de az üvegben metilalkohol volt – szóval a sajnálatra méltó leány meghalt. A ház, ahol a metilalkoholt ásványvizes palackban tartják, és a kredencben "őrzik", a fegyelmet követelő magasrangú katonatiszté volt! Kétségtelen, hogy őméltósága rászolgált arra a csattanós cáfolatra, melyben a sors részesítette.

A Nemzet Színház 1943. március 3-án ülte meg A dolovai nábob leánya 50 esztendős jubileumát. A színház úgy vélekedett, hogy ezzel a komédiával született meg a magyar társadalmi vígjáték. Lehet, hogy úgy van.

Suhai Imre altábornagy ez alkalommal egyik katonai lapban azt írja, ez volt az első színmű, mely a magyar katonatisztet fölfedezte, és erényeivel és hibáival együtt bemutatta a közönségnek. Szeretném ehhez hozzáfűzni, hogy Ferenc József magyar katonatisztjei, főleg a közös huszárok, jóval magyarabbak voltak, mint a későbbi hadsereg tisztjei. Magyarabbak, nem a szó politikai értelmében, hanem gondolkodásban, érzésben, sőt külső viselkedésben is: ahogyan jártak és beszéltek, ahogyan nyeregben ültek, a csákójukat a fejükön viselték, mindezekből nyilvánvaló lett, hogy ők Hadik generális és Simonyi óbester törvényes fiai.

XX

Nyolcvan esztendő és következményei.

— A mi esztendeinknek napjai hetven esztendő, ha sokra megy, nyolcvan esztendő" — mondja a zsoltárköltő, és ezzel nagy bajoknak lesz okozója. Mert a nyolcvanesztendős ember ezek alapján tisztában van vele, hogy elérte a bibliai kor felső határát, és ami azon túl még jöhet, az ráadás, felesleg, isteni jog szerint talán nem is illeti meg.

Azelőtt én sohasem gondoltam az éveimmel, de most, ha reggeli borotválkozás közben az ablakkilincsen lógó tükörbe tekintek, egy nyolcvanéves ábrázat néz velem farkasszemet. De egyébként is anap minden órájában tudom, hogy csak a Gondviselés végtelen türelme folytán lábatlankodom még a naprendszer e furcsa bolygóján.

A fiatalok sohasem fogják megérteni, hogy az idő nem abszolút, hanem relatív fogalom. Pedig az, a szó betű szerinti értelmében. Minden kortársam tudja, hogy az élet első harminc esztendeje sokkal, de sokkal hosszabb, mint a rá következő ötven. Diákkoromban is sejtettem már ezt az igazságot, midőn egy aforizmával bőszítettem a tanári kart: "Egy latin óra hosszabb, mint az egész vakáció."

Az aggkor kristályos gleccser-nyugalma azonban tisztára agyrém. Amíg lélegzik az ember, addig érez és emlékszik, vágyakozik és szenved. Nagyapó igenis gyönyörködik a leányunoka karcsú lábszárában, és az érzéki tűz, mely a fiatal menyecskéből árad, igenis fölmelegíti a patriarcha vérét.

Országos bizottság alakult, hogy megülje nyolcvanadik születésnapomat. A védnöki tisztet elvállalta a kormányzói pár, ami bizonyára páratlan kitüntetés. Elnök lett Kállay Miklós miniszterelnök, az előkészítő munkákat vállalta Traeger Ernő. Én azonban már ekkor elhatároztam, hogy cezúrát teszek magam és a felvonuló események közé.

Nyilatkozatot tettem közzé a lapokban, mellyel kijelentettem,

hogy "személyesen nem veszek részt semmiféle ünneplésben, nevezetesen: nem megyek el színházi, sem egyéb előadásokra, melyeknek valami közük van a nyolcvan esztendőhöz, nem veszek részt irodalmi vagy egyéb gyűléseken, nem ülök bankettasztalhoz, újságíró kartásaimat pedig barátilag kérem, erről a tárgyról ne kívánjanak tőlem nyilatkozatot. A születésnapomat én vidéken szándékozom tölteni."

Mindjárt autóba is ültem, és vidékre siettem, a badacsonyi szőlőmbe, ahonnan október végéig nem is mozdultam ki többet. Abban a meggyőződésemben tettem ezt, hogy ezzel súlyos követ hengerítek le az országos bizottság szívéről is.

Szeptember 22-én (erre a napra esik a születésnapom!) motorkerékpáron a badacsonyi udvaromba vágtatott az első gratuláns pár: két délceg kormányzói testőr. Cserháti Pál és Pintácsi József. Horthy Miklós kormányzó ezüstkeretbe foglalt nagy arcképét hozták. A kép alatt a kormányzó úr aláírása és születésnapom dátuma.

Születésnapi ebédre Paula húgommal együtt Farkas István közeli szigligeti nyaralójába ígérkeztünk. Délig még volt egypár üres órám, azokat a verandán heverészve töltöttem. És ekkor különös születésnapi meglepetés ért. Jókora ütést éreztem a mellemen... Ki dobálódzik itt kövekkel! Nem volt kő, hanem egy halálra rémült madár, mely mindenképpen a vászonkabátom alá akart bújni... Vadgerlice,

a balkáni gerlék családjából való, mely az én időmben vándorolt be Magyarországba. Arról nevezetes, hogy nem vándormadár, hanem télen-nyáron itt turbékol.

A következő pillanatban megkaptam a madár feltűnő viselkedésének magyarázatát. Jókora vércse vadászott rá, a rabló bemerészkedett a verandára, és most karnyi távolságban az arcomtól, kifeszített szárnyakkal fékezett a levegőben. Olyan volt, mint a Szentlélek az oltárképen.

Rákiáltottam, hogy takarodjál, a vércse nyílsebesen kisiklott a veranda oszlopai közül, és elképesztő repülőtudással fölcsavarta magát a kék balatoni ég arany ködébe... Borzasztóan meg lehetett ijedve az én gerlicém, ha megfeledkezett a vadmadár-törvény első fejezetéről, mely az embertől való páni félelmet teszi kötelezővé. Most magával tehetetlenül gubbasztott a térdemen. Megitattam néhány csepp vízzel, erre bágyadtan fölhuppant az asztalra, azon

241

végigtipegett, majd egy furcsa kacagó rikoltással fejest ugrott a levegőbe és elrepült. I

Miután sikerült ezt a szepegő életet a pusztulástól megóvnom, valami titokzatos gondolatlánc révén eljutottam a keresztgyerekeimhez. Keresztgyerekeim szép számmal vannak, pontosan hetven (settanta), ha hozzászámítom L. L.-t; ha nem, akkor csak hatvankilenc. Így is egész svadron élén fogok Szent Péter kapuja elé vonulni.

Node beszéljünk most L. L.. keresztfiamról! Foglalkozására nézve riporter, külsejére nézve kocka formájú volt, amennyiben körülbelül olyan magas volt, mint amilyen széles. Nem emlékszem, miért lettem a keresztapja, de bizonyos, hogy újságíró-körökben a keresztfiammal együtt humoros alakká lettem. Kezdődött a tréfa egy nappal a keresztelő előtt. Akkor ugyanis rámtelefonált L. L., hogy lehet-e sárga cipőben a keresztelőre menni. Gyönge viccel válaszoltam, hogy én ezt nem tudom, mert mikor engem kereszteltek, mezítláb voltam.

Nem emlékszem milyen cipőt viselt L. L. a keresztelőjén, de arra jól emlékezem, hogy ezentúl mindén héten egyszer megvágott. (Mint írói körökben mondják.) Hihetetlen jogcímeket talált, hogy hozzáférkőzzék a pénztárcámhoz, mivel egészben véve igen szerény igényei voltak, a legtöbb esetben kötélnek álltam. Újságírói körökben sejtették a mi viszonyunk mibenlétét, és sokat nevettek rajtunk. De aztán egyszerre komolyra fordult a tréfa, sőt tragikusra. L. L. ugyanis rövid betegség után meghalt. El akartam menni a temetésére, de aztán nagy megrökönyödésemre megtudtam, hogy zsidó temetőben lesz a gyászszertartás. L. L. maga kívánta így, De hát akkor mire való volt a keresztelő? Most már mi az igazság: hetven keresztgyerekem van, avagy csak hatvankilenc? Azt hiszem, L. L. engem a túlvilágon gondosan kerülni fog. De majd megszorítom egy sarokban, és azt mondom neki:

— L. L., ne kerülgessen engem, én nem haragszom, a nyolcvanadik születésnapomon megbocsátottam!

Mikor ennyire jutottam, megjelent Paula húgom, ünneplőruhában, hogy vár az autó, menjünk át Szigligetre ebédelni. Farkas szigligeti nyaralója tündérszép keretben emelkedik fenn a hegylejtőn. Három oldalról, patkó alakban, hegyhát védi; a nyitott oldalon, mélyen lenn van a Balaton. Aki első ízben jár fenn, rendszerint úgy meghatódik a táj szépségétől, hogy áhítatos hallgatásba merül. Azt hiszem, ha

242

évekkel ezelőtt megkérdeznek engem, hol akarom megülni nyolcvanadik születésnapomat, ha nem Badacsonyt, hát akkor Szigligetet

választom. Ez a hely félreesik az élet poros és lármás országútjától, már szinte költészet és mese határmezsgyéjén terül el. Az ifjúság édes és fájdalmas honvágya muzsikál a bazaltdombokon.

A házigazdámon és családján kívül ott várt két jó barátom: Csathó Kálmán és Harsányi Zsolt. Úgy emlékezem erre, mint életem egyik legjobb napjára. Azt hiszem, szegény Farkas Pista akkor érezte magát életében utoljára jól. Negyvenhárom végén még mindig az volt az érzése, hogy a zsidótörvény nem vonatkozik reá. Egyelőre még édesen süt szívünkbe szeptember végének napja...

Badacsonyból megtérve hűvösvölgyi bungalómba, ott a levelek, táviratok, hivatalos és nem-hivatalos üdvözlőiratok áradata szakadt reám. Kállay Miklós a kormány nevében üdvözölt, azt hiszem, valamennyi vármegye és város köszöntött, nem egy törvényhatóság nyomatott füzet, kalligrafikus album vagy hivatalos jegyzőkönyv alakjában küldte meg az ünnepi szónoklat szövegét, amit a közgyűlésen elmondtak, És egyesületek, testületek, intézetek, iskolák, asztaltársaságok, ismerős és ismeretlen emberek légiója... .

Öt város díszpolgárrá választott, ezek közül négy, Kassa, Ungvár, Marosvásárhely és Zombor elküldték követüket Budapestre, hol a Revíziós Liga nagytermében nyújtották át nekem a díszes okleveleiket... (Azóta ezt a négy várost elszakították megint az anyaországtól, és én némi mélabúval állapíthatom meg, hogy négyszeres díszpolgár vagyok in partibus infidelium.)

Az ötödik város, mely díszpolgárrá választott, Zalaegerszeg, nekem a badacsonyi szőlőm révén székvárosom. Egerszeg azonkívül egy ligetet, hol beszédet mondtam a Göcseji Héten, énutánam nevezett el. Vác városa pedig azzal becsült meg, hogy a kedvesen girbegurba közt, hol az én hajdani, Dunára kirúgó tanyám volt, az én nevemre keresztelte.

Szó sincs róla, ezek az emlékezések igen jól estek, de azért egy pillanatig sem ment ki az eszemből, hogy az író addig él, amíg ismerik az írásait. Abból pedig nem lesz baj, hogy a magyar utcák és ligetek olykor váltogatják a nevüket, sőt néhanapján a magyar ércszobrok is vándorútra kelnek...

243
November 22-én megjelent lakásomon a Tudományos Akadémia küldöttsége Vend! Aladár másodelnök vezetésével, átadták nekem az Akadémia bőrtokba zárt, igen díszes üdvözlőiratát. A lapot, melyre mesteri kéz írta és rajzolta a szöveget, egyéb díszítő motívumok közt az Akadémia szép címere is ékesíti: a géniusszá idealizált Széchenyi Crescence, amint magasra emelt serlegéből itatja Zeusz szálló sasmadarát.

A Tudományos Akadémián én ma is megérzem Széchenyi István formáló kezét. Miként a nagy gróf minden alkotása, ez is előkelő, nagyvonalú és meggyőző. A kapcsolat köztem és az Akadémia között akkor kezdődött, mikor nem is voltam akadémiai tag. A Péczely-bizottság (Gyulai Pál, id. Szász Károly és Beöthy Zsolt Szabolcs házassága című regényemnek ítélte oda a jutalmat. Rá következő esztendőben Gyulai Pál és Vadnai Károly ajánlatára megválasztottak levelező tagnak. Az Akadémia rendes tagja 1910-ben lettem, tiszteleti tagja 1914-ben, az igazgatótanács tagja pedig 1922-ben.

A Péczely-jutalmat még két regényem nyerte el: a Pogányok és Lélekrablás címűek. Vojnits-jutalmat négy színművem nyerte el: Éva boszorkány, A fekete lovas, A híd és Utolsó tánc; 1937-ben a Kónyai Manó-díjjal tüntették ki Napkelte előtt című kötetemet, mely a napisajtóban megjelent politikai cikkeimet tartalmazta.

Az Akadémia megadta nekem a legnagyobb kitüntetést is, amely fölött rendelkezett 1924-ben, Az élet kapuja című regényem megjelenése után, a magyar tudományegyetemek irodalmi professzorainak indítványára az irodalmi Nobel-díjra ajánlott (nem nyertem el!), 1935-ben pedig nekem, illetőleg összegyűjtött műveimnek ítélte oda az Akadémiai Nagyjutalmat.

Másodelnökké két ízben választottak, mégpedig az 1919. és az 1929. évi ciklusban.

Hogy némileg hálásnak mutassam magam ennyi jóakarattal szemben, az Akadémia felolvasóasztalát választottam annak a fórumnak, ahol közvetlen érintkezésbe léptem a budapesti nagyközönséggel. Székfoglalóm alkalmával bemutattam az Ocskay brigadéros című színművemet. Még hármat találtam a darabjaim közt, melyeket méltónak ítéltem arra, hogy első ízben az Akadémiában kerüljenek a közönség elé, ezek: Árva László király, A híd és az Arany szárnyak.

244

Két novellámat külön az Akadémia közönsége számára írtam; ezek: A rabszolga és Csoda címűek. Egy ízben felhasználtam az Akadémia felolvasóasztalának nagyszerű akusztikáját, hogy egy Rákóczi-tanulmánnyal, melyet jellemrajzi kísérletnek neveztem, igazoljam magamat bizonyos rágalmakkal szemben.

Ha még elmondom, hogy Jókai Mórról és Mikszáth Kálmánról emlékbeszédet mondtam, nagyjában mindent említettem, ami köztem és a Tudományos Akadémia között történt.

Egy pazar kiállítású, velin papírra nyomtatott, gazdagon illusztrált album jelent meg, mely címül az én nevemet és a nyolcvanas számot viseli. A könyvnek a Singer és Wolfner cég a kiadója, Kornis Gyula a szerkesztője,

Az első lapon a kormányzó úr üdvözlete, mely olyan hízelgő, hogy egyszerűen nincs arcom itt megismételni.

A szerkesztő munkatársai: Balogh Jenő, Bethlen István gróf, Brisits Figyes, Cs. Szabó László, Csathó Kálmán, Fekete István, Fitz József, Galamb Sándor, Gáspár Jenő, Halasy-Nagy József, Kéky Lajos, Márai Sándor, Schöpflin Aladár, Szabó Lőrinc, Tóth László és Voinovich Géza.

Ha ilyen műnek, mint ez az album, az a rendeltetése, hogy megnyugtasson egy öregembert arra nézve, hogy nem vesztegette el hiába az éveit, akkor Kornis könyve elérte a célját. A költők és esztétikusok különböző alkalmakkor már állást foglaltak a munkásságommal szemben, nagyjából tehát tudtam, mit várhatok tőlük. Két férfinak azonban, Kornis Gyulának és Bethlen Istvánnak, a munkaköre meglehetős távol esik a szépirodalomtól, nekik végig kellett olvasniok összegyűjtött műveim 11 350 nyomtatott lapját, hogy megírhassák tanulmányaikat. És végig is olvasták! Ez talán a legnagyobb bók, melyben Múzsám részesülhetett. Mind a két tanulmány összefoglaló ítélet, mely kiegészíti egymást is. Kornisé: "H. F. életműve", Bethlen grófé: "A politikus és publicista".

Valóságos főnyeremény nekem, bánsági földim, Fitz József Könyvészet című dolgozata, mert ebből a száztíz oldalas összefoglalásból nyertem életemben az első tiszta áttekintést szinműveim, regényem, elbeszéléseim és publicisztikai dolgozataim tömege fölött. A dolgozatok megjelenési időpontja, tárgya és külföldi pályafutása pontosan fel van sorolva.

245
Ebbe a betűdzsungelbe én sohasem merészkedtem. Pedig a legapróbb részletekre kiterjedő kutatás, amit Fitz végzett, hogy rendet teremtsen a papírtömegben, amit egy hosszú életen át teleírtam, tulajdonképpen az én kötelességem lett volna.

November 24-én Kállay miniszterelnök és felesége a Sándor Móric-palotában negyvennégy terítékes ebédet adtak a tiszteletemre. A vendégsereg előkelő, a lakoma fényes, a hangulat kitűnő volt,

Nem tudok azonban ellenállni a kísértésnek, hogy el ne mondjam, néhány éven belül hogyan változott meg a meghívottak sorsa.

A miniszterelnök maga külföldre emigrált. Ma - hat év után – is száműzetésben él.
Kállay Miklósné Budapest ostromának áldozata lett.
Báró Perényi Zsigmond, miután a nyilasok lemondatták a felsőház elnökségéről, meghalt.
Tasnádi Nagy Andrást elítélték mint háborús bűnöst. Ma is tömlöcben ül.
Gróf Bánffy Miklós hazautazott Kolozsvárra – Nagy-Romániába.
A fejedelmi Bánffy-palotában egy cselédszobát adtak neki.
Kornis Gyula a Gestapo és később a magyar köztársaság fogságában volt.
Bárcziházi Bárczy István államtitkár hasonlóképpen járt.
Voinovich Gézáné Budapest ostromának áldozata lett.
Horánszky Lajos a főváros ostromának áldozata lett. Íróasztala mellett ült, mikor egy gránát megölte.
Orosz György ezredes meghalt.
Harsányi Zsolt meghalt.
Dullin Elek külföldre emigrált. Ma is kinn bujdosik.
Öt további meghívott sorsáról nincsenek értesüléseim...

Ehhez járul még, hogy a gróf Sándor Móric-palotából, hol a miniszterelnök hivatalos lakása volt, és a lakoma lefolyt, csak egy kormos törmelékhalom maradt meg.

A magyar sors egy bús fejezete.

Addig fogadkoztam, erősködtem, hogy nem veszek részt semmiféle ünneplésben, melynek valami köze van az én nyolcvan esztendőmhöz, míg végül mégis két kivételt tettem. Az első szeptember

246
30-án volt, mikor a Magyar Rádió három urat küldött Badacsonyba, hogy a nagyréten vonuló vasúti vonalat kísérő távíródrótba kapcsoljanak vezetéket, melynek segítségével a nappali szobámból beszélhettem Budapestnek és az egész ország közönségének. És én beszéltem Budapestnek és az ország közönségének.

A második alkalommal ott találtam magamat az Angol Kisasszonyok Váci utcai rendházában, a Sancta Maria Leánygimnázium dísztermében, Mater della Martina főnökasszony és Mater Gerzsó igazgatónő között. Együtt néztük az ünnepély számait, melyeket annak a bizonyos nyolcvan évnek tiszteletére rendeztek.

Valami finom jácint-illatot szívtam magamba, a fiatalság és a fejlődő élet édes illatát, és az a bizonyos szelíd melankólia melegítette a szívemet, mely elfogja az öreg embert, mihelyt az ifjúság kertjébe téved...

Nem lepne meg, ha valaki úgy találná, hogy a magyar társadalom többel fizetett, mint amennyivel adósom volt.

XXI

"Fecske és denevér". — "Arany szárnyak". — Csathó Kálmán a rendező. — Józsi bátyám követi a Mamát. — Farkas Pistát deportálják. - Bombazápor. — Zilahy Irén hősi halála. — Két sajtódiktátor. — Don Basilio az Új Időknél.

Kissé meglepett, mikor a Fecske és denevér című komédiám, melyet a Vígszínház együttese játszott a Pesti Színházban, bizonyos izgalmat idézett elő a sajtó, de még inkább a közönség körében. A Tegnap és Holnap találkoznak egymással egy szerelmespár képében, A Tegnapot egy fiatal miniszteri tisztviselő képviseli, a Holnapot egy diákleány. Szenvedélyesen szeretik egymást, de a szakadék, mely kettőjük erkölcsi felfogása között ásítozik, sokkal szélesebb, semhogy át lehetne hidalni. A fiú is, a leány is — természetesen — szélsőséges típusok képviselői. A fiú, bizonyos családi hagyományok alapján, konzervatív, úrinőkkel szemben tisztességes az élhetetlenségig, amilyen ötven évvel ezelőtt a jó házból való fiatalember általában volt, vagy amilyennek lennie kellett volna... A diáklány haladó, egészen a forradalomig, amilyen a Holnap nője lesz, akinek előőrsei ma már csapatosan szaladgálnak a főváros aszfaltján. A költő egyikkel sem szolidáris, ő pártatlan érdeklődéssel figyeli az élet ellentétes jelenségeit.

Némelyek politikát csináltak az irodalomból. Ilyesmire el voltam készülve, de meglepett, mikor a MEFHOSZ nevű egyetemi diákszövetség fölírt a kultuszminiszterhez, tiltsa le a Fecske és denevér-t a színpadról. Azt a benyomást nyertem, a diákok "az ifjúság megsértése" címén kívánnak elégtételt. Mintha az ifjúságot, az emberi élet egy átmeneti állapotát, egyáltalában meg lehetne sérteni! Petőfire kellett gondolnom: a Pilvax-ifjak vajon mit szólnának, ha megtudnák, hogy a dicsőséges harc, amit száz évvel ezelőtt a hatósági cenzúra ellen indítottak, ilyen nyomorúságos eredményhez vezetett?

Valamelyik orvosi egyesület női osztálya ugyanilyen kéréssel fordult a kormányhoz, hogy tiltsa el—! Hölgyeim, gondoltam magamban: ezért ugyan kár volt utat törni a feminizmusnak, ennyi az

imádságos kávésnéniktől is kitelt volna. Mivel az orvosnők levélben értesítettek engem, milyen kérelemmel fordultak a miniszterhez, illőnek találtam, hogy válaszoljak. Azt írtam:

"Tudomásul veszem, hogy az orvosnők a rendőrhatóságilag irányított költészet hívei, és ezek után sem irodalmi, sem egyéb kulturális kérdésekről nem óhajtok velük eszmecserébe bocsátkozni, "

Mi az oka ezeknek a félreértéseknek és félremagyarázásoknak? Az akadékoskodók leginkább a Fecske és denevér Anci nevű leányalakján ütköztek meg. Negyedéves orvostanhallgató, és szerelmi ügyekben a férfi szabadságát követeli a nőnek. Ettől az elvi állásfoglalástól eltekintve eszes, jellemes és jóravaló ember. Fölmerül a kérdés: van-e ilyen leány az életben, vagy csak az én perverz fantáziám találta ki? Aki nem vak, az már látott hasonlókat Pest-Budán is. Ám, ha az alak közismert a valóságban, miért piros posztó nemcsak a bikának, hanem a feministának is? Azt hiszem azért, mert az átlagos színházlátogató csak azt fogadja el valóságnak, amit már megszokott a színpadon. Ő nem képes arra, hogy az élet igazságait a kulisszák közé vetítse. Anci alakját nem érzi igaznak, mert a Fecske és denevér-ben találkozott vele első ízben. A MEFHOSZ ifjai sem fognak tőle megbokrosodni, és az orvosnők nem fognak miniszteri segítségért kiáltozni.

Február 25-én a Vígszínház bemutatta az Arany szárnyak című színművemet (A címet a Zrínyi-címerből vettem, mely egyik pajzsán két arany szárnyat mutat.) Vagy három éven keresztül, kisebb-nagyobb időközökben, faragcsáltam és csiszolgattam a darabon; elmúlt nyáron azután belekaptam a Fecske és denevér-be, és attól fogva felváltva foglalkoztam hol egyikkel, hol másikkal. Egyébként az Arany szárnyak volt az a színművem, amelyen legtovább, a Fecske és denevér pedig az, amelyen legkevesebb ideig dolgoztam.

Egy nagyszerű asszony egyéniségében próbáltam tükröztetni azokat az emberi kiválóságokat, melyek a Zrínyi nemzetséget a keresztény világ egyik legelsőbb családjává emelték. Úgy látszik, a szigetvári Zrínyi dicsősége valami gárdaönérzetet fejlesztett bennük, mely a nemzetség fiait és leányait a hősies kötelességteljesítés és a büszke áldozatkészség szellemével töltötte el.

Zrínyi Ilona szerepét Lázár Máriának adtam. Az ő lényében meg-

kondul valami nemes és édes pátosz, mely nagyon illik a szerephez. Ennek az asszonynak a vérmérséklete engem egy nyári hajnalra emlékeztet; üde, enyhe, telve forró és színpompás lehetőségekkel, Thököly Imrét Jávor Pál játszotta, benne megvan a divathős – Thököly a maga idején az volt! – szeszélyes könnyedsége, és megvan a rettegett lovasvezér acélkeménysége.

Bár minden próbán jelen voltam, megdöbbentett és elragadott, mikor Somlay Artúr első ízben teljes maszkkal játszotta Lipót császár szerepét. Ez a szerep igen rövid, csak egyetlen jelenet, de ebben jelezve van I. Lipót lényének tragikus vonása: nem tud magyar király lenni, csak római császár.

A színpadon, ha meglepetések érik a szerzőt, azok rendkívül kellemetlenek; eldicsekszem vele, hogy az Arany szárnyak-ban a kellemes meglepetések egész sorozata ért. Így Sármássy Miklós Caraffa ellenszenves szerepét megkapóan érdekessé tudta tenni azzal, hogy a sajátjából két vonással ruházta fel, amelyek igen jól kiegészítették Caraffa történelmi alakját: ugyanis hódítóan előkelő és acélosan férfias tábornokot formált belőle.

Földényi László a Thököly ellen lázongó emigráns szerepébe annyi szilaj erőt és keserű igazságot vitt bele, hogy szinte magyarázatát adta a magyarság ezeréves balsorsának.

Az "Arany szárnyak" diadalmasan emelkedtek a magasba, Bárdi Ödön, az én vígszínházi időjósom, aki eddig minden egyes darabomnak pontos előzetes diagnózisát tudta adni, úgy vélekedett, ez olyanféle siker lesz, mint volt Ocskay brigadéros. De sem Bárdi, sem én nem számoltunk az angol és amerikai repülők bombáival... Azok akkoriban mind sűrűbben Budapestre záporoztak, az éjszakák megteltek rémülettel és halállal, a színészek elvesztették kedvüket a játéktól, a közönség pedig a színháztól.

A színházi rendező mestersége meglehetősen háládatlan. Az ő dolga egyebek közt, hogy a színmű érdességeit legyalulja, hogy rejtett, gyakran a szerző előtt sem tudatos lehetőségeket előtérbe állítson, hogy az egész komédiát saját egyéni művészetével vonzó világításba helyezze. Egyébként azonban el kel! tűnnie a szerző és a művészi gárda árnyékában. Ő robbantja ki a tapsvihart, de mások teszik zsebre a sikert. Nálunk legalább így van. Németországban,

talán Reinhardt példája nyomán, más gyakorlat fejlődött. Ott a rendező

a szerzőt és a Színészeket hangszereknek tekinti, melyeknek rendeltetése, hogy a rendező dicsőségét zengjék.

A Fecske és denevér-t, valamint az Arany szárnyak-at Csathó Kálmán rendezte. Az egyetlen színházi ember, akire vaktában rá merem bízni a komédiáim Sorsát; akár próbára se menjek. A múltban ő rendezte Árva László király, A fekete lovas, A költő és a halál, A holicsi Cupido című munkáimat és egész sorát a felújított komédiáimnak.

A két darabom, amelyet ezúttal rendezett, az írói fantázia ellentétes pólusain termett. Az egyik hipermodern, okoskodó, józan a kopárságig; a másik a magyar közép- és hőskorban született, mikor a levegő és az emberek vére még tele volt tüzes csodákkal. Csathó oly biztos kézzel, oly mély értelemmel és oly önzetlenül állította be a két darabot, hogy a szerzőt és a színházat hálára kötelezte.

Évekkel ezelőtt még úgy volt, hogy egykor majd a verseci hegyek alján lévő családi kriptába fogok pihenőre térni, mióta azonban Versecből Vrsac lett, elejtettem ezt a gondolatot. Ez azért jutott eszembe, mivel Szendy polgármester a Kerepesi temetőben "sövényes kettős sírhellyel" kedveskedett nekem.

1943-ban ideiglenes pihenőhelyéről odaköltöztettem Édesanyámat, a rá következő esztendőben Józsi bátyám is fölkereste a Mama csendes társaságát. Az Arany szárnyak főpróbáján még ott volt Józsi, egy héttel később temettük. Nyolcvanhárom évet élt, olyan kort ért, amilyent a közhit szerint csak kedveltjeinek engedélyez a sors, de nyolcvanhárom év, ha egyszer elmúlt, csak annyi, mint nyolcvanhárom nap.

Ellentétes természetünk volt, gyermekkorunkban sokat és ádázul harcoltunk egymással. Neki az volt a meggyőződése, hogy én mint fiatalabb testvér engedelmességgel tartozom neki, én pedig még a tanítómnak sem nagyon engedelmeskedtem. Különben kötelességtudó és igazmondó fiú volt, én pedig megbízhatatlan szélkakas, hol elbájoltam a mestereimet a gyors felfogásommal és lázas szorgalmammal, hol meg felháborítottam őket a butaságommal és lustaságommal.

Egyetlen esetre sem emlékszem, hogy Józsi hazudott volna, én

azonban egész tündérországot építettem magam körül füllentésekből. Egyetemi éveink alatt keveset láttuk egymást, én Budapesten biliárdoztam a jogász kávéházakban, ő pedig Bécsben tanult. Az irodalmi sikereim azonban végleg megnyerték nekem; ő tett leglelkesebb olvasóm, és mondhatnám, hogy átengedte nekem az idősebb testvér jogait.

Gyógyszerész volt, édesapám patikáját örökölte; ez a mesterség kétszáz esztendő óta apáról fiúra szállt a családban. Kissé fájt Józsinak, hogy egyetlen fia nem óhajt gyógyszerész lenni. Orvosnak képeztette, hátha diplomával a zsebében meggondolja magát. Feri azonban kitért a probléma elől, mielőtt ez még aktuális lett volna: az első világháborúban hősi halált halt. Miután szülővárosunk átkerült Jugoszláviába, Józsi odalenn pénzzé tette mindenét, és családjával felköltözött Budapestre. Azén szomszédságomban, a Hidegkúti úton szereztek kertes házat.

A legtisztább lelkű férfi volt, akivel életemben találkoztam. Azt mondanám: fanatikusa a becsületnek, ha nálunk a becsület fogalmához nem tapadna a lovagiaskodás fatális mellékíze. Azt hiszem, egész életében csak egy nőt szeretett: a feleségét. Pedig öregkorában is az volt, amit délceg férfinek szokás nevezni.

Március 4-én körülálltuk az új kriptát, miközben leeresztették Józsi koporsóját Édesanyámé mellé. Havas eső vágta szemünket, kegyetlen rossz idő volt, pedig szegény Józsi megérdemelt volna egy kis enyhe márciusi verőfényt.

A német kormány és Magyarország között valamiféle megállapodás jött létre, amelynek értelmében Horthy kegyelmezési joga kiterjed zsidó-ügyekre is! Én ezen a vonalon akartam próbálkozni, hogy kirántsam a bajból a kiadómat. És csakugyan egyike az első családoknak, melyeket kegyelemben részesítettek, Farkas Istvánék voltak. Mire azonban megkaptam az erre vonatkozó értesítést, titokzatos kezek szegény Pistát már Kecskemétre, onnan pedig külföldre hurcolták. A német hatóságok nem adtak felvilágosítást ebben az ügyben...

Farkast akkor láttam utoljára, mikor egy délután benyitott a hűvösvölgyi könyvtárszobámba. Azt mondta, beidézték a Rökk Szilárd utcába. Tudtuk, mit jelent ez: deportálást! Külsőleg csodásan uralkodott

magán, a rettenetes idegességét csak azzal árulta el, hogy szakadatlanul cigarettázott. Egyszerre azután felugrott, és kezet nyújtott, hogy ő most a Svábhegyre megy. Fájt a szívem, és szégyelltem a tehetetlenségemet. Valósággal lelkifurdalásokat éreztem és érzek ma is, ha Pistára gondolok, bár ma sem tudom még, hogy mit kellett volna tennem, hogy kivédjem a halálos csapást. A kormányzó úr velünk volt, meggyőződtem, hogy a zsidó-ügyek előadásával megbízott miniszteri tanácsos is szívvel-lélekkel Farkas mellett áll, azonban a bürokrata mocsár fenekén nyüzsgő hüllők szabotálni tudták minden intézkedés végrehajtását, mely Farkasnak kedvezett.

Az a gyanúm egyébként, hogy Farkas István cselszövésnek esett áldozatául. A tettest a szakmabeli félkézkalmárok közt keresném, akik úgy kalkuláltak, hogy a főnök eltüntetésével magukhoz tudják kaparintani az egész kiadóvállalatot. Ez azonban csak gyanú, bizonyítékaim nincsenek, mert aki ezt a kannibális játékot rendezte, az jó rókaszokás szerint elkaparta az áruló nyomokat.

Elmúlt nyáron, mikor én a szőlőmben voltam, az Új Idők — születésnapi meglepetésül — óvóhelyet épített be a hűvösvölgyi házam alagsorába. Szegény Pista, nem törődve a feje fölött gyülekező viharral, mindig engem féltett! Az építkezés Mistéth Endre vezetése mellett folyt, azt hiszem ő volt az országban az első óvóhely-szakember. Igen erős falú vasbeton kamra, ahol nyolc-tíz személy menedéket találhat repülőbombák elől. Rengeteg tömegű vasrudat és cementet használtak fel; az óvóhely előszobával, gumikeretes kettős vasajtóval, fűtő- és világítóberendezéssel van ellátva. A szükségkijárat a föld alatti folyosón át a kertbe szolgál. Ha, ne adj Isten, darabokra szakadna a ház, azt hiszem, az óvóhely akkor is egész maradna.

Hamarosan kitűnt, hogy hasznos ajándékot kaptam. Bekövetkezett az, ami előre látható volt: válaszul a német megszállásra és a zsidóüldözések, nagy eréllyel megindultak az ellenséges repülőtámadások. Mert kétségtelen, hogy az angolszászok eddigelé kíméltek minket. Április 3-án volt az első, még az éjjel a második támadás, azután tizenkettedikén, tizenharmadikán, tizenhatodikán dörögtek a bombák.

Kutya élet vette kezdetét! Éjjel rosszul aludtunk, minduntalan

fölriadtunk, és kábán füleltünk a sötétségbe; nappal ímmel-ámmal végeztük dolgunkat, minden életműködésünk a dobhártyánkba összpontosult,

mely állandóan figyelte a távoli hangokat. Valahányszor rémülten és rémületet terjesztve felüvöltöttek a légvédelmi szirénák, idegen hangokkal és sohasem látott fényjelekkel vonultak az ellenséges ércsárkányok óriás rajai. Budapest légvédelme egyébként nyomorúságos volt nekünk magunknak nem volt kellő fölszerelésünk, a németeknek pedig kisebb gondjuk nagyobb volt annál, hogy légvédelmi ütegeket és vadászrepülőket adjanak a magyar főváros védelmére.

Gigászok birkóztak és közben eltiportak egy szegény virágot; Zilahy Irén, Benedek László professzor felesége, repülőbomba áldozata lett. Himfy utcai villájában a bunker, melyet a kertben kihánytak, telitalálatot kapott, Irén és édesanyja "hősi halált" szenvedtek.

Benedekék kitűnő házasságban éltek, és a professzor különc hajlamai szerint rendezték háztartásukat, amennyiben különböző városrészekben laktak. A tanár a belvárosi Kígyó utcában, Írén a budai Himfyben, de mindegyik fél lakásán volt kényelmes vendéglakosztály a házastárs számára. Jó barátságban voltam mind a kettőjükkel, gyönyörűségem telt a professzor mély tudásában és szikrázó szellemében, nem kevésbé Írén asszony szépségében és kedvességében. Zilahy Irén egy rokokó dáma benyomását tette, az ancien régime egy szépségéét, aki idetévedt a huszadik századba.

Fölkerestem Budán Úri utcai hivatalában Kolosváry-Borcsa Mihályt, aki a Sztójay-kormány sajtódiktátoraként szerepelt. Neszét vettem ugyanis, hogy a Singer és Wolfner cég egyik versenytársa ki akarja magát rendeltetni az Új Idők-höz "vállalati vezetőnek" .

Azzal a kérdéssel állítottam be Kolosváryhoz, mi a szándéka az Új Idők-kel? - Fenn szeretném tartani. – És mi ennek a föltétele? – Jobboldali szerkesztőt kell a lap élére állítani. – Az Új Idők sikerének egyik titka, hogy sohasem politizál; mi családi lap vagyunk. – Az új szerkesztő ne is legyen politikus, legyen író, de jobboldali...

Nevek kerültek szóba. Végül megállapodtunk Gáspár Jenő személyében. Gáspárt a Petőfi Társaság révén ismertem, melynek főtitkára volt. Úgy tudtam, megbízható, szerény és szorgalmas ember; a

jobboldaliságát nem voltam hajlandó tragikusan venni, hiszen akkoriban jobboldalinak vallotta magát sok magyar, aki lényegileg sem jobb-, sem baloldali nem, hanem csak törekvő családapa volt.

Gáspár neve rákerült a hetilapunkra; nem is csalódtam benne, az Új Idők-ben csakugyan tartózkodott a pártpolitikától. A legfontosabbat elértem: a céget nem szolgáltatják ki semmiféle vállalati vezetőnek, Kolosváry határozott ígéretet tett, és sajtóügyekben ő teljhatalmú diktátor...

Kínos meglepetésemre azonban jelentkezett egy másik állami hivatal, amely ugyancsak teljhatalommal diktált a sajtónak; ennek ékes neve: "Értelmiségi Munkanélküliség Ügyei M. Kir. Kormánybiztos Mellé Rendelt Hivatal". A kormánybiztos Kultsár István, aki arról nevezetes, hogy igen komoly, korrekt és kétségbeejtően szűk látókörű férfiú.

Egy nap az Új Idők szerkesztőségében megjelent a megtanulhatatlan nevű hivatal kiküldöttje, egy dr. Bornemissza János nevezetű "könyvszakértő". Azért jött, hogy helyszíni vizsgálatot tartson a vállalatnál. A vizsgálat célja pedig – ebben egy percig sem kételkedtem! –, hogy vállalati vezetőt hozzon a nyakunkra. Valószínű, hogy a vezető személye már meg is van, egyelőre még a háttérben szerénykedik, és várja, hogy jelentsék neki, ha tálalva van a lakoma...

Bornemissza jó ideig ott ténfergett a cég irodáiban, és kereste a kákán a csomót. Átlapozta az üzleti könyveket, furfangos kérdésekkel csapdát állított a tisztviselőknek, untatta és dühbe hozta az írókat, beleszagolt minden sarokba, és láthatóan élvezte a közutálatot, mely körülvette. Magam csak néhány szót váltottam vele. Mikor egy ízben keresztülmentem a szobán, melyet éppen megszállva tartott, valaki azt mondta: már megkezdték a zsidók deportálását! – én pedig azzal válaszoltam: "akkor az angolszászok megkezdik Budapest szőnyegbombázását, és ezért valakinek felelnie kell!"

Ennek a mondásomnak úgy megörült, mint a kuvasz, mikor sonkacsonttal dobálják. A megjegyzésemet később megtaláltam Bornemissza jelentésében. A könyvszakértő komiszsága szinte már mulatságos volt, mint Don Basilióé A sevillai borbély-ban. Szerinte az Új Idők-nél csupa cselszövő ül, akiknek legfőbb igyekezete, hogy minél több pénzt és hatalmat csempésszenek át Izrael táborába. Ennek Don Basilio szerint az volna az ellenmérge, hogy vállalati vezetőt kell

a cég élére állítani – íme, a szög a zsákból! –, a cég főtisztviselői közül pedig négyet, akit megnevezett, internálni kell.

Akkoriban akadtak alakok, akiket nagyzási hóborttal töltött el a tudat, hogy a gázkamrát nem nekik találták ki, és ennélfogva ítélni merészeltek felebarátaik élete és halála fölött.

Valaki azt írta Don Basilio aktájára, hogy ezenfelül három embert el kell távolítani az Új Idők-től, mert "amíg azok ott maradnak, addig nem lehet érvényt szerezni a zsidótörvény szellemének". Az eltávolítandók közt az én nevem is szerepelt, de azzal a gondolkodóba ejtő megjegyzéssel, hogy "befolyásos összeköttetései vannak!" Magyarországon ezt nevezték akkoriban közigazgatásnak.

A Kultsár-Bornemissza-féle tervekből azonban nem lett semmi, belefulladtak a medrükből kilépett hadi események áradatába.

Kevés idővel Gáspár Jenő szerződtetése után Tóth Józsefet hívtuk meg vezérigazgatónak a céghez. Tóth jó családból származó magyar ember, de német állampolgár, és egy jól induló hamburgi könyvkiadó cég tulajdonosa. Farkas István több ízben emlegette, mint esetleges utódját a vezérigazgatóságban. A fő ok, amiért Tóthot magunkhoz akartuk fűzni, az a reménységünk volt, hogy német összeköttetései vel talán még kiránthatja barátunkat az örvényből, amelybe titokzatos kezek taszították. Tóth azonban nem tudott elérni semmit. Bár több ízben biztató hírekkel kedveskedett, a fekete, nehéz kárpitot, mely szegény barátunk alakját eltakarta, neki sem sikerült meglebbentenie.

Mikor a Vörös Hadsereg a Tiszához közeledett, és kezdetét vette a fejvesztett menekülés nyugat felé, Tóth egy nap eltűnt a kiadóhivatalból. Búcsú nélkül hagyta itt íróasztalát és a vállalatot. Később tudtuk meg, hogy motorkerékpárra kapott, és hazavágtatott Hamburgba.

XXII

Pannonhalma és a háború, — A nagy püspök. — Az én házam. — Az esküszegés világrekordja! — Kicsoda Szálasi? — Pesti komitácsibandák. — Érzelmi és katonai szempontok. — Budapest ostroma. — Karácsony 1944. — Az első vöröskatona.

Július 13-án Pannonhalmára mentem. Levelet kaptam a főapát meghívásával, és egyszerre valóságos honvágyam támadt a Szenthegy után. Autón utaztam, és amint kiértem a városból, az lett az érzésem, hogy kiszabadultam a háborúból. De amint Dorog után a bécsi országúton kijutottam a Duna partjára, nyugaton óriási füstfelhőre hívta fel figyelmemet a sofőr, füstfelhőre, mely keresztbe feküdt az egész égbolton, mint egy kék-fekete Hadak útja... A messziségben vékony gyufaszálaknak tetsző gyárkémények közül kavargott fel a füst. Az almásfüzítői olajtankok égtek! Én eddig olyasmit képzeltem, hogy az ásványolajat légiveszély idején a föld alatt tárolják, de nem gigantikus tartályokba gyűjtik, melyek messzi földről idecsalnak minden repülőt és minden gyújtóbombát.

Pannonhalma a régi barátsággal fogadott. Amióta nem jártam itt, teljesen felépült az olasz gimnázium palotája, amelyet én csak bokrétaünnepig láttam. Az új épület meglehetősen elváltoztatta a főmonostor bejáratának profilját. Hogy helyet szorítsanak a hegylejtőn, a várkaput és néhány csúcsos süvegű vártornyot el kellett bontani, de ezekért bizony nem kár, mert afféle pallérromantikával komponált rabickulisszák voltak. (Egyiket, melyet háztartási célokra használtak, "Sonkatoronynak" tisztelték a kolostorbeliek.)

A tisztelendő urakat nemigen izgatták a gyakori légiriadók. Mikor utoljára itt vendégeskedtem, nagy német repülőrajok vonultak el a Szenthegy fölött, a Balkánra mentek, és akkor még övék volt a kontinensen a légi uralom. Újabban német repülő már nem mutatja magát, annál sűrűbben húznak a főapátság fölött angolok és amerikaiak. Bomba azonban nem hull. A szerzetesek riadókor nyugodtan sétálnak a várkertben, csak az iskolás gyerekeket zavarják az óvóhelyre.

A megérkezésemet követő napon megint megszólaltak a szirénák: a bástyasétányról láttuk, hogy odalenn Szőny lángokban áll. Ott is voltak kolosszális olajtartályok, melyeknek elpusztítását a sportkedvelő angolszász repülők dehogy is mulasztották volna el.

Harmadnapra autóba ültünk, és a főapát úrral meg Kocsis Lénárddal lementünk Győrbe, meglátogatni báró Apor Vilmos püspököt.

A győri gyárváros a szőnyegbombázás következtében egyetlen szörnyű szemétrakás lett: leszakadt háztetők, beomlott falak, csonka kémények, szétpukkasztott kazánok, fölgöngyölt hullám-pléhtetők, eltaposott gépek gyalázatos összevisszasága... A kultúrnépek így harcolnak demokratikus ideáljaikért.

A püspök urat nagy lelki felindulásban találtuk, a zsidók miatt keményen összezördült a Sztójay-kormánnyal; Győrött úgynevezett gettóba, azaz szégyenletesen szennyes és szűk ólakba zsúfolták össze a szerencsétleneket. A gettóban sok megkeresztelt zsidó volt, és a püspököt, bár írott engedélye volt a miniszterelnökségtől, a csendőrök nem bocsátották gettólakó híveihez. Mert a zsandár is a maga feje szerint magyarázta "a törvény szellemét".

Apor báró elmondott egy esetet, amely hihetetlen volna, ha nem a főpap szájából halljuk. Mikor a gettóban járt, mezítelen kisded sírt

a küszöbön, és mikor a püspök megkérdezte, hogyan kerül ide a gyermek, a csendőr megmagyarázta, hogy ez egy zsidólány ballépésének gyümölcse, az anya belehalt a szülésbe, a gyermek azután dajkaságba került egy falusi parasztasszonyhoz, de mivel kétségtelenül zsidó, és utasítás szerint gettóban a helye, hát a lelkiismeretes zsandárok nem sajnálták a fáradságot, kiszálltak érte, és elhozták a gettóba. Arról már ők nem tehetnek, hogy itt mindenkinek annyi a baja, hogy senki sem ér rá törődni a szerencsétlen kis porontty al.

Ezek után tisztelettel fölvetem a kérdést: miféle nép vagyunk mi tulajdonképpen? Egypár évvel ezelőtt minden zsidó kencegyáros báró lehetett, és minden zsidó trafikos kormányfőtanácsos, most pedig olyan kannibális módon bánunk velük, ahogyan tisztességes ember nem bánhat a kutyájával...

Apor báró maga igen imponáló külsejű, megnyerő modorú és ragyogóan eszes férfi volt, Fájdalom, csak volt! Magamban szédületes nagy emelkedést jósoltam neki, szinte már láttam rajta az egyházi bíbort... Sajnos, a háború, mintha csak igazolni akarná a saját ostoba

és vak voltát, áldozatul követelte ezt a nagyszerű életet. A női erény vértanúja lett. Duhaj katonák elken megvédelmezett több, a püspöki lakba menekült hölgyet, és közben keresztüllőtték. Lovaghoz, keresztény paphoz és nem utolsó sorban az ősi Apor nemzetség fiához méltó halál,

Elmulasztottan megemlíteni, hogy 1937 nyarán a színdarabjaim külföldi jogdíjaiból bérházat szereztem a Keleti Károly utcában. A ház ötemeletes volt, de az Öt emeletet nem kel! tragikusan venni, az épület olyan nyurga volt, akár egy vidéki tűzoltótorony. Feltűnően sok üvegtáblát használtak fel az építkezéshez, az egész ház egy üvegezett szekrényre, mondjuk: vitrinre emlékeztetett.

Mikor uralomra jutottak a nyilasok, úgynevezett sárgacsillagos házat csináltak belőle, hogy miért, azt nem tudom. Később lefoglalta a német hadsereg, valami katonatechnikai állomást telepített oda, ami nagy lármával és sok szeméttel járt.

Budapest ostroma alkalmával a házat több találat érte, minden üvegtáblája szilánkokra tört, a háztető, a lépcsőház és néhány lakás erősen megrongálódott, a liftakna vasváza pedig reménytelenül összelapult és elgörbült. A lakók egyik társukat elküldték hozzám, ő Írott ultimátumot hozott, mely pontosan felsorolta mindazokat a javításokat, melyeknek sürgős elvégzését tőlem követelik.

Két percig kellett csak gondolkoznom, hogy megértsem: ezen a házon a leggyorsabban túl kell adnom. Nem is vettem át az ultimátumot, a lakók követjének annyit mondtam csak, adja majd oda az utódomnak. Rövidesen el is adtam, helyesebben szólva: elvesztegettem a házamat, minden hadikárával, minden lakójával és bosszúságával együtt.

Furcsa, de való, hogy ezt a házamat, bár nyolc évig volt a tulajdonomban, összesen ötször vagy hatszor ha láttam. Midőn ütött a búcsú órája, a házmestertől, aki kitűnő ember volt, nehezebben váltam meg, mint az ingatlantól.

Október 15-én Horthy kormányzó szint vallott, és közreadta a fegyverszünetre vonatkozó rádió-parancsát. Ez annyit jelentett, hogy végleg szakítunk Hitlerrel, és ellenségei mellé állunk. Örömujjongás, később zűrzavar, majd szenvedélyes disputa lett a rádióüzenet

következménye, de nem orosz fegyverszünet. A magyar tábornokok túlnyomó része úgy vélekedett, semmi lehetőség nincs arra, hogy helyt tudjunk állni a német haderőnek [!], azért nem is szabad vele szembefordulnunk. (Hiszen, ha Muhi és Mohács előtt ilyen óvatos vezérei lettek volna a magyar seregeknek, de sok vért takarított volna meg a nemzet!) Megtörtént tehát, hogy a vezérkar leküzdhetetlen békevágya kicsavarta a legfőbb hadúr kezéből a fegyvert, és kiszolgáltatta a kormányzót annak a hatalomnak, melyet sújtani szándékozott.

Mi okozta vajon a tábornok urak elképesztő viselkedését?

Először is baj volt, hogy a Horthy-hadsereg katonái könnyebben érték el a törzstiszti és tábornoki rendfokozatot, mint a Habsburgok korában. Annyi tábornok csörtette kardját Budapest nyilvános helyein, hogy operett-emlékek ébredeztek bennünk. Ez a körülmény nem fokozta sem a tábornokok tekintélyét, sem önbecsülésüket.

Baj volt továbbá, hogy a tisztikar politizált; pedig a katona életeleme a föltétlen tekintélytisztelet, a politikusé pedig a szabad kritika. Egy katona, aki politizál: nem katona! Tudunk olyan tábornokról is, akinek háta mögött egy véresszájú ellenzéki újság állott...

Végzetesen rossz ötlet volt, hogy a zsidóktól elvett földbirtokot vitézi telek címen törzstiszteknek ajándékozták. Ez megadta a magyar tisztikar tekintélyének a kegyelemdöfést.

Ilyen körülmények közt nem lehet csodálni, hogy a nemzeti hadsereg a Horthy-féle rádió-parancs alkalmából világrekordot állított az esküszegésből!

Miféle szellemi képességeinek köszönhette Szálasi a tagadhatatlan sikerét? Tudtommal soha a katonai vagy államférfiúi tehetségnek egy szikrája sem villant ki a koponyájából. A magyar nép ügyes demagógoknak is felült akárhányszor, Szálasi azonban népszónoknak is szánalmas volt, a banalitásokat pedig, amelyeket kiizzadt, nagyképű és nyakatekert szavakba öltöztette, gyakran azt a benyomást keltve, hogy halandzsázik.

Úgy látszik, valamiféle titokzatos törvénynél fogva, mihelyt az állam vezetők belebuknak egy megoldhatatlan feladatba, rögtön megindul a tehetségtelenek és farkaséhségűek rohama a közéleti magaslatok felé...

A kormányzótanács tagjai. Beregfy Károly, Rajniss Ferenc és

260

Csia Sándor. Nem tudom, foglalkoztak-e olyasmivel, amit kormányzásnak lehetne nevezni, kétségtelen azonban, hogy ennyire jelentéktelen trifólium nálunk nem állott még a közfigyelem előterében.

Beregfy Károly, Szálasi "hadügyminisztere ", midőn már kiszaladt az országból, a kísértetlátó mosóasszony konokságával még egyre esküdött a német csodafegyver mindent elseprő erejére. Mint Mikszáth Kálmán mátyásmadara, a macska szájában is mind azt kiáltotta: Ne félj, Mátyás!

A kormányzótanács második tagja, Rajniss Ferenc, különb intellektus volt, mint Beregfy. Csak azért vett részt a tehetségtelenek rohamában, mert meg volt benne a farkaséhség a hatalom után. Egyébként lelkiismeretlen újságíró volt. Széles körű népszerűtlenség kísérte élte útján, és ha a Gallup Intézet kutatást rendez, hogy Magyarországon ki a legellenszenvesebb férfi, Rajniss komoly kilátásokkal indulhat a versenyben.

A harmadik tanácstagról, dr. Csiáról, annyit tudok, hogy 1936-ban, mikor még a MÁV főorvosa volt, ismeretlenül levelet írt nekem. Leveléből idézem a következő sorokat:

A Buda környéki, a túl-a-dunai, a délvidéki németség mind a török által megölt vagy rabságba hurcolt magyarság helyére telepedett; azok helyére, akik Németország védelmében pusztultak el. Meggyőződésem szerint a magyarságnak teljes joga van ahhoz, hogy ezeket a németeket a saját vérébe fölvegye, a saját hiányait velük pótolja, Isten előtt jogunk van hozzá, hogy fölszívjuk őket! Ezt meg kellene értetni Németországban mindazokkal, akikben van becsület és hála..."

Ez bizonyára okos és becsületes álláspont. Mi el is fogadjuk. De miért feledkezett meg róla dr. Csia Sándor, mikor pedig olyan helyen állott, ahol minden becsületes és hálás német meghallotta volna a szavát?

Mikor Budapest már siralomházban ült, és Európa legdíszesebb hídsorozatának napjai már meg voltak számolva, akkor a famózus kormánytanács köréből olyanféle kijelentés hangzott el, hogy "hiba lenne, ha ezt a kérdést érzelmi szempontból akarnók mérlegelni" . Ebben a nyilatkozatban megszólal a Szálasi-rendszer egész sötét értelmetlensége. De ugyan miféle szempontból lehetne egy nemzeti főváros virágzását vagy pusztulását megítélni, amely az ország

261

vérkeringésének központja és eleven motorja, melyhez a nemzeti élet gyermekkori emlékei, a jelen nemzedék becsülete és eljövendő idők reménységei tapadnak — ugyan miféle szempontból lehetne ilyen város értékét fölbecsülni, ha nem a nemzet szeretetének és büszkeségének érzelmi hőfoka szerint?

Katonai szempontokat állítanak az érzelmiek fölé, Budapest csetében azonban csak így állítható fel a mérleg: fölér-e a kivívható katonai cél a magyar főváros elpusztításával — igen vagy nem?

Budapest ostromakor az elérhető katonai cél csak az lehetett, hogy a három ellenséges hadsereg közül egyiket néhány napig vagy néhány hétig távol tartsák a német határoktól, Ilyen nyomorúságos hadicélért feláldozni Európa egyik legszebb városát, a szövetséges nemzet szellemi és anyagi életének metropolisát!

Egyik éjszaka dörömbölés, ordítozás és lövöldözés duhaj lármája hallatszott be a külső sötétségből. Ezekben az időkben eléggé jól ismert hangok. Reggelre kelve megtudtuk, hogy fegyveres "pártszolgálatosok" törtek be a szomszédos Márkus Emília-villába, hogy bújdosó zsidókra vadásszanak. Találtak is a nyaraló tornyában, hová egyik albérlő rejtette őket. A szerencsétleneket, velük együtt Márkus Emília egyik hölgyvendégét, megkötözték, és magukkal hurcolták. A művésznő úgy megrémült, hogy otthagyta a házát, és egyik rokonához menekült. A komitácsicsapat másik éjjel megint csak eljött, ezúttal nem zsidókra, hanem ezüst holmira és fémneműekre vadászott.

Utólag beszéltem egy hölggyel, akit elfogtak a Márkus-féle razzia alkalmával. Elmondta, hogy a nyilasok az óbudai téglagyárba hajtották foglyaikat, később négyesével autóba ültették, a Duna-partra szállították, és összedrótozott kezekkel a folyamba lökték. A szóban forgó hölgynek egy emberséges rendőr útmutatása alapján sikerült megmenekülnie.

Lesújtó gondolat, mennyire csődöt mondott mindennemű emberismeret és lélektan Budapest népének esetében. Ki tudta volna elképzelni,

hogy a magyar főváros utcáin nagy csapatokban ténferegnek suhancok, akik, ha fegyvert adnak a kezükbe, készek felebarátaik vérében fürdeni. Vagy ki hitte volna, hogy vannak álmos képű kávéházi törzsvendégek, akiknek idegeiből gyönyörérzetet vált ki a patakzó emberi vér és halálhörgés...

262

Ebbe az időbe esik szegény Farkas Istvánné tragikus vége. Farkas maga nyom nélkül eltűnt a németországi gázkamrák tájékán, a felesége azonban itthon maradt a három gyermeke mellett. Ők a kormányzó kivételei sorába tartoztak, de a nyilasok nem törődtek ezzel, egyik éjjel elvitték, és gettóba zárták, majd onnan is elhurcolták, és azóta nyoma veszett.

Született báró Kohner Ida volt, maga is finom festőtehetség. Farkassal Párizsban ismerkedtek meg. Egyébként megkapóan szerény, rokonszenves asszony, gyermekeinek minden áldozatra kész édesanyja volt. Azt, aki szegény Idát képes volt lemészárolni, nem tudnám erdei fenevad képében, csak mocsárlakó hüllő alakjában elképzelni.

A tulajdonjog anarchiája akkor ért fel tetőfokára, mikor a nyilas-testvérek autókat, ékszereket, egész fölszerelt üzleteket és bebútorozott házakat igényeltek vagy utaltak ki egymásnak. Sajnos, az én nyolchengeres Horch autóm is terítékre került. Mindeddig szerencsésen elkerülte a katonai és hatósági igényléseket, de az új sofőröm, akit Lepény Mihály váratlan megbetegedése alkalmával kissé elhamarkodottan ültettem a volán mögé, egyszerűen elajándékozta az én autómat Kerekes Béla propaganda "államtitkárnak". Azon felül száz liter tartalékbenzinemet is odaajándékozta az államtitkár úrnak. Kerekes előzetesen meglátta a Horchot, igen megtetszett neki, és cserébe felajánlott egy "művészileg berendezett zsidóvillát" – a sofőrnek. A sofőr nem tudott ellenállni, a nyaralóban azonban csak egypár napig gyönyörködött, a Vörös Hadsereg közeledtére a két cimbora felkapott a Horchra, és elviharzott Németországba. Ez akkor így ment! A képzett és becsületes emberek megbuktak, helyettük megszállta a közélet magaslatát a söpredék, melynek nem volt vesztenivalója, csak nyerni akart. A sofőrnek nyoma veszett német földön, az "Államtitkár" azonban visszakerült Budapestre, és most üli tizenkét évi fegyházbüntetését. Pedig a Horch nem is lépett fel mint vádló! Kerekes "államtitkár" személyéhez különben egy mulatságos emlékem is fűződik. Mikor már elvitte az autómat, rám üzent, hogy küldjem el sürgősen a kocsi iratait, különben nem adnak neki benzint!

Kezdetét vette aztán az eszeveszett fosztogatás, mit értékek mentésének neveztek, ami azonban nem volt egyéb, mint ennek a boldogtalan

263

nemzetnek pőrére vetkőztetése. A német katonák legszívesebben felrobbantották volna és elégették volna mindent, amit nem tudtak elhurcolni, nehogy az ellenség kezére kerüljön! Mindent nyugatra akartak hurcolni, ami értéket vagy erőt jelent; embereket, állatokat, tárgyakat. Az embereket seregszámra hajtották ki a nyugati országhatárra: katonákat, szakmunkásokat, egyetemi hallgatókat, fiatal Levente-gyerekeket, tudósokat... Egész kórházakat költöztettek el, tudományos intézeteket, minden fölszerelésükkel együtt, gyárak gépeit és nyersanyagkészletét, mozdonyok és vasúti kocsik ezreit, a teljes dunai kereskedelmi flottánkat, lovak beláthatatlan seregét, óriás marhacsordákat... És elvitték műgyűjteményeink kincseit, el, ami arany volt az országban, a rádiumkészleteket, az értékes szőnyegeket, még nemzet ereklyéinket is. És mindezt kapkodva, senki sem tudta, melyik ládában mi van, fölbecsülhetetlen értékeket nyitott vagonokba hánytak, rendszer és előrelátás nélkül. Az emberek, akiket

útnak indítottak, nem tudták, hol fognak az éjjel hálni, és mit fognak holnap enni.

A fosztogatás gyászos komédiája azzal érte el tetőpontját, hogy a , nemzetvezér" a Szent Koronával a poggyászában külföldre szökött, búcsúzóul kiadva a jelszót: "Budapestet az utolsó emberig védjük!" — Szent István koronája egy ködös fejű szájhős kezében, ilyen mélyre süllyedt a magyarság!

November első napjaiban a sötét hangrezgések, melyekkel teli volt a légkör, kezdtek távoli explóziókká sűrűsödni. Állt a harc Budapestért! A mindennapi élet azért folyt tovább, persze a komor ritmus szerint, amit az orosz nehéztüzérség megadott, En azt tettem, amihez régóta nem volt már időm és kedvem: egész nap olvastam. Mindent előszedtem megint, Jókaitól kezdve Ady Endréig, Arisztophenésztől Dosztojevszkijig. Reggeltől estig és bele a sötét éjszakába.

Az ágyúszó mindinkább közeledett, éjszakánként már megremegtette a hálószobám ablakait. Újabban a budai hegyek mögött is morogtak a vörös ütegek. Az orosz hadsereg odalenn a Bácskában átkelt a Dunán, és átkaroló mozdulattal közeledett Buda felé... Nyilvánvaló, a démoni altiszt, aki a világ legjobb hadseregét vezényelte, a budapesti sündisznóállásban megint alkalmat talált, hogy százötvenezer fiatal németet hősi halálba küldjön.

264

Karácsony estéjét régi szokás szerint együtt töltötte a család. Azelőtt Versecen, Józsi bátyám házában, amióta pedig Budapestre költöztek, énnálam a Hűvösvölgyben. Az idei karácsonykor már csak három tagja volt az egykor népes családnak: a sógornőm, leánya: Paula és én.

Mindjárt ebéd után jöttek, és Paula kis karácsonyfát állított az emeleti "boglyas szobába", alatta kirakta az apró ajándékokat. Úgy volt, hogy nálam vacsoráznak, de az orosz ütegek mind haragosabban morogtak a hegyen túl, a nők nem merték megvárni az esthomályt, hanem délután négy felé, miután nagy sietve meggyújtották a kis karácsonyfa gyertyáit, a Hidegkúti úton lévő otthonukba vonultak.

December 25!

A Hidegkúti út üres, olyan üres, amilyennek még sohasem láttam. Amellett idegen és ellenséges képe van. Ilyen lehet egy város, amelynek minden lakóját lekaszálta a pestis.

Dél óta nem jár élőlény az utcán. Emberek, lovak, kutyák otthon lapulnak... Félnek valamitől. Talán emberevő rémek csatangolnak az utcán? Csakugyan olyan a hangulat, mintha árnyékországban kimenőt kaptak volna a kísértetek...

Öt óra felé már koromfekete az éjszaka. A vörös ütegek úgy dörömbölnek a sötétségben, mintha a kertem málnabokrai közt ásták volna be magukat. Az emberi szívek pedig versenyt dörömbölnek velük. Kétféle gépfegyver hangját különböztetem meg, az egyik hebeg, a másik ugat. Időközönként valami ijesztően gyászos vonyítás: mintha sárkányanya repülni tanítaná a tüzet fúvó kölykeit; ez alkalmasint az a különleges orosz fegyver, melyet a magyar katonák Sztálin-orgonának, a vörösek pedig Katuskának neveznek.

Öt órakor valaki kívülről keményen megzörgeti házam tölgyfa ajtaját... Géza kinyitja.

Orosz katona!

Magasra nőtt, erős, a hidegtől pirosra csípett arcú fiatal férfi. Géppisztolyt tart a kesztyűs kezében. Vöröskeresztes bőrtáska függ az oldalán... Az egész legény élő cáfolata annak az orosz katonának, akiről Goebbels-féle propaganda híresztelte, hogy ványadt képű, kiéhezett siheder, aki madzaggal összebogozott civilruhában jár...

— Germanszkij száldát? — kérdezi a vendég.

265

Szobánként végigjárja a lakást, a földszintet és az emeletet. Mikor benéz a könyvtáramba, és látja a sok könyvet, azt mondja: kultúra — az emeleten pedig, a hálószobám éjjeliasztalán megnyomja a villamos csengő gombját, és mivel nem ball hangot, tudni kívánja, hová szól a vezeték. Kinyitom a szoba ajtaját, ekkor meghallja a csöngést és megnyugszik,

Elmenőben megáll az előszoba ajtajában, mellére teszi nagy tenyerét, és jófiús mosollyal mondja: Novoszibirszk!

Úgy látszik ő is nagy dolognak tekinti, hogy az Uralon túlról a Kárpátok aljára jött. Sorra kezet fog a ház minden lakójával — kimegy, eltűnik az éjszakában...

Ázsia eljött Budapestre... Világos, hogy a mai napon összeomlott az egész világ, melyben én immár hosszúra nyúló életemet eltöltöttem. Kezdődik egy új élet. A régi országot a nemzet rossz tulajdonságai buktatták meg, az újat csak a magyarság jó tulajdonságai építhetik fel.

De ebben az építkezésben én már nem veszek részt. Én eljutottam minden munkám és minden állomásom végére. És eljutottam Emlékezéseim végére.

VÉGE

266

A szerkesztő jegyzete

A Hűvösvölgy-nek három kéziratát ismerjük. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött terjedelmesebb szöveg minden bizonnyal a mű eredeti formája, melyen az író – bár gondosan végigolvasta – alig változtatott, s inkább csak stilárisan vagy kiigazító szándékkal. Az ugyancsak a Széchényi Könyvtárban lévő másik kézirat radikálisabb változtatás eredménye, nem jelentéktelen betoldásokka! és szembeszökően sok rövidítéssel. Egyidejűleg érezhető benne a tömörítés vágya és a mind pontosabb megfogalmazás-kifejezés igénye. Az egyébként korántsem érdektelen részletezés vagy elidőzés helyett a szerző szemlátomást a sodróbb ritmust, a lendületesebb közlésmódot választja, s fáradhatatlanul törekszik a valóságnak és mondandójának minél pontosabb szavakba foglalására. (Hogy a Hűvösvölgy íróilag fegyelmezett emlékezés legyen, a műfajilag természetes lazaság ellenére is.) A harmadik kézirat, melyet a jogutódok bocsátottak rendelkezésünkre mint autentikus szöveget, voltaképpen azonos az átdolgozott változattal. Kisebb változtatásokkal (bővítésekkel), melyek az említett kéziratok xeroxmásolata alapján történtek, ennek a szövegét adtuk nyomdába.

Tartalom

SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ KFT.
FELELŐS VEZETŐ PÁLFFY IMRE PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ
A KIADVÁNY SZEDÉSÉT A SHOPPING BT. KÉSZÍTETTE
FELELŐS VEZETŐ LÁZÁR KÁROLY
A KIADVÁNY A MOZGÁSTÉR ALAPÍTVÁNY NYOMDÁJÁBAN KÉSZÜLT
BUDAPESTEN, 1993-BAN
FELELŐS VEZETŐ BALÁZS PÉTER

FELELŐS SZERKESZTŐ GYŐRI JÁNOS
MŰSZAKI VEZETŐ DEÁK LÁSZLÓNÉ
A FEDÉLTERVET GOSZTOLA GÁBOR KÉSZÍTETTE
A BORÍTÓN A SZERZŐ ÉS HŰVÖSVÖLGYI HÁZA
MEGJELENT 13.77 A/5 ÍV TERJEDELEMBEN
Sz/15- d-.9395
ISBN 963 15 4429. X